T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XVIII. ASRIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE ISLAHAT HAREKETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Murat GÜNDÜZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Ankara-2012

T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XVIII. ASRIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE ISLAHAT HAREKETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Murat GÜNDÜZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Ankara-2012

ONAY

[Murat Gündüz] tarafından hazırlanan *"[XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri]"* başlıklı bu çalışma, *[09.05.2012]* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *(oybirliği/oyçokluğu)* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Tarih Anabilim/Yeniçağ Tarihi Bilim]* dalında *[Yüksek Lisans]* tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Ahmet Güneş

[İmza]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. Mustafa Alkan

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. M. Ali Çakmak

ÖNSÖZ

Tarihin akışı içinde bulunduğumuz noktanın *“neler”* gösterdiğinin iyi tahlil edilebilmesi için; geriye dönerek, bizi bu noktaya taşıyan belli-başlı süreçlerin incelenmesi gerekmektedir. Bütün bu *“neler”* in gelecek açısından ne anlamlar taşıdığını, geleceğin *“neler”* e gebe olduğunu kestirebilmek için *“tarihi iyi bilmek”* ve *“tarih şuûruna varmak”* lâzımdır. Yarını güvenle karşılamak için, yaşanmış ile yaşanan an arasında mekik dokumak zarurîdir.

İşte bu çalışmada da Osmanlı Devleti’nde XVIII. asrın ikinci yarısında yapılmaya çalışılan ıslahat hareketleri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın giriş kısmında Osmanlı Devleti’nde XVII. yüzyıl başlarından itibaren devlet adamları, özellikle padişahlar ve sadrazamlar tarafından devlette meydana gelen değişikliklere bağlı olarak yapılmaya çalışılan ıslahatlar üzerinde durulmuştur. Bu kısım çalışmamızın ilk bölümünü oluşturan III. Mustafa dönemi ıslahatçıları ve ıslahatlarına kadar getirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümü biraz öncede belirtildiği gibi tezimizin kapsamı içerisinde yer alan III. Mustafa dönemi ıslahatçıları ve ıslahatlarına ayrılmıştır. Bu dönemde özellikle Sultan III. Mustafa, Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa ve Baron de Tott’un Osmanlı Devleti’nde yapmaya çalıştıkları ıslahatlar konu edinilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünü, Sultan III. Mustafa’dan sonra Osmanlı tahtına çıkan, Sultan I. Abdülhamid ve bu dönemin ıslahatçıları ve ıslahatları oluşturmaktadır. Bu dönemde özellikle I. Abdülhamid, Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Halil Hamid Paşa ve III. Mustafa dönemi ıslahatçılarından olan Baron de Tott’un I. Abdülhamid döneminde yapmış oldukları ıslahatlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise; Osmanlı Devleti’nde ıslahat hareketlerinin en önde gelen temsilcilerinden olan Sultan III. Selim’in devlette

yapmaya çalıştığı ıslahatlar üzerinde durulmuştur. Bu dönemle özdeşleşen Nizâm-ı Cedîd ve Nizâm-ı Cedîd'in askerlik, idarî ve sosyal hayat, iktisadî ve ticarî yaşam, diplomasi ve eğitim alanında getirdiği yenilikler ve Nizâm-ı Cedîd'e yönelik tepkiler bu bölümde incelenen konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmaya yönelmemde bana yol gösteren ve desteğini hiçbir zaman esirgemen değerli hocam ***Sayın Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ***' e sonsuz teşekkür ederim. Yine çalışmamın hemen her satında izi bulanan ablam **Gülsenem GÜNDÜZ**'e teşekkürü bir borç bilirim.

Murat GÜNDÜZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ii
İÇİNDEKİLER iii
KISALTMALAR vi
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM
III. MUSTAFA DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ (1757-1774)

I. A. ŞEHZADELİĞİ VE KİŞİLİĞİ 29
I. B. TAHTA ÇIKIŞI VE ISLAHATLARA BAKIŞI 32
I. C. III. MUSTAFA DÖNEMİ ISLAHATÇILARI VE ISLAHATLARI 35
I. C. 1. III. Mustafa ve Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın (1757-1763) Islahatları 35
I. C. 1. a. Diplomasi Alanında Yapılan Islahatlar 37
I. C. 1. b. Emniyet ve Asayişin Sağlanması İçin Yapılan Islahatlar 39
I. C. 1. c. Malî Alanda Yapılan Islahatlar 46
I. C. 1. d. Askerî Alanda Yapılan Islahatlar 49
I. C. 1. e. Sosyal Alanda Yapılan Islahatlar 58
I. C. 1. f. Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Vefatı 61
I. C. 2. Baron Françoise De Tott'un Islahatları (1770-1774) 66

II. BÖLÜM
I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ (1774-1789)

II. A. ŞEHZADELİĞİ VE KİŞİLİĞİ 85
II. B. TAHTA ÇIKIŞI VE ISLAHATLARA BAKIŞI 89
II. C. I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ISLAHATÇILARI VE ISLAHATLARI 94
II. C. 1. I. Abdülhamid'in Islahatları 94
II. C. 2. Baron Françoise De Tott'un Islahatları (1774-1776) 120

II. C. 3. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Islahatları (1774-1789).....131
II. C. 4. Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Islahatları (1779-1781).138
II. C. 5. Halil Hamid Paşa'nın Islahatları (1782-1785) 140

III. BÖLÜM
III. SELİM DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ (1789-1807)

III. A. III. SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞI VE ISLAHATLARA BAKIŞI.....160
III. B. NİZÂM-I CEDÎD'İN HAZIRLIK SAFHASI 168
III. B. 1. Nizâm-ı Cedîd Nedir? 168
III. B. 2. Ebûbekir Râtıb Efendi'nin Avusturya'ya Gönderilmesi 170
III. B. 3. III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları 176
III. C. III. SELİM DÖNEMİNDE YAPILAN ISLAHATLAR
(NİZÂM-I CEDÎD) 184
III. C. 1. Askerî Alanda Yapılan Islahatlar 184
III. C. 1. a. Mevcut Askerî Ocakların Islahı 184
III. C. 1. b. Nizâm-ı Cedîd Ordusunun Kurulması.....197
III. C. 1. c. Donanma ve Tersanede Yapılan Islahatlar.....208
III. C. 1. d. Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'un Açılması.....221
III. C. 1. e. İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin Kurulması 232
III. C. 2. Diğer Alanlarda Yapılan Islahatlar 236
III. C. 2. a. İdarî ve Sosyal Alanlarda Yapılan Islahatlar 236
III. C. 2. b. İlmiye'de Yapılan Islahatlar ve Dönemin Yayımları 243
III. C. 2. c. Diplomasi Alanında Yapılan Islahatlar.....249
III. C. 2. d. İktisadî ve Ticarî Alanda Yapılan Islahatlar 252
III. D. NİZÂM-I CEDÎD'E TEPKİLER VE KABAKÇI MUSTAFA
İSYANI 255
SONUÇ 264
KAYNAKÇA 278
EKLER 291
ÖZET 317
ABSTRACT 321

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.mad.	: adı geçen madde
AÜ DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
b.	: baskı
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.BH.	: Cevdet Bahriye
C.DH.	: Cevdet Dâhiliye
C.MF.	: Cevdet Maarif
C.TZ.	: Cevdet Timar-Zeamet
C.ZB.	: Cevdet Zaptiye
çev.	: çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
H.H.	: Hatt-ı Hümâyûn
haz.	: hazırlayan
IRCICA	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
mad.	: maddesi
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
OTAM	: A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: sayfa
S.	: Sayı
sad.	: sadeleştiren
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TV	: Tarih Vesikaları

vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve sâire
y.	: yayınları
yay. haz.	: yayına hazırlayan
YKY	: Yeni Türkiye Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

XIV. yüzyıl başında kuruluşu sırasında Osmanlı Devleti[1], İslâm dünyasının sınırlarında kendini *"gazâ"* ya, yani *"Hıristiyanlığa karşı kutsal savaş"*a adamış küçük beylik görünümünde idi[2]. Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren çok hızlı bir ilerleme ve gelişme göstermesinin sebepleri arasında coğrafî durumları, diğer Türk beyliklerinin Osmanlı beyliği üzerinde hasmâne bir harekette bulunmamaları, Osmanlıların ilk önce Anadolu yerine Avrupa'ya yönelmeleri ve burada yerleşmeleri, merkezî idare, başarılı devlet adamlarının varlığı, idarî siyasetteki incelik, disiplinli ve güçlü askerî teşkilât, adîl ve hoşgörüye dayanan bir din anlayışı, çağın şartlarına göre mülkî ve ekonomik alanda gelişmeyi sağlayan tedbirleri alabilmesi gösterilebilir[3].

Osmanlı Devleti, XV. yüzyıldan XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde yaklaşık olarak tüm coğrafî faaliyet alanına ulaşmış, temel kurumsal ve yapısal gelişimini tamamlamıştır. Bu dönem tarihçiler tarafından, aşağı-yukarı *"Klâsik Çağ"* olarak adlandırılan devreye denk düşmektedir. Büyümesi sırasında devlet topraklarına Güneydoğu Avrupa'yı, Anadolu'yu, Ortadoğu'yu ve Fas'a kadar olmak kaydıyla Kuzey Afrika'yı katmıştır. Her fethedilen bölge diğerinden coğrafya, iklim, din, ekonomi, sosyal yapı ve liderlik anlamında farklılık gösterir; bu da çeşitliliği devletin ana karakteristiği haline getirmiştir. Bu çok boyutlu çeşitliliğe karşı, devlet söz konusu farklı coğrafî ve kültürel-dinî yapıları, bir arada yaşamalarını sağlayacak ama aralarında karşılıklı organik bağlar kurmalarını hoş görmeyecek yeni bir

---

[1] Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi", **Makaleler I**, Doğu Batı y, 2005, s.114-115: İnalcık, Osmanlı Devleti'nin gerçek kuruluş tarihini 1299 yılı yerine, Osman Gazi'nin 27 Temmuz 1302 tarihinde Yalova yakınında Hersek-Dili mevkiinde Yalak-Ova'da bir Bizans İmparatorluk ordusuna karşı kazandığı "*Bapheus (Koyunhisar) Zaferi"* ile gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu zafer Osman Gazi'yi bütün bölgede alplerin, ahîlerin, bütün Türkmen halkın gözünde karizmatik bir Gazi Bey durumuna yükseltmiş ve oğlu Orhan kendisinden sonra itirazsız beyliğin başına geçmiştir. 1299 tarihinin Osmanlı Devleti'nin gerçek kuruluş tarihi olarak kabul edilemeyeceğinin nedenleri için bkz. İnalcık, a.g.m., s.113-128.

[2] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. R. Sezer, YKY, 3.b., İstanbul-2003, s.9.

[3] Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, TTK y., Ankara-1959, s.105-110.

sisteme dâhil etmeyi amaçlayan kendi sosyal, kültürel ve dinî düzenlemelerini geliştirmiştir[4]. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren *"Klâsik Devir"* olarak adlandırılan bu dönemden sonra hem iç bünyesinden kaynaklanan, hem de dış faktörlerin etkilemesiyle birlikte bir değişim sürecine girmiştir[5]. Modern tarihçiler tarafından Osmanlı klâsik düzeninde bazı değişikliklerin vukû bulduğu fikri, XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dönemin aydınları tarafından kaleme alınan ıslahat lâyihalarında da vurgulanmıştır. Modern tarihçiler, nasihat literatüründe ortaya konan görüşlere katılmakla birlikte, nasihat literatüründe ortaya konan *"Osmanlı çözülmesi"* nin sebepleri olarak zikredilen olguları *"çözülmenin belirtileri"* olarak kabul etmişlerdir[6]. XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bu yeni durumun niteliği hakkındaki görüşler özellikle Batı tarih yazıcılındaki yeni yönelimlerinde etkisiyle değişmeye başlamış, Osmanlı tarihini *"yükseliş-çöküş"* ya da *"altın çağ-gerileme"* bağlamında ele almanın yanlışlığına değinen tarihçiler[7], bunun yerine *"buhran", "dönüşüm-değişim"* terimlerini kullanır olmuşlardır[8].

Modern tarihçiler, klâsik dönemde değişikliğe neden olan faktörler arasında, Osmanlı Devleti'nin tabii sınırlarına ulaşması, bürokratik yapıdaki değişim, Amerikan gümüşünün yol açtığı fiyat artışı, ateşli silahların yaygınlaşması, transit ticaret imkânlarının kaybedilişi, nüfus artışı gibi nedenleri ön plana çıkararak değişimin meydana geldiğini vurgularken; nasihatnâme yazarları ise, değişimin (bozulma-çözülme) sebepleri olarak, padişah otoritesinin zayıflaması ve Osmanlı Devleti'nin temeli sayılan bazı müesseselerde ve devşirme sisteminde meydana gelen bozukluklara dikkat çekerek, bozulmayı *"nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâya ve berâyaya infiâl"*

---

[4] Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, çev. A.Z. Durukan-K. Durukan, İmge y., Ankara-2002, s.12.
[5] R.A. Abou el-Haj, **Modern Devletin Doğası**, çev. O.Özel-C.Şahin, İmge y., 2002, s.37.
[6] Mehmet Öz, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh y., 2.b., İstanbul-2005, s.37.
[7] Çağlar Keyder-Hurican İslamoğlu, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri" , **Toplum ve Bilim**, S.I, 1977, s.50.
[8] Öz, a.g.e., s.37.

gelmesi şeklinde yorumlamışlardır. Kanûn-ı Kadîm'e uyulmaması, adalet dairesinin bozulması, kul ve timar sistemlerinin bozulmasının veya ihmâl edilmesinin bu değişikliklerde etkili olduğunu savunmuşlardır[9]. Sonuçta, modern tarihçilerin değişimde dış etkenlerin ağırlığını ön plana çıkarmalarına karşılık, nasihatnâme yazarlarının realist tespitleri yanında birçok defa geleneksel ifadelerin dışına çıkamadıkları, haricî gelişmeleri yeteri kadar değerlendiremedikleri, yaşadıkları olayların tesiri altında fazlaca kaldıkları ve değişimde iç etkenlerin ağırlığını vurguladıkları görülmektedir[10].

XVII. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'da Coğrafî Keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin sonuçları etkili bir şekilde hissedilmiş, Batılı devletler gelişmesinin önündeki birçok engeli ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti hâlâ Avrupa karşısında, önceki dönemlerin verdiği zafer ve üstünlük edâsı içerisinde Batı'ya yüzünü dönmüş, kendi iç meseleleriyle meşgul olmaya başlamış[11] ve gerekli tedbirleri alacak fikrî ve maddî donanıma sahip olamamıştır. Ayrıca Osmanlı idarî mekanizması yozlaşmaya başlamış, ilmî müessese, timar sistemi ve yeniçeri ocağı gibi temel kurumlar bozulmuştur. Bunun dışında uzun süren savaşlar ve beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar ve isyanlar devleti zor durumda bırakmıştır. Bu duruma çözüm bulmak amacıyla XVII. yüzyılda padişahlar ve bazı devlet adamları çareler aramış, bu amaçla çeşitli ıslahat girişimlerinde bulunmuşlardır.

Islahat; arapça *"iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme"* anlamına gelen *"ıslah"* kelimlesinden türemiş bir isim olmakla beraber *"düzeltme veya iyileştirme işleri"* anlamına gelmektedir[12]. Terim olarak ise; *"özellikle Osmanlılarda çeşitli alanlarda yeniden yapılanma, bozulan kurumları çağdaş*

---

[9] Mehmet Öz, "Gelenekçi Islahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti", **Türk Yurdu**, Türk Düşünce Hayatı Özel Sayısı, 44 (Nisan-1991), s.49-52.

[10] Mehmet İpşirli, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Gözlemler", **Genel Türk Tarihi**, C.VI, YTY, Ankara-2002, s.236.

[11] Abdullah Alperen, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme ve Din", **Osmanlı**, C.VII, YTY, Ankara-1999, s.214.

[12] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın y., 18.b., Ankara-2001, s.397-398.

*ihtiyaçlara göre eski haline getirme ve yenileme faaliyet ve düşünceleri"*ni ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır[13].

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren değişim ve ıslahat çalışmalarında bulunmuştur. XVI. asrın ikinci yarısına kadar süren ve klâsik çağ olarak adlandırılan ilk dönemde devlet ortaya çıkan eksikliklere ya da problemlere karşı sürekli çözüm yolları aramış, yapmış olduğu çalışmalarla ve aldığı tedbirlerle bu sorunlarını çözebilmiştir. Bu durum ise; devletin güçlenmesini ve hızla gelişmesini sağlamıştır. Ancak XVI. asrın ikinci yarısından itibaren devlet -yukarıda da belirtildiği gibi- gerek iç bünyesinden kaynaklanan gerekse dış faktörlerin etkilemesiyle birlikte bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu menfi iç ve dış gelişmelerin devlet ve toplum hayatında meydana getirdiği sıkıntıları gidermek ve devleti eski güçlü dönemine -genel olarak bakıldığında Kanunî Sultan Süleyman dönemi- tekrar döndürmek için bir takım ıslahat çalışmalarında bulunulmuş ve gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. XVII. asırda yapılan ıslahat çalışmalarında -ileride de görüleceği gibi- herhangi bir dış *"model"* örnek alınmamış[14] ve devlet kendi değer ve iç dinamikleri çerçevesinde genel olarak Türk-İslâm geleneği çizgisindeki faaliyetleriyle bu sıkıntılarından kurtulmaya çalışmıştır[15]. XVIII. asırda ise -ve özellikle bu asrın ikinci yarısından itibaren- ıslahat ve yenileşme çabaları mecburî ve sistemli bir şekilde Batı medeniyetinde meydana gelen değişmeler dikkate alınarak ve bunları Osmanlı devlet yapısına motive etmek şeklinde gelişme göstermiştir. Yani geleneksel kurumlarda sistemli bir ıslahat çalışmasına yönenilirken; çağa uygun olarak açılan yeni kurumlarla yeniden yapılanma sürecine girilmiş ve böylece devlet ve toplum hayatında önemli bir değişim ve yenileşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

---

[13] Mehmet İpşirli, "Islahat" mad., **TDVİA**, C.XIX, s.170.
[14] Alperen, a.g.m., s.214.
[15] İpşirli, a.g.m., s.226.

Burada belirtilmesi gereken iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yenileşme hareketlerinde yeniliklerin asker-sivil bürokrat kesim ve medrese kökenli olmayan kişi ya da kişiler tarafından başlatılmış olmasıdır. İkincisi husus ise, Türk yenileşmesini Batıdaki süreçten ayırt eden bir görünüm sergilemesiyle yeniliklerin toplum tarafından değil, yönetici elit tabakanın arzusu doğrultusunda gerçekleştirilmeye başlamasıdır. Yani tabandan tavana doğru yayılan bir değişme olmayıp, belli bir zorlayıcılığı olan ve Batıdaki değişimin tersi istikamette yani yukarıdan aşağıya doğru bir seyir izlemiştir. Islahatlar ya padişahlar tarafından ya da padişahların himayesini kazanmış kişi ya da vezirler tarafından yapılmıştır[16].

XVII. yüzyılda genel olarak Genç Osman, IV. Murad ve Köprülü ailesinden gelen bütün vezirlerin ıslahat yaptıkları ve Genç Osman'dan maadasının muvaffak oldukları bilinmektedir. Fakat bütün bu ıslahatlarda tutulan amaç, devletin müesseselerinde temelli bir yenilik yapmak değildir. Islahatçılar devletin bozulmuş olan düzenini kuvvete dayanarak tekrar kurmak istemişlerdir. Böyle olduğu içinde ıslahat hareketleri, ıslahatçıların mukadderlerine bağlı kalmıştır[17].

Osmanlı Devleti'nde ıslahat çalışmalarının genel olarak II. Osman (Genç,1618-1622) ile başlatıldığı ileri sürülmekle birlikte[18], onun öncesinde padişah olan I. Ahmed'de (1603-1617) devlette meydana gelen bir takım bozuklukların düzeltilebilmesi için bazı çalışmalarda bulunmuştur. I. Ahmed'in

---

[16] Bekir Koçlar, " Osmanlı Yenileşme Hareketleri ve Zihniyeti", **Türk Yurdu**, C.XII, Mart-1992, s.19.

[17] Koçlar, a.g.m., s.19-20.

[18] Abdullah Saydam, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu", **Türkler**, C.XII, YTY, Ankara-2002, s.847. Osmanlı tarihine bakıldığında daha kuruluşundan itibaren ortaya çıkan eksikliklere ya da problemlere karşı sürekli çözüm yollarının arandığı, değişim ve ıslah çalışmalarının hâkim olduğu görülmektedir. Sınırların genişlemesiyle yeniçeri ocağının kurulması, devşirme sistemi, divan teşkilâtının oluşturulması, kanunnâmeler çıkarılması, isyanlar ve çözüm gayretleri hep bu değişimi ve onlara verilen cevapları kapsamaktadır. Önceleri değişim zaruretini dikkate alarak hareket eden Osmanlı Devleti gelişmiş ve güçlenmiştir. Ancak zamanla bu dinamizm kaybedilmiş ve problemler biriktikçe yapılması gerekenlerin daha köklü ve topyekûn olması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında II. Osman'ın ıslahat girişimi devletin gelişmesine değil; devletin güç kaybetmesine paralel olarak, devleti eski güçlü dönemine tekrar döndürmek amacıyla yapılan ıslahatlar için bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

ilk ve en önemli icraatı olarak Sultan III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde devlet yönetimine sürekli karışan Safiye Sultan ve çevresindekileri Eski Saray'a nakletmek olmuş, böylece son derece haris bir kişiliğe sahip bulunan Valide Sultan'ın yönetimdeki egemenliğine son vermiştir[19].

I. Ahmed'in Osmanlı devlet düzeninde yaptığı en büyük değişiklik, veraset sisteminde olmuştur. I. Bayezid ile başlayan ve Fatih Sultan Mehmed zamanında kanunlaşan kardeş katli geleneğini kaldırmış, kendisinden küçük kardeşi Şehzade Mustafa'yı öldürtmeyerek, saltanatta *"amûdî sistem"* yerine *"ekberiyet sistemi"*ni yürürlüğe koymuştur[20]. I. Ahmed'in padişahın kardeşlerini öldürtme geleneğini terk etmesiyle hanedanın en yaşlı üyesine, genellikle oğulları yerine kardeşlerine bırakması geleneği başlatılmıştır. Bu durum XVII. yüzyılda Osmanlı Sarayı'nı karıştıracak olan entrikaları daha da arttırmıştır[21].

I. Ahmed'in böyle bir uygulamaya gitmesinde, babası III. Mehmed'in tahta çıktığı sırada 19 kardeşini öldürtmesinin asker ve halk üzerinde bıraktığı menfî tesirlerin etkili olduğu söylenebilir[22]. Şehzade Mustafa örneğine karşı kardeş katli uygulaması XVII. yüzyıl boyunca da sürmüştür[23]. Ayrıca, I. Ahmed, şehzadelerin sancağa çıkmalarına, sakal bırakmalarına ve çocuk sahibi olmalarına da son vermiştir[24].

---

[19] Yaşar Yücel-Ali Sevim, **Türkiye Tarihi**, C.III, TTK y. (Sabah Basım), Ankara-1991, s.49.

[20] Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak y., 3.b., 2000, s.220: Padişahlık hukukunun *"amûd-ı nesebî"* ilkesi yerine *"bi'l-ırs ve'l-istihkak ekber evlâd"* koşulu bu padişahtan sonra geçerli olmuştur.

[21] Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. M. Harmancı, C.I, E y., 2.b., 2004, s.237; Alphonse de Lamartine, **Osmanlı Tarihi: Cihan Hâkimiyeti**, C.II, Toker y., İstanbul-1991, s.372-373.

[22] İnalcık, a.g.e., s.66; Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, C.I, Yeditepe y., İstanbul-2002, s.97.

[23] İnalcık, a.g.e., s.67: I. Ahmed'den sonra tahta geçen hükümdarlardan II. Osman, Lehistan Seferine çıkmadan kardeşi Mehmed'in hal'ini onaylayan fetva almış ve kardeşini öldürtmüştür. IV. Murad kardeşlerinin üçünü öldürtmüştür. Sultanların kardeş öldürme geleneği XVII. asrın sonlarına doğru ortadan kalkmıştır. IV. Mehmed kardeşleri Süleyman ve Ahmed'i bağışlamış, daha sonra tahta çıkan bu Sultanlarda IV. Mehmed'in çocukları II. Mustafa ve III. Ahmed'i öldürtmemişlerdir. Böylece saltanatın babadan oğla geçmesinin yerine yaşa göre tahta geçme geleneği yerleşmeye başlamıştır.

[24] Ahmed Rasim, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Emir y., İstanbul-1999, s.468.

Bu dönemde Celâlilerin Anadolu'da her tarafı istilâ etmesinin önüne geçmek için I. Ahmed, daha sonra *"Kuyucu"* lakabıyla anılacak olan Murad Paşa'yı sadarete getirmiştir[25]. Murad Paşa, üç sene süren temizleme faaliyetinde[26] yalnız Celâlileri değil; onlarla uzaktan yakından temasları olanları, onlara yataklık edenleri, hatta aralarında bulunan çocukları bile sonradan *"şekâvete sülûk eder"* diye öldürtmüştür. Celâli eşkıyasıyla, mahallî şekâvet yapanların hakkından gelinmesi için sancakbeylerine, kadılara hükümler gönderilmiş; eyaletlerdeki kapıkulu süvarilerinden olan eşkıyalarında te'dibi için süvari ocağından ulûfeci ve gûreba bölükleri ağaları tayin olunmuştur[27]. Bundan başka şakîliğin tam anlamıyla bertaraf edilmesini sağlamak amacıyla; *"Mahkeme sicillerinde kayıtlı bulunan şakîlerin izlenmesi ve bunların suç dosyalarının eşkıya müfettişi Mehmed Paşa'ya teslim edilmesi"* hususunda eyaletlere hükümler gönderilmiştir[28].

Ahmed Rasim'e göre, Celâli mücadelelerinde kuyular kazdırıp, leşleri bu kuyulara attırdığı için *"Kuyucu"* lakabıyla anılan Murad Paşa'nın[29], bu temizleme hareketinde altmış beş binden fazla asîyi ortadan kaldırdığı ileri sürülmektedir[30]. Murad Paşa, Celâli liderlerini daha önceden rütbe vererek elde etmek ya da tek tek ortadan kaldırmak siyaseti yerine Celâli hareketinin bütün tabanını yok etmek istemiştir. Anadolu'da siyasal ve toplumsal çalkantı tam anlamıyla önlenemediyse de Kuyucu Murad Paşa'nın dehşet saçan seferleri Anadolu'da durumu yatıştırmış ve *"Büyük Kaçgun"* u durdurmuştur[31].

---

[25] Necdet Hayta – Uğur Ünal, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Gazi y., 2003, s.10.

[26] Celâli İsyanları ve Murad Paşa'nın Celâlilerle olan mücadelesi için bkz. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları**, Ankara-1995; *aynı yazar*, "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", **TAD**, II/2-3 (1964); Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet**, Tarih Vakfı Yurt y., İstanbul-1999.

[27] Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, C.III, Cem y., 5.b., İstanbul-1997, s.22; Mücteba İlgürel, "I. Ahmed", **DGBİT**, C.X, Çağ y., İstanbul-1993, s.425.

[28] Yücel-Sevim, a.g.e., s.51-52.

[29] Ahmed Rasim, a.g.e., s.455.

[30] Yücel-Sevim, a.g.e., s.52; öldürülen Celâlilerin sayısını Ahmed Rasim 60 ilâ 100 bin arasında belirtirken, Naima bu sayının 100 binden fazla olduğunu ileri sürmektedir. bkz. Ahmed Rasim, a.g.e., s.455; Naima, **Tarih-i Naima**, çev. Z. Danışman, C.II, Bahar y., İstanbul-1968, s.581-582.

[31] Akşin, a.g.e., s.22; Akdağ, a.g.m., s.2-5 : Uzun Avusturya ve İran harpleri sırasında gelişen ve 1596 sıralarından itibaren Anadolu'nun sosyal hayatını felce uğratan Celâli isyanları, köylüleri ziraattan leventliğe çekmesi, köylüde güven bırakmaması nedeniyle, köylünün yerini yurdunu bırakarak kaçmasına, üretimin azalmasına ve açlığın baş göstermesine neden olmuştur. Celâli isyanların

Naima, Murad Paşa'nın Celâlilerle olan mücadelesi hakkında: *"…Eğer bu cenk ve yiğitlikleri etmese ve devlet düşmanlarının vücudunu tiğ-i abdar (keskin kılıç ile) vech-i arzdan (yeryüzünden) kat'edip tüketmese, Anadolu'da işe yarar bir diyar kalmayacağı küçüğün ve büyüğün malûmu idi"* ifadesini kullanmaktadır[32]. Ayrıca Murad Paşa, Celâli isyanlarını bastırdıktan sonra, Sultan'ın izniyle devlet hazinesinin gelir ve giderlerini öğrenmek için Aynî Ali Efendi'ye *"Kâvânin-i Âl-i Osman der Mezâmin-i Defter-i Divân"* adlı bir eser hazırlatmıştır[33].

I. Ahmed'den sonra tahta çıkan I. Mustafa'nın kısa süren saltanatından sonra tahtan çıkan II. Osman'ın yapmak istediği ıslahatlar hakkında bazı yazarlar bir takım görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında; kozmopolit bir cemiyet haline gelen Yeniçeri ve Sipahi ocaklarını tamamıyla ilgâ ve imhâ ederek, onların yerine Anadolu-Suriye ve Mısır Türklerinden oluşan millî bir ordu kurmak, payitahttı İstanbul'dan Anadolu'ya nakledip, kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek, ilmiye sınıfının siyasî ve malî kudret nüfuzunu kırarak artık bozulmaya başlayan bu zümreyi devlet işlerinden el çekmiş bir din ocağı haline getirmek, kozmopolit saray an'anelerini değiştirerek *"Harem-i Hümâyûn"*u tasfiye etmek ve hanedanın Türk ailelerinden nikâhla kız almasına yol açmak, kıyafette değişiklik yapmak, Fatih ve Kanuni'nin artık eskiyen mevzuatı yerine yeni hayat şartlarıyla mütenasip kanunlar tedvin etmek istediği yer almaktadır[34].

Ancak II. Osman'ın yapmak istediği ıslahatlar hakkında ileri sürülen bu görüşleri değerlendiren Mehmet Öz, II. Osman'ın yeni bir ordu kurma tasavvurunun ötesinde çok kapsamlı ve *"millî"* bir ıslahat programını yürürlüğe koymayı düşündüğü iddiasının XIX. yüzyılda Mizancı Murad ve XX.

Kuyucu Murad Paşa tarafından büyük ölçüde yatıştırılmasıyla 1609'dan itibaren herkes eski yerine dönmeye başlamıştır. Bundan başka ekmek ve et fiyatlarından örnekler veren Akdağ, fiyatların yarıdan fazla oranda düştüğünü belirtmektedir.

[32] Naima, a.g.e., s.573.

[33] Hayta- Ünal, a.g.e., s.10.

[34] bkz. İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.III, Türkiye Basımevi, İstanbul-1950, s.292.

yüzyılda da İ.H.Danişmend tarafından ortaya atıldığını belirtmektedir. Şeyhülislâmın kızıyla evlenerek Kanuni'den beri süre gelen bir geleneği bozan II. Osman'ın yeni bir ordu oluşturma planı konusunda dönemin kaynaklarının söz birliği halinde olduğunu belirten Öz, eski kanunları kaldırıp yeni kanunlar tedvin etmek, kıyafet değişikliği yapmak, başkenti Anadolu'ya nakletmek ve ilmiye sınıfına devlet işlerinden el çektirmek gibi *"millî ve laik"* bir devlet kurmaya yönelik tasarılarının bulunduğunu iddiasının yine aynı kaynaklardan çıkarılmış, sağlam mesnedi olmayan bir iddia olduğunu, bununla birlikte bu iddiaların Cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerle kıyaslanarak, yenileşme tarihine köken arama girişimleri sonucunda tarihin *"ilerlemeci"* bir bakış açısıyla yeniden yazılmasının bir ürünü olduğunu ileri sürmektedir[35].

Tarihçiler tarafından ileri sürülen bu görüşlerle birlikte II. Osman'ın yapmaya çalıştığı ıslahatlar hakkında şunlar söylenebilir: II. Osman'ın ilk icraatı saray müstahdemlerinden birkaçını devlet memuriyetine tayin etmek ve hükümet idaresinde bazı değişikliklerde bulunmak olmuştur[36]. Bunun yanında Sultan Osman'ın ulema tayinlerini *"hâce-i sultaniye"* vermesi Osmanlı Devleti'nde o güne kadar görülmemiş bir *"bid'at"* olarak mütalâa edilmiş, bu uygulamayla artık Şeyhülislâmın fetva vermekten başka yetkisi kalmamıştır. Ulemanın da *"arpalık"* adı verilen tahsilâtlarını azaltması ve bir kısmını kaldırması bu sınıfında kendisine karşı tepkisine sebep olmuştur[37]. Öte yandan Sultan'ın kanuna aykırı olarak tebaasının hür kızlarından biriyle evlenmesi ahâli arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Kılık kıyafet konusunda da gösterişli kıyafetler yerine hafif ve sade kıyafetleri tercih etmesi onun ıslahat çalışmalarından biri olarak görülebilir. Ancak, II. Osman'ın yeniçeri ordusunu kaldıracağı ve bu ocağın yerine Anadolu'dan topladığı askerle yeni bir ordu kuracağı söylentisi, bunun üzerine bir de II.

---

[35] Öz, a.g.e., s.142.
[36] B.J. von Hammer, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.IV, Üçdal y., İstanbul-1990, s.530.
[37] Mücteba İlgürel, "II. Osman", **DGBİT**, C.X, Çağ y., İstanbul-1993, s.434.

Osman'ın hacca gitmek istemesini padişahın kendilerine yüz çevirmesi olarak algılayan yeniçeriler tepki göstermiştir[38].

II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi[39] ve yerine ikinci kez aklî dengesi bozuk olan I. Mustafa'nın tahta çıkarılması hadisesinde yeniçerilerin gücünün doruğa çıktığı, kendilerinde padişahları tahta *"çıkarıp-indirme",* hatta *"öldürme"* cüretini bulabildikleri görülmektedir[40]. Mantran'ın ifadesiyle *"Artık Osmanlı Sultanları hiç de kutsal ve dokunulmaz değildir"*[41]. II. Osman, devlet düzenini *"ecdâd-ı izâmları asrı"*ndaki durumuna getirmek isteyen fakat tecrübesizliği nedeniyle, bunu hayatıyla ödeyen bir Osmanlı padişahıdır[42].

IV. Murat dönemindeki ıslahat hareketlerini Hammer'in dilinden şöyle özetleyebiliriz: *"Sultan Murad, kendisinden öncekiler zamanında paslanmış olan İslâm kılıcını kan içinde yeniden su vermiş, ihtilâl ejderini öldürmüş, Osmanlı memleketinin serhadd-i kâdimi olan Bağdat'ı yani İslâm'ın selâmetini ve hiç olmazsa devletin şark hudutlarındaki emniyetini muhafaza eden "Darü's-selâmı" iâde etmiş, birçok çok suiistimalleri ortadan kaldırmış, varidatı arttırmaya ve orduyu güçlendirmeye muvaffak olmuş, sipahilerden vakıfların, diğer hükümet hizmetlerini almış, yeniçeri esami defterini ve timar ve zeamet sahipleri arasına fuzûli geçenleri kayıttan düşürmüş, kahvehaneleri, meyhaneleri, tütün içilen yerleri kapatmasıyla her vakit tehlikeli olan işsiz adamlarla bid'at erbâbı için toplanacak yer bırakmamıştır. Valilerin ve vergi muhassıllarının başlarına inmeye hazır bulunan padişahın kılıcı, halkı gaddarca ezmekten onları men etmiştir. Kısacası Sultan Murad'ın kanlı saltanatı devresinde, kendisinden öncekilerin ehliyetsizliği ile kuvvetten düşen -III. Murad'ın ataleti, III. Mehmed'in iktidarsızlığı, I. Ahmed'in*

[38] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/1, TTK y., Ankara-1995, s.136.
[39] II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi hakkında bkz. Solak Hüseyin Tuği, "Genç Osman Faciası", yay. Mithat Sertoğlu, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.3-4-5 (1973), s.62-71; Mithat Sertoğlu, "Tuği Tarihi-İbretnüma-", **Belleten**, 43/XI (1947), s.489-514.
[40] Akşin , a.g.e., s.28.
[41] Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. S. Tanilli, C.I, Adam y., 6.b., 2002, s.284.
[42] Hayta-Ünal, a.g.e., s.13.

tecrübesizliği, Mustafa'nın belâhati ile harap olan, dâhili muharebelerde, halkın ve askerin isyanıyla her taraftan yaralanmış bulunan- Osmanlı Devleti yeni bir hayat bulmuştur"[43].

IV. Murad'dan sonra Osmanlı Devleti'nde önemli ıslahatlarda bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadrazam olduktan sonra (sadrazamlığı:1638-1644); yeniçeri ve sipahi ocaklarında düzenlemeler yapmak, bozulan sikke ayarını düzeltmek, bütçede tevâzün temin etmek, devlet ödemelerini intizama sokmak, vilayetlerde tahrir yaptırmak gibi esaslı ıslahat hareketlerine girişmiştir[44].

1650-1651 yılı kışında devlet tam bir çöküşün eşiğine gelmiş[45], para gereksinimi içinde çırpınan Sadrazam Melek Ahmed Paşa, timarlıları %50 fazla ödemeye zorlayan olağanüstü bir vergi olan *"bedel-i timar"*ı ihdas etmiştir. Fakat bu vergi senelik varidatın yarısı derecesinde olması nedeniyle tahsili Anadolu'daki ve Girit'teki timar sahiplerinin isyanın temelini oluşturmuştur. Bundan başka Melek Ahmed Paşa,*"Ordugâh Vergisi (Ordu Akçesi)"*ni iki katına çıkarmıştır[46].

Melek Ahmed Paşa, 1651 yılında o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir kalyon yaptırarak, Osmanlı denizciliğini çağdaşlaştırma çabasını başlatmak istemiştir. Osmanlı devlet erkânının ve İstanbul halkının gurur ve hayranlıkla gözlediği muazzam kalyon daha denize indirilirken su almış, alabora olmuş ve Haliç'in sularına görülmüştür. Bu deniz felâketine tanık olan Kâtib Çelebi, Osmanlı denizciliğine dair yazdığı kitabında *(Tuhfetü'l-kibâr fî Esfari'l-bihar)* yılların ihmalinin biriktirdiği beceriksizliğin ve bilgisizliğin bir çırpıda önlenemeyeceğine işaret etmiştir: *"Şimdi zor durumda*

[43] Hammer, a.g.e. , C.V, s.286.
[44] F. Reşit Unat, " Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", **TV**, I/6 (1941-1942), s.444.
[45] Shaw, a.g.e., s.253.
[46] Mantran, a.g.e., s.290; Hammer, a.g.e., C.V, s.484.

iken biz gene bildiğimiz, alıştığımız gemilerle savaşı atlatmaya bakalım! … Sonra yavaş yavaş kalyonculuğa geçeriz"[47].

Osmanlı yenileşme tarihinde önemli isimlerden biri olan Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Osmanlı tarihindeki önemi, rüşveti önleme ve masrafları kısmak suretiyle hazine açığını kapatmak yolundaki gayretlerinden başka hazırladığı ilk bütçe lâyihasından ileri gelmektedir[48].

Osmanlılar daha ilk yıllardan başlamak üzere devlet bütçeleri hazırlamışlardır. Ama bunlar yalnızca geçmiş malî yılın raporları olup, gelecek konusunda bir bilgiyi kapsamamaktaydı. Tarhuncu Ahmed Paşa, malî yılın bütçesini önceden hazırlayan ilk sadrazam olması bakımından Osmanlı tarihinde önemli mevkie yükselmiştir[49].

Sadrazamın hazineyi zenginleştirmek için vakî olan mesaîsi bütünüyle faydasız kaldığından devletin gelirlerinin ve giderlerinin miktarını belirlemek için *'huzûr-ı şahânede'* büyük bir meclis toplanmıştır (17 Şubat1653)[50]. 1653 senesinde devlet hazinesinin gelirleri yirmi dört bin yük ve gideri yirmi beş bin iki yüz yük akçe olup, masraf gelirden bin iki yüz akçe fazlaydı. Bunun için masrafların ne surette attığının anlaşılabilmesi için on yıllık malî defterler tetkik edilip, fazlasının neden kaynaklandığı anlaşılarak ayrı ayrı defterlere kaydedilip sadrazama sunulmuştur.

Tarhuncu bütçelerinde devlet teşkilâtındaki çeşitli bölümlerin gelirlerine göre gider hesapları yapılmış ve buna göre yeni bütçe hazırlanmıştır. Bu bütçeyle Tarhuncu Ahmed Paşa bütçeyi denkleştirmek ve giderlere engel olmaya çalışmıştır[51]. Bütçenin hazırlanması sırasında bizzat Kâtib Çelebi'de

---

[47] Akşin, a.g.e., s.32.
[48] Hayta-Ünal, a.g.e., s.16.
[49] Shaw, a.g.e., s.255.
[50] Hammer, a.g.e., s. 524.
[51] Tarhuncu bütçesi için bkz. Mehmed Halife, **Tarih-i Gılmanî**, haz. K. Su, Kültür ve Turizm Bakanlığı y., 2.b., Ankara-1986, s.41-46.

mecliste bulunmuş ve *"Düstûrü'l-amel li-ıslâhi'l-halel"* isimli meşhur risalesini yazmış, daha sonra bu eserini padişaha takdim etmiştir[52].

Bir takım şartlar ileri sürerek sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmed Paşa'da devletin buhranı atlatması için göreve gelmiş; devlet otoritesini şiddetli tedbirlerle güçlendirerek, kendisinden evvel askerde ve cemiyette görülen anarşi haline son vermiş ve devleti eski azâmetine kavuşturmaya çalışmıştır.

Görüldüğü gibi XVII. yüzyılda yapılan ıslahatlarda *"kanûn-ı kadîme"* dönülmek suretiyle eski sistemin yakalanması hedeflenmiş, ıslahatlar yapılırken Batıya açılma ve ondan yararlanma düşünülmemiştir[53]. Genellikle şiddet kullanılarak ülke içi düzenlemeler yapılmış, ıslahatlarda köklü çözümler yerine günü kurtarmak için geçici çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Ağırlıklı olarak askerî ve ekonomik alanda yoğunlaşan ıslahatlar kadrolara değil, padişah ve sadrazamların şahsiyetlerine bağlı kalmıştır[54]. Yapılmaya çalışılan yeniliklerin ve düzenlemelerin karşısında ise en büyük engel olarak yeniçeriler ve ulema sınıfına mensup olanlar bulunmuştur[55].

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Batının her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rus Devleti'nin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuş ve devleti dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorlamıştır. Batının kudretinin arttığı sırada Osmanlı idare sistemi, özellikle

---

[52] O. Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi**, Türkiye İş Bankası y., *(tarihsiz)*, s. 244-245 : Kâtib Çelebi, *"Düstûrü'l-amel li-ıslâhi'l-halel"* adlı eserinin üçüncü faslında hazine ahvaline dair şu şekilde bilgi vermektedir: *"Bu davanın tanığı budur ki; 1564-65 yılında hazine-i âmirenin geliri 1830 ve gideri 1896 yük idi. 1591-92 tarihinde gelir 2934 yük ve gider 3604 yük oldu. 1596-97 yılından sonra fark daha da artıp 1597-98 yılında Âlî'nin yazdığına göre gelir 3000 yük ve gider 9000 yüke varmakla eskiden biriktirilen hazineler harcandı. Sultan Murad Han zamanına gelinceye kadar bütün masraflar 6000 yükten ziyade iken 1643-44 sıralarında 5500 yük kadara indirilip padişahın tahta çıkmasından sonra gelir 3618 yük ve gider 5500 yük yazıldı. 1650 yılında çıkarılan yeni vergilerle gelir 5329 yük ve gider 6872 yüke vardı. Bu gün gider gelirden 1600 yük ziyadedir. İmdi, giderlerin gittikçe artmakta olduğu meydana çıktı. Bundan sonra geliri çoğaltmak ve giderleri azaltmak suretiyle denge bulup bir kararda durmak zor iştir; hatta tecrübe ile imkânı dâhilinde olmadığı ehlince anlaşılmıştır."*

[53] Alperen, a.g.m., s.214.

[54] Koçlar, a.g.m., s.20.

[55] İpşirli, a.g.m., s.235.

ordu teşkilâtı gittikçe bozulmaya başlamıştır. İşte bu şartlar altında Osmanlı Devleti ıslahatların ilham kaynağı olarak Batıya yönelmek mecburiyetinde kalmıştır[56].

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ilkin Batının varlığını teslim ile başlayan, onun üstünlüğünü kabule meyleden Osmanlı atitüdü zamanla hayranlığa dönüşmüş ve bunun sonunda aşağılık duygusu olmuştur. Bu suretle iki medeniyet mensuplarını birbirinden ayıran manevî ve psikolojik setler de zamanla yavaş yavaş çökmüştür[57]. Bu yüzyılda Batı tesiri Osmanlı ıslahatlarında moda şeklinde görülmekte olup, ıslahatların zihniyetine köklü bir tesiri olmamıştır. Ancak bu dönemde Batıya karşı oluşan psikolojik yapı, bundan sonra da pek az değişerek yenileşme faaliyetleri üzerinde tesirli olmuştur[58].

XVI. ve XVII. yüzyıllardan farklı olan bu dönem ıslahatlarındaki psikolojik yapıyı Mümtaz Turhan şu şekilde izah etmektedir: *"Zevk ve sefahatin isyan neticesinde kalkmasına mukabil, diğer unsurlar şiddet kazanarak daha fazla belirli ve ilk safta yer alırlar. Zamanla hadiseler karşısında acz ve aşağılık duygusu fazlalaşır. Değişmeler memlekete tesadüfen gelen yabancılar veya münferit yerli şahsiyetlerin vücudlarına bağlı kalarak meydana gelir ve bunların çekilmesiyle ıslahat veya yeniliklerde büyük bir iz bırakmadan kalkar. Bu değişmeler, cemiyetin inanıp kabul ettiği bir prensip veya plana göre hazırlanıp başarılmadığından en lüzumlu oldukları ve zarurî görülmeleri icap eden bir anda "fazla masrafı mucip oluyor" gibi zahiri bir sebep veya bahane ile lağvedilir yahut yüz üstü bırakılır"*[59].

Gerçekten de XVIII. yüzyıldaki yönetici kadro, çöküşün eski kanunlara dönülmekle engellenemeyeceğini anlamış ve o zamana kadar *"kâfir"* veya

[56] Alperen, a.g.m., s.214.
[57] Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca y., 4.b., İstanbul-2002, s.149.
[58] Koçlar, a.g.m., s.20.
[59] Turhan, a.g.e., s.151.

"frenk" diye adlandırdıkları Batının askerî ve teknik üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış ve Batıdan askerî alan başta olmak üzere çeşitli iktibaslar yapmaya başlamıştır. Böylece yenilikçiler geçmişin taklidinden kurtulmayı denerlerken, başkasının taklidi içine düşmüşlerdir. İktibasların daha çok askerî alanda yapılmasına, Osmanlıların harp meydanlarındaki yenilgileri kadar, XVIII. yüzyıl Avrupasında oluşan dünyaya askerî güçle hâkim olma felsefesi de sebep olmuştur. Çünkü Osmanlıların Avrupa menşeli danışmanları, bu düşünce ile yetiştikleri için, onların tavsiyeleri de bu yönde olmuştur[60]. Biraz ileride de görüleceği gibi bunlardan biri olan Humbaracı Ahmed Paşa, işleri yoluna koymak için yapılacak tek şeyin kendi ifadesiyle Batı ordularını *"taklit etmek ve onların metodunu almak"* olduğunu söyleyecektir.

Bu dönemde yenileşme hareketlerine hazırlıksız bir biçimde ve kültürün sadece bazı boyutlarında Batıyı iktibasla başlanmıştır. Oysa bu işe başlanmadan önce toplumun ve kültürün ciddî bir tahlilinin yapılması, temel unsurların tespit edilmesi, kültür boyutlarından her birine içlerindeki ilerlemeyi engelleyici unsurların ayıklanarak eşit gelişme imkânlarının sağlanması, yaratıcı düşüncenin ve ilim zihniyetinin hâkim kılınması gerekirdi. Ancak bunlar yapılmamış, aksine sadece birkaç boyut ele alınarak, yalnız bu alanda sağlam temellere dayanmayan bir takım yenilikler yapılırken, diğer boyutlar kendi hallerine terk edilmiştir. Böylece bir ikilik yaratılmış ve bir çatışma zemini hazırlanmıştır[61].

Osmanlı tarihinde ilk defa *"Lâle Devri"*[62] ile birlikte Batı kültür ve müesseselerine yoğun bir ilgi başlamıştır. Lâle devrinde Osmanlılar, Batılılar

---

[60] Bahaeddin Yediyıldız, "Batılılaşmanın Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler", **I. Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul 6-9 Şubat 1978)**, Kervan y., İstanbul-1980, s.332.

[61] Yediyıldız, a.g.m., s.333.

[62] Lâle Devri'nin isim babası Yahya Kemal'dir. Paris'te tarihçi Ahmed Refik ile konuşurlarken, Yahya Kemal tarihimizin XVIII. asrındaki bu medenî hamle devrine *"Lâle Devri"* diyeceğini söylemiş, bu ismi çok beğenen Ahmed Refik'de o sıralarda hazırladığı kitabını *"Lâle Devri"* ile isimlendirmiştir. Böylelikle Nedim'in şiirlerinde *"Devr-i Sultan Ahmed-i Gazi"* diye isimlendirilip baharlarından *"Çerağan vakti"* ve *"fasl-ı sadâbad"* diye bahsedilen bu dönem tarihimizde *"Lâle*

ve bilhassa Fransızlarla iyi ilişkiler kurmuşlardır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın siyaseti sonucu olarak Paris, Viyana ve Moskova'ya gönderilen elçilerden sadece siyaset ve diplomasi ile ilgili değil; aynı zamanda Avrupa medeniyeti hakkında da bilgi edinmeleri istenmiştir[63]. Elçilerin gönderdiği raporlarda o dönem Avrupasının sokak ve bahçe manzaraları, hastanelerin durumu, askerî eğitim alanları, okullar, matbaa vb. konular üzerinde durulmuştur. Ancak bu raporların daha çok *"manzaralar"* ile ilgili olanları dikkate alınmış; sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendirenleri ise pek dikkate alınmamıştır[64].

Bu dönemde Osmanlı süsleme sanatlarında hatta mimarisinde Avrupaî motifler ilk kez görülmeye başlamış, orduda ve kültür hayatında da Avrupa örneğinde yenilikler ortaya çıkmaya başlamıştır[65]. İlk kez İbrahim Müteferrika tarafında Türkçe kitap basan yayınevi kurulmuş, matbaanın kurulmasıyla birlikte Batı metotları ve müspet bilimler devlet eliyle iktibas olunmuştur[66]. Ancak Osmanlılarda Avrupa siyaseti ve kültürüne karşı beliren bu ilgi ancak küçük bir yönetici grup için geçerli olmuştur. Dahası, Lâle devrinin sanat, mimarî, edebiyat, tarihçilik vb. alanlardaki gelişmeleri belli bir siyasal çerçeve içinde oluşmuştur. Karlofça'dan beri beliren iki ana siyasal akımın, yani Avrupa cephesinde barış tezi ve bunun karşısında yeniden savaşçı atılımlar özleminin çatışması, açıkça olmasa bile için için sürmekteydi. Avrupa siyaseti ve kültürüyle ilgilenenler, barışçı akımın savunucularıydı. Barış yanlısı grup Karlofça'dan beri Osmanlı siyasetine egemen olmuştu. Ama karşıtları seslerini kısmak zorunda kaldığı halde ortadan kalkmamıştı[67].

Devri" diye ebedîleşmiştir. bkz. Ahmed Refik, **Lâle Devri**, sad. D. Gürlek, Timaş y., İstanbul-2005, s.127.

[63] Alperen, a.g.m., s.214.

[64] Kemal Çiçek, "Niçin Sürekli Reform Yapmak Gereksinimi Duyuyoruz?", **Yeni Türkiye**, S.95/4 (Mayıs-Haziran), s.581.

[65] Akşin, a.g.e., s.58.

[66] Halil İnalcık, "Osmanlılarda Batıdan Kültür Aktarması Üzerine", **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, Eren y., 2.b., İstanbul-1996, s.429.

[67] Akşin, a.g.e., s.58-59.

Lâle devrinin hususiyeti, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu müşkül vaziyetten, acı realiteden bir nevî kaçışı ifade etmesidir. İstikbalin hesabına tesis edilmeye çalışılan sunî muvakkat bir muvazene ve sükûn sayesinde yakın geçmişin dertleri, geleceğin endişe ve kaygıları, sanat, debdebe ve ihtişam havası içinde zevk ve sefa ile unutulmaya çalışılır[68]. Bununla birlikte, Lâle devri ilmî, fikrî, sınaî ve teknik cephesi ile Ortaçağ hayatından çıkarak muasır milletler gibi yaşamak için yapılmış bir hamle yahut Avrupa terakkiyatına doğru atılmış ilk adım kabul edilebilir. Mümtaz Turhan'ın ifadesiyle: *"Münferit kültür unsurlarının şuûrlu bir şekilde iktibaslarına başlangıç olarak - ilk büyük mağlubiyetlerin acısını en çok ve yakından duyan bir neslin yaşadığı- Lâle devri alınabilir"*[69].

Lâle devrine kanlı bir şekilde son veren Patrona Halil İsyanı'nın bastırılmasının ardından I. Mahmud istediği gibi devlete egemen olma fırsatını ele geçirmiştir. I. Mahmud, saray partileri arasında denge kurarak ve herkesi hizada tutmak için sık sık büyük memurları değiştirerek eski Osmanlı politik oyunlarıyla iktidarını koruma çalışmıştır[70].

I. Mahmud savaş araç ve teknikleri, teşkilâtı, strateji metotları tamamen değişen Avrupa orduları karşısında askerî bir ıslahat yapmadan uzun süre dayanmanın ve zafer kazanmanın kolay olmayacağını anlamıştı[71]. Sadrazam Topal Osman Paşa'da I. Mahmud ile aynı fikri paylaşmakta, O'da modern topçu kuvvetlerinde Avrupa taktik, disiplin ve silahlarının kullanılması gerektiğine inanmaktaydı. Zira bu dönemde Osmanlı ordusu hiçbir ıslahatı kabul etmediği için talim ve terbiyeden uzak, düzensiz ve disiplinsiz bir kalabalık haline gelmişti[72].

---

[68] Turhan, a.g.e., s.146.
[69] Turhan, a.g.e., s.134.
[70] Shaw, a.g.e., s.294.
[71] Mithat Sertoğlu, **Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.V, Güven y., İstanbul-1962, s.2497.
[72] Mücteba İlgürel, "I. Mahmud", **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993, s.144.

Askerî sınıfı Avrupa tarzında yetiştirmek isteyen I. Mahmud, İbrahim Müteferrika'nın kendisine sunduğu *"Usûlü'l-hikem fî-nizamü'l-ümem"* adlı risalesinden oldukça etkilenmiştir[73]. Eserini üç bölüm halinde hazırlayan İbrahim Müteferrika'nın üzerinde durduğu konular şunlardı: İlk bölümde, iyi düzenlenmiş bir hükümet sisteminin bütün devletler ve milletler için önemini belirtmiş ve diğer ülkelerde mevcut olan çeşitli rejimleri anlatmış ve yorumlamıştır. İkinci bölümde, insanın kendi ülkesini ve komşularınkini tanıma aracı, askerlik sanatına yararlı bir ilâve ve vilâyet ve askerlik idaresine yardımcı olarak bilimsel coğrafyanın önemine dikkat çekmiştir. Üçüncü bölümde, Hıristiyan kralları tarafından elde tutulan silahlı kuvvetlerin farklı çeşitlerini, ordugâhtaki ve sahradaki talim, örgüt ve disiplinini, savaş yöntemlerini ve askerî kanunlarını incelemiştir. Ayrıca Müteferrika, Frenk ordularının üstünlüğünü ve onları örnek almanın Osmanlılar için önemini de açıkça ortaya koymuştur [74].

Bu düşünceden hareketle I. Mahmud, Avrupa askerî usûllerini yakından tanıyan bir Avrupalı uzman getirtmeye karar vermiştir. I. Mahmud, orduda yapmak istediği ıslahat için bir Fransız subayı iken, Osmanlı Devleti'ne iltica edip, Müslümanlığı kabul ederek *"Ahmed"* adını alan ve gelecekte *"Humbaracı Ahmed Paşa"* olarak tanınacak olan, asıl adı Cloude Alexandre Comte de Bonneval (1675-1747)[75] ile 1731 yılında Humbaracı

---

[73] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. M.Kıratlı, TTK y., 9.b., Ankara-2004, s.48.

[74] Lewis, a.g.e., s.48.

[75] Abdülkadir Özcan, "Humbaracı Ahmed Paşa" mad., **TDVİA**, C.XVIII, İstanbul-1998, s.351: Fransa'nın Limousin eyaleti soylularından olup 14 Temmuz 1675'de Coussae şehrinde doğmuştur. İtalya ile yapılan muharebelere ve İspanya Veraset Savaşları'na katılmış ve önemli başarılar elde etmiştir. Daha sonra Fransa kralı XIV. Louis ile arası açılmış 1704 yılında Avusturya'ya sığınmıştır. Burada Prend Eugen'in maiyyetinde Avusturya ordusunda çeşitli görevler almış, Fransızlara karşı önemli başarılar elde etmiştir. 1716'da da Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya ordusunda savaşmıştır. 22 yıl hizmet ettiği Avusturya'dan Eugen ile anlaşmazlığa düşmüş buradan kaçarak Venedik'te iki yıl kaldıktan sonra 1729 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bir süre Saray Bosna'da kalan Bonneval daha sonra İstanbul'a müracaatta bulunmuştur. III. Ahmed ve barış taraftarı Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından komşu devletlerle iyi geçinme siyaseti sebebiyle dikkate alınmayan Bonneval'in asıl niyeti Osmanlı himayesindeki Macaristan'da prensliği ele geçirmekti. Saray Bosna'da geleceğe yönelik tasavvurlarını gerçekleştirmek için İslâmiyeti kabul edip Ahmed ismini almıştır.

Ocağı'nın ıslahına başlamıştır[76]. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, bundan sonraki iki yüz yıl boyunca Osmanlıların çağdaş dünya ile bu teknik uzmanlar aracılığıyla bağ kuracaklarıdır[77]. Bir başka husus ise, askerî alanda yapılan ıslahat hareketlerinin başlangıçta mühtediler, sonralarıysa doğrudan doğruya Avrupalı uzmanların idaresinde yürütülmesidir[78].

Osmanlı askerî teşkilâtında erken zamanlardan beri mevcut olan Humbaracı Ocağı, askerî teşkilâtın kara ordusu olan kapıkulu piyade ocağına bağlıydı. Bunlar cebeci, topçu ve timarlı humbaracılar olmak üzere üçe ayrılmışlar ve İstanbul'da bulunan bir humbaracıbaşı tarafından idare edilmişlerdir. Genellikle, timarlarının bulunduğu civarlardaki kalelerin muhafazasında vazife alan humbaracılar, XVII. yüzyılın sonlarına doğru gözden düşmüş[79] ve humbaracılık özellikle 1689'dan sonra önemini iyice kaybetmeye başlamıştır[80]. Humbaracılığın bu yüzyılda önemini kaybetmesinin temelinde ise; XVII. yüzyıl boyunca bomba ve top yapımındaki ilerlemenin izlenmeyişi, gerekli hammadde ve yapım malzemelerinin İtalya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsveç gibi ülkelerden alınmayışı yatmaktaydı[81].

21 Ekim 1731 yılında Sadrazam Topal Osman Paşa, Osmanlı ordusunda modern savaş tekniklerini uygulamak üzere yapmak istediği ıslahat hareketinde Bonneval Ahmed'den istifade etmek için onu İstanbul'a çağırmıştır. Şubat 1732'de İstanbul'a ulaşan Bonneval Ahmed, gelir gelmez sadrazamla görüşmüş ve humbaracıbaşılığa tayin olunmuştur[82]. Bonneval'in 1733 yılında Fransa hariciyesine gönderdiği bir raporda, sadrazam tarafından kendisinden Avrupa devletlerinden Fransa, İspanya, Hollanda ve İngiltere

---

[76] Ercümend Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, C.I, 2.b., Ankara-1992, s.492.
[77] Shaw, a.g.e., s.295.
[78] Kuran, a.g.m., s.492.
[79] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, yay. haz. Feza Günergun, İstanbul-1995, s.210.
[80] Ahmet Halaçoğlu, "Humbaracı" mad., **TDVİA**, C.XVIII, İstanbul-1998, s.349.
[81] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, yay. haz. A. Kuyaş, YKY, 10.b., 2006, s.64.
[82] Kaçar, a.g.m., s.212.

krallığının ve diğer bazı krallıkların askerî güçleri ve bu güçlerinin asıl sebepleri hakkında detaylı bilgi istendiğini belirtmiştir[83].

Bonneval Ahmed, I. Mahmud'a tüm askerî kurumları Fransa ve Avusturya örneklerine göre yeniden kurmak için bir plan hazırlamış, düzenli aylıklar ve emeklilik aylıkları verilerek askerliği yeniden gerçek bir meslek haline dönüştürmek istemiştir. Yeniçeri alaylarının daha küçük birliklere ayrılmasını ve bunların başına kendi yetiştireceği genç subayların getirilmesini, böylece daha etkin ve disiplinli askere sahip olunacağını belirten Bonneval, yeniçeri muhalefeti bu planın uygulanmasını engelleyince tüm gücünü topçu birliklerinin kurulmasına harcamıştır[84].

Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde 1733 yılında, Bonneval Ahmed'in çalışmalarıyla ulûfeli humbaracı teşkilâtının Avrupaî tarzda ıslahatına başlanmıştır[85]. Bir süre sonra Bonneval'in emrinde çalışmak üzere Fransa'dan üç uzman istenmiştir. 17 Ocak 1734'de Bonneval tarafından sadrazama takdim edilen üç şahıs Müslüman kıyafeti giymiş olarak sadrazamla görüşmüşler ve sadrazam her birine iki yüz kuruşluk mükâfat vermiştir. Aslen Fransız olan Marquis Mornai, İskoç Comte Ramsay ve İrlandalı I'Abbé Macarthy adındaki bu üç uzman daha sonra İslâmiyeti kabul ederek Osmanlı hizmetine girmişlerdir[86].

Bonneval Ahmed, emri altındaki Müslüman olmuş bu üç Fransız subayı ile birlikte, İstanbul'da Üsküdar Doğancılar semtindeki Ayazma Sarayı'nda yeniden inşâ edilen bir kışlada, Bosna eyaletinden getirilen üç yüz humbaracıyı Avrupa usûlüyle teorik ve daha çok pratik olarak savaşa hazırlama ve Osmanlı ordusunun yeniden organizasyonu için bir model oluşturmak üzere çalışmalara başlamıştır. Böylece potansiyel olarak asker

---

[83] Kaçar, a.g.m., s.212.
[84] Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl**, çev. B. Çorakçı Dişbudak, Sabah y., 2.b., İstanbul-1993, s.45.
[85] Halaçoğlu, a.g.mad., s.349.
[86] Kaçar, a.g. m., s.213.

olma kabiliyetini taşıyan gençlerin bulundukları bölgelerden ayrılarak bir nevî mühendis asker olarak yetiştirilmeleri hedeflenmiştir[87]. Yeni kurulan bu ocak nizamlarına bakıldığında ocağın neferlerine yevmiye verilmesi ve belli bir müddet yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılarak bir arada yeni taktiklere dayanan sistemli bir eğitime tabî tutulması bakımından büyük bir yenilik olarak kabul edilebilir[88].

25 Ocak 1735 tarihli ferman ile Humbaracı Ocağı'nın kuruluşu tasdik edilerek ocağın esaslarını belirten nizamnâmesi çıkmıştır. Bu nizamnâme ile Osmanlı Devleti'nde Humbaracı sınıfına yeniden nizam verilip 300 kişilik timarlı humbaracı yanında 300 kişilik ulûfeli humbaracılar bir ocak itibar edilmiş ve *"Mirimiran"* rütbesiyle kendisine *'Paşa'*lık verilen Bonneval Ahmed, humbaracıbaşı olarak bu ocağın başına getirilmiştir. İlk zabitler seçilmiş, maaşları tespit edilip, ocak içerisinde hiyerarşik düzen kurulmuştur. Bu düzene göre bir alaybaşısı ve 300 nefer humbaracı üç oda halinde tertip edilmiş ve her odaya 25'er kişilik zabit kadrosu tayin edilmiştir. Tayin olunan bu zabitler odalara göre bazı farklılıklar göstermiş ancak sayı olarak aynı kalmıştır.

On üç madde halinde hazırlanan Humbaracı Ocağı Nizamnâmesi özet olarak şu şekildedir[89]:

1. *Humbaracılık fenni ve ateşli silahlar sanatında maharetli olan Humbaracıbaşı Bonneval Ahmed Paşa bu fenleri talim ettirirse, Devlet-i Âliyye'de nice nice iyi yetişmiş usta humbaracı çıkacaktır. Bunlar savaşlarda, kalelerde ve sınır boylarında Allah'ın inayetiyle büyük yararlılıklar göstereceklerdir.*

[87] Kaçar, a.g.m., s.213.
[88] Kaçar, a.g.m., s.213.
[89] Mustafa Kaçar, "Humbaracı Ocağının Kuruluşu ve Askerî Teknik Eğitim", **Yeni Türkiye**, S.31 (Ocak-2000), s.654-655.

2. *Zikrolunan humbara sanatını talim için bundan önce Bosna tarafından getirilen ve halen mevcut olan 300 nefer humbaracının yevmiye tayinatları aynen verilmeye devam edilecektir.*
3. *Ulûfeli 300 nefer humbaracının müstakil bir ocak itibariyle önce, ulûfeleri tertip ve subayları nasb olunduktan sonra tertip ve nizama sokulması gerekmektedir.*
4. *Bugün zeamet ve timar sahibi 300 nefer humbaracılar ile bu zikrolunan 300 nefer ulûfelilerin mevacipleri maktû' olmak üzere hazineye kalmamak şartıyla yevmiyelerine terakki geçmeyecektir.*
5. *İçlerinden emekliye ayrılması gerekenler, kendi yevmiyesiyle olmayıp başka bir yerden yevmiye tedariki ile emekli olup, yerine genç ve güçlü biri alınacaktır.*
6. *Bu defa mevacipleri tayin olundukta, eski tayinatları kesilecek, ancak sefer memuriyetlerinde, cebeci ve topçu neferlerine kıyasen tayinatları verilecektir.*
7. *Bu neferlerin rütbe sahipleri piyade olup, gerektiği hallerde ata binmeleri lâzım gelirse, ferman olmadıkça ata binmeyeceklerdir.*
8. *Serhadlerden Vidin, Niş, Hotin, Azak ve Bosna kaleleri ve sair serhad kalelerine humbaracıbaşı tayini gerektiğinde, zikrolunan neferatın sınıflarından yetişmiş olanlarından tayin olunup, yerine müceddeden nefer tedarik edilecektir.*
9. *Zeamet ve timar sahibi olan 300 neferden biri öldüğünde, küçük evladı var ise yetişkin hale gelince mutad üzere iktiza eden cebelü bedeliyyesini vermek şartıyla zeamet ve timarı kendisine kaldığından, bunları humbaracılık fenninde maharet tahsili için humbaracılar ordusuna getirip tertibi olunacaktır. Çocuksuz ölenlerin zeamet ve timarları zikrolunan 300 nefer ulûfeli neferatından hak edenlere arz ve tevcih olunacak, bir başkasına verilmeyecektir. Zeamet ve timar verilen ulûfelinin yerine bir yenisi tedarik olunacaktır.*
10. *Zikrolunan ulûfeliler bir odada 100 neferden ibaret olacaktır ve her odada 240 akçe yevmiye ile bir odabaşı, 90 akçe yevmiye ile iki elli*

başı, 50 akçe yevmiye ile üç otuz başı, 30 akçe yevmiye ile on on başı ile bir vekil-i harc, bir imam, bir hoca, bir çavuş, bir tablzan, bir tabip ve bir yazıcıdan oluşan 25 nefer zabitan bulunacaktır. Bütün bu ocağın başına da yevmiye 360 akçe maaşla bir alaybaşı tayin olunacaktır.

11. *Beher nefere 18 akçe yevmiye tahsis olunacaktır. Neferatın kisvebaha ve silah ve bisatları devlet tarafından bir defaya mahsus olmak kaydıyla verilecektir. Bir daha verilmesi gerektiğinde bu para neferatın yevmiyesinden, her gün dörder akçesi kesilerek oda sandığında saklanacak ve lâzım gelen kisveler toplanan bu paradan yenilenecektir. Ancak yatak esvaplarına muhtaç olduklarında alaybaşı ilâm edecek ve ilâmı mucibince tertip ve tayin olunacaktır.*
12. *Neferlerin senelik ulûfeleri 15930 kuruş, alaybaşının 1062 kuruş olduğu hesap edilmiştir. Neferlerin günlük verilen tayinat bahasının yıllığı 8121 kuruş olmakla, tayinat bahalarının fazlası olan 7830 kuruş az bir şey olduğundan başka, humbaracı ocağının ulûfe ve tayinatları ve bir defaya mahsus taraf-ı mirîden verilen elbise ve silah bahaları "irad-ı cedid" olmak üzere malikâne ve mukataatın kasr-ı yedinden mirî için alınan vergilerden karşılanması yoluna gidilerek, Hazine-i Âmire'ye yeni bir külfet getirmeyecektir.*
13. *Paşa-yı mumaileyhin ilâmı mucibince beher odanın 25 zabitanı nasb ve ulûfeleri tertip olunacak, müstakil bir ocak itibariyle bugün 1147 senesi şabanı gurresinden (27 Aralık 1734) itibaren mevcut 300 neferin ulûfeleri tayin olunmuştur.*

Bu nizamnâme ile humbaracıların idaresi doğrudan sadrazamların nezaretine bırakılmış, malî işlerinin ise Şıkk-ı Evvel Defterdarı tarafından yürütülmesi nizama bağlanmıştır. Subayların tayini ise veya azilleri humbaracıbaşıların idaresinde olup, alaybaşılarının aynı zamanda humbaracıbaşılık görevini yürütmesi kararlaştırılmıştır. Humbaracıbaşılık vazifesini yürüten Bonneval Ahmed Paşa'ya mirîmiranlık rütbesi verilerek

ocağın alaybaşılığına tayin olunmuş ve *"mustavfi-i hass"* ilân edilerek bilâ-ulûfe humbaracıların talim ve terbiyesinden mesûl tutulmuştur. Ölümünden sonra da alaybaşılığın humbaracıbaşı olanlara verilmesi nizama bağlanmıştır[90].

Kurulan bu ulûfeli humbaracılar ocağı ve hazırlanan bu nizamnâme ile sonraki gelenekçi ıslahatçılarında sık sık başvuracakları bir örnek meydana getirilmiştir: *" Tutucu muhalefeti ayağa kaldırmamak için eski yapının biçimi içinde yeni örgütlerin kurulması"*[91].

Üniformaları Macar üniformaları andıran, başlarında Bosna askerinin kasketleri bulunan ulûfeli humbaracıları[92], Osmanlı'da ilk defa Avrupa usûlünde yeni bir eğitime tabî tutan Humbaracı Ahmed Paşa[93] eğittiği bu birliğini Fransız ve Almanların gıpta edecekleri bir düzeye çıkarmış, bundan sonra da haklı olarak: *"Mahir bir general bu askerlerle dünyayı bir baştan bir başa kat edebilir"* demiştir[94].

Bu ocağın en önemli özelliklerinden birisi, her odasında zabitler arasında teorik ve tatbiki olarak matematik ve modern harp sanatları konusunda ders veren Avrupalı ve Osmanlı hocalarının bulunmasıdır. Bunlar hoca-yı mühendis, muallim-i resim, hoca-yı oda, muallim-i ilm ve fenn-i ateşbâzi gibi kadrolara sahip zabitlerdir[95]. Böylece humbaracılar teorik ve pratik eğitim yanında harp teknikleri uygulamaları hakkında da bilgi sahibi olmuşlardır. Burada geometri, trigonometri ve çizim dersleri yanında humbara atış cetvelleri ve balistik konularında da uygulamalı dersler gösterilmiştir[96].

---

[90] Kaçar, "Humbaracı Ocağının Kuruluşu…", s.655.
[91] Shaw, a.g.e., s.295.
[92] Shaw, a.g.e., s.295.
[93] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1998, s.278.
[94] Akşin, a.g.e., s.303-304; Turhan, a.g.e., s.140.
[95] İhsanoğlu, a.g.m., s.278.
[96] İhsanoğlu, a.g.m., s.279.

Humbaracı Ahmed Paşa'nın Üsküdar'da kurulan humbaracı ocağında bir de *"Hendesehane"* kurduğu hakkında dönemin çağdaş kaynaklarında bilgiler bulunduğunu belirten Mustafa Kaçar, Osmanlı arşivinde yaptığı çalışmalar neticesinde humbaracı ocağının içinde bir hendese veya mühendislik eğitimi veren bir müessesenin kurulmuş olduğunu belirten bir belge veya bilgiye rastlanamadığını ileri sürmektedir. Buna mukabil, biraz yukarıda da belirtildiği gibi, ocağın zabit kadrosunda hoca-yı mühendis, muallim-i resim, hoca-yı oda gibi ders veren zabitlerin bulunduğunu belirten Kaçar, bu ocak dâhilinde matematik, geometri ve pratik mühendislik derslerinin verilmiş olduğuna delil teşkil ettiğini belirtmektedir[97].

Humbaracı Ahmed Paşa, topçularını 1736'da Avusturya'ya karşı sefere çıkarmıştır. Ancak teknik açıdan geri kalmışlıklarının bilincinde olan yeniçerilerin karşı çıkmaları ve Ahmed Paşa ile dönemin sadrazamı Silahdar Mehmed Paşa arasındaki sert tartışmalar, Humbaracı Ahmed Paşa'nın Kastamonu'ya sürülmesi, okul ve öğrencilerin ödeneklerinin kesilmesiyle sonuçlanmıştır. Silahdar Ahmed Paşa'dan sonra gelen sadrazamlar, Humbaracı Ahmed Paşa'yı yeniden görevi başına getirmişler ve 1747'de ölene kadar bu görevini sürdürmüştür[98].

Diğer taraftan Humbaracı Ahmed Paşa humbaracı ocağındaki eğitim ve öğretim faaliyetleri esnasında zamanın en ileri tekniğine uygun 100 adet humbara havanı ve 50000 adet humbara döktürmüştür. Ayrıca 32 kıyye çapında 8250 ve 18 kıyye çapında 5200 humbara tanesinin tersane imalâthanesinde döktürülerek Tophane'ye teslimi için emir vermiştir[99].

Humbaracı Ahmed Paşa'nın reformları, Osmanlı ordularının 1736 ile 1739 arasında Ruslara ve Avusturyalılara karşı çıkılan seferlerde başarılı olmasına katkıda bulunmuştur. Padişahın orduları bu dönemde Sırbistan'ın

[97] Kaçar, "… Askerî Sahada Yenileşme…", s.219.
[98] Shaw, a.g.e., s.296.
[99] Halaçoğlu, a.g. mad., s.350.

çoğunu, Belgrad'da dâhil olmak üzere geri almış ve Bosna'daki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmiştir[100].

Humbaracı Ahmed Paşa'nın vefatından sonra Ulûfeli Humbaracılar Ocağı, bir süre evlatlığı Süleyman Ağa tarafından yönetildiyse de artan yeniçeri muhalefeti sonunda 1750'de kapatılmıştır[101]. Ocağın mensupları ise eskiden olduğu gibi timarlı ve zeamet sahibi humbaracılar halini almıştır[102]. Humbaracı Ahmed Paşa'nın askerî alanda yapmaya çalıştığı ıslahatlar, Avrupa ordusunu yenebilmek için Türk ordusunun Avrupa ordularının geliştirmiş oldukları yeni talim usûllerini ve kullanmakta oldukları yeni silahları benimsemesi idi. Humbaracı Ahmed Paşa'dan sonra bu yöndeki çalışmalar III.Mustafa döneminde Macar asıllı Baron de Tott'un gayretleri ile devam edecektir[103]. Osmanlı Devleti'nde ilk örnek olarak Ulûfeli Humbaracılar Ocağı'nın kurulması, hem yeni bir kurumun yaratırken Osmanlı yönetiminin olduğunca içteki kaynaklarına dayandığı, hem de değişime karşı güçlere yeni bir kurumun kabul ettirilmesinin zorluğunu göstermesi bakımından ilginçtir[104].

Osmanlı ordusunun ıslahı için projeler, muhtıralar ve haritalar düzenleyen Humbaracı Ahmed Paşa'nın sunduğu bu plan ve projelerden amacı Avrupa'daki gelişmelerden Osmanlı hükümetini haberdar etmekti. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesinin sebebini büyük ölçüde bu irtibatsızlığa ve devlet ricalinin Avrupa'ya kayıtsız kalmasına bağlayan Paşa'ya göre[105], ekonomik anlamda da çağdaşlaşma gerekleri yerine getirilmedikçe askerî teknolojinin gelişmesi de mümkün değildi. Bundan dolayı ekonomik kalkınma bir zorunluluktu. Onun ekonomiyi kalkındırmaya yönelik fikirleri şunlardı: Anadolu ve Bosna madenleri işletilmeli, Sakarya Nehri ile Marmara Denizi, Akdeniz ile Kızıldeniz birer kanalla birleştirilmeli,

---

[100] Palmer, a.g.e., s.46.
[101] Shaw, a.g.e., s.296.
[102] İhsanoğlu, a.g.m., s.279.
[103] Akşin, a.g.e., s.304.
[104] İ.Tekeli-S.İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK y., Ankara-1993, s.29.
[105] Özcan, a.g.mad., s.352.

Mısır'ın coğrafî konumu nedeniyle Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu sürece Uzak Doğu ticaretinden elde edilen gelirin Osmanlı hazinesine gireceğiydi[106].

Humbaracı Ahmed Paşa doğuda Fransa'nın nüfuzunu arttırmak için çalışan önemli kişilerden birisidir. Onun Fransız politikasına yaptığı hizmetler geleneksel Osmanlı-Fransız dostluğunu iki ülke yararına pekiştirmek ve Osmanlı Devleti'nde askerî yenilikler yaparak Rusya ile Avusturya'nın doğuda ilerlemesine engel olmak şeklinde özetlenebilir[107].

I. Mahmud döneminde ıslahat hareketleri sadece humbaracılar ocağının açılmasıyla sınırlı kalmamış, gerek askerî alanda gerekse sosyal ve ekonomik hayatta başka ıslahatlara da girişilmiştir. Bu cümleden olarak, I. Mahmud, Patrona Halil İsyanı'nı bastırdıktan sonra timar düzenini yenilemek için yasalar çıkartmış (29 Ocak 1732), yeniçeri ağalığına kendi adamlarını getirmiştir. Yeni bir isyan korkusundan güçlü ıslahat çalışmalarına girişemediyse de, askerlerin geleneksel görevlerini yapmak ve geleneksel eğitime razı olmak sözleri karşılığında düzenli bir biçimde aylıklarının verilmesine başlanmıştır. Habsburg ve Rus sınırı boyunca yeni kaleler yaptıran I. Mahmud'un bu gelenekçi ıslahatları, orduyu 1717 öncesi durumuna getirmiş; ancak ilerleme ruhu yaratacak bir esin kaynağı olmamıştır[108].

I. Mahmud, Lâle devrinde başlatılan kültürel gelişmeyi de sürdürmüştür. İbrahim Müteferrika'nın basımevine para yardımında bulunmuş, şair ve yazarlara yardım etmiştir. Ayrıca İstanbul'da halk kitaplıkları kurdurmuş, devlet topraklarına memurlar göndererek önemli kitap ve el yazması koleksiyonları toplatmıştır. Zamanın aydınlarının uyanışının yarattığı kâğıt gereksinimini karşılamak için Yalova'da ilk defa Osmanlı kâğıt fabrikasını kurdurmuş, fabrikayı işletmek için Polonya'dan ustalar getirtmiştir.

---

[106] Berkes, a.g.e., s.65.
[107] Özcan, a.g.mad., s.353.
[108] Shaw, a.g.e., s.296.

Bu üretime ek olarak Fransa, Venedik ve Lehistan'dan da kâğıt ithal edilmiştir. Son olarak da hızla artan nüfus ve eski Bizans suyolları ve sarnıçlarının bozulması sebebiyle İstanbul'un su sorununa eğilmiş, III.Ahmed'in Büyükdere yakınlarında Bahçeköy'den su getirmek için giriştiği projeyi yeniden ele alarak yeni bir suyolu ile suyu Beyoğlu tepesindeki bir dağıtım yerine (bugünkü Taksim) getirtmiştir. Böylece Galata, Beyoğlu, Haliç ve Boğaziçi'nin suya kavuşmasıyla su düzeni 1732'de tamamlanmıştır. Bu düzen XIX. yüzyıl sonlarında Sultan Abdülmecid tarafından modernleştirilinceye kadar hiç değiştirilmeden kalmıştır[109].

Lâle devrinin aksine ağırlıklı olarak askerî ıslahatlara ağırlık verilen bu dönemde Batının askerî kuruluşlarından örnek alma çabaları padişah ve devlet adamlarının şahsî teşebbüsleriyle sınırlı kalmış, bu teşebbüsler ise geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye girenlerin güç birliği ile sekteye uğratılmıştır.

[109] Shaw, a.g.e., s.296-297.

I. BÖLÜM

III. MUSTAFA DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ (1757-1774)

I. A. ŞEHZADELİĞİ VE KİŞİLİĞİ:

"Mustafa-yı Sâlis", *"Sultan Mustafa Han bin Ahmed-i Sâlis"* olarak da bilinen Sultan III.Mustafa[110], Osmanlı padişahı III. Ahmed'in (saltanatı: 1703-1730) oğlu olup, 28 Ocak 1717 (14 Safer 1129) tarihinde doğmuştur. Annesi cariye kökenli Mihrişah Sultan'dır[111]. 30 Ekim 1757 (16 Safer 1171) de Osmanoğullarının 26. hükümdarı olarak tahta çıkan III.Mustafa, 16 yıl 2 ay 22 gün sürecek olan saltanatının cülûsu tarihinde 41 yaşında bulunuyordu[112].

III.Mustafa'nın cülûsuna kadar geçen 40 yılı aşan yaşam devresi hakkında bilinenler az olmakla birlikte[113], tahta çıkması da az çok tesadüf eseridir[114]. Kendisinden 7 gün büyük olan Şehzade Mehmed'in, o sırada tahta bulunan III.Osman'ın (saltanatı:1754-1757) vefatından önce ölmesi üzerine[115]Şehzade Mustafa, sultanlık hakkının *"ekberiyet-erşediyet"* kabulüne göre işleyen teâmülü üzerine, umulmadık bir anda *"ekber-şehzade"* olarak, en üst sıraya yükselmiştir[116].

---

[110] Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak y., 3.b., İstanbul-2000, s.398.

[111] M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK y., Ankara-1980, s.81.

[112] Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.VI, Ötüken y., İstanbul-1978, s.347: Öztuna, III.Mustafa'nın tahta çıktığı sırada 40 yaşını 9 ay 4 gün geçtiğini belirtmektedir.

[113] Bekir Sıtkı Baykal, "III.Mustafa" mad., **MEBİA**, C.VIII, s.700; Kemal Çiçek, "III.Mustafa", **Osmanlı**, C.XII, Ankara-1999, s.188: Çiçek, Şehzade Mustafa hakkında bilinenlerin az olmasının ve tarihçilerin bu konudaki ilgisizliklerinin sebebini Mustafa'dan yaşça büyük olan Veliahd-Şehzade Mehmed üzerinde yoğunlaştırmalarına bağlamaktadır.

[114] Öztuna, a.g.e., s.347.

[115] Öztuna, a.g.e., s.347; Sakaoğlu, a.g.e., s.399: Öztuna, Veliahd-Şehzade Mehmed'in Şehzade Mustafa'dan 7 gün büyük olduğunu belirtmesine karşılık, Sakaoğlu, 26 gün büyük olduğunu belirtmektedir. Yine Öztuna, Veliaht-Şehzade Mehmed'in III. Osman'ın vefatından 1 ay 9 gün önce öldüğünü bildirmesine karşılık, Baykal ve Çiçek, Mehmed'in ölümünün III. Osman'ın vefatından 10 ay önce olduğunu belirtmektedirler. bkz. Baykal, a.g.mad., s.700; Çiçek, a.g.m., s.188.

[116] Tahtın diğer adayları olan Şehzade Bayezid (1718-1771), Nu'man (1723-1764) ve Abdülhamid (1725-1789) yaşça Şehzade Mustafa'dan küçüktüler.

Lâle devri (1718-1730) öncesinde doğan III.Mustafa, çocukluğunu bu kısa dönemin renkli ortamında geçirmiş, babası III. Ahmed ile enişteşi Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın imâr, sanat ve kültür çalışmalarından etkilenmiştir. 1730 yılında meydana gelen Patrona Halil Ayaklanması'nda tahttan indirilen babası ve diğer şehzadelerle birlikte Topkapı Sarayı'nın Kafes Kasrı'na kapatılmıştır. Bu tarihten tahta geçişine kadar sürecek olan 27 yıl boyunca dış dünyayla her türlü bağı kesilmiş olarak yaşamıştır[117].

III.Mustafa'nın şehzadeliği tam bir inzivâ ve babası III. Ahmed'in ölümünden sonra korku içinde geçmiş olmakla beraber[118], I. Mahmud'un (saltanatı:1730-1754) şehzadelere müsamahalı davranışı karşısında[119], zamanını okuyup öğrenmekle geçirdiği, İslâm ve Osmanlı tarihleri okuduğu, bilhassa ilm-i nücûm, edebiyat ve tıp ile uğraştığı bilinmektedir[120]. Özellikle tıp sahasında edindiği bilgiler sayesinde şehzadeliği zamanında her an zehirlenmekten korktuğu için uzun yıllar az miktardan başlayarak, azamî dozda zehire vücudunu alıştırdığı, birkaç kez zehirlendiği halde bu ölümlerden kurtulduğu bilinmektedir[121].

Fiziği hakkında bilgiler az olmasına rağmen yakışıklı olmadığı ifade edilmektedir. Bazı güvenilmeyen tarifler ise onu: *" orta boylu, kısa bacaklı, soluk yüzlü, dar ve yassı alınlı, iri gözlü, iri ve yassı burunlu, kara sakallı"* olarak tasvir etmektedir[122].

III.Mustafa'nın şahsiyet ve mizacı hakkında kayıtlar, suskun olmasına rağmen, onun padişah olunca kendisinden beklenmedik bir ciddiyet ve vakarla hükümdarlık vazifelerini yerini getirdiğini bildirmektedir[123].

---

[117] Sakaoğlu, a.g.e., s.398.
[118] Baykal, a.g.mad., s.700.
[119] Zuhuri Danışman, **Osmanlı Padişahları Serisi**, C.III, Zuhuri Danışman y., İstanbul-1968, s.1020.
[120] Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Padişahları**, Doğan y., 3.b., 2002, s.409.
[121] Danışman, a.g.e., s.1017: Danışman, Şehzade Mustafa'nın üç beş kişiyi öldürebilecek miktarda zehire mukavemet edecek kadar vücudunu zehire alıştırdığını, bu yüzden çehresinin sapsarı ve sıhhatsiz göründüğü bilgisini vermektedir.
[122] Koçu, a.g.e., s.410; Çiçek, a.g.m., s.188.
[123] Çiçek, a.g.m., s.188.

III.Mustafa'nın şehzadeliğinde okuduğu kitaplar onu dönemin uleması arasında hatırı sayılır bir konuma getirmiştir. İlme ve âlime önem veren, âlimleri himaye eden bir padişah olan III.Mustafa, âlimlerle sık sık sohbet toplantıları düzenlemiş, ilmî münâkaşalara girerek bir şeyler öğrenmeye çalışmıştır. Güzel konuştuğu ve yazdığı bilinen III.Mustafa, aynı zamanda birçok padişah gibi şairdir. *"Cihangir"* mahlâsı ile yazdığı bu şiirlerinde[124] ince ve dindar bir ruhun, devlet işlerinin bozukluğundan ve mevkî sahiplerinin ahlâkça düşkünlüğünden doğan derin bir ızdırabın izleri görülmektedir[125].

Çağdaşı ulema düzeyinde din bilgisine ve genel kültürüne sahip olan III.Mustafa, bilginleri toplayarak çeşitli konularda tartışmasına karşılık, ilm-i nücûma düşkünlüğü ve ilm-i nücûm yöntemleriyle sorunlara çözüm araması, onun bir zaafı olarak görülmüştür[126]. Ancak uluslararası diplomaside oldukça başarılı olması ve Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında başvurduğu diplomasi, onun ve sadrazamı Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın dış siyaseti iyi takip ettiğini göstermektedir[127].

Padişah olduktan sonra bütün zamanını devlet işlerinin görülmesine harcayan, yani bizzat *"idâre-i umûr"* eden bir padişah portresi çizen III.Mustafa, günlerini hareket halinde geçirmiş, teftişe çıkmış, tebdil-i kıyafet dolaşarak halkın nabzını tutmuştur. Ata binen, avlanan ve mesire yerlerine gitmekten hoşlanan III.Mustafa'nın iyi kalpli, merhametli, hayırsever ve cömert bir hükümdar olduğu bilinmektedir[128].

III.Mustafa'nın ailesi hakkında bilinenler ise, altı eşi ve bu eşlerinden doğan on çocuğunun olduğudur. Eşleri: Aynülhayat, Fehime, Gülnâr, Âdilşah ve Mihrişah Sultanlar ile saray dışından evlendiği Rıf'at Kadın'dır.

---

[124] Öztuna, a.g.e., s.348.
[125] Baykal, a.g.mad., s.707.
[126] Sakaoğlu, a.g.e., s.415.
[127] Çiçek, a.g.m., s.188.
[128] Koçu, a.g.e., s. 410; Çiçek, a.g.m., s.188.

III.Mustafa'nın iki oğlu, Selim[129] ve küçük yaşta ölen Mehmed'dir. Kızları: Şah Sultan, Beyhan, Hatice, Hibetullah[130], Mihrimah, Mihrişah, Esma ve Fatma Sultanlardır. Bu kızlarından Hibetullah, Mihrişah, Mihrimâh ve Esma ve Fatma Sultanlar küçük yaşta ölmüşlerdir[131].

I. B. TAHTA ÇIKIŞI VE ISLAHATLARA BAKIŞI:

Amcasının oğlu III. Osman'ın ölümü üzerine 30 Ekim 1757 günü sabaha doğru Kafes Kasrı'ndan çıkartılıp, Sünnet Odası'na davet edilerek padişahlığı tebliğ olunan III.Mustafa, burada kendisini bekleyen devlet erkânını *"sabahlar hayrola"* diyerek selamlamış ve kendisi için Babü's-Saâde önünde cülûs töreni yapılmıştır[132].

4 Kasım 1757 günü *"seyf-i saltanat-ı tekâllüb (kılıç kuşanmak)"* için büyük bir alayla önce Fatih Türbesi'ne oradan Edirnekapı'dan Eyüp'e giden yeni padişaha şeyhülislâm Hz. Ömer'in kılıcını kuşatmıştır. Hz. Ömer'in kılıcını kuşanarak *"adaletle hükmedeceğini"* imâ eden III.Mustafa, bir *"adaletnâme"* yayınlayarak[133], ülkenin şen ve bayındır, halkın refah içinde

---

[129] 24 Aralık 1761 yılında doğan Şehzade Selim, 28. Osmanlı Sultanı olarak tahta geçecektir. Sultan III. Mustafa'nın Mihrişah Sultan'dan doğan oğlu olan Selim'in doğumu, hem payitahtta hem de ülkede günlerce süren eğlencelerle kutlanmıştır.

[130] III. Mustafa'nın 14 Mart 1759'da doğan *"Hibetullah"* adı verilen ilk çocuğunun doğumu o vakte kadar hiçbir şehzade ve sultan için düzenlenmemiş biçimde şenliklerle kutlanmıştır. Bu içten coşkunun nedeni ise, III. Mustafa'dan önceki iki padişahın –I. Mahmud ve III. Osman'ın- çocuklarının olmamasıydı. Hibetullah'ın doğumu hakkında Sakaoğlu şu bilgileri vermektedir: "*Doğum öncesinde bütün camilerde dualar edildi, kırk gün boyunca esnaf dükkânları ve rical konaklar süslendi. Sarayda yapılan cami maketi, içi kandillerle donatılıp Hibetullah doğan doğmaz saray meydanına çıkarıldı. Çevresindeki ağaçlara fanuslar asıldı. Halk bu manzarayı hayranlıkla izledi. Yedi gün yedi gece süren şenlik ve şehir donanması, halkın' şevk u sefâsı müşâhede olunmağın üç gün daha uzatıldı'. Devlet erkânı, Yalı Köşkü'nde padişahı kutladı. Onca coşkuya karşın meyhanelerin açılmasına izin verilmediği gibi, 'avretler sokağa çıkmaktan, hamallar sokaklara girmekten men' edildiler'. Konaklar, evler, dükkânlar süslendi, evlerin önünde türlü kameriyeler, avlulu havuzlu köşk maketleri, 'mir'at-ı zibâlar, dibalar ve akmişeler, fiddâ şamdanlar, billûr avizeler, billûr bağçeler, fıskıyeli havuzlar, selsebiller, tel hotoslar…' yaptırıldı…* Sakaoğlu, a.g.e., s.403.

[131] Danışman, a.g.e., s.1017; Sakaoğlu, a.g.e., s.403.

[132] Sakaoğlu, a.g.e., s.399.

[133] Baykal, a.g.mad., s.700.

olması için çalışacağını ilân etmiştir. Son cülûs bahşişi III.Mustafa'nın tahta çıkması münasebetiyle verilmiş[134], bu âdet ondan sonra bırakılmıştır[135].

Akıllı, becerikli ve davranışlarında ölçülü ve sabırlı olan III.Mustafa[136], Avrupa'nın ilerleyişini göz önünde tutarak Osmanlı Devleti'nde gerekli olan ıslahatı yapmak ve böylece gerilemeyi durdurmak azmindeydi[137]. Kendisine bu konuda en büyük yardımcı olabilecek devrin en kudretli devlet adamı, bilgili, tecrübeli, ileri görüşlü, filozof bir kişi olan Koca Râgıb Mehmed Paşa'yı sadrazamlık mevkiinde bırakmıştır[138].

III.Mustafa ile Sadrazam Râgıb Paşa'nın devlet idaresi ve gelecek hakkındaki fikir ve kanaatleri birbirine uymaktaydı[139]. Hem Padişah hem de Sadrazam şuna inanmışlardı: *"Memleketin 1683 Viyana Bozgunu'ndan beri devam eden gerilemesi ancak devamlı bir barış devresi içinde yapılacak uzun vadeli çalışmalar sayesinde önlenebilirdi. Ancak bu gayeye varmak için tedrici ıslahat tedbirleri ile yavaş yavaş istikbali kurtarmaktan başka yapılacak bir şey yoktu"*[140].

XVIII. asırda, doğuda İran ile yapılan Kerden Antlaşması (1746)[141] ve 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran'ın yarım asır gibi bir müddet fetret devri yaşamasıyla doğuda bir sınır tehlikesi kalmamıştı[142]. Batıda ise, Avrupa'nın önce Avusturya Taht Savaşları (1740-1748) ve ardından III.Mustafa döneminde Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile meşgul

---

[134] Mücteba İlgürel, "III. Mustafa", **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993, s.151.
[135] Öztuna, a.g.e., s.347.
[136] Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukûat**, C.III-IV, sad. Neşet Çağatay, TTK y., 3.b., Ankara-1992, s.55.
[137] Danışman, a.g.e., s.1017.
[138] Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s.55.
[139] Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. M. Harmancı, C.I, E y., 2.b., 2004, s.302.
[140] Baykal, a.g.mad., s.700.
[141] İran Şahı Nadir Şah'ın Osmanlı toprakları üzerindeki düşüncelerinden hareket ederek önce Kerkük, Musul ve Bağdat'a, ardından da Kafkaslarda saldırıya geçmesi üzerine iki taraf arasında yapılan savaşlardan kesin sonuç alınamayacağının ortaya çıkması üzerine 4 Eylül 1746'da yapılan Kerden Antlaşması ile Kasr-ı Şirin (1639) sınırları yeniden kabul edilmiştir.
[142] M. Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", **Genel Türk Tarihi**, C.VII, YTY, Ankara-2002, s.88.

olması, Osmanlı Devleti için bir dış saldırı tehlikesini bir süre için durdurmuştu[143].

Dış saldırı tehdidi olmayınca son otuz yıl içinde elde edilen ıslahatların pek çoğu giderek ortadan kalkmış, eski kötülükler yeniden baş göstermişti. Müteferrika'nın basımevi ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın topçu birlikleri ve okulu ortadan kalkmış, Osmanlı erkânı uyuşukluğa ve rehâvete düşmüş, Osmanlı düzeninin düşmanı caydırıcı bir güç olduğu zannedilmeye başlanmıştı. Artık devlet nizamı ve otoritesi her yerde sarsılmaya başlamış, memurluklar satılıyor, iltimas ve rüşvet isteniyordu. Enflasyon, salgın hastalıklar özellikle de veba, kıtlık, kalabalıklaşan şehirler, işsizlik, eşkıyalık ve emir dinlemeyen memurlar devlet boyunca yayılmıştı. Özellikle de devletin uzak eyaletleri olan Mısır, Arabistan, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika'daki mahallî askerî birlikler denetimi ele geçirerek büyük ölçüde bağımsız hareket etmekteydiler. Ayrıca kendi çıkarlarını kaybetme korkusuyla da her türlü değişime ve ıslahata karşı çıktıkları da görülmeye başlamıştı[144].

Hükümdarlık vazifelerini büyük bir ciddiyetle kavrayan III.Mustafa[145], memleketin durumunun esaslı bir surette düzeltilmesi hususunda pek ümitli olmamakla birlikte; elinden gelen gayreti göstermekten de geri durmamış, bu maksatla maliye, askerlik ve idarede bazı ıslahat tedbirlerine başvurmuştur[146].

[143] Shaw, a.g.e., s.303.
[144] Yalçınkaya, a.g.m., s.88-89.
[145] İlgürel, a.g.m., s. 151.
[146] Baykal, a.g.mad., s.700.

I. C. III.MUSTAFA DÖNEMİ ISLAHATÇILARI VE ISLAHATLARI

I. C. 1. III.Mustafa ve Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın (1757-1763) Islahatları:

III. Osman'ın üç yıl kadar süren (1754-1757) sönük ve manâsız saltanatından sonra tahta çıkan III.Mustafa'nın[147], kuşkusuz yönetici olarak yaptığı ilk olumlu iş Koca Râgıb Mehmed Paşa'yı[148] sadrazamlık makamında bırakmış olmasıydı. Tahta oturduktan sonra hemen bir emir çıkararak, yeni kazınmış devlet mührünü Râgıb Paşa'ya göndermiş ve ondan bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da sadrazam olarak devleti yönetmesini istemiştir[149].

Yirmi beş yaşından itibaren devlet kademelerinde görev alan Râgıb Paşa, ilk olarak İran savaşları sırasında feth olunan toprakların tahsisine gönderilmiştir. Daha sonra Hemedan Eyaleti'nin timar ve zeametlerini yeniden düzenleme ve tevzie memur edilmiştir. 1737 yılında Avusturya ve murahhasları ile yapılacak görüşmeler için hazırlanan heyette bulunan Paşa'nın, Belgrad seferi ve antlaşması (1739) sırasında büyük yararlılığı görülmüştür. 1744 yılında vezirlik payesi ile Mısır valiliğine gönderilmiş, beş yıl kadar süren bu memuriyeti sırasında, devletin valilerini ellerinde oyuncak mesabesine indirmiş bulunan haris Kölemen beylerini tedip ederek memlekette bir müddet için olsun huzur ve asâyişi kurmayı başarmıştır. Daha

---

[147] Mithat Sertoğlu, **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul-1973, s.13.

[148] Koca Râgıb Mehmed Paşa (1699-1763): Defterhane kâtiplerinden Şevki Mustafa Efendi'nin oğludur. İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan beri tahsil ve terbiyesine özen gösterilmiş, keskin zekâsı ve parlak istidadı ile kısa zamanda büyük ilerleme göstererek dikkat çekmiş ve defterhane kalemine devam etmiştir. Burada hızla gelişerek devlet işlerinin inceliğine nüfûz etmiş ve devlet kademelerinde hızla yükselmiştir. Şiirlerinde kullandığı *"Râgıb"* mahlâsından dolayı *"Râgıb Mehmed"* olarak tanınmıştır. 25 yaşından itibaren devlet kademelerinde gösterdiği idareci kişiliği ve başarılarından dolayı kendisine *"Koca"*lık vasfı da verilmiş ve zamanla *"Koca Râgıb Mehmed Paşa"* olarak tanınmıştır. Bekir Sıtkı Baykal, "Râgıb Paşa" mad., **MEBİA**, C.IX, s.594; Râgıb Paşa'nın edebî kişiliği ve eserleri için bkz. Faysal Soysal, "Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzûmeleri", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van-2006.

[149] B. J. von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.III, Kumsaati y., İstanbul-2008, s.457.

sonra Rakka, Sayda, Halep valiliklerinde bulunmuş, buralarda imâr işlerinden başka sükûn ve asayişin sağlanması için gerekli olan tedbirleri almaktan geri durmamıştır. Son olarak Şam valiliğinden sonra İstanbul'a çağrılarak 13 Aralık 1756'da sadaret makamına tayin edilmiştir[150].

Böylece Râgıb Paşa, devlet hizmetlerinde en aşağı mertebelerden başlayarak derece derece ilerledikten, çeşitli idare ve siyaset işlerinde görev aldıktan sonra çekirdekten yetişme mümtaz bir devlet adamı sıfatıyla III. Osman yedinci ve son sadrazamı olarak, en yüksek mertebeye ulaşmıştır[151]. Ancak III. Osman'ın sadrazamlarını denetim altında tutmaya alışık olmasından dolayı Râgıb Paşa'ya girişim olanağı pek tanınmamış ve sadrazam ancak III.Mustafa'nın hükümdarlığında bağımsızlık içinde çalışma imkânı bulabilmiştir[152].

Râgıb Paşa, devletin yolunda gitmesi için yabancı devletlerle barışın zorunlu olduğu konusunda III.Mustafa'nın görüşlerini paylaşıyor[153], her ikisi de dış görünüşe karşın zayıf olduklarını biliyorlardı[154]. Yukarıda da belirtildiği gibi bozulmuş olan siyasî ve içtimaî nizamın ancak uzun vadeli ve sabırlı bir çalışma neticesinde düzeltilebileceğine inanmaktaydılar. Gerçekten de Râgıb Paşa, vefatına kadar geçecek olan altı yıl boyunca padişahla bu zihniyetle çalışmış, III.Mustafa daha ziyade memleketin iç meseleleri, Râgıb Paşa ise dış işleriyle ilgilenmiştir.

Râgıb Paşa, şehzadelerin doğumu, Ramazan, bayram vb. vesileler ile kendisinin takdim ettiği tebrik yazılarından çok hoşlanan III.Mustafa'yı Edirne Sarayı'nın tamiri, Sakarya-İzmit Kanalı Projesi, Lâleli Camii'nin inşâsı, savaş gemilerinin denize indirilmesi ve top dökümü merasimleri, binişler, talim görmekte olan askerî birliklerin teftişi gibi belli işlerle meşgul etmek

[150] Baykal, "Râgıb Paşa" mad., s.594-595.
[151] İlgürel, a.g.m., s.157.
[152] Shaw, a.g.e., s.302.
[153] Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.I, çev. Selver Tanilli, Adam y., İstanbul-1992, s.340.
[154] Shaw, a.g.e., s.302.

yolunu tutmuş; yüksek siyasetin sevk ve idaresini ise, daima kendi elinde bulundurmuştur. Aynı zamanda her meselede padişaha muntazaman bilgi vermiş ve tasvibini almayı da ihmâl etmemiştir[155].

I. C. 1. a. Diplomasi Alanında Yapılan Islahatlar:

Bu dönemde devletin durumunu:*"Tırnakları kopuk ihtiyar bir aslan"*a benzeten Râgıb Paşa, "*devletin uzaktan heybetli göründüğünü ancak tırnaklarının kopuk olduğunun fark edilmemesi için düşmana fazla yakınlaşılmaması gerektiği"* kanaatindeydi[156]. Devleti güçlendirmeden çökertebilecek dış bağlardan dikkatle kaçınan Paşa, III.Mustafa'nın da desteğiyle bu dönemde yabancı devletlere karşı muvaffakiyetli bir barış siyaseti takip etmiştir.

1755 senesinde İstanbul'a gelen Fransız elçisi Vergennes, seleflerinin boş yere çalıştıkları bir işi gerçekleştirmek, yani Rusya'nın batıya ve güneye doğru genişlemesini önlemek amacıyla, İsveç, Lehistan, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında Fransa'nın da katılacağı ittifaka Bab-ı Âli'yi iknâ etmek yolunda sarf ettiği gayretlerden bir netice elde edememiştir. Aynı sefirin, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Avusturya ve Rusya'ya karşı bir anlaşma yapmak için giriştiği teşebbüslerde başarısızlıkla sona ermiştir[157]. Nitekim Osmanlıların Fransa'ya güvenememekte ne kadar isabetli davrandığı sonradan Fransa'nın hem Rusya ve hem de Avusturya ile ittifak yapmasıyla görülmüştür. Bundan başka Râgıb Paşa süreli olarak imzalanan Belgrad Antlaşması (1739)'nın sürekli bir barışa dönüştürülmesi teklifine -bu barışı bozma niyeti güdüldüğü için- genel uygulamalara aykırı bir şekilde karşı çıkmıştır[158].

---

[155] Baykal, "Râgıb Paşa" mad., s.595; İlgürel, a.g.m., s.158.
[156] Danışman, a.g.e., s.1021.
[157] Çiçek, a.g.m., s.190; Baykal, "III. Mustafa" mad., s.703.
[158] Hammer, a.g.e., s.471.

Avrupa'nın belli başlı büyük devletlerinin bu dönemde Yedi Yıl Savaşları içerisinde bulunduklarını yukarıda zikretmiştik. Müttefik Avusturya, Fransa ve Rusya devletlerinin hücumuna uğrayan Prusya kralı II. Friedrich, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin askerî yardımını kazanmaya çalışmaktaydı. II. Friedrich, harp yükünün bir kısmını üzerinden atabilmek için 25 Ağustos 1756'da İstanbul'a gönderdiği Carlo Adolf de Rexin adındaki elçisi vasıtasıyla, Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya harp açmasını temine çalışmıştır[159]. Kral ve Bab-ı Âli arasında tekrar tekrar girişilen müzarekelerin ve Kral ile Koca Râgıb Mehmed Paşa arasındaki mektuplaşmaların[160] gayesi bir Osmanlı-Prusya savunma-saldırma ittifakı vücuda getirmekti. Hatta bu mektuplarının birinde Prusya kralı, Devlet-i Âliyye ile ittifak muahedesine İngiltere'nin de taraftar olduğunu, Rusya ile uzlaşmanın ise güç olduğunu belirtmiş, bu konuda Sadrazamın *"himmet etmesini"* istemişti[161]. Râgıb Paşa ise barıştan ayrılmamak esasına bağlı kalarak devleti bir maceraya sürükleyebileceğine inandığı böyle bir anlaşmadan büyük ustalıkla kaçınmıştır[162].

Râgıb Paşa, sıkı bir işbirliği isteyen Prusya kralının bütün gayretlerine rağmen, üstün bir siyaset maharetiyle, iki devlet arasında ancak sekiz madde ve bir hatimeyi içeren bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalamıştır (29 Mart 1761)[163]. Barış yandaşı Râgıb Paşa, Rusya ve Avusturya'da dâhil olmak

---

[159] Danışman, a.g.e., s.1022.

[160] **H.H. 249 A, H.H. 298 E, H.H. 298 F.**

[161] **H.H. 249.**

[162] Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1999, s.62; Baykal, "Râgıb Paşa" mad., s.595-596; Danışman, a.g.e., s. 1022-1023. Danışman, Râgıb Paşa'nın Avrupa'daki Yedi Yıl Savaşları'ndaki uluslararası bu sıkışık durumdan Osmanlı Devleti'nin aslında istifade ederek kârlı çıkabileceğini belirtmektedir. Ancak, Râgıb Paşa'nın Avrupa'daki ittifaklar bloğuna dâhil olunmamasında ve tarafsızlık siyaseti takip etmesindeki temel etken artık klâsik anlamda ittifaklar sisteminin çökmesi ve Avrupa devletlerinin sık sık müttefik değiştirmesiyle bunlara güven duymamasıydı. Yine Danışman'ın Râgıb Paşa'nın ihtiyatlı bir kişi olduğu için savaşa girmediğini belirtmesine karşılık özellikle Osmanlı Devleti'nin bu dönemde askerî bakımdan zayıf ve kendisini yenilemeyi başaramayan bir orduyla savaşa girmek istememesi de Râgıb Paşa'nın böyle bir politikayı izlemesinde etkili olmuştur.

[163] **H.H. 309** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve traskribi Ek 1'de sunulmuştur).*** İlgürel, a.g.m., s.158; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, C.IV, Yeditepe y., İstanbul-2005, s.379; Hammer, a.g.e., s.468. Bab-ı Âli ile Prusya arasında imzalanan bu anlaşma özet olarak, ticaret özgürlüğü sağlıyor, gümrük vergisini %3 olarak belirliyor ve Osmanlı'daki Prusya elçi ve konsolosların hak ve ayrıcalıklarını belirtiyordu. Anlaşmaya göre Prusya uyruğundakilerin

üzere yabancı devletlerle iyi ilişkilerini sürdürmüş, Napoli, Danimarka ve İran devletleriyle de ticaret anlaşmaları imzalamış ya da yenilemiştir[164].

Bu dönemde Avrupa devletleriyle ilişkilere önem veren III.Mustafa, Paris, Berlin, Viyana ve Varşova'ya elçiler göndermiştir. Elçilerin ve maiyetlerindeki diplomatların İstanbul'a pek çok yenilikler getirerek sosyal yaşamı etkiledikleri bilinmektedir. Bu cümleden olarak, İstanbul'daki elçilerin aileleriyle devlet ricali eşleri arasında ilk ziyaretler ve tanışmalar III.Mustafa zamanında başlamıştır[165].

III.Mustafa'nın 1768-1769'a kadar devam eden ve bir sulh devresi olan saltanatının ilk yılları, Osmanlı Devleti'nin huzur seneleri olmuştur. Fakat akabinde Osmanlı Devleti yeniden sorunlarla yüz yüze gelmiştir. Avrupa'da ise, Habsburglar ve Fransa'nın durakladığı bu tarihlerde, İngiltere, Rusya ve Prusya giderek güçlenmeye başlamıştır[166].

I. C. 1. b. Emniyet ve Asayişin Sağlanması İçin Yapılan Islahatlar:

III.Mustafa tahta çıktığı zaman ülkenin emniyet ve asayişi oldukça bozulmuştu[167]. Uzun zamandan beri, Anadolu ve Rumeli'de devlet otoritesinin zayıfladığı, hükümet yönetiminin taşradaki etkisini kaybettiği zamanlarda özellikle Anadolu Eyaleti'nin sancak, kaza, kasaba ve köylerinde

---

yargılanması onlara aitti; ancak Müslümanlar ile Prusyalılar arasında 4000 kuruşu aşan davalar İstanbul'daki mahkemelerde karara bağlanacaktı. Ayrıca 6. maddeyle silahlı olarak yakalanmaları ve Bab-ı Âli'nin savaşta olduğu ülkelerle temasta bulunmaları dışında Prusya uyrukluların serbest dolaşımları kabul ediliyordu. Son maddede ise gerek görüldüğünde iki tarafın görüşmeleri tekrar başlatabilecekleri belirtiliyordu. Tam yetkili Prusya elçisi olarak bu anlaşmayı imzalayan Rexin huzura kabul edilmiş ve padişah tarafından onaylanan nüshası kendisine verilmiştir. Bundan dört ay sonra da olağanüstü elçi unvanıyla II. Friedrich'in onayladığı nüshayı getirip Osmanlı Devleti'ne sunmuştur (27 Temmuz 1761). Jorga anlaşmanın tarihini 22 Mart 1761 olarak vermektedir. Gerek Hammer gerekse Jorga, Rexin'in asıl adının *"Hauden"* olduğunu *"ticarî işler müsteşarı ve özel meseleler mahremi"* unvanıyla Osmanlı'ya gönderildiğini belirtmektedirler.

[164] Mantran, a.g.e., s.341.
[165] Sakaoğlu, a.g.e., s.415.
[166] Öztuna, a.g.e., s. 347.
[167] Çiçek, a.g.m., s.189.

yol kesme, soygun, rüşvet, iltimas, faizcilik ve başka yolsuzluklar alabildiğine yaygın hale gelmişti. XVIII. yüzyılda bu tip hareketler hemen her yerde görülmeye başlamış, Müslüman ve Hıristiyan halk büyük bir tedirginlik içerisinde, yarınından ümitsiz bir hayat yaşamaya başlamıştı[168].

Devlet memurlarına hazineden maaş ve görev masrafı ödenmediği için gerek İstanbul'dan görev yerlerine giderken geçtikleri yerlerin halkından aldıkları paralar, gerekse atandıkları görev yerlerine yerleştikten sonra yönetim bölgelerine bağlı olan ve hatta hiç ilgileri bulunmayan yerlere ya kendileri çıkarak yahut bölükbaşlarını göndererek yaptıkları *"devirler"* reayanın fakir düşmesine ve perişan olmasına neden olmaktaydı. Paşalar, ayânlar ve kapılarında *"levend"* besleyen diğer vilayet idarecileri kendi güçlerini ve güvenliklerini arttırmak için bunların sayısını arttırdıkça bu kalabalığın beslenmesi önemli bir sorun haline gelmekte, bu halkı daha çok *"salma"*[169] ödemeye zorlamakta idi[170].

İstanbul'dan gönderilen paşalar kendilerine verilen görevi, ödedikleri rüşvetten başka, ayrıca birçokta harç ödeyerek temin ettiklerinden hem kaybettikleri parayı kazanmak, hem de kendi gelirlerini arttırmak istemekteydiler ve bunu bir hak olarak görüyorlardı. Bu devirde halkı soymak yönünden *"ehl-i şer"*inde *"ehl-i örf"*den bir farkı yoktu. Kadılara ve öteki mahkeme hizmetlilerine hazinece ayrıca bir ödenti yapılmayıp, mahkeme harçları ve aidatlarla geçinmek zorunda bırakılmalarından başka, görev

---

[168] Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Belleten**, XXXVIII/151 (1974), s.455.

[169] Halil İnalcık, "Adaletnâmeler", **Osmanlıda Devlet-Hukuk-Adalet**, Eren y., 2.b., 2005, s.98-99: İnalcık, salma veya salgunlarla ilgili şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: *"Salgun" veya "salma" reayadan istenen olağanüstü nakdî veya aynî vergilerdir. Genellikle, hane başına belli miktarda arpa, buğday ve başka yiyecek şeyler toplamaktan ibarettir. Osmanlı Devleti'nde görevlilerin kanunsuz salgunlar salması, kalabalık bir maiyetle köyleri devre çıkarak kendilerini ve hayvanlarını besletmeleri, adaletnâmelerin ve kanunların şiddetle yasakladığı en yaygın yolsuzluk şekillerdir. Görevlilerin reayadan kendileri için aidat veya hizmet istemeleri, salgun salmaları, Osmanlı padişahının mutlak hukukuna bir tecavüz sayılırdı. Kanuna göre "toprak ve reaya padişahındır". Toprak ve reaya üzerinde onun iradesi dışında kimse bir tasarrufta bulunamaz.* Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadar yayınlanan adaletnâmelerle ilgili olarak bkz. İnalcık, a.g.m., s.73-190.

[170] Özkaya, a.g.m., s. 445.

süreleri de ancak iki yıl[171] olduğu için bunlar kısa zaman içerisinde mümkün mertebe servet edinmeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte, XVIII. yüzyılda kadıların naiplerini iltizam usulüyle tayin etmeleri, naiplerin hem kendi hem de kadıların gelirini arttırmak için devre çıkması ve diğer idarî otoritelerle birlikte cebren halkı soyan kanunsuz işlemlere girişmeleri bu nedenle meydana gelmiş olmalıdır[172]. Çünkü kadılar için başka bir kadılığa tayin, yeniden sıraya girme, büyük bir ihtimalle senelerce mülâzemette beklemek durumu vardı[173].

Bu dönemde reayanın İstanbul'dan tayin edilen görevlilere güvensizliği o kadar artmıştı ki; halk görevinde tayini kısa süreli olmayan ve bu sebepten dolayı da kısa zamanda halkı soymayı amaç edinmeyen ayânları tercih eder olmuştu. Bunda devletin, asker, zahire temini, hazinenin salimen güney illerinden İstanbul'a ulaşması ve diğer ihtiyaçlarını sağlayabilmek ve işlerini yürütebilmek için nüfuz sahibi yerli ailelerden yararlanma yoluna gitmesi de ayânların tercih edilmesini sağlamış, ayânlar bu sayede güçlerini kısa zamanda arttırmışlardır[174].

Ehl-i şer mensuplarının i'lâm borçlarını kanunda gösterilenden çok fazla istemesi, *"mahsûl def'i"* gibi uydurma adlarla para toplamaları, paşa ve ayânlarla anlaşarak vergi defterlerinde bulunmayan birçok akçeyi deftere yazmaları gibi, ehl-i örf mensuplarının da her geçen gün daha fazla levend (saruca-sekban) beslemeleri yüzünden kanunlarda mevcut olmayan, sonradan ortaya çıkan *"tekâlif-i şakka"* diye adlandırılan: *"tefenkciyan akçesi, kaftan akçesi, zahire akçesi, öşr-i diyet, kapı harcı, post akçesi, matarağı akçesi, bayrak akçesi, şerbet akçesi, peşkeş, devir, konak akçesi, cizme baha, yemlik, tavuk baha, konak ve göcek akçesi, çubuk akçesi, ağalık, kethüdalık ve diğer adlarla topladıkları vergiler"* halkı hayatından bezdirmişti[175].

---

[171] İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Ankara-1994, s.14,17.
[172] Ortaylı, a.g.e., s.17.
[173] Özkaya, a.g.m., s.446.
[174] Özkaya, a.g.m., s.446-447.
[175] Özkaya, a.g.m., s.446-450.

XVIII. yüzyılda paşa, ayân, levendler ve ehl-i şer mensuplarının yaptıkları zulümler, soygunlar sonucu, İstanbul'a devamlı olarak halkın şikâyetlerini yansıtan dilekçeler yollanmıştır. Devlet, yayımladığı adaletnâmelerle *"tekâlif-i şakka"* türünden vergilerin alınmamasını, bu tür işlere bulaşan levendler ve diğer eşkıyaların yakalanmasını, halkın bunlardan korunmasını istemişse de bir türlü beklenen netice alınamamıştır. Suçlu bulunan ve görevden alınan levendler ise, bu kez boşta kaldıklarında *"biz paşa sekbanuyuz"* diyerek sanki o paşanın adına hareket ediyormuş gibi *"devir"*e devam etmişler ve tekâlif-i şakka türünden vergileri toplamışlardır[176].

Sorunun bu şekilde çözülemediğini gören halk ise, yerini yurdunu terk ederek İstanbul başta olmak üzere Kocaeli, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu da reayanın eskiden sahip olduğu yerin tarım gelirlerini azalttığı için bundan hem devlet, hem de devlet görevlileri zarar etmişlerdir. Bununla birlikte göç edenlerin büyük bir şehirlere gelmesi bu kez o şehir için iâşe, işsizlik ve güvenlik vb. sorunları da doğurmuştur.

Daha III.Mustafa tahta çıkmadan birkaç ay önce Anadolu Valisi Vezir Abdülcelilzâde Hüseyin Paşa'ya gönderilen bir fermanda, Anadolu zuhur eden eşkıyanın (levendler ve sair şekavete sülûk edenlerin) halkı rahatsız ettiği ve mallarına zarar verdikleri, bunların yakalanmaları ve mahkeme huzuruna çıkarılmaları için gönderilen mübaşirin ise, köylere ve yerleşim birimlerine sokulmayarak işini yapmasının engellendiği belitilerek söz konusu şakîlerin yakalanması ve cezalandırılması için gerekenlerin yapılması istenmişti[177].

III.Mustafa tahta çıktığı zaman, Anadolu'da uzun zamandan beri faaliyette bulunan *"kapusuz levendâd"* eşkıyası, yüzlerce hatta binlerce kişilik

[176] Özkaya, a.g..m., 449.
[177] **C. DH. 4023.**

gruplar halinde ortalığı kasıp kavurmakta, geniş bölgelerde asâyiş ve devlet nüfuzu diye bir şey bırakmamaktaydı. Bunların te'dibine memur edilen mahallî amirlerin, bazen münferit ve bazen müşterek hareketleriyle bu gailenin ortadan kaldırılması da bir türlü mümkün olamıyordu[178].

Daha öncede belirtildiği gibi tahta çıkışı sırasında yayımladığı adaletnâme ile ülkenin şen ve bayındır, halkın refah içinde olacağını ilân eden III.Mustafa zamanında, *"Eşkıyanın kanlarının helâl ve mallarının da bunları katledenlere ait bulunacağına"* dair fetvaya müsteniden Sivas Valisi Zarelizâde Feyzullah Paşa bunları tenkile memur edilmiştir. Feyzullah Paşa'nın icraatı ve Çorum ahâlisinin gayreti sayesinde bu eşkıyanın bir kısmı imhâ edildiyse de[179] tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Bundan sonra da levendler Anadolu'da devlet otoritesini sarsmaya ve halka eziyet etmeye devam etmişlerdir[180].

Devlet, bu büyük sorun karşısında yine önceden yapılageldiği gibi farklı tarihlerde gönderdiği adaletnâmelerle bu sorunun ortadan kaldırılması için çalışmıştır. 1764 yılı Ocak ayı sonlarında Anadolu'nun orta koluna yazılan adalet fermanında, eşkıyaların zulmünün ve göçlerin önlenmesi konuları üzerinde durulmuştur: *"Halkın korunması, levendlerin köy köy gezmemeleri, çeşitli bahanelerle halka zulüm olunmaması, vezirler ve beylerbeylerinin hazâriyeler ve haslarına ve diğer gelirlerine kanaat etmeleri ve bu gelirlerle daireleri halkını düzenlemeleri bu konuda kusur etmemeleri"* istenmiştir. Eskiye göre zulmün kalkmış olması sebebi ile ziraat ve tarımı bırakıp, yerini-yurdunu terk etmiş olan reayanın artık vatanlarına dönüp, ziraatle uğraşmaları gerekirken, bir müddetten beri kasabalar ve köylerde olan halkın da bir bahane bularak yurtlarını terk edip, İstanbul'a ve diğer yerlere gelmelerinden yakınılmıştır. Bu yüzden araziler ziraattan yoksun

[178] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.701.
[179] Hammer, a.g.e., s.459: Erzurum ve Çorum dolaylarını kasıp kavuran haydutların kökünü kazıyan, Feyzullah Paşa'ya III. Mustafa bu başarısından dolayı üçüncü tuğu göndererek terfi ettirmiştir. Râgıb Paşa'nın isteğiyle de bu mücadelede yardımcı olan sadrazamlık kethüdası Ahıskalı Mehmed Efendi ile Mirahur Hüseyin Ağa'ya da tuğ gönderilmiştir.
[180] İlgürel, a.g.m., s.153.

kaldığı gibi, geride kalan halka yüklenen vergi miktarı da artmıştır. Geride kalanlar bunu ödeyemez hale geldiklerinden vatanlarını bırakıp, kiminin İstanbul'a ve kiminin diğer yerlere gittiğinin yakinen bilindiği açıklanmış, zulümlerin toptan kalkması gerektiği, bunun için çeşitli tarihlerde çıkarılan *"tenbihat-ı hümâyûn"*a uyulmadığından söz edilmiştir. Bundan sonra herkes kasabasından, köyünden kalkıp diğer yerlere gelirse, eski yerlerine nakil ve iskân olunacakları, bundan böyle İstanbul ve diğer yerlere ev göçünün olmaması, kazânın kazâ ahâlilerinden kimseyi dışarıya bırakmamaları için *"nezr"*e bağlanmaları ve birbirlerine kefil olmaları ve *"hüccet-i şer'iyye"* düzenlenip bunun Baş muhasebe'ye kaydolunmak için İstanbul'a gönderilmesi bir tedbir olarak görülmüştür. Yerini terk edenler eski yerlerine gönderilecekler, her kaza halkı gücüne göre *"nezr"* e bağlanacak, birbirlerine kefil olacaklar ve böylece de memleketin düzeni sağlanacaktı[181].

Biraz öncede belirtildiği gibi, *"ayân"* denilen mütegalibe de devletin hâkimiyetine darbe vuran menfi bir unsur halinde kendini hissettirmekteydi. Bunların kendi adamlarını himaye etmeleri, mesela menzilci olarak kullanmaları, bu teşkilâtın aksamasına ve nizamının bozulmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine III.Mustafa, menzil teşkilatına yeni bir nizam vermek için sert tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Ayânın ziraatla meşgul halka zulmetmesi, bu yüzden vergilerin azalması da padişahın daha azimli bir şekilde harekete geçmesinde etkili olmuştur[182].

1757 yılı Kasım ayı ortalarında sağ koldaki görevlilere yazılan adalet fermanı tekâlif-i şakka'nın alınmamasını, rüşvet olarak etrafa zarar verilmemesini, ayânın kendileri için salyane ve vergiler toplanırken deftere fazla akçe yazılmamasını istemektedir. Bu adaletname Anadolu ve Rumeli'deki kadılar, naipler ve ayânların halkı koruyup, yerlerinden kaldırmamaları, paşaların zulüm yapmamaları için Anadolu ve Rumeli'nin üç

[181] Özkaya, a.g.m., s.460-461.
[182] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.701-702.

kolunu da yazılmıştır. Tersine hareket edenler ise, şiddetle cezalandırılacaktı[183].

Anadolu'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve hatta daha önceki tarihlerde ayânlık yapmış olanlarla sonradan ayân olanlar arasında mevkî edinme yönünden anlaşmazlık bulunmaktaydı. Bu nedenle, bu şehirde ikişer, üçer ayân ortaya çıkmakta, herkes dilediği şekil üzere bazı köy halkını kendine çekmekte ve vergi defterine birçok zam ekleyip, birbiriyle çekişmede olduklarından İstanbul'a şikâyetler ardı arkası kesilmeden yağmaktaydı.

III.Mustafa zamanında, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sadrazamlığında verilen düzene göre bir kazaya ayân olmak gerektiğinde vilâyet sakinleri kendi içlerinden kimi isterlerse onu seçecek, arz ve mahzarlarda bunu İstanbul'a yazacaktı. Bu incelenen şahıs İstanbul'da incelendikten sonra ayân tayini için gerekli izni kapsayan sadrazam mektubu verilecekti. Mektupsuz ayân olunmayacaktı. Eğer kaza halkı ikiye ayrılır, bir kısmı ayânlardan birini; diğerleri ikincisini isterlerse, iki taraftan hangisinin lâyık olduğu araştırılacak yahut dışarıdan halka yararı dokunacak birisinin ayân olması uygulamasına gidilecekti[184].

III.Mustafa döneminde merkezden bağımsız hareket edenler sadece ayânlar değildi. Tunus ve Trablus Ocakları ırsî beylikler haline gelmiş, başkentten tayin edilen valiler hüküm ve nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Mısır'da ise idare tamamıyla Kölemenlerin eline düşmüş, Osmanlı valisinin buradaki nüfuzu azalmıştı. Suriye, Lübnan ve Bağdat'ta da durum farklı değildi. Çıldır, Kars, Karaman, Aydın, Kıbrıs, Bosna ve Karadağ gibi yerlerde ise zaman zaman ayaklanmalar meydana geliyordu. Rumeli'deki sancaklarda ise yeniçeriler etkindi.

---

[183] Özkaya, a.g.m., s.478.

[184] Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", **Osmanlı**, YTY, Ankara-1999, s.171.

Vilayetlerin durumunu düzeltmek yolunda III.Mustafa pek başarılı olamamıştır. Halkın huzurunu bozanlara karşı uygulanan *"azl, nefy ve katl"*e dayanan şiddet kesin bir çözüm sağlayamamıştır. Devlet adamlarının kayırdıkları kişilerin sancaklara tayini ise, merkezin itibarını daha da sarsmıştır[185].

Padişahın üzerinde durduğu bir diğer önemli mesele ise; Hacca gidecek olanların güvenliğinin sağlanmasıydı. III.Mustafa Şam yolu ile hacca gidecek olan hacıların selâmetlerini temin etmek istemiş, bu doğrultuda yeniden 1500 piyade ve süvari leventlerinin yazılmasını ve bu askerlerin bahşiş ve ulufelerinin verilmesini sağlamıştır[186].

I. C. 1. c. Malî Alanda Yapılan Islahatlar:

III.Mustafa döneminde malî alanda yapılan ıslahatların başında, her cülusta mukataa ve zeametlerden alınan vergilerin tahsilinde karşılaşılan zorluklar dolayısıyla beratlardan alınan *"cülûsiye vergisi"* nin yarısının affedilmesi gelmektedir[187]. III.Mustafa buradan toplanan parayı cülûs bahşişi dolayısıyla boşalan hazineye mâl etmeye muvaffak olmuştur[188]. Bu kısmî vergi affıyla padişah, cülûs bahşişi sebebiyle alt-üst olan bütçeyi dengelemeyi amaçlamıştır.

III.Mustafa evkaf mallarının idaresinde uzun süreden beri süre gelen yolsuzluklara bir son vermek maksadı ile bu işi sıkı bir nezaret usulüne dayanan bir nizama bağlamıştır[189]. Haremeyn evkafı mukataalarının defterdar eli ile taliplerine satılması ve iltizam bedellerinin hazineye alınması, sürre mürettebatının hazineden ifrazı ile sürre eminlerine teslimi diğer evkaf

---

[185] Çiçek, a.g.m., s.189.
[186] **C. AS. 26633.**
[187] Ziya Karamursal, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK y., Ankara-1943, s.61.
[188] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.700.
[189] Shaw, a.g.e., s.302.

masraflarının da hazineden idare edilmesi, yazıcı mâzulleri ile teberdarlar ve ağa çuhadarları uhdesinde bulunan mukataat ve mütevelliliklerin kaldırılarak artık bu gibilere verilmemesi ittihaz olunmuştur[190].

Bu cümleden olarak işlevini ve iç disiplinini yitirdiği gibi Haremeyn evkafı gelirlerini yiyen, saraya mensup oldukları için de her işe karışan ve rüşvet aracılığı yapan *"Baltacı Ocağı"*nı kaldıran III.Mustafa, Galatasarayı'ndan getirttiği bir oda iç oğlanını saray hizmetlerinde görevlendirmiştir. Bunların ağa ve çuhadarlarının şatafatlı giyinip kuşanmalarını da yasaklayan padişah, hademe sınıfından olanların şal kuşak, sim bıçak, çiçekli entari, kakum kürk giyinmelerine son verirken, rüşvet alanların cezalandırılacağı uyarılmıştır[191].

Malî tedbirler para politikalarına da tatbik edilmiştir. III.Mustafa, Osmanlı Devleti'nde kullanılan para cinslerinde görülen karışıklığı gidermek için tedbirler almıştır. Tedavülde bulunan ayarları ve ağırlıkları aynı olan fındık altını ile Venedik yaldız altını arasında ayar ve ağırlık farkı olduğu şayiasını halk arasında yayan Yahudi ve Hıristiyan sarraflar ve bankerler, yaldız altınının fiyatının artmasına, fındık altının da düşmesine neden olmuşlardır. Bunlar piyasadan ucuza topladıkları fındık altınını İstanbul'dan Avrupa'ya götürerek, yaldız altınıyla değiştirerek kazanç sağlamaktaydılar[192]. III.Mustafa darphane mütehassıslarına resmen emir vererek vezin ve ayar kontrolü yaptırdıktan sonra, her iki altın içinde 155 akçe rayiç verildiğini yayınladığı fermanla duyurmuştur[193].

Bundan başka bazı hilekârlar, vezinleri tam olan altınları törpüleyerek ufaltıyor ve böylece sikkede bir karışıklık ortaya çıkarıyorlardı. Önceleri bir *"buğday"* kadar törpülenen altınlardan giderek dört *"çekirdek"*e kadar

[190] İlgürel, a.g.m., s.152.
[191] Sakaoğlu, a.g.e., s.399-400.
[192] Sakaoğlu, a.g.e., s.409.
[193] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.701.

çalınmaya başlanmıştır[194]. III.Mustafa, bir ferman daha yayımlayarak vezni noksan altınların sürümünü yasaklamış ve piyasa da mevcut *fındık altını, İstanbul zincirli altını, zer-i mahbûb, Mısır zincirlisi, Mısır tuğralısı, yaldız Venedik ve Macar altını* gibi sikkelerden vezni noksan olanların, darphanece tespit olunan nizam üzere, İstanbul'a gönderilmesini temin etmiştir. Ayrıca, *"marbaş"* denilen ve aslında on iki akçe değerinde gümüş ihtiva eden sikkeyi de ıslah etmiştir[195].

Ancak, bütün bu malî tedbirler ümit edilen sonucu vermemiştir. Bunun en önemli nedeni malî tedbirlerin halka vergi olarak yansıması ve bunun tebaada hoşnutsuzluk yaratmasıdır[196]. Bu cümleden olarak, vilâyetlerde büyük memurlar ve mültezimlerin halka yükledikleri ağır malî külfet ve bununla birlikte hâss ve zeametlerin yıl içinde birkaç defa el değiştirmesi yüzünden halkın çift bozan olmasına, şehirlere göç etmesine neden olmuş, ekilen toprağın azalmasıyla da üretim düşmüş, fiyatlar artmıştır. Bu durumun devlete uzun vadede yansıması ise vergi gelirlerinin azalması olmuştur. Ayrıca paraya verilmek istenen çeki düzen bazı kimselerin memnuniyetsizliğiyle karşılaşmış ve istenilen neticeye lâyıkıyla varılamamıştır[197].

Paradaki değer kaybı orduya da yansımış, yüksek ücret ödenmesine karşılık, artık halk asker olmaktan çekinmiştir. III.Mustafa döneminde altın paradaki altının değeri artmamış, paradaki değer düşürme paranın itibarî değerinin yükselmesi, buna karşılık olarak gerçek değerinin düşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. 1771 yılına gelindiğinde fındık altınının 155 akçeden 160 akçeye yükselmesi buna karşılık devletin Avrupa devletleriyle savaş halinde bulunması ve malî olarak ordunun para ihtiyacının artması üzerine ordu

[194] Sakaoğlu, a.g.e., s.409.
[195] İlgürel, a.g.m., s.152.
[196] Çiçek, a.g.m., s.190.
[197] İlgürel, a.g.m., s.152.

hazinesinin açığı artmış, bu açığı kapatmak için karargâha 400 kese daha para göndermek zorunda kalınmıştır[198].

I. C. 1. d. Askerî Alanda Yapılan Islahatlar:

III.Mustafa ordu ve donanmanın önemini de hakkıyla kavramıştı. XVIII. yüzyılda yençeri ocağının kendisinde gelişen bazı değişiklikler, devletin *"zatiyatından"* sayılan bu gücü, devletin karşıtı olan bir güç durumuna getirmişti. Malî bunalım koşulları altında yeniçerilik devlet kulluğu olmaktan çıkmış, bir sınıf, siyasal güç kazanan bir parti olmuştu. Artık eski devşirme sistemi uygulanmıyor, ordu yeniçeriliğe alınmaması gereken fakirleşmiş, esnaf ve köylü ile doluyordu. Bu sivilleşmiş ocak durumuna geliş, reayayı asker ocağından ayıran eski Osmanlı sistemine aykırıydı. Enflasyon yüzünden ulûfeli asker sefer zamanında bile asker olarak kaldıkça geçimini sağlayamazdı. Birçoğunun ailesi ve işi vardı. Ulûfelerini dışarıdan bir iş edinip, onun kazancı ile tamamlamalarına göz yumuluyordu. Böyle bir yeniçeri için savaşa gitmek bir yıkım demekti. Ocaktakilerin çoğu ne devşirilmiş kul, hatta ne de kuloğlu olmadığı gibi kulluk eğitimini de görmüyorlardı. Kışlalarda ihtiyar ya da başka bir iş tutamayan kişilerden başkası yoktu. Bir yandan toplumun fakirleşen kitleleri yeniçerileşiyor; öte yandan yeniçeriler kasap, hamal, kayıkçı, manav, tellak, kahveci gibi işlere yayılıyorlardı. Ekonomik gelişme olmadığından bu büyük kitlenin iş gücü, üretimde kullanılmadığı gibi, ocak da askerlik gücü açısından hazine için israflı bir kurum durumuna gelmişti[199].

Bu değişmelerle birlikte bir kul ocağı olan bu kurumun devlete karşı olan tutumu da tersine dönmüştü. Yeniçerilik demek şimdi hükümet karşıtlığı demekti[200]. Osmanlı Devleti'nin mütemadi mağlubiyet ve gerilemesinin ilk

---

[198] Hammer, a.g.e., s.507.
[199] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, yay. haz. A. Kuyaş, YKY, 10.b., İstanbul-2006, s.77.
[200] Berkes, a.g.e., s.77.

sebebini, nizamı bozulan yeniçeri ordusunda bulan III.Mustafa[201], bu ordunun ıslahının mümkün olmadığını düşünmüş ve bu düşüncesini oğlu Selim'e söylemekten çekinmemiştir[202]. Bununla birlikte, topçu sınıfını ıslah ve tophaneyi tanzim etmekte kararlı bir tutum sergilemiştir. Bu doğrultuda ileride de görüleceği gibi Baron de Tott vasıtasıyla bu çalışmalara başlamıştır.

Her ne kadar III.Mustafa savaşlarda başarılı olmak için iyi yetiştirilmiş askere ihtiyaç olduğunu bilse de Prusya kralı II. Friedrich'in şaşırtıcı başarılarını aynı sebebe yani askerin iyi yetiştirilmiş olmasına hamletmemiştir. Avrupa devletleri arasında cereyan eden Yedi Yıl Savaşları sırasında bunların en küçüğü olan Prusya'nın bu zaferini, hadiseleri ve meşum yıldızların tesirini önceden görüp haber veren müneccimlerin bir eseri olarak kabul etmiştir. Bu batıl inancın sevkiyle de Ahmed Resmî Efendi'yi[203]

---

[201] Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca y., 4.b., İstanbul-2002, s.141.

[202] Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839)", **Tanzimat I**, Maarif Vekâleti y., İstanbul-1940, s.21.

[203] Ahmed Resmî Efendi, "*Resmi"* diye anılan Ahmed b. İbrahim Resmo (Girit)'ludur ve aslen Rum'dur. 1700'de doğmuş, 1733'de İstanbul'a gelmiş ve Bab-ı Âli'nin hizmetine girmiştir. Muhtelif şehirlerde pek çok memuriyetlerde bulunduktan sonra Ekim 1757'de Osmanlı elçisi olarak Viyana'ya, 1763'de de Berlin'e (Prusya Sarayı'na) gönderilmiştir. Bu elçilik seyahatlerini kaleme almıştır. Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnamelerinden başka Hulâsetü'l-itibâr, Halifetü'r-rüesa, Humeyletü'l-kübera gibi eserleri yanında coğrafya ve atasözlerine ilişkin kitapları da bulunmaktadır. Ahmed Resmi Efendi elçilik vazifesinden sonra daha birçok memuriyetlerde bulunduktan sonra 1783 yılında ölmüştür. bkz. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı y., Ankara-1992, s.337-340. Ahmed Resmi Efendi Viyana Sefaretnamesinde Avusturya'nın siyasî yapısı, Avusturyalıların zenginlikleri üzerinde durmuş, ticaret ve merkantilist politikaya dikkat çekmiştir. Resmi Efendi'nin dikkat çektiği bir başka husus ise, halkın hile ve rüşvete tamah etmemesidir. Genişleme siyaseti güden Prusya ile savaş taraftarı olmayan Avusturya'yı birbiriyle kıyaslayan Resmi Efendi, saray ve çevresine dair gözlemlerine de eserinde yer vermiştir. Berlin Sefaretnamesinde ise, yine ticaret üzerinde durmuş, limanların ve panayırların önemine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte panayırların yanında kurulan posta ve menzilhanelerin geliştiğine değinmiştir. Tipik bir Avrupa şehrinin gelişmesinde iki temel etkenin olduğunu savunan Resmi Efendi, bunları ticaret ve sanayi olarak belirlemiştir. Bu iki unsurun Avrupa'nın çehresini değiştirdiğini ileri sürmüştür. Ağırlıklı olarak Prusya'nın askerî sistemi üzerinde durduğu Berlin Sefaretnamesinde askerî okullar, askerî üniformalar, askerî talimleri ele aldıktan sonra yaralı askerler için tahsis edilmiş askerî hastanelere ve hapishanelere değinmiştir. Bundan başka yine bu eserinde komedi ve opera yanında katıldığı maskeli baloya ait izlenimlerine de yer verir. Bu iki sefaretten sonraki çalışmalarının ağırlıklı konusu, askerî düzende yapılacak ıslahat oluşturmaktadır. Hulâsetü'l-itibâr adlı eserinde ısrarla askerî alanda yapılması gereken ıslahatlarla birlikte, barışın Osmanlı Devleti'nin bekâsı için önemine dikkat çekmiştir. Bu yönüyle birlikte Ahmed Resmi Efendi kâtip sınıfının teorisyeni olmasının yanı sıra Müteferrika ile birlikte Nizâm-ı Cedîd dönemi yeniliklerinin de fikir babasıdır. Resmi Efendi, yeni devlet adamları kuşağının gündemini üzerinde duracağı temaları belirleyerek modern çağın ilk reformcusu olarak tarihteki yerini almıştır. bkz. İbrahim Şirin, **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Lotus y., Ankara-2006, s.185-192.

Prusya kralının nezdinde elçi göndererek ondan üç müneccim isteğinde bulunmuştur. Friedrich'in sefire verdiği cevap, doğu ile batı arasında daha o vakit belirmiş olan zihniyet ve görüş farkını göstermesi bakımından oldukça önemlidir: *"İyi bir orduya sahip olmak, sulh zamanında harbe derhal gidebilecek şekilde onu talim ettirmek, hazinesini dolu tutmak. İşte benim üç müneccimim, başkalarına mâlik değilim, dostumuz padişaha böylece bildirmenizi rica ederim."*[204]

III.Mustafa'nın, bu ilm-i nücûm zaaflarının bazı yönlerden memlekete faydası da olmuştur. Padişah, bir taraftan Fas'tan ve Prusya'dan müneccimler isterken, diğer taraftan da Fransa'dan bu hususta yazılmış mükemmel bir kitap istemiştir. Bu talep üzerine Fransa İlimler Akademisi birkaç astronomi kitabı göndermiştir. Bunların arasında Josephe Jérôme Lalonde'nin meşhur eseri ile Zic'leri vardır. Bundan başka III. Ahmed zamanında Paris'e sefir olarak giden Yirmi sekiz Mehmed Çelebi vasıtasıyla yazma halinde İstanbul'a getirilen Dominique Cassini'nin Zic'leri o zamandan beri yani yarım asır kütüphane raflarında durduktan sonra III.Mustafa tarafından bulunarak Türkçeye tercüme ettirilmiştir. Bu eseri Türkçeye çeviren Kalfazâde İsmail Çinarî aynı zamanda bir logaritma cetveli de tercüme ederek izahıyla beraber bu kitabın başına koymuştur ki; bu da Türkçe ilk logaritma cetvelidir[205]. Yine III.Mustafa, Fransa sefiri Vergennes vasıtasıyla iç uzuvları bal mumundan yapılmış sekiz dokuz yaşındaki bir çocuk iskeleti getirtmek istemiştir. Fakat faydaları muhakkak olan bu münferit yenilikler memleketi içine sürüklendiği müşkül vaziyetten kurtaracak, yaklaşan felâketlerden koruyacak mahiyette değildi[206].

III.Mustafa tahta çıktığı zaman, Osmanlı donanması yapı tarzı, teçhizat ve tecrübe bakımlarından, çok noksan ve zayıf bir halde bulunmaktaydı. Bununla birlikte her yıl donanmayla Akdeniz'e açılan kaptan paşalar birinci

[204] Turhan, a.g.e., s.141.
[205] Turhan, a.g.e., s.142.
[206] Karal, a.g.m., s.22.

derecede kendilerine menfaat sağlamayı göz önünde tutmaktaydılar[207]. III.Mustafa, sadrazamı Râgıb Paşa ile birlikte bu alanda da ıslahatlara girişmiş ve tersanelerde yıllardan beri inşâ halinde bulunmakta olan harp gemileriyle yakından ilgilenmiş ve yeni gemiler de inşâ ettirmiştir[208].

Donamayla ilgili çalışmaları yakından izleyen III.Mustafa, Şubat 1758'de tersanede yapılan *"Hısn-ı Bahrî"* adlı kalyonun denize indirilişi töreninde, hapishanelerdeki borçlu mahkûmları, borçlarının yarısını alacaklılarının silmesi koşuluyla, kalanını hazineden ödeterek serbest bıraktırmıştır[209].

Râgıb Paşa'nın donanma konusundaki en büyük katkısı cephaneliğin yeniden düzenlenmesi ve gemilerin bir bölümünün yelkenliye dönüştürülmesidir[210]. Bundan başka 1750'de yeniçerilerin itirazları üzerine kapatılmış olan Üsküdar'daki Humbarahane mektebinin o vakit dağılmış olan talebelerinden bazıları Râgıb Paşa'nın yardımıyla toplatılarak Kâğıthane'de mühendisliği hedef alan bir talim ve terbiyeye başlanmıştır (1960)[211]. Ancak bu çalışmalar Osmanlı donanmasının güçsüzlüğünü ortadan kaldırmadığı gibi, 1770'de Çeşme Deniz Muharebesi'nde Osmanlı donanmasının acizliği çok acı bir şekilde kendisini göstermiştir.

III.Mustafa, devletin askerî ve iktisadî gücünü arttırmak için bir takım projelerle de ilgilenmiştir. Devletin iktisadî bünyesini kuvvetlendirmek yolundaki teşebbüslerinden biri Süveyş Kanalı'nı açtırmayı tasarlaması; bir diğeri ise, Tersane-i Âmire'nin kereste ve İstanbul'un odun ihtiyacının daha çabuk ve kolay temini için Sakarya Nehri'nin Sapanca gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlamak istemesidir[212].

---

[207] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.701.
[208] Çiçek, a.g.m., s.190; İlgürel, a.g.m., s.153.
[209] Sakaoğlu, a.g.e., s.400.
[210] Shaw, a.g.e., 302.
[211] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.701.
[212] İlgürel, a.g.m., s.154.

Gerçekleştiği zaman çok büyük yararları görülecek olan Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in birleştirilmesi projesi Osmanlı Devleti daha tarih sahnesine çıkmadan öncede birçok defa niyet edilmiş ancak gerçekleştirilememişti[213].

Bu projeyi Bitinya kralları iki defa, Roma İmparatoru Trajan bir defa ve III.Mustafa tarafından tekrar ele alınıncaya kadar, Osmanlı sultanları tarafından üç defa ele almıştır. Ünlü mimar Koca Sinan, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi arasında kalan arazilerin düzenlenmesi için Rum Gürz'e ölçümler yaptırmıştır. 1591 (999) yılında III. Murad'ın saltanatı zamanında ise, Sadrazam Sinan Paşa aynı amaç için üç bin işçi bulundurmuş, ancak üç gün süren düzeltme çalışmaları, padişahın emri ile daha başlangıçta sona erdirilmiştir. Padişah III. Murad projeyi şu gerekçelerle durdurmuştu: *"Yol açılması için kesilen bu ağaçlar İstanbul'a gereklidir ve bundan sonra da gerekecektir"*[214]. Bundan altmış üç yıl sonra, III. Murad'ın ağaçların kesilmesini önlemek için durdurduğu çalışmaları tekrar başlatmak isteyen IV. Mehmed, proje için Hindioğlu adındaki bir kişiyi görevlendirmiştir. Ancak Hindioğlu'nun belirlemelerine göre sık ağaçlı ormanlar işi imkânsız hale getiriyordu ve bu kanalı yapmak mümkün olsa bile, birçok köy, çiftlik ve mera sular altında kalacaktı. Bu nedenle proje yine rafa kaldırılmıştır[215].

III.Mustafa döneminde bir kez daha teşebbüs edilecek olan bu projenin birinci bölümünde Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi'nin birleştirilmesi planlanmış, ikinci bölümünde ise şayet gölün suyunun Marmara'ya akıtılması

---

[213] Hammer, a.g.e., s. 462.

[214] Selânîki Mustafa Efendi eserinde III. Murad zamanında Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlanması hakkında, Sinan Paşa tarafından tekrar gündeme getirilen bu projenin padişaha duyurulduğu, gerekli iznin alınmasının ardından çalışmalara başlandığı ancak hemen ardından padişah tarafından çalışmaların durdurulduğu bilgisini vermektedir. Padişahın bu projeden vazgeçmesinin veya vazgeçirilmesinin temelinde ise; Sinan Paşa'nın bu projenin hayata geçirilmesi sonrasında itibarının artmasından korkan bazı kişilerin etkili olduğunu ve bu kişilerin padişahın dikkatini donanmaya çevirdiklerini bilgisini verir. bkz. Selânîki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânîki**, C.I, haz. Mehmet İpşirli, TTK y., 2.b., Ankara-1999, s.232-233,238.

[215] Hammer, a.g.e., s.462.

mümkün olmazsa o zaman Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü ile birleştirilmesine karar verilmiştir[216]. Her iki hafriyat için rapor ve masraf defteri istenen proje için 1172 Şevval (1759 Haziran) tarihiyle divan tarafından Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa ile İzmit, Sapanca ve Adapazarı naiplerine ve bu işi tahkik ve takibe memur olan mübaşirle İzmit yeniçeri zabiti ve Sapanca yeniçeri serdarına hitaben yazılan fermanda şu hususlara denilmiştir[217]:

"Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa damet maalihiye ve İznikmid kadısına ve Sapanca ve Adapazarı naiblerine ve dergâhı muallâm gediklülerinden deraliyyemden bu hususa mubaşir tayin olunan (ismi yok) ziyde mecdühu ve İznikmid yeniçeri zabiti ve Sapanca serdarına hüküm.

Darü'l-hilâfetü'l-aliyyemde âsûde nişini zılli zalili re'feti şahânem olan âmmei ibadullahın zarureti ruzmerre ve havayici asliyelerinden olan ecnâsı zehâirin ve odun ve kerestenin ekserisi İznikmid ve havalisinden Asitanei saadetime nakil ve füruht oluna gelüb lâkin İznikmide dahi emakini baideden gelmek takribi ile galî ve girankıymet ile füruht olunmasına illet olub ibadullaha tedariki levazımati yevmiyelerinde usret ve meşakkat hâletleri bedidar olduğuna binâen hısbü reha (bolluk ve vüsati maişet) ile İstanbul ahalisinin tedariki havayici asliyelerinde istihsali kemali sühulet ve yesar içün Hüdavendigârı esbak emmi zadem Sultan Mahmud Han tabe serah zamanında Sapanca gölünün suyu İznikmid körfezine isale ve icra olunduğu surette Sapanca etrafında bulunan karyeler ahalileri Sapanca gölü suyu ile bitariku's-sühûle ve az masraf ile kesret üzre zehayir ve odun ve Tersane-i Âmireme kereste nakline sühuleti ve medarı küllisi olur deyu mevsukulkelim kimesnelerin mukaddem ihbar ve tahkiklerine binâen o hînde hususı mezburun keşfi hususı içün emri şerif sadır olup irsal olunmuşdu; bazı mevani ve illet sebebi ve âyanı vilâyetin gecfehimleri ve ademi idrakleri

[216] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi Hakkında", **Belleten**, IV/14-15 (Nisan-Temmuz 1940), s.158.
[217] Uzunçarşılı, a.g.m., s.158-160.

sebebi ile tenfiz olmayub bu emri hasen ukdei te'hirde kalup ve elhaleti hazihi ibadullahın mühtaç oldukları ecnâsı zehair vesair eşyayı lâzime makulesi mintarafillâhi taalâ bazı illet ve esbab zmnında kıllet ve nedret üzre vürud eylemek hasebiyle sı'r (narh) rayici terakkiyâbı itilâ ve tedarik ve ihzarında ibadullaha usret ve meşakkat rûnüma olmağla bu misillû zehayir ve eşyanın ve hususâ donanmayı hümayunum kalyonlarına lâzım gelen kerestelerin mecmuu kesret vefret üzre gelüp erhas (ucuz) baha üzere bey'ü şıra sebebiyle ibadullahın tahsili lâzım refah ve rahatları âlâyı metalibi hidivanem olmaktan nâşi cümle ibadullaha nâfî ve hayırlı olmak üzre İznikmide dahi etraf ve cevanibinden levâzımatı mezburenin kesret üzere nakil ve celbinin teshili esbabına teşebbüs ve şüru olunmak lâzım geldiğine binâen mukaddema mahzı hayır olmak üzere ihbar olunan Sapanca gölü suyunun İznikmid körfezine cezb ve icrasına müceddeden muradı hümâyunum taallûk etmekle sahili bahre gelince mecra olacak mahallerini rü'yet ve mesaha ve ne mikdar masraf ile husule geleceğini keşf ve tahmin eylemek üzere Derialiyyemde mütefennin ve bu keyfiyeti ârif mimaran ve mühendisler ve su yolcular tedarik olunup mübaşiri mumaileyh ile tesyir olunmalariyle bir saat mukaddem iradei mülûkânem olduğu üzere mesili (mecra) mezbur muayene ve keşf ve defter ve Derialiyyeme ilâm olunmak fermanım olmağın mahsusan işbu emri şerifim ısdar ve mübaşiri mumaileyh ile irsal olunmuştur. İmdi vusulünde siz ki mirimiran ve kadıı mumaileyhimasız, derhal mübaşiri mumaileyh maiyeti ile Sapanca gölü üzerine varup ve müsin ve ihtiyar âyanı vilâyeti dahi ihzar idüp göli mezburun zuhûr ve bülûgu olan mahalle im'anı nazar ile bakılub yalnız gölün suyunun isalesi müfid olmadığı zâhir olduğu surette Karadeniz tarafına cereyan eden Sakarya suyunun göli mezbure kurbiyeti olmağla nehri mezburun suyu göle icra ve idhal olumasının imkânı var mıdır? Ve nehri mezbur ile gölün canibi kaç zira'dır? Ve tûl ve ârzı ve umk cihetinden hafr olunacak mecra ne mikdar masraf ile husûle gelür? ve beher ziraına kaçer akçe iktiza eder? Bâdehû nehri mezbur göli mezbure mülâki ve munzam olduktan sonra göli mezburdan İznikmid'e vaki lebi deryaya gelince mecra olacak mahal tûl ve ârz ve umk cihetlerinden kaç zira'a baliğ olur? ve takriben ne mikdar masraf ile husule gelmesi melhuzdur?

Bu taraftan gönderilenler ve sair ahaliden mevsukulkelim kimesneler ile alaveçhi't-taharri mükâleme ve miyzânı akıl ile muvazene olunup bir dahi sual teveccüh etmiyecek veçhile alelinfirad başka başka keşf ve tahrir ve defteri imza olunup derialiyyeme tesyir eyleyesiz.

Bu husus asitanei saadetim ahalisinin tahsili refah ve rahatları ve belki ol taraf ahalilerinin eziyet ve meşakkatten helâsları içün bir sureti müstahseneye ifrağ olunmak aksayı muradı hümâyunum iken bu emri ehemmi ibtal ve müdafaa hayaliyle mıkdarı zerre tehavün ve tekâsülünüz ve hilâfi vaki tahriratınız zûhur eylemek lâzım gelür ise sırren ve alenen tekrar tecessüsve tefahhus olunup siz ki mirimiran ve mevlânayı mumaileyhümasız azliniz ile kanaat olunmayup hakkınızdan gelineceğini muhakkak ve mukarrer bilüp ana göre rehavet ve hilâfından tevakki ve ihtiraz ile husûsı merkumun dilhâhı hümayunum üzere sıhhat ve hakikatı müfredat üzere keşf ve tahrir ve bir saat mukaddem mahtum ve mümza defterini deri devlet medarıma irsal ve tesyir idüp zinhar ve zinhar serîmû hilâfından gayetülgaye ittika ve mücanebet eylemeniz babında fermanı alişanım sadır olmuştur. Fi Evasıt-ı Şevval Sene 1172"

Sarayın mimarbaşı ile müneccim, ayrıca bu tür işlerde becerileriyle tanınan mimar çavuş ile Mimar Süleyman, iki su arkçısı, su kethüdası ve su işleri inşaat müfettişlerinden oluşan bir heyet inceleme ve ölçümlerde bulunmak için kanalın yapılması düşünülen yere gönderilmiştir. Bir süre sonra heyet incelemelerini tamamlayarak İstanbul'a dönmüş ve Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi arasında 22.000 aun uzunluğunda bir kanal yapılması için önemli bir engel görülmediğini, zaten bölge arazisinin fazla engebeli olmadığını bildirmişlerdir[218].

Bu raporu yeterli gören Râgıb Paşa, hemen işe koyularak fermanın sonlarında da ciddiyeti ve önemi sebebiyle işin olur olmaz tarafına

[218] Hammer, a.g.e., s. 462.

gidilmemesi beyan edilen kanal için İstanbul'dan Sadrazam Kethüdası Suphizâde Abdullah Efendi'nin riyasetinde Reisü'l-küttab Abdullah Abdi Efendi, Cebecibaşı Mustafa Ağa ve mühendislikte de mahareti bulunan müderrislerden Giridî Ahmed Efendi ile sair erbâb-ı vukûftan mürekkep bir heyeti kanalın yapılacağı alana göndermiştir. Projeyi onaylayan III.Mustafa da harcamalar için altı bin kese gümüş vermiştir[219].

Bu arada İngiliz ve Fransız elçileri padişahın bu harika fikrini övmekte ve desteklemekte yarış içine girmiş, bu amaçla İngiltere elçisi Porter, Pline'in bu konudaki bir mektubunu Türkçeye çevirtmiş, Fransa elçisi Vergennes de damadı olan Baron de Tott'u Türk mühendislerine yardımcı olması için inşaat alanına göndermiştir[220].

Reisü'l-küttab, sadrazamlık kethüdası, cebecibaşı ve ölçüm mühendisi Giridî Ahmed Efendi kanal çalışmalarına başladıktan çok kısa bir süre sonra işi bırakmak zorunda kalmışlardır. Çünkü arazi üzerinde kazılara başladıklarında çok fazla su çıkmıştı ve yakında yağışlar da başlayacağı için bölgedeki tarlaların zarar görmesi durumu söz konusuydu. Bir rapor yazıp, sadrazama durumu bildiren heyet ondan cevap gelinceye kadar çalışmaları kesmeye karar vermiştir (Ağustos 1759)[221]. Raporda: *"Bu kadar eşhâs-ı muhtelifenin padişahın yakınına getirilmesinde"* sakıncalar görüldüğü ve bu hususun hazineye büyük yük getireceği gibi gerekçeler ileri sürülmüş, III.Mustafa'da bir süre sonra projeden vazgeçildiğini bildirmiştir[222].

III.Mustafa'nın bu projeden vazgeçmesinde başlıca sebep heyet tarafından ileri sürülen engeller değil, görevlilerin yetersizliğiydi[223]. Başka bir sebepse o taraflarda emlâk ve alâkası olanların veya diğer bir takım

[219] Uzunçarşılı, a.g.m., s.160.
[220] Hammer, a.g.e., s.463.
[221] Hammer, a.g.e., s.463.
[222] Sakaoğlu, a.g.e., s.405.
[223] Hammer, a.g.e., s.463.

engellerin ortaya çıkmasıydı[224]. Böylece, gerçekleştirildiği zaman ülkeye büyük zenginlik kaynağı sağlayacak olan bu proje Bitinya kralları, İmparator Trajan, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murad, IV. Mehmed zamanlarında olduğu gibi, III.Mustafa döneminde de bir kez daha rafa kaldırılmıştır[225].

Sakaoğlu, projenin rafa kaldırılmasının sonucunu sadece İstanbul'un odun ihtiyacının karşılanması bakımından değerlerinden dönemin tarihçisi Şemdânizâde' nin: *"III. Ahmed zamanında (1703-1730) odunun çekisi 8 paradan 12 paraya; I.Mahmud zamanında (1730-1754) 14-15 paraya, III. Osman zamanında (1754-1757) 40-46 paraya, 1755 kışında 50-60 paraya kadar*" çıktığını; *"III.Mustafa'nın bir camii inşasına dört, beş bin kese harcadığını, imaretinden 70-80 kişinin faydalandığını, oysa bu kanal açılsa İstanbul'un dört yüz bin nüfusunun 50-60 yıl yararlanacağını"* ve projenin hayata geçirilmesinin Râgıb Paşa tarafından engellendiğini yazdığını belirtmektedir[226].

I. C. 1. e. Sosyal Alanda Yapılan Islahatlar:

III.Mustafa sosyal ve ekonomik hayatın düzenlenmesi konusunda da bir takım çalışmalarda bulunmuştur. Bu cümleden olarak, halkın kılık-kıyafet meseleleri üzerine yönelen III.Mustafa, saltanatının ilk günlerinde yayınladığı bir fermanla İstanbul'da oturan gayrimüslimlerin eski giyim kuşamlarına dönmelerini, bunu cemaat reislerinin sağlamasını istemiştir[227]. *"Zımmîlerin sarı mest pabuç, elvan libas"* giymemelerini emreden padişah, kakum ve vaşak kürkün devlet erkânına mahsus olduğunu, *"barata"* denilen başlığın saray mensuplarınca giyilmesi gerektiğini uyarmıştır. III.Mustafa bir fermanla da, Müslüman kadınların açık-saçık gezmemelerini, yüzlerini kalın yaşmakla örtmelerini, mesire yerlerine gitmemelerini emretmiştir. Sık sık tebdil gezerek,

---

[224] Uzunçarşılı, a.g.m., s.161.
[225] Hammer, a.g.e., s.463.
[226] Sakaoğlu, a.g.e., s. 405.
[227] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.702.

koyduğu yasaklara uyulup uyulmadığını denetlemiş, yasaklara uymayanları çoğu kere derhal ve ağır bir şekilde cezalandırmakta tereddüt etmemiştir[228]. III.Mustafa'nın kendisini biraz da küçük düşürücü sayılan bu gibi hareketlerini, Râgıb Paşa kendisine münasip bir dille ikaz ettikten sonra davranışlarında daha dikkatli olmaya başlamıştır[229].

III.Mustafa, 1759 yazında yasak dinlemeyen İstanbul kadınlarını uyarmak için bir ferman daha yayımlamıştır. Lâle devrinden beri *"müştehâ libas giyinüb men' olundukça avrete siyaset (idam) yok deyüb üç günden ziyade ferman imtisal etmeyüb fahiş libaslar ve fâcir edalarla"* sokaklarda gezen İstanbul hanımları bir daha uyarılmıştır[230]. Sakaoğlu, Tarihçi Şemdanizâde'nin altı ay bile geçerli olmayan bu yasak fermanı için: *"biri Anadolu kapusuzları ve biri İstanbul avretleri, haklarında yılda iki kez ferman çıkmadıkça"* yasakların geçerli olmayacağını yazdığını söylemektedir[231].

III.Mustafa, *"Dibâ-yı Rûmî"* adı verilen kıymetli kumaşın bir süreden beri memlekette dokunmadığını, bunun yerine ithal malı olan Venedik dibasına rağbet olduğunu görerek, bu işin ehli ustalar getirtmiş ve yeni tezgâhlar kurarak, bu sanayi ihya etmeye çalışmıştır. Ülkenin yerli kumaş sanayisini ithal kumaşların istilâsından korumak isteyen padişah, üretilen kumaşın kalitesini arttırma yönünde önlemler almıştır. Ayrıca ticaret teşvikiyle de, yabancıların mevcut muahede ve mevzuata sıkı bir şekilde riayet etmelerine ihtimam gösterilmesi yönündeki fermanlarda[232], bu dönemde Osmanlı maliye bürokrasisinin gayet önemli iktisadî önlemler alma gayretinde olduğunu göstermektedir[233].

Osmanlı Devleti'nin en büyük tüketim merkezi olan payitahtın yiyecek yetersizliği sorununu kalıcı çözümlerle gidermeye çalışan III.Mustafa, bu

[228] Sakaoğlu, a.g.e., s.399.
[229] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.702.
[230] Sakaoğlu, a.g.e., s.405.
[231] Sakaoğlu, a.g.e., s.405.
[232] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.703.
[233] Çiçek, a.g.m., s.190.

amaçla kıtlık zamanlarında[234], İstanbul'un iaşe ihtiyacını karşılamak üzere 100.000 kilo buğday depolanabilecek büyüklükte üç adet zahire deposu inşa ettirmiştir[235]. Padişah ekmeğin kaliteli yapılıp yapılmadığını da sık sık tebdil gezerek kontrol etmiş, ekmeğin vezniyle oynayan ve pişkin ekmek yapmayan fırıncıları ağır bir şekilde cezalandırmıştır[236]. Ayrıca İstanbul kadısı Bekrizâde Şamlı Halil Efendi'nin narh işlerine aşırı ilgi gösterip, *"sütten sünger ile suyu fark ve ekmeğe çuvaldız ile kazel geçürüb çiğ mi pişmiş mi bilmek, hamamda kefere bacağına çıngırak bağlatmak gibi"* akla gelmedik yöntemlere başvurarak yaptığı denetimleri beğenen III.Mustafa, Şamlı Halil Paşa'yı ödüllendirip, kürk giydirmiştir[237].

Ülkenin imarı yolunda da bir hayli işler yapan III.Mustafa, 5 Nisan 1760'da kendisinin de hazır bulunuşuyla, Lâleli Külliyesi'nin temeli atılmış, 5 Mart 1764'de de açılışı gerçekleştirilmiştir. Annesi Mihrişah adına Üsküdar Ayazma'da yaptırdığı camii şerif 1761'de ibadete açılmıştır. 1763'de Çengel Köyü ve İstavroz Köyü (Beylerbeyi) arasında kamulaştırmalar yaptırılıp, İstavroz Sarayı yıktırarak eskiden beri padişahların vişne ve kiraz mevsimlerinde oturdukları Yeşillioğlu Sarayı onarılmış ve biniş mahalli genişletilmiştir. Edirne Sarayı'nı tamir ettiren padişah, iki kızı içinde çifte

---

[234] Sakaoğlu, III. Mustafa döneminde yaşanan bir kıtlık olayıyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: *"1757-1758 kışı boyunca ülke genelinde kıtlık yaşandı. Açlık ve yoksulluktan kurtulma umuduyla İstanbul'a gelenlerde İstanbul'da kıtlığa neden oldu. ' Her fırının önünde birkaç yüz âdem cem' olup pişmemiş çiğ ekmekleri' kapışırlarken, güçsüzler ve kadınlar kalabalıktan fırına yaklaşıp ekmek almamaktaydı. Ekmek bulamayanlar pirinç almaya koşmaktaydı. Bu yüzden 'pirinç yağması' denen bir olay yaşanmış 8 Mayıs 1758'de birkaç yüz kadın, Gümrükönü'nde (Eminönü) gayrimüslim bir pirinççiyi basmışlar, bir kadın yatağan çekerek dükkân sahibini kaçırtırken diğerleri mahzendeki pirinç çuvallarını yağmalamışlardı. Olay, Râgıb Paşa'ya haber verildiğinde saz faslı dinlemekte olan sadrazam Kul Kethüdası'nı görevlendirerek kadınları dağırttırdı. İki gün sonra İstanbul'a pirinç yüklü bir Mısır gemisinin gelmesi herkesi sevindirdi"*. Sakaoğlu, a.g.e., s.400.

[235] Çiçek, a.g.m., s.190; Hammer, a.g.e., s.460: Hammer bu konuda III. Ahmed'in saltanatı zamanında İstanbul'un buğday tüketiminin günlük sekiz bin kilo olduğunu, fakat saltanatının son yıllarında İstanbul'a insanların göç etmeye başladığını, tersanenin yakınında açılan yedi-sekiz buğday dükkânının bunu karşılamakta yetersiz kaldığını bildirmektedir.

[236] Sakaoğlu, a.g.e., s.403. Bunun bir örneği olarak III. Mustafa, ekmeğin vezniyle oynayan ve pişkin ekmek yapmayan birkaç fırıncıyı kulaklarından mıhlatmış, birini de idam ettirmiştir.

[237] Sakaoğlu, a.g.e., s.404.

saray inşa ettirmiş, yıktırılan İstavroz Sarayı'nın eşsiz güzellikteki vitraylarını, ahşap tavanlarını, taş malzemelerini bu yeni sarayda değerlendirtmiştir[238].

III.Mustafa İstanbul'da ve memleketin diğer yerlerinde sık sık vukû bulan büyük yangın ve deprem tahribatının tamiri için, tahsisat ayırmaktan kaçınmamıştır[239]. Bunlardan 22 Mayıs 1766'da meydana gelen ve *"zelzele-i azîm"* olarak tarihe geçen büyük depremde hasar görmeyen yapı kalmamıştır. Bu tarihten sonra geçen sekiz ay zarfında da dört büyük deprem daha olmuş ve İstanbul'u harabeye çevirmiştir. III.Mustafa, İstanbul'un bir an önce onarılması veya yeniden inşâsı için hazine olanaklarını seferber etmiştir[240]. Depremin verdiği zarar 11.000.000 akçe (22.000 kese) olarak hesaplanmıştır[241]. Fatih Camisinin yanı sıra Sultan Selim, Süleymaniye, Şehzade ve Sultan Osman Camileriyle, yapımı bitmemiş olan Valide Sultan Çeşmesi, Ayasofya Camii, surlar, kapalıçarşı, baruthane, saraçhane, Enderûn-ı Hümâyûn binaları, yeniçeri kışlaları, yedikule ve tophane vb. yerlerin onarımı birkaç yıl içerisinde tamamlanmıştır.

III.Mustafa İstanbul'un suyunu bollaştırmak için, yeni bir bent inşa ettirdiği gibi, depremlerden hasar gören eski suyollarını da tamir ettirmiş, şehrin su sarfiyatını tahdid için, İstanbul'da yeni hamamlar açılmasını yasaklamıştır. Ayrıca Mekke'ye bol miktarda su temin eden bir tesisat da yaptırmıştır[242].

I. C. 1. f. Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Vefatı:

Koca Râgıb Mehmed Paşa 8 Nisan 1763 yılında vefat etmiştir. Vakanüvis Vâsıf onu büyük bir âlim, devlet adamı, şair, edip olarak ifade

[238] Sakaoğlu, a.g.e., s.406-407.
[239] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.703.
[240] Sakaoğlu, a.g.e., s.411.
[241] Öztuna, a.g.e., s.348.
[242] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.703.

ederek *"insan-ı kâmil denilmeye sezâ ve sadrü'l-vüzera elkâbına revâ bir vezir-i bi hemta"* olarak vasıflandırmaktadır[243]. Tarihçi Hammer ise, Râgıb Paşa'yı, Sokullu ve Köprülülerin şan ve şöhretine ulaşamamış olmasına rağmen, Paşa'nın neredeyse onlar kadar büyük bir devlet adamı olduğunu, o zamana kadar Osmanlı Devleti'ni yönetmiş iki yüz kadar sadrazam içinde *"en bilgili kişi"* olması dolayısıyla *"devletin son büyük sadrazamı"* unvanını da hak etmiş bir yönetici olarak vasıflandırmaktadır[244]. Ömrü boyunca gördüğü devlet hizmetlerinde zamanın şartlarına ve gereğine göre şiddet kullanmasını, mülâyimlik göstermesini, tehdit etmesini ve okşamasını bilmiş, devletin yüksek menfaatlerini her şeyin üstünde tutmuştur[245].

Koca Râgıb Mehmed Paşa, yukarıda da vurgulandığı gibi Osmanlı Devleti'ni bu yüzyılda *"tırnakları kopuk ihtiyar bir aslan"*a benzeterek devleti savaşa sokmaktan çekinmiştir. Onun böyle bir politikayı izlemesinde etkili olan faktörler ise, Avrupa devletlerinin bu dönemde sık sık müttefik değiştirmesi ve Avrupa devletlerinin karşısına çıkartabilecek güçlü bir orduya sahip olunamamasıydı. Bu yüzden savaşlardan ve askerî anlaşmalardan ziyade Avrupa devletleriyle dostluk ve ticaret anlaşmaları yapmayı uygun görmüştür.

Sadareti zamanında hükümetin iyi çalışması ve etkin idaresi sayesinde halkın refahını arttırmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Düzenli ve adîl vergi alınması sağlanıp, halk üzerine ayân ve eşkıya baskısı kaldırılmaya çalışılmıştır. Paşanın uyguladığı dengeli ve tutarlı politika sayesinde hazine gelirleri artmıştır. Zira sulhperverlik siyaseti gereği askerî harcamalar azalmıştır. Vakıflara, timarlara ve iltizamlara sıkı denetlemeler getirilmiştir. Ticareti geliştirmek için paranın değerini eski haline getirmeye çalıştığı gibi, saray masraflarında da tasarrufa gidilmesini sağlamıştır.

---

[243] İlgürel, a.g.m., s.158.
[244] Hammer, a.g.e., s.470.
[245] Baykal, "Râgıb Paşa" mad., s.596.

Sosyal, idarî ve iktisadî alanların dışında Râgıb Paşa'nın askerî alanda da belli bir ölçüde ıslahat hareketlerinde bulunduğu görülmüştür. Donanmada gemilerin bir kısmı yelkenliye dönüştürüldüğü gibi cephanelikte yeni baştan düzenlenmiştir. Râgıb Paşa'nın gelenekçi reform dönemine uygun biçimde bu başarıları karşın[246], özellikle ordu konusunda yenilikçi bir ıslahat çabasına girişmemesi onun bir zaafı olarak görülebilir[247]. Danışman bu konuda, III.Mustafa'nın yeniliğe taraftar olduğu halde Râgıb Paşa'nın *"ihtiyatkârlığı"* yüzünden fazla bir ıslahat yapamadığını vurgulamakla birlikte herhangi bir yenilik teşebbüsü karşısında da Paşa'nın daima şu sözleri söylediğini belirtmektedir: *"Mevcut ahengi bozarsak, korkarım ki eski düzeni veremeyiz!"*[248]

Sadrazam Râgıb Paşa, bir medreseyle birlikte on sekiz ayda tamamlanan bir de kütüphane yaptırmıştır. Paşa, o güne kadar sarayda biriktirdiği bütün kitaplarını bu kütüphane getirtmiştir. Yeni kütüphanenin yöneticisi ile kâtibini ve kırk yoksul gencin öğrenim göreceği medresenin müderrisini kendisi belirlemiştir. Kütüphaneye devlet tarihçisinin bu olayı anlatırken : *"İlme susayanların susuzluğunu giderecek"* cümlesini kullandığı güzel bir de çeşme yaptırmıştır[249].

Devrinin ilim, sanat ve felsefesini hakkı ile bilen Râgıb Paşa, edebî eserlerin yanında siyasî tarih sahasında da bazı yazılar kaleme almıştır. Çeşitli devlet işleri hakkındaki yazılarını bir arada topladığı *"Telhisat",* Belgrad'ın alınmasını tasvir eden *"Fethiye-i Belgrad"*, Bab-ı Âli ile İran arasında 1736'da cereyan eden barış müzakereleri hakkında bir rapor mahiyetinde olan *"Tahkik ve Tevfik"* bu çeşit eserlerindendir[250].

---

[246] Shaw, a.g.e., s.302.
[247] Öztuna, a.g.e., s.349.
[248] Danışman, a.g.e., s.1021.
[249] Hammer, a.g.e., s.469.
[250] Abdülkadir Karahan, "Râgıb Paşa'nın Edebî Şahsiyeti" mad., **MEBİA**, C.IX, s.596; Eserlerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Faysal Soysal, "Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van-2006.

III.Mustafa'nın Râgıb Paşa gibi değerli bir sadrazamı kaybedip, yerine aradığı nitelikte devlet adamı bulamaması[251] yani kaht-ı rical üzerine yazdığı dörtlük durumun vahametini belirtmektedir:

"Yıkılubdur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-ı denî verdi kamû mübtezele
Şimdi ebvab-ı sa'adetde gezen hep hezele
İşimiz kaldı heman merhamet-i Lem-yezel'e" [252].

Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın vefatından sonra III.Mustafa devlet idaresinde ve dış politikada tek başına söz sahibi olmaya başlamıştır[253]. 1768'de başlamış olan Osmanlı – Rus harbinde, Osmanlı donanmasının 6-7 Temmuz 1770 tarihinde Çeşme açıklarında Alexis Orloff kumandasındaki Rus donaması tarafından yakılarak tamamen yok edilmesi, cephede ise Kartal ve Bender bozgunlarının yaşanması Osmanlı Devleti'nde askerî alanda ıslahatların yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Bu hususta Osmanlı Devleti'ne, Fransa hükümeti yardım etmek istemiştir. Fransa'nın böyle bir yardım talebinde bulunmasının sebebi, Osmanlı Devleti'nde haiz olduğu imtiyazları dolayısıyla büyük ticarî ve iktisadî çıkarlarının bulunmasıydı. Bununla birlikte Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği imhâ siyaseti, kendisinin Osmanlı üzerindeki gelecekteki planları da söz konusu olduğunda, Fransa'yı endişelendirmekteydi. Bu nedenledir ki Fransa, doğu politikası çerçevesinde güçlü bir müttefik olarak Osmanlı ile yakınlaşma isteği içinde olmasına rağmen; elçileri, diğer memurları ve gözlemcilerinin raporlarına dayanarak Osmanlı'nın askerî gücünün kendi lehine yeteri kadar kuvvetli olmadığına inanmaktaydı. Osmanlı ordusunun Avrupa metotları ile eğitilmesi ve yine Avrupa silahları ile donatılması halinde Rusya ile arasındaki askerî gücün dengelenebileceğini

[251] Öztuna, a.g.e., s.348.
[252] Danışman, a.g.e., s.1021.
[253] Yalçınkaya, a.g.m., s.91.

düşünen Fransa, bu dengeyi temin etme kararı almıştır. Bu iş içinde ilk olarak Osmanlı ordularını yerinde eğitmek üzere uzman asker ve ustaların Osmanlı hizmetine, İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır[254].

Fransız hariciyesinin 4 Kasım 1768'de İstanbul elçisi St. Priest'e gönderdiği talimatta: *"Türk silahının zaferi ile alâkadar olmaklığımız hasebiyle, Kral bu hususta bilhassa malûmat almak arzu eylemektedir ve biz de Türk ordusuna iki yaverle beraber bir büyük zabit göndermek arzusundayız…"* ifadesi bu düşünceyi açıkça yansıtmaktadır[255]. Bu memuriyet için gösterilen Margi dö Konflan'ın maiyyetine, *"yaveri harp sıfatıyla birçok mahir istihkâm ve topçu zabitleri verilecek"* ve *"bu yardımın bütün ehemmiyetini hissetmek için bu sınıfların Fransa'da vâsıl oldukları tekemmül İstanbul'da lâyıkıyla anlaşılacaktı".* Ancak Bab-ı Âli, kendisine daha ilk söz açılışında hayretini gizleyememiştir: *"Böyle bir talep katiyyen nabemahaldi. Eğer âdet olmuş olsaydı, gene çok düşünmek lâzımdı; fakat mademki değildir, bunu düşünmeye bile hâcet yoktu"*[256]*.*

O güne kadar Avrupalılardan daima kötü niyet görmüş olan Türk ricali bu müracaatı şüphe ile karşıladıkları için kabul etmemişlerdir[257]. Fakat III.Mustafa askerî alanda ıslahatı lüzumlu gördüğü için, o sırada Türkiye'de bulunan Baron de Tott vasıtasıyla askerî alanda bazı ıslahatlar yapmaya karar vermiştir.

---

[254] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.II, İstanbul-1998, s.72.

[255] Auguste Boppe, "XVIII. Asırda Fransa ve Türk Askerliği", çev. Ahmed Refik, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, *Yeri Seri*, I/4 (1930), s.17.

[256] Boppe, a.g.m., s.17.

[257] Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.72: Kaçar, Bab-ı Âli'nin böyle bir yardım talebini geri çevirmesinde *"Hıristiyan"* olduklarını gerekçe göstererek reddettiğini belirtiyor.

I. C. 2. Baron Françoise de Tott'un Islahatları (1770-1774):

XVIII. yüzyılda Osmanlı ordusunda uzman olarak çalışan, Türklerin *"Tot Beyzâde"* olarak adlandırdıkları, Baron François de Tott, II. Ferenc Rakoczi ile Osmanlı Devleti'ne iltica ederek daha sonra Bercsényi hafif süvari tümeniyle Fransa'ya giden ve orada baronluğa yükseltilen bir Macar asilzâdesi olan, André Baron de Tott'un oğludur[258].

17 Ağustos 1733'de Fransa'nın Chamigny şehrinde doğan Baron de Tott, Fransa tarafından Osmanlı Devleti nezdinde elçi tayin edilen Comte de Vergennes'in sekreteri sıfatıyla 1755'de İstanbul'a gelmiştir[259]. Aslında Fransa hükümeti tarafından kendisine, daha sonra kendisinin Türkler hakkında yazmış olduğu eseri *"Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar"* (*Mémories du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares)* da da belirttiği gibi: *"Türklerin geleneklerini, devlet şekillerini inceleyerek, dillerini öğrenmek"* amacıyla gelmişti[260].

1767'de Kırım hakkında incelemelerde bulunmak ve Tatarları Ruslara karşı kışkırtmak amacıyla Fransa hükümeti tarafından Kırım Hanlığı'na konsolos olarak gönderilen Baron de Tott, 1768'de başlayan Osmanlı – Rus Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynamıştır[261]. 1769'da Hırım hanının başlattığı askerî harekâta gözlemci olarak katılan Tott, aynı yıl Kırım'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiştir[262].

---

[258] Géza David, "Baron de Tott" mad., **TDVİA**, C.V, İstanbul-1992, s.83.

[259] 22 yaşında sekreter sıfatıyla İstanbul'a gelen Baron de Tott, Fransa'da babasının da bağlı bulunduğu Berching birliğinde görev almaktaydı. 1757'de babasının ölmesiyle birlikte bu birlikteki vazifesini, yüzbaşı rütbesini de muhafaza etmek kaydıyla sürdürmüştür. Bununla birlikte Fransız elçiliğinde babasından boşalan danışmanlık görevi kendisine verildiği gibi babasının almakta olduğu yıllık dört bin franklık maaş da kendisine tahsis edilmiştir. 1763 yılına kadar bu görevini sürdüren Tott, bu arada Fransız elçisi Comte de Vergennes'in kızıyla evlenmiştir.

[260] Baron de Tott, **XVIII. Yüzyılda Türkler: Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, Tercüman 1001Temel Eser, *(tarihsiz)*, s.13.

[261] David, a.g.mad., s.83.

[262] Fransa'da iken Karadeniz ticareti ve Kırım Hanlığı'nın bu ticaretteki önemi üzerine vermiş olduğu raporları ile Fransa Dış İşleri Bakanı Duc Choiseul-Gouffier'nin dikkatini çeken Baron de Tott, Kırım'daki Fransız temsilcisi Sr. Fornetti'nin yerine 1767 yılında Kırım Hanlığı nezdinde konsolos sıfatıyla Kırım'a gönderilmiştir. Polonya konusunda Kırım Hanı Maksud Giray'ın dikkatini çekmiş,

Baron de Tott, Kırım'dan gayr-ı resmî olarak İstanbul'a geldiğinde şahsî teşebbüsleriyle Osmanlı Devleti hizmetine girmeye çalışmıştır. Sultan III.Mustafa'nın dikkatini çekmek ve Saray'a kabul edilmek için her yolu deneyen Tott, Saray'da padişahın hususî doktoru olan İtalyan doktor M. Gobis vasıtasıyla ve tanımış olduğu dönemin etkili şahsiyetlerinden biri olan ulemadan Şeyh Murad Molla'dan bu konuda kendisine yardımcı olmalarını istemiştir[263]. M. Gobis, Tott'un Saray'a kabulünü sağlamak için elinden geleni yapmış, ancak bir gelişme elde edememiştir. Murad Molla ise, kendisiyle görüşmeye gelen Tott'a bu konuda aceleci ve ısrarcı olmamasını, temkinli davranmasını öğütlemiştir. Bu arada Baron de Tott'un adı İstanbul'da duyulmuş, hatta Topçubaşı'nın dökülen topları onun da görmesi için istediği iznin reddedilmesi hadisesi, Tott'un isminin padişaha kadar ulaşmasına vesile olmuştur[264].

Humbaracı Ahmed Paşa gibi Osmanlı Devleti'nde askerî alanda vermiş olduğu hizmetlerle tanınacak olan Baron de Tott, Osmanlı'nın yenilenme ve Avrupa'ya açılma politikalarında önemli isimlerden biri olmuştur. Baron de Tott, kendinden önce Osmanlı hizmetinde çalışan Avrupalı Hıristiyanlardan farklı olarak, din değiştirmemiştir. Osmanlı ordusunda vazife almak için geleneğe dayalı olarak, Müslüman olma şartı Baron de Tott ile birlikte ortadan kalmış ve Osmanlı'nın Avrupa ile olan teknolojik ve kültürel temaslarında yeni bir dönem başlamıştır[265].

Baron de Tott, 1770-1776 yılları arasında Osmanlı Devleti hizmetinde istihdam edilmiştir. Baron de Tott'un bir Hıristiyan olarak Osmanlı hizmetine

---

ancak onunla maksadına uygun bir anlaşma yapamamıştır. 1769 yılında Kırım tahtında bulunan Devlet Giray Han, Baron de Tott'u bir daha ayak basmamak üzere Kırım'dan uzaklaştırmıştır. Devlet Giray'ın onu uzaklaştırmasının sebebi olarak, Devlet Giray'ın ordusunda Hıristiyan bir subayın görev almasını istemediği ileri sürülmüştür. Ancak asıl sebep, Han'ın etrafındakilerin Tott'un Maksud Giray Han nezdindeki gücünü ve etkisini ortadan kaldırmak için onun Kırım'dan uzaklaştırıldığı yönündedir. bkz. Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.73; Baron de Tott'un Kırım'daki hayatı ve izlenimleri için bkz. Tott, a.g.e., s.121-235.

[263] Boppe, a.g.m., s.18-19.

[264] Mustafa Kaçar, "… Askerî ve Teknik Eğitimde Modernleşme, s.73.

[265] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishanenin Kuruluşu", **Toplumsal Tarih**, C.IX, S.54 (1998), s.4-5.

alınması ve din değiştirme engelinin ortadan kalkmasıyla birlikte, kısa zamanda çok sayıda Avrupalı Hıristiyan subay ve uzman iyi bir iş bulmak gayesiyle Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bunların birçoğu yüksek maaşlarla desteklenirken, geniş salâhiyetlerle devletin askerî inşaat işlerinde ve askerî teknik projelerin uygulanmasında istihdam edilmişlerdir[266].

Baron de Tott, ilk olarak Çeşme bozgunundan sonra Çanakkale'yi zorlayan Rus donanmasına karşı boğazı tahkim etmekle görevlendirilmiştir (1770)[267]. Çanakkale'ye varınca nasıl bir yol izleneceğini belirleyebilmek için Çanakkale örneğine göre İstanbul civarında bulunan istihkâmları inceleyen Tott'un[268], emrine III.Mustafa her şeyin verilmesini içeren bir buyruk çıkartmıştır[269].

Çanakkale'ye vardığında hisarların durumunu incelemek üzere harekete geçen Tott, izlenimlerini şu şekilde anlatmaktadır: *"… Maddî durumda olduğu kadar, manevî durumda da hayır olmadığını anlamak için hisarları savunan askerlere bakmak yeterli idi. Dehşet havası zihinleri öylesine kaplamıştı ki, ilk top atışında bataryaların terk edileceğinden bahsediliyordu. Her askeri yerleşik yapan devamlı garnizonların mevcudiyeti, meşgul olacak başka işleri olan askerlerin hisarların savunmasına gereği gibi eğilmelerine engel oluyordu; (çünkü) çıkarları istihkâmların dışında bulunuyordu. Türklerde sert fakat yerinde uygulanmayan disiplin askerleri istihkâmlara kapatmaya mecbur edemiyordu… Su hizasındaki batarların üzerinde otuz adım kadar yükselen cılız duvarlar Rusların ilk top atışında yıkılarak hem topları, hem de topçuları ezecek şekilde idi. Böyle bir savunma tarzı Türklere düşmanlarının saldırısından daha tehlikeli gözüküyordu… Topların çapı bakımından güçlü bir topçu bataryası Avrupa ve Asya hisarlarında bataryaları meydana getiriyordu. Menzilleri çaprazlama olmasına karşılık, ancak boğazın girişindeki hisarlara kadar erişebiliyordu, muazzam*

[266] Kaçar, "… İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.6.
[267] David, a.g.mad., s.83.
[268] Tott, a.g.e., s.253.
[269] Tott, a.g.e., s.254.

taş güllerin hizmete sokulmasındaki güçlük dolayısıyla ilk atıştan sonra fazla güçlü olmaktan çıkıyorlardı. Tamamen tunçtan yapılmış olan bu batarya muylu ve kundağa sahip olmaksızın ateş esnasında hilâl şeklinde oyulmuş tahta kısımlara ve taştan bloğa dayanarak geri tepmiyordu. Kumların üzerine yatırılmış başka toplar ve havan topları, savunma araçlarından ziyade kuşatma artıkları gibi gözüküyordu. Çanakkale'ye geldiğimde oranın durumu işte bu halde idi, yedi savaş gemisinden (ikisi üç köprülü) ve iki firkateynden kurulu Rus filosu, Amiral Elphinston'un söz verdiği başarıyı denemek üzere rüzgârın dönmesini bekliyordu"[270].

Daha sonra Karadeniz'den Akdeniz'e giden akıntılar hakkında Türk gemi kaptanlarından bilgi alan Tott, bununla boğazın savunmaya en elverişli noktalarını tespit etmiştir[271]. Tott, Rusların Çanakkale Boğazı'nda durdurulması için boğazın Asya yakasına 5, Avrupa yakasına altı olmak üzere toplam 11 batarya yerleştirilmesini planlamıştır. Bu plana dayalı olarak her bataryaya 6 ile 12 arasında değişen sayıda ve değişik çaplarda yaklaşık 100 adet top yerleştirilmiştir. Ruslar boğaza birkaç saldırı denemesinde bulunmuşlar, bir netice alamayınca geri çekilmişlerdir[272].

Esasen yeniçeri ocağının ıslaha ihtiyacı olduğunu pekiyi kavramış olan III.Mustafa, bunun güçlüğünü hatta imkânsızlığını biliyordu. Bunun içinde önce topçu sınıfını ıslah ve tophaneyi tanzim etmeye karar vermiştir[273]. III.Mustafa'nın böyle bir düşünceye yönelmesinde, Ruslara karşı uğranılan Kartal Bozgunu sırasında tamamen imhâ olan veya dağılan Osmanlı ordusunun yenilgisinde en büyük payın Rus topçusunun süratli atışı olduğunu belirten Baron de Tott, şimdiye kadar Türkler tarafından bilinmeyen

---

[270] Tott, a.g.e., s.255-256.
[271] Tott, a.g.e., s.259.
[272] Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.74: Kaçar, Baron de Tott'un Çanakkale Boğazı istihkâmları hakkında, "*Archives Ministère des Affaires Etrangères Correspondance Politique Turquie (Paris)"* adlı kaynağa dayanarak boğazın Asya yakasına 5, Avrupa yakasına 6 olmak üzere toplam 11 batarya yerleştirilmesini planladığı bilgisini vermesine karşılık Tott, hatıratında planladığı batarya sayısını 4 olarak vermektedir. bkz. Tott, a.g.e., s.259.
[273] İlgürel, a.g.m., s.152.

eğitim tarzından geçirerek öyle topçular yetiştirip-yetiştiremeyeceğini padişahın kendisine sordurttuğunu, sadrazam ve vezirlerine kendisiyle bu konu üzerinde işbirliği yapmalarını ve kendisinin yararlı göreceği her şeyi temin etmelerini buyurduğunu söylemektedir[274].

Bununla birlikte III.Mustafa, Baron de Tott'dan değişik top modelleri hakkında bilgi istemiş, Tott'da padişaha Avrupa'da o dönemde kullanılan top çeşitleri hakkında bilgi vermek maksadıyla Saint-Rémy'nin *"Hatıralar"*ını göndermiştir[275]. 1 Ekim 1770'de Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi vazifesinden döner dönmez Baron de Tott, Bab-ı Âli tarafından Osmanlı ordusunda topçu sınıfının yeniden teşkilâtlandırılması ve eğitimi ile görevlendirilmiştir[276].

Baron de Tott, Bab-ı Âli'de kendi yaptığı ve her topa takılabilen özellikteki top kundağına, bir Osmanlı topunu monte ederek ilk tecrübesini başarıyla gerçekleştirmiştir. Akabinde III.Mustafa, Osmanlı Devleti'nde usta topçular yetiştirilmesi amacıyla ilk defa bir *"topçu mektebi"* kurulması için emir vermiştir. III.Mustafa, mektebin bir an evvel faaliyete geçmesini istemişse de Ramazan ayı münasebetiyle mektebin kuruluşu ertelenmiştir[277].

Çalışmalarını aralıksız olarak sürdüren Baron de Tott, kısa zamanda çok sayıda top kundağının imâl edilmesini sağlamıştır. Yapılan top kundakları derhal Çanakkale istihkâmlarına gönderilmiştir. Baron de Tott, sık sık deneme gösterileri yaparak halkın ve padişahın dikkatini faaliyetlerine çekmekten de geri kalmamış, bunda da başarılı olmuştur. Hatta bir defasında III.Mustafa, bu gösterilerden birine oğlu Şehzade Selim'i (III.Selim) de

---

[274] Tott, a.g.e., s.275. Tott eserinde; *"…babasının yeniçeri birliklerinin isyanında harcandığını bilen padişahın, bu birliği şimdi yardımcı bir kuvvet olarak kullanmak istediği sanılmaktadır"* bilgisini vermektedir. Bu bilgiden yola çıkarak III. Mustafa'nın da I. Mahmud döneminde kurulan ulûfeli humbaracı ocağında olduğu gibi tutucu muhalefeti ayağa kaldırmamak için eski yapının içerisinde yeni örgütlerin kurulmasına yöneldiğini söyleyebiliriz. bkz. Tott, a.g.e., s.240.

[275] Tott, a.g.e., s.243; Boppe, a.g.m., s.18.

[276] Kaçar, "… İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.5.

[277] Kaçar, "… İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.5.

götürmüştür[278]. Baron de Tott, bu arada bir taraftan Osmanlıların toplarda kullandıkları barutun kalitesizliğine dikkat çekerken, diğer taraftan da acil olarak *"dubalı köprü"* ihtiyacına cevap vermek ve askerlerin nehirden geçmesini kolaylaştırmak üzere deri ile birbirine bağlanmış kayıklardan oluşan köprü (panton) yapımın ele almıştır[279].

Atölyesini Tersane'de kuran Baron de Tott, bir yandan kayıkların iskeletlerinin yapılmasına nezaret ederken, diğer yandan da kendisine getirilen bakır levha örneklerini incelemiştir. Bakır levha örneklerinin kendisinin istediği vasıflardan uzak olduğunu belirten Tott, bunun sebebinin bakır levhaların imâli ile meşgul olan kazancıların hükümetin kendilerini mirî vergisine bağlamak istemesinden kaynaklandığını öğrenmiştir. Bunun üzerine Baron de Tott, bakır kayıkların hafifliğini ileri sürerek deri ile kaplanmaları gerektiğini hükümete bildirmiştir. Tersane alanı içerisinde kışlaları olan tulumbacı sınıfından bir yeniçeri bölüğünü bakır kayıkların dış kaplaması işinde kendisine yardımcı olmuştur[280].

III.Mustafa bu yeni teşebbüsün başarısını gözleriyle tanımak istemiş, bunun üzerine Kâğıthane Deresi üzerinde İmrahor Köşkü'nün karşısında köprü kurulmuştur. Baron de Tott, bir gün sabah namazından sonra, halkın her gün yararlandığı kayıklara benzeyen üç çift kürekli kayığın yaklaştığını, bunlardan birinden *"odabaşı"* kıyafetinde III.Mustafa'nın indiğini, yanında da yeniçeri kıyafetine bürünmüş iki adamı ile birlikte teftişe geldiğini söylemektedir. III.Mustafa'nın köprüyü inceledikten sonra, birçok defa üzerinden topları geçirttiğini, bu köprülerin taşınması ve kurulması hakkında derinlemesine pek çok soru sorduğunu belirten Tott, padişahın kayığına bindikten sonra ordusuna daha fazla sayıda köprü yapılmasını istediğini, kendisini tebrik ettiğini ve çalışanlara ihsanda bulunduğunu belirtmektedir[281].

---

[278] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.74.
[279] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.74-75.
[280] Tott, a.g.e., s.284-285.
[281] Tott, a.g.e., s.286-287.

Bu köprülerden acil olarak isteyen sadrazam için Mayıs 1771 tarihinde 50 adet dubalı köprü imâl edilerek cepheye gönderilmiştir[282].

Bundan başka Baron de Tott, Osmanlı ordusunun top arabası ihtiyacını karşılamak içinde faaliyetlerde bulunmuştur. Hasköy top kârhanesinde Baron de Tott marifetiyle yapılacak olan top arabası tekerleklerinin inşâsı için gerekli kereste, tekerlek çemberi parçaları ve parmaklık masraflarının karşılanması ve tedariki hususunda karar alınmıştır[283]. *"Nev-icad top tekerlekleri"* için gerekli olan 800 adet ispid ve 1600 adet parmak Pınarhisarı kazasından temin edilmiştir[284].

Diğer taraftan Baron de Tott, muhtemel bir Rus taarruzuna karşı inşâ edilen Çanakkale istihkâmları gibi İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişinin de müstahkem hale getirilmesi hususunda III.Mustafa'ya boğazın her iki yakasına birer kale inşâ etmeyi teklif etmiştir. Padişahta, müşahhas bazı gelişmeler beklediğini söyleyerek onu bu işle vazifelendirmiştir. Çok geçmeden Tott, Mart 1772'de kendi çizmiş olduğu iki kale planını padişaha takdim etmiştir. Boğaz girişinin stratejik iki noktasına yapılması planlanan bu kalelerin mesaha çalışmaları yine Baron de Tott tarafından Eylül 1772'de gerçekleştirilmiştir. 16 Şubat 1773 tarihinde Avrupa yakasında kalan ve üç ayrı top bataryası bulunacak olan yeni kale veya iç kale denilen mevki seçilmiştir. Asya tarafında kalan kalede ise, dört ayrı top bataryasının mevzilenmesi planlanmıştır[285]. İnşâsına başlanan kalelerin topları için 24 kundağın nısf-ı tekmil olmakla altlarına ferş için kâfî miktarda döşemelik ve kirişlik kereste Baron de Tott'un isteği üzerine devlet tarafından karşılanmıştır[286]. Uzun süren inşaat çalışmalarında 1500 Makedonyalı

---

[282] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.75.
[283] **C. AS. 47813.**
[284] **C. AS. 31034.**
[285] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.75.
[286] **C. AS. 47820.**

işçiden yararlandığını belirten Baron de Tott'un çalışmaları[287], kendisinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından (1776) sonra tamamlanabilmiştir.

Baron de Tott'un teknoloji transferi konusundaki teşebbüsleri, özellikle topçuluk, top dökümcülüğü ve dubalı köprü imâlinde görülmüştür. Baron de Tott, Osmanlı topçuluğunda ve top imâlinde planlı bir çalışma gerçekleştirmekten çok kendi bilgi ve tecrübelerine dayanarak, Osmanlı'da eksik, teknolojisi eskimiş veyahut yanlış yapıldığı kanaatine vardığı uygulamalarda yeni teknikleri denemeye ve geliştirmeye gayret etmiştir[288].

Baron de Tott'un asıl teknoloji transferi alanındaki çalışmaları top dökümü ve perdahlanması konularında olmuştur. Diğer taraftan Tott, III.Mustafa'nın isteği üzerine *"Traité d'Artillerie"* isimli bir Fransızca kitaptan *"obüs topu"* modeli çizmiştir. Osmanlı dökümcüleri tarafından bu modele göre dökülen topun ilk denemesinde başarısız olunmuştur. Bu başarısızlığın akabinde Tophane'de yapılan incelemede, çok sayıda topun hatalı perdahlandığı ve bu yüzden topların ağızlarının hemen hemen tamamının oval olduğu görülmüştür[289].

1772 yılında, Topçubaşı'nın tavsiyesi üzerine Bab-ı Âli, Tott'tan Avrupa tarzında bir top dökümhanesi kurulmasına nezaret etmesini istemiştir. Hasköy'deki dökümhane binasının inşaatı bir Rum mimarının idaresi altında yapılmıştır. Fırın inşaatı için ise yüksek ısıya dayanıklı kırmızı tuğlalar Fransa'dan özel olarak getirtilmiş ve dökümhanenin inşâsı 1773 yılında tamamlanmıştır. *"Hasköy'de yeniden inşâ edilen top fırınında yapılacak topların malzemesinin masraflarının tek başına darphane-i âmirece karşılanmasının mümkün olmadığı ve bu sebeple gerekli malzemenin darphane-i âmirenin yanı sıra cebehane-i âmire ve tophane-i mamûre mevcudundan karşılanması ve ayrıca mübaayası mümkün olan malzemenin*

[287] Tott, a.g.e., s.302.
[288] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.75.
[289] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.75.

satışı konusunda da darphane-i âmireye izin verilmesi" gerekli görülmüştür[290]. Aynı yıl Fransa'dan çağrılmış olan top dökümcü ustaları bu dökümhanelerde istihdam edilerek çalışmalar başlatılmıştır. Avrupa tarzında inşâ edilmiş bir dökümhanede yine Avrupalı topçu usta ve işçilerinin çalışmaları sonucunda, modeli Tott tarafından ansiklopedilerden ve Saint Rémy'nin Hatıraları'ndan istifade edilerek hazırlanmış ilk top dökümü, III.Mustafa'nın vefatı ve I. Abdülhamid'in tahta cülûsu gecesi olan 21 Ocak 1774 tarihinde gerçekleştirilmiştir[291].

Tuna üzerinde faaliyette olan Rus ordusu tarafından sektirilerek atılan bombalar Osmanlı atlılarının dağılmasına sebep olduğundan Bab-ı Âli, Baron de Tott'dan aynı etkiyi yapacak havan topları imâl etmesini ve bunları kullanacak topçuları yetiştirmesini istemiştir. Yapılan havan toplarının deneme yeri olarak Okmeydanı seçilmiş ve III.Mustafa bizzat kendisinin de Okmeydanı'na gelerek gösterilere katılacağını bildirmiştir. Gösterilere III.Mustafa ile birlikte Şehzade Selim'in de katıldığını ve şehzadenin tepeden tırnağa kendisini süzdüğünü belirten Baron de Tott, atış denemelerini başarıyla gerçekleştirdiğini belirttikten sonra ertesi gün Bab-ı Âli'ye davet edilerek kendisine samur kürk giydirildiğini ve iki yüz akçelik bir kese armağan edildiğini bildirmektedir[292].

Osmanlı Devleti'nde modern Avrupa usûlleriyle eğitim yapmak üzere teşkil edilen ilk topçu mektebi, III.Mustafa'nın emri ve Baron de Tott'un çalışmalarıyla 1772 yılında İstanbul Kâğıthane'de kurulmuştur[293]. Topçu mektebinde eğitim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü konusunda fazla bilgi olmamakla beraber, bu mektepte Ekim 1772'den Haziran 1773 tarihine kadar

---

[290] **C. AS. 44183.**

[291] Kaçar, "… İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.5-6; Tott, a.g.e., s.289-291: O güne kadar hayatında hiç dökümhane görmediğini belirten Baron de Tott, 15 ton madeni 13 saat boyunca hiç kimseden yardım almadan ergitmiş ve sabaha kadar süren çalışmasında 20 top dökmüştür. Türkleri şaşırtan ve sevindiren, Fransız elçisi Saint-Priest'i huzura kavuşturan, kendisinde dâhi hayret uyandıran bu çalışma sonucunda Tott, Fransız elçisine bunun hayatında gördüğü ilk top dökümü olduğunu itiraf etmiştir.

[292] Tott, a.g.e., s.291-294.

[293] Tott, a.g.e., s.277.

yaklaşık dokuz aylık bir dönemde üç veya dört kur'a halinde çok sayıda topçunun eğitimden geçtiği bilinmektedir. Buna göre, Osmanlı topçu askerine ikişer ve üçer aylık dönemler halinde kısa bir eğitim verilmiş olduğu söylemek mümkündür. Kısa bir süre faaliyet gösteren Topçu mektebi, Baron de Tott'un mektebi tek başına idare etmeye çalışmasından ve Osmanlı topçularının eski alışkanlıklarını kolay kolay terk edememeleri yüzünden sekteye uğramıştır. Osmanlı topçularını bu eski alışkanlıklarından vazgeçirmenin zorluğu karşısında milislerden oluşacak yeni bir topçu ocağının kurulması yoluna gidilmiştir. Sürat Topçuları Ocağı olarak bilinen bu ocağın kuruluşu sessiz sedasız yürütülmüş ve ocağın başına da Fransa'dan yeni gelmiş olan Topçu Çavuşu Aubert getirilmiştir[294].

Zira bu dönemde Bab-ı Âli'nin Hıristiyan Avrupalıların devlet hizmetinde ve orduda istihdamı konusundaki var olan tereddütlü tutumundan vazgeçmesi üzerine, kısa sayılacak bir zamanda topçulukla ilgili sahalarda çeşitli vazifeler almış olan Baron de Tott, Bab-ı Âli'den kendisine yardımcı olmaları amacıyla Avrupa'dan bazı uzman zabit ve ustalar talep etmiştir[295]. Bu talep kabul edilince, Fransızlar tamamı kraliyet topçu birliğin seçilen dört marangoz, üç arabacı ve üç demirciden oluşan on kişilik uzman grubu ile bir topçu çavuşu, bir top arabacısı, top barutu imâl edebilecek bir barutçu ustası, toplam 14 kişilik ekibi İstanbul'a göndermişlerdir[296].

---

[294] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1999, İstanbul-1998, s.279.

[295] Boppe, a.g.m., s.19: Boppe, Baron de Tott'dan çok daha önce Fransız elçisi Saint-Priest'in Fransa'dan topçulukla ilgili sahalarda çeşitli vazifeler almış bazı uzman ve zabitleri istemeyi düşündüğünü belirtmektedir. Elçi, sahra harbinde bile kullanmaya Türklerin büyük önem verdikleri bomba işlerine vâkıf 2-3 topçu çavuşu, bundan başka burada katiyen bulunmadığını düşündüğü iyi bir demirci ve hepsi bütün aletleriyle beraber iki dülger ustası ve topçu kafilesi arabalarını da Fransız sarayından istediğini belirtmektedir. Boppe, Saint-Priest'in 1769'da Fransa sarayına şu şekilde yazdığını bildirmektedir: *"Bütün bu adamların tebdili kıyafette bana gönderilmesi Rusya'ya karşı bir kalkan devşirmek olacak, diğer cihetten bunları her gelene açık bulunan Fransa sefaretinde gizlemekte müşküldür. Düşündüm ki, buna bir renk vermek için, memleket halkının cehaleti hasebiyle, bana Fransa sefarethanesini yeniden inşâ etmek ve planlar yapmak için mimar ve haritacı çavuşlar ve bu inşaatta sanatlarını yapmaya memur dülgerler ve demirciler gönderebilirsiniz. Filhakika, müsaadenizle onları birkaç işte çalıştırırım, daha sonra padişah bittabi onların maharetini işiterek tersanesi ve topçusu için istetir."*

[296] Kaçar, "… İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.6.

31 Temmuz 1773'te Topçu Çavuşu Aubert başkanlığında Marsilya'dan hareket eden bu ekip, Eylül ayı başında İstanbul'a ulaşmıştır. Elçi Saint-Priest tarafından karşılanarak misafir edilen ekip ertesi gün Baron de Tott idaresinde görev alacakları atölyelere sevk edilmiştir[297]. Bunlardan Topçu Çavuşu Aubert yukarıda da belirtildiği gibi Sürat Topçuları Ocağı'nın başına getirilmiştir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı ordusunda hâlâ eski usûl devam ederken, Avrupa ordularında daha serî ateşli, uzun menzilli ve buna karşılık daha hafif ve nakli kolay toplar yer almış bulunuyordu. İşte bunun için şimdilik yeniçeri ocağı bir tarafa bırakılarak, Batı tarzında bir topçu teşkilâtı kurulması kararlaştırılmış ve Sürat Topçuları Ocağı bu düşünce sonucunda meydana gelmiştir[298].

Baron de Tott'un 25 Ekim 1771 tarihli *"Osmanlı Ordusunun Hâlihazırdaki Durumu ve İyileştirme Yolları Üzerine Düşünceler"* konulu lâyihasında Osmanlı topçuluğunda öngördüğü ıslahat planlarının ilk uygulaması, Sürat topçularının teşkilinde görülür. Sürat topçuları, yeni tekniklere göre imâl edilen ve eski toplara göre birim zamanda daha çok gülle atan topları kullanan topçulara verilen addır. Bu ocağın diğer bir fonksiyonu da topların savaş meydanlarına süratle intikalini sağlamaktır. Sürat Topçuları Ocağı'nın kurulması fikri, genel olarak Osmanlı topçuluğunda görülen yetersizlikten kaynaklanmış ve III.Mustafa'nın isteğine cevaben teşkil edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu yeni ocak klâsik Osmanlı askerî teşkilatında bulunmayan bir ocaktır[299].

Kısa bir hazırlık döneminden sonra 10 Ocak 1774 tarihinde Osmanlı askerî taktiklerinde ve topçuluğunda yeniden yapılanmayı öngören Süratçi Ocağı'nın kuruluşu gerçekleşmiştir. 17 Ocak 1774 (26 Şevval 1187) tarihli

---

[297] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.77.
[298] Mithat Sertoğlu, **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul-1973, s.15.
[299] Mustafa Kaçar, "Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)", **Yeni Türkiye**, S.31 (Ocak-2000), s.647.

III.Mustafa'nın hatt-ı hümâyûnu ile de halka ilân edilmiştir. Bu konuda çıkan takrir şöyledir[300]:

"Tevfik-i Rabbanî ile müebbed olan Devlet-i Aliyye-i ebediye Tophane-i Âmire levâzımatı ve sâir türlü levâzımât-ı seferiye ve tedârikât-ı harbiyyesi müretteb ve müstekmil ve mevcûd ve muntazâm olup ancak biraz vakit ve zamandan beri düvel-i sâirede sür'atle i'mâle kabil cesbân nev be-nev icâd ve ihtirâ' olunan sagir ve musannâ olunan topların kemâl-i sür'atle i'mâl ve endâhtını idmân ve bu cihetten edevât-ı darbiyye ve sanâyi-i harbiyyede sunûf fevâid-i celîleye dest-rest olageldikleri tecârûb-i adîde ve müşâhedât-ı kesire ile mâ'lûm ve nümâyân olup Devlet-i Aliyye tarafından dahi bu misüllü ihtira'ât-ı cedîde istina'ât-ı adîde izhârıyle mukabele-i bi'l-misl kaîdesine riâyet zımmında Süratçiyân Cemaati olmak üzere ağa ve zabitân ve neferât-ı madûde-i kâfiyeyi havi cemaat tertîbine sarf-ı himmet olması eshâb-ı tecerüb ve basiret olan hayırhâhân-ı dîn ve devlet ihtiyar ve ittifâkiyle karar-dâde olmuş bir keyfiyet-i müstâhsene olduğuna binâen Cemiyyet-i Merkûme'nin devâm ve kıvâm-ı nizâmına ve ağa ve zabitân ve neferânın hadd ve mikdârı ve esvâbiye-i â'melleriyle ulûfe ve ma'aşlarına dâir tertîb olunan işbu on bir madde-i dâimü'l-mer'i kanunlarından olmasını muhtevi mübârek hatt-ı hümâyûn asâlet-makrûn-ı hilâfetpenâhi ile mu'avven tuğralı emr-i celîl-i hâkanî şerefrîz ve südûr olur". Takrir bu kanunnamenin hilâfına bir hatt-ı hümayun olmadıkça bir harfinin dahi değiştirilmemesi için Baş muhasebeye kaydı ve ilgililere bildirilmesi emri ile bitmiş ve 19 Ocak 1774 (28 Şevval 1187) tarihiyle kaydedilmiştir.

[300] Mustafa Kaçar, Sürat Topçuları Ocağı ile ilgili olarak Başkanlık Osmanlı Arşivinde yaptığı çalışmalar sonucunda Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi içerisinde 4844 nolu kayıtta Padişah III.Mustafa'nın Sürat Topçuları ile ilgili yukarıdaki takriri ile birlikte Baron de Tott tarafından hazırlanan Süratçi Ocağının Nizamnamesine de burada ulaşmıştır. (Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi no:4844 s.8-9.)

On bir maddeden oluşan Süratçi Ocağı Nizamnâmesi:

Madde 1: Bir süratçiyân ağası ve bir süratçiyân kethüdâsı ile bir kâtip ve bir müvezzi' ve bir imam ve bir cerrâhbaşı cem'ân altı nefer kimesneler ocağın âlâ zabitânı add olunmuş ve âlâ ulûfeye mutasarrıf ve her birinin uhdesine lâ-büdd olacak hizmet bu vechile karar ola ki süratçiyân ağası ile kethüdâsı neferâtın zabt ve tertîblerine dâir maddelere ve kâtib ile müvezzî' olanlar ulûfe taksîmine ve lâzım gelen harç ve masrafa me'mûr olup bu husûsa dâir hısâbları düştükçe dâima ikişer defa yazıp mâh be-mâh süratçiyan ağasına arz ve imza ettirdikten sonra liecli't-tasdik taraf-ı mirî'ye irsâl edeler.

Madde 2: Ocağ-ı mezbûr bölük topçudan ibâret ve her bölükte kırk nefer ile on top ustası ve on fişenkçi ola ve onlardan mâa'dâ iki bölük işçi neferâtı ki her bölük kırk nefer olup bi'l-mecmû'un neferât maddesi 560 adet ve her bölük bir bölükbaşı vekilinin zir-i zabtlarında ola zabitân-ı merkuman dahi kendi bölüklerinin cümle hareketlerine kefil olup nizâmlarına dikkat ederek hergün süratçiyân ağasına yâhûd kethüdâsına hesâb verip kendilerden âlâ zabitâna itâat ve neferlerine dahi kemâl-i i'tiyâd ile itâat ettireler ve bu husâsta mikdaâr-ı zerre tecvîz-i kusûr eden olursa cezası tertîb oluna.

Madde 3: Süratçilerin hâllerini terfi'en her birlerinin ulûfe-i yevmiyesi yirmi dört akçeye terakki olup top ustâlarının yevmiyeleri otuz altışar akçe ve fişenkçilerin otuzar akçe ola ve her Cuma günü süratçilerbaşı veya kethüdâsı ve neferât-ı mezbûreye ber-vech-i ta'yîn ulûfe verile ve bunlara dahi kanûn-ı sâbıkü'z-zikr üzere kâtib yâhûd müvezzi' olan ulûfefelerin taksim ede ba-şart-ı anki âlâ zabitândan olanlar ocak neferâtını yoklama etmiş olalar.

Madde 4: Zabitânların ulûfeleri belli olup ancak mâh be-mâh kâtib yediyle verile süratçibaşıların aylıkları kırkar ve bölük kethüdâlarının yirmi beşer kuruştan ola.

Madde 5: İşçi neferâtın iki bölüğü ulûfelerin kâtib yediyle verilip bunların beher neferinin yevmiyesi otuzar akçe olup bölükbaşlarının aylıkları kırkar kuruştan ve ustalar kethüdâsının aylığı yirmi beşer kuruştan ola neferât-ı merkûme gerek Tersâne-i Amire ve gerek Ordû-yu Hümâyûn'da toplar ve kundaklar termîmine istihdâm olundukları halde defterleri tutulup ulûfelerinden başka yevmiyeleri otuz akçeden verile.

Madde 6: Her bir topçuya ve işçiye ve her bir ednâ zabite iki senede bir yarar ve kavî çukadan hemrenk (üniforma) esvâb taraf-ı mirî'den verile ve lâzım gelen silâh dahi hizmet-i me'mûra lâyık olmak şartıyla taraf-ı mirî'den ta'yîn oluna ve her biri gerek esvâb ve gerek silahını pâk tutmağa say' ve takayyüd edip her Cuma günü yoklama olduğu anda esvâb ve silâhlarına nazâr oluna.

Madde 7: Gerek kışlada ve gerek Ordû-yı Hümâyûn'da her akşam bir yoklama yapılıp mevcûd olmayan neferâtın kavanîn-i mer'iyye üzere cezâları tertîb olunup, mâdemki zabitleri ta'yîn olunduğu yerden hurûc etmeye ve zabitlerine muhkem tenbîh oluna ki bir hâcet-i zarûriye olmadıkça bir ferdine izin vermiyeler ve hasbe'l-iktizâ izin verilecek oldukta hizmetleri tekmîl olmasında bâliğ olacak hâlât mülâhâza oluna.

Madde 8: Top ve humbara ve fenn-i ateşbâziye müte'allik edevâtı müşte'mîl dâirede karavol (karakol) için ocağ-ı mezbûrdan birkaç nefer ta'yîn olunmak husûsu ser süratçiyâna ve ağasına ve vekiline müfevvez bir emr-i mühîm olmakla ol mahalde mahfûz eslâhâ ve edevâtın muhâfaza ve nizâmları için intihâb üzere olur. Her bir neferin nöbetini belli eylemek zımmında isimlerini müşîr bir defter tahrîr oluna ki her bölük kendi neferâtını lazım olduğu kemmiyeti ta'yîn olunup cümlesi ale's-seviye nöbet ile karavol ede ve zabitân tarafından dahi ihmâl olunmayıp her biri nöbet ile karavolünde buluna.

Madde 9: Neferâtın istirâhat hâllerini siyâneten mümkün olduğu mertebe askerin sırasına karavole ta'yîn eylemeleri tenbîh oluna ta ki her bir nefer beş gün rahat ede ve yazın herkes iki saat karavol edip kışın bir saat ile kanâat oluna.

Madde 10: Benim bölük zabiti değildir deyü neferât bir zabitin itaatinde kusûr etmeye mücerred süratçiyân zabitlerinin cümlesine a'le's-seviyeten her hususta muti' ve münkâd olalar itâatten hurûc eden zuhûr eder ise cezâsı tertîb oluna.

Madde 11: Neferâtın bilâ sebep te'dîb etmeleri zâbitlere tenbîh ve neferâtın mucîb-i şikâyeti olacak vaz'etmemesi süratçiyân ağasına dahi emr ve te'kîd oluna.

Mustafa Kaçar, altıncı maddenin Fransızcasında Sürat topçularının giyecekleri üniformaların tasnifinin de yer aldığını belirtmektedir. Buna göre; *"topçu, amele ve zabitlerinin her birine iki senede bir olmak üzere, en iyi cins kumaştan dikilecek ve yaptıkları işin gereği çeviklik ve rahatlığı sağlayacak vasıfta üniforma verilecekti. Bu üniforma, kırmızı ceket, yeşil gömlek ve mavi pantolondan müteşekkildi. Ayrıca her birine tam teçhizatlı silahlar verilecek ve bu silahların bakım, temizlik ve korunmasından kendileri mesul tutulacaktı. Her cuma günü ocak içtimasında bu silahlarda teftiş edilecekti"*[301]*.* Zikredilen silahlar, Avrupa topçu birliklerinde olduğu gibi Osmanlı topçularında da kullanılmak üzere (yüz adet süngülü tüfenk) Baron de Tott tarafından daha ocağın kuruluş aşamasında iken 9 Haziran 1773'te Fransa'daki *"Sr. Fenel Fréres Armuriers"* fabrikasına sipariş edilmiş ve teslim alınmıştır[302].

[301] Hatıratında Baron de Tott, süratçilerin üniformalarının belirlenmesi aşamasında; halkın ve yobazlığın gülünç olarak tanımlamaması için büyük gayret sarf ettiğini; sonunda Kâğıthane'deki topçu okulu yanında kışlaları olan altı yüz süratçiye Arnavutlarınkine benzeyen üniformaları giydirttiğini söylemektedir. bkz. Tott, a.g.e., s.297.

[302] Kaçar, "…Sürat Topçuları Ocağı", s.649 *(dipnot 18)*.

Süratçiler nizamnâmesinde başta maaş dağıtımı, disiplin ve neferlerin statülerinin korunması, kılık –kıyafet, silahlanma ve eğitimlerinde Avrupaî kaidelerin yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu tür kaidelerin ilk örneğine Humbaracı Ocağı'nın kurtuluşunda Bonneval Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle hazırlanan nizamnâmede de rastlanmıştı[303]. Baron de Tott'un süratçiler nizamı da, Osmanlı askerî ıslahatlarındaki Avrupa tesirinin açık bir şekilde görüldüğü ikinci bir örnektir.

560 kişiden oluşan Süratçi Ocağı'nın kuruluşuna dair çıkan 17 Ocak 1774 tarihli fermanda III.Mustafa halka, Avrupa'nın güçlü ordularında kullanılan metotların alınmasının avantajlı olacağını ifade etmiştir. Bu fermanda ayrıca birkaç yıldan beri Avrupa devletleri tarafından kullanılmaya başlanan sürat toplarının, düşmana *"mukabele-i bi'l-misl"* ile yani aynı silahlarla karşılık vererek galip gelineceği inancı içerisinde olunduğu zikredilirken, din ve devletin geleceği için bilgili ve kabiliyetli kimselere ihtiyaç olduğu ve şimdiki halde gerekli ve isabetli olarak böyle bir müessesenin kurulduğu belirtilmiştir[304].

Sürat Topçuları Ocağı'nın kurulmasından sonra Baron de Tott, bu ocak için gerekli olan sürat toplarını da imâl etmeye başlamıştır. Bunlardan birinde Baron de Tott'un Hasköy tophanesinde yapacağı 50 kıt'a süratçi topları için cebehaneden 200 kantar ham demir ve kundakları için gerekli olan karaağaç tahtasının verilmesi sağlanmıştır[305].

Ocağın kuruluşundan birkaç gün sonra 21 Ocak 1774'te III.Mustafa vefat etmiş ve yerine I.Abdülhamid tahta geçmiştir. Yeni padişah topçuluktaki gelişmelerle yakından ilgilenmiş, hatta saraydan ikinci çıkışında Tophane'deki süratçilerin atış talimlerini görmeye gitmiştir. Baron de Tott'un

---

[303] bkz. *"Giriş" kısmı.*
[304] Kaçar, "…Sürat Topçuları Ocağı", s.650.
[305] **C. AS. 29544.**

idaresi ve Çavuş Aubert'in kumandası altında yapılan talimde[306] süratçilere dakikada on beş atış yaptırılması I. Abdülhamid'in hoşuna gitmiştir. Daha sonra Kızlar Ağası vasıtasıyla huzura çağırılan Baron de Tott'a yeni padişah büyük iltifat etmiş ve sof kaplı kakum kürk hil'at giydirmiştir[307].

Baron de Tott'un Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yapmaya çalıştığı ıslahat hareketleri III.Mustafa'nın vefatından sonra tahta çıkan I.Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında da devam etmiştir. Özellikle Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi konusunda Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Halil Hamid Paşa ve nihayetinde III.Selim gibi dirayetli Osmanlı devlet adamları ve padişahının bu ıslahat hareketlerinin başarıya ulaşmasında etkili olmuşlardır. Bununla birlikte Avrupa kaynaklı yeni teknikleri Osmanlı'ya tanıtan Avrupalı subay ve uzmanlarında bu başarıda birinci derecede rolleri bulunmaktadır.

III.Mustafa döneminde yapılan ıslahatlar bu şekilde olmakla birlikte burada belirtilmesi gereken iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, *"Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn"*un Baron de Tott tarafından, III.Mustafa zamanında ve 1773 yılında kurulmuş olduğunun pek çok kaynakta belirtilmesidir. Zira bu tarih, bugün bu müessesenin yerine geçmiş bulunan *"Deniz Harp Okulu"*nun da kuruluş yılı olarak kabul edilemektedir. Ancak bu konuda ihtilaf olduğu, ileride de görüleceği gibi, bu müessesenin I. Abdülhamid zamanında, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın isteği üzerine, Baron de Tott'un nezaretinde kurulmuş olmasıdır. İkinci husus ise, Osmanlı maliyesinde bir iç borçlanma örneği olarak kabul edilen *"eshâm"* sisteminde yine III.Mustafa döneminde uygulamaya konulduğunun pek çok kaynakta belirtilmesidir. Ancak son yapılan araştırmalar ışığında bu uygulamanında III.Mustafa zamanında değil; I. Abdülhamid zamanında uygulamaya konulduğudur.

---

[306] Boppe, a.g.m., s.21.
[307] Kaçar, "…İlk Mühendishanenin Kuruluşu…", s.7.

Babası III.Ahmed ve amcaoğlu I.Mahmud'dan daha cesaretli bir şekilde ıslahat hareketlerine girişen III.Mustafa, büyük gayretlerine ve enerjisine rağmen inhitatı önleyememiştir. Baron de Tott, III.Mustafa için ölmeseydi büyük işler yapacağından bahsetmesine rağmen, donmuş halde olan Osmanlı toplumunda bu büyük işleri gerçekleştirmek kolay değildi[308].

On altı yıldan biraz fazla süren saltanatının özelikle son altı yılında devam eden Osmanlı-Rus seferi dolayısıyla, devlet adamlarının değersizliği, ordunun kuru bir kalabalık haline gelmiş olması, idaredeki çeşitli bozukluklar yüzünden vukûa gelmiş mağlubiyetler, Çeşme ve Kartal faciaları vatansever bir insan olan III.Mustafa'yı oldukça müteessir etmiştir[309].

III.Mustafa'nın Baron de Tott ile birlikte giriştiği ıslahat hareketlerini izleyen Batılılar III.Mustafa için: *"en büyük fakat en talihsiz Osmanlı padişahı"* nitelemesinde bulunmuşlardır[310]. Saltanatı boyunca memleket işlerinin düzelmesi için çırpınıp durmasına rağmen istediği başarıyı elde edememiş, istikbal hakkındaki bütün ümidini terbiyesine büyük özen gösterdiği oğlu Selim'e bağlamıştır[311]. Onun başlattığı ıslahat girişimleri semeresini I. Abdülhamid döneminde vermiş, oğlu Selim ve yeğeni II. Mahmud'a örnek teşkil etmiştir.

III.Mustafa'nın ölüm sebebi hakkında başta istiska (hidropisie) olmak üzere astım, kalp rahtsızlığı ve nüzûl isabet ettiği gösterilmektedir. Ancak Kırım'ın tamamen elden çıkması durumunun verdiği üzüntüyle büsbütün artan rahatsızlığı sonucu nüzûl isabet ederek 21 Ocak 1774 Cuma günü ilginç bir rastlantıyla öğle ezanı okuyan müezzinlerin *"hayye alel'l-felâh" (kurtuluşa koşun)* dedikleri anda ölmüştür. Ertesi gün Lâleli'deki türbesine defnedilmiştir. Vefatı sırasında *"Abdülhamid'i bırakın, Selim'i iclâs edin. O büyük bir padişah olacaktır"* diyerek kendi oğlunun tahta geçmesini vasiyet

[308] Öztuna, a.g.e., s.350.
[309] Danışman, a.g.e., s.1039.
[310] Sakaoğlu, a.g.e., s.415.
[311] Baykal, "III. Mustafa" mad., s.708.

ettiği ileri sürülmüşse de; *“ekberiyet”* ve *“bi’l-irs ve’l-istihkâk”* kuralından ayrılmayan devlet erkânı onun vefatının ardından I. Abdülhamid’i Osmanlı tahtına davet etmişlerdir[312].

[312] Danışman, a.g.e., s.1039; Sakaoğlu, a.g.e., s.417.

II. BÖLÜM

I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ (1774-1789)

II. A. ŞEHZADELİĞİ VE KİŞİLİĞİ:

"Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel", *"Hamid-i Evvel"* adlarıyla da bilinen Sultan I. Abdülhamid[313], Sultan III. Ahmed'in, III Mustafa'dan sonra hükümdar olan ikinci oğludur. Şehzade Abdülhamid 20 Mart 1725 (5 Receb 1137) tarihinde İstanbul'da doğmuştur[314]. Annesi Rabia Şermi Kadınefendi'dir[315]. 21 Ocak 1774'de Rus Savaşı'nın verdiği teessürden ölen ağabeyi III.Mustafa'nın yerine Osmanlı tahtına oturan I.Abdülhamid, cülûsu tarihinde 49 yaşında bulunuyordu[316].

Şehzade Abdülhamid, 1730 yılında vukû bulan Patrona Halil İsyanı sonucunda tahttan feragat etmek zorunda bırakılan babası III. Ahmed ve diğer kardeşleriyle birlikte 1 Ekim 1730 tarihinde Topkapı Sarayı'nın Şimşirlik dairesine çekildiklerinde beş buçuk yaşında idi[317]. Annesi Rabia Şermi Kadınefendi'nin 1732 yılındaki vefatında yedi[318], babası III. Ahmed'in 24 Haziran 1736'daki vefatında on bir yaşında bulunuyordu[319].

Şehzade Abdülhamid'in göz hapsinde geçirdiği yaklaşık 44 yıllık yaşam devresi hakkında bilinenler az olmakla birlikte, onun bu yıllarda Kur'ân üzerine düşünmek ve istinsah etmek, mükemmel biçimde ok ve yay yapmakla meşgul olduğuna dair rivayetlerden, müstensihliği güzel bir yazıya

---

[313] Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak y., 3.b., İstanbul-2000, s.417.
[314] Zuhuri Danışman, **Osmanlı Padişahları Serisi**, C.III, Zuhuri Danışman y., İstanbul-1968, s.1040.
[315] M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK y., Ankara-1980, s.83.
[316] Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.VI, Ötüken y., İstanbul-1978, s.368: Öztuna, I.Abdülhamid'in tahta çıktığı tarihte 48 yaşına 10 ay 3 gün geçtiğini belirtmektedir.
[317] Öztuna, a.g.e., s.368.
[318] Uluçay, a.g.e., s.83.
[319] M. Münir Aktepe, "Ahmed III" mad., **TDVİA**, C.II, İstanbul-1989, s.37.

sahip olamaması nedeniyle inandırıcı değildir. Yeterli bir eğitim almadığı yolundaki kayıtlarda bu tespite kuvvet vermektedir[320].

Çizilen portrelerde fizikî özellikleri bakımından uzun boylu, uzun yüzlü ve esmer olarak yansıtılan Abdülhamid[321], Osmanlı hükümdarları arasında bazı muvaffakiyetsizliklerine rağmen, iyi niyet ve gayretiyle tanımıştır[322]. Abdülhamid biraz öncede belirtildiği gibi şehzadeliğinin 44 yılını sarayda şehzadelerin mahpus hayatı için ayrılan dairede geçirmiştir. Bu durum onun dış dünyayla bağlantısının kopuk olmasına ve devlet yönetimi konusunda iyi bir eğitim alamamasına neden olduğu gibi; karakteri üzerinde de olumsuz tesir yaptığı kabul edilebilir. Ancak I.Abdülhamid'in dönemin iç ve dış gelişmelerini ve çevresinde bulunan insanların karakterlerini dikkate almadan kişilik olarak zayıf, cahil ve kabiliyetsiz biri olarak nitelendirilmesi biraz haksız ve ağır bir eleştiri olmakla birlikte, bazı tarihlerde onun dindar, müşfik, devlet işlerine karşı ilgili, vatansever bir şahsiyet olarak nitelendirmektedir[323].

Gerçekten de I.Abdülhamid'in *"dindar"* bir şahsiyet olduğuna dair çağdaşı Osmanlı eserleri gibi batılı çalışmalarda da yer alan müşterek satırlar onun bu önemli vasfını ortaya koymaktadır. Şehzadelik döneminde Kur'ân okuduğuna ve istinsah ettiğine dair haberler, cülûsunun ardından Hz. Ömer'in kılıcı yerine Hz.Peygamberin kılıcını kuşanmayı tercih etmesi, tebdil gezilerine seyyid-derviş görünümünde çıkması, Hırka-i Saadet ve Eyüb Sultan'ın sıkça bulunduğu mekânlar olması, çocuklarına tanınmış İslâm şahsiyetlerinin isimlerini vermesi; bundan başka yazılarında teslim, tevekkül, dua ve bazen de beddualaların görülmesi onun dindar bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Onun dindar bir şahsiyet kazanmasında kaybedilen savaşların ve bunun getirdiği olumsuzluklardan doğan devrin şartlarının ve

---

[320] Fikret Sarıcaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı y., İstanbul-2001, s.2-3.
[321] Kemal Çiçek, "I. Abdülhamid", **Osmanlı**, C.XII, Ankara-1999, s.193.
[322] M. Cavid Baysun, "Abdülhamid I" mad., **MEBİA**, C.I, İstanbul-1963, s.75.
[323] Danışman, a.g.e., s.1053; Sakaoğlu, a.g.e., s.417.

çok uzun süren göz hapsinde geçirdiği senelerinde bu vasfının ağırlık kazanmasında etkili olduğu söylenebilir[324].

I.Abdülhamid'in bir diğer önemli vasfı elli yaşına kadar süren şehzadelik döneminin en önemli birikimlerinden birisi olan *"tarih bilgisi"* dir. Onun tarihe olan merakını saltanatı zamanında tekrar açılan matbaada Naima, Raşid ve Çelebizâde gibi önemli Osmanlı müelliflerinin eserlerinin basılmasını istemesi yanında, kendi adıyla anılan kütüphanesindeki kitaplarda onun bu merakını ortaya koymaktadır[325].

I.Abdülhamid'in üzerinde durulması gereken bir başka önemli vasfı ise; onun *"fedakâr"* ve *"vatanperver"* bir şahsiyet olmasıdır. Mağlubiyetlerle biten ve yetersiz durumda iken yeniden açılan savaşla birlikte para sıkıntısını gidermeye yönelik oğlu Mustafa'nın *"raht ve kesmeleri"*ni, eşlerinin gümüşlerini, Enderûn ve Birûn ağalarının aynı türdeki eşyalarını Darphane'ye *"beher gün"* teslim etmesi, Hazinedâr Kadın'ın üzerinden Darphaneye gönderilen ve aralarında *"sîm sandalye"* türü eşyalarında bulunduğu altın ve gümüşlerin bedellerini almayıp bağışlaması, yine kızlarının mukataalarının faizlerini alıkoyması, sadrazamın akçe talebine karşı *"kendü harc-ı masrafımdan"*, *"Kur'ân-ı Münzel hakkıyçün kendü umûruma belki lâzım olur deyü hıfz etmiş idim"* notlarını iliştirerek bu talepleri yerine getirmesi onun *"fedakâr"* olarak tanımlanabilecek tavırlarıyla; bununla birlikte, Kırım'ın önce bağımsız sonra Ruslar tarafından işgal edilmesi, Özü Kalesi'nin mutlaka korunmasına dair duyduğu *"vatanperver"* inançları onun en üst düzeyde ortaya koyduğu iki temel davranış biçimi olarak öne çıkmaktadır[326].

I.Abdülhamid'in eşref saatler karşısındaki tavrı ise; ağabeyi III.Mustafa gibi bütünüyle kabul ya da tam tersi bir biçimde bütünüyle reddetmek şeklinde olmamıştır. Abdülhamid kimi zaman bu tür tekliflere sıcak yaklaşmış,

---

[324] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.72-73.
[325] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.65.
[326] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.75.

kimi zaman da bu çeşit beklentilere veya yorumlara inanılmaması gerektiği belirtmiştir. Onun daha çok eşref saat olarak aradığı konular resmî işler için sadaret mührünü teslim, yeni görevlendirmeler, donanmanın ve ordunun çıkışı, temel atma ve açılışlar, göç-i hümâyûnlar vb. konular gibi çocuklarının ve kendinin talihinin ne olacağına dair şeylerdir. Ancak kahvehanelerde, konaklarda, berber dükkânlarında ilm-i nücûmdan anlamayanların halkı deprem, yangın vb. olacak diyerek endişelendirmelerine karşı çıkmıştır[327].

I.Abdülhamid'in aile hakkında bilinenler, onun çok eşli ve çok çocuklu padişahlar arasında yer aldığıdır. Eşlerinin toplamı hakkında yedi, dokuz, on bir, on üç, on beş sayıları verilmektedir[328]. Sarıcaoğlu, I.Abdülhamid'in eşlerinin belgelerde yedi kadının bir arada görüldüğünü belirtmekte ve onların adlarını: Ayşe, Hatice Ruhşah, Nevrec Hatice, Hümâşah, Fatıma Şebsefa, Binnaz ve Nakşidil olarak vermektedir[329]. I Abdülhamid'in yirmi dört çocuğu bilinmekte olup, bunlardan on dördü kız, onu erkektir. Kızları: Hatice, Ayşe, Esma, Rabia, Ayn-şah, Melek-şah, Rabia, Fatıma, Âlem-şah, Saliha, Amine, Hibetullah ve şehzadeliğinde yasak olmasına rağmen sahibi olduğu Ahter-Melek (Ahiretlik Hanım) ve Ayşe Dürrişehvar'dır[330]. Bu kızlarından Hatice, Ayşe, Rabia, Ayn-şah, Melek-şah, Rabia, Fatıma, Âmine, Saliha, Âlem-şah

---

[327] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.83-85.

[328] Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid'in eşlerinin sayısının yedi olduğunu belirtmekle birlikte, Kiraz Hamdi Paşa'nın *"Âl-i Osman ve yâhud Hanedân-ı Osmanî Hazeratı"* adlı eserinde eşlerinin sayısının dokuz olarak gösterildiğini belirtmektedir. (Sarıcaoğlu, a.g.e., s.7); Uluçay, I. Abdülhamid'in Ayşe Sineperver, Binnaz, Dilpezir, Hümâşah, Mehtabe, Mıslinayab, Muteber, Nakşidil, Nevres, Şebisefa, Ruhşah Hatice olmak üzere on bir kadının olduğunu belgeleyebilmiştir. (Uluçay, a.g.e., s.105-110); Öztuna, eşlerinin sayısını on üç olarak gösterirken (Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar: Türkiye (1074-1990)**, C.II, Ankara-1989, s.237-238); Çiçek, on beş olarak belirtmektedir (Çiçek, a.g.m., s.193).

[329] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.9-10.

[330] Uluçay, a.g.e., s.110-115: Uluçay, I Abdülhamid'in şehzadeliğinde sahip olduğu bu iki kızından birincisine yer vermemekte ve ona verilen *"ahiretlik hanım / ahret kızı"* lakabını ikinci kızı olan Ayşe Dürrişehvar'ın lakabıymış gibi göstermektedir. Bu konuda 27 Zilkade 1246 tarihli bir hücceti işaret etmektedir. Bu hüccette: *"Gazi Sultan Abdülhamid Han Hazretlerinin ahretliği hanım demekle meşhur olup Boğaziçi'nde Kuruçeşme nam mahallede sakin iken bundan akdem vefat eden Ayşe nam-ı diğer Dürrişehvar Hanımın…"* yazılıdır. Bununla birlikte Uluçay, Ayşe Dürrişehvar'ın 1767 yılında doğduğunu, I. Ahmed'den itibaren şehzadelerin çocuk sahibi olmaları yasak edildiğinden dolayı öldürülmemesi için saraydan kaçırıldığını ve babası hükümdar oluncaya kadar dışarıda büyütüldüğünü ileri sürer.

ve *"Ahretlik Hanım"* olarak da anılan Ahter-Melek küçük yaşta ölmüşlerdir[331]. Oğulları: Abdullah, Mehmed, Ahmed, Abdürrahim, Süleyman, Abdülaziz, Mustafa, Mehmed Nusret, Murad Seyfullah, Mahmud Adlî'dir. Bu oğullarından Ayşe Sineperver Kadınefendi'den doğan Şehzade Mustafa (doğumu:1779) ve Nakşidil Kadınefendi'den doğan Şehzade Mahmud Adlî (doğumu:1785) dışındaki şehzadeler küçük yaşlarda ölmüşlerdir[332]. Şehzade Mustafa ve Mahmud, babaları Sultan I.Abdülhamid'in vefatından sonra tahta çıkan amcaoğulları III.Selim'den sonra sırasıyla Osmanlı tahtına oturmuşlar ve Osmanlı hanedanı -III.Selim şehzade bırakmadan öldüğü için- Abdülhamid soyundan devam etmiştir.

II. B. TAHTA ÇIKIŞI VE ISLAHATLARA BAKIŞI:

III.Mustafa'nın 21 Ocak 1774 (8 Zilkade 1187)'de vefat etmesinden önce Osmanlı tahtının dört varisi bulunmaktaydı. Bunlar, III.Mustafa'nın kendisinden yaşça küçük kardeşleri Nu'man, Bayezid, Abdülhamid ve oğlu Selim idi. Nu'man'ın 1764, Bayezid'in 1771'deki vefatlarının ardından Abdülhamid en üst sıraya yükselerek, sultanlık hakkının *"ekberiyet-erşediyet"* kabulüne göre işleyen teâmülü üzerine *"ekber şehzade"* olarak III.Mustafa'nın halefi durumuna gelmiştir[333].

Her ne kadar III.Mustafa'nın vefatından önce *"cihangir"* olacağı beklentisiyle oğlu Selim'in tahta çıkarılmasını vasiyet ettiği ileri sürülmüşse de *"ekberiyet"* ve *"bi'l-irs ve'l-istihkâk"* kuralından ayrılmayan devlet erkânı III.Mustafa'nın vefat ettiği gün sarayda yapılan cülûs töreniyle kendisine biat olunan Sultan I.Abdülhamid'i 27. Osmanlı hükümdarı olarak tahta

---

[331] Danışman, a.g.e., s.1040; Sakaoğlu, a.g.e., s.427. I. Abdülhamid'in çocuklarının doğum, ölüm tarihleri ve vefat nedenleri için bkz. Sarıcaoğlu, a.g.e., s.14-26.
[332] Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Padişahları**, Doğan y., 3.b., 2002, s.420.
[333] Sarıcaoğlu, a.g.e. , s.3.

oturtmuşlardır[334]. Böylece I.Abdülhamid'in 7 Nisan 1789 (11 Receb 1203)'a kadar sürecek olan 15 sene, 2 ay, 17 günlük saltanatı başlamıştır[335].

Saltanatının altıncı gününde sultanlığının işareti olarak sakal bırakmış, yedinci günü Kılıç Alayı düzenlenerek, alışılmışın dışında olarak Hz. Ömer'in kılıcı yerine Hz. Peygamberin kılıcı eski Nakîbü''l-Eşraf yeni Şeyhülislâm Şerifzâde Mehmed eliyle kuşandırılmıştır. Mülâzemetlik imtihanı için yol boyunca verilen arzuhaller kaydedilmiş, kılıç kuşanmadan sonra icrasını tercih ettiği sadaret mührünün yenilenmesi gerçekleştirilmiştir[336]. Para ve kuruşlar gibi resmî belgelerde de III.Mustafa devrinden itibaren yer alan *"İslâmbol"* yerine *"Kostantiniyye"* ibaresine dönülmüştür[337]. İlk defa I.Abdülhamid'in cülûsunda Rus Savaşı'nın devam ettiği, ordunun seferde olduğu, İstanbul'da iâşe sıkıntısı çekildiği gerekçe gösterilerek, aslında hazinedeki yetersizlik nedeniyle cülûs bahşişi verilememiştir[338]. Bunun yerine birikmiş iki taksit mevâcibin verilmesi kararlaştırılarak üçer aylık iki maaş verilerek kul taifesi yarı hoşnut bırakılmıştır[339].

I.Abdülhamid tahta çıktığında devlet içerde ve dışarıda buhranlı bir dönem içerisinde bulunuyordu[340]. Selefi III.Mustafa zamanında başlamış olan Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) son safhasına gelmiş, devlet bir yandan bu savaşla meşgul olurken, diğer yandan da uzun savaş yıllarının yol açtığı yıkıntılar ve çeşitli eyaletlerde görülen karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmıştı[341]. Ülkenin muhtelif bölgelerinde emniyet ve asayiş bozulmuş, devletin sürekli asker talebi karşısında zor duruma düşen eyaletlerde isyanlar başlamıştı. Suriye'de Tahir Ömer'in, Lübnan'da Dürzîlerin, Arabistan'da

---

[334] Sakaoğlu, a.g.e., s.417.
[335] Öztuna, a.g.e., s.371.
[336] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.5-6.
[337] **H.H. 415.** Belgede belirtildiğine göre basılacak paraların bir tarafında *"tuğra-yı hümâyûn"* diğer tarafında darabe fî *"Kostantiniyye"* olacağı kararlaştırılmıştır.
[338] Öztuna, a.g.e., s.368.
[339] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.7.
[340] Baysun, a.g.mad., s.73.
[341] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1999, s.65.

Vehhabîlerin, Mısır'da da Memlûklerin isyanları zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşabilmekteydi[342]. Tüm bu olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalan devlet ayrıca had safhaya varan malî sıkıntılara da bir çözüm bulmak zorunda kalıyordu[343].

Bu dönemde yine Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan olumsuz bir iç gelişme hükümetin taşradaki otoritesini ayân lehine yitirmiş olmasıydı. Ayânlar, hükümetin Osmanlı-Rus Savaşı'nda kendi askerî yardımlarına muhtaç olmasından yararlanarak kendi ordularını, maliyelerini ve yönetimlerini kurmuşlar, padişahın egemenliğini bir formalite olarak kabul eder duruma erişmişlerdi[344].

Osmanlılar, Belgrad Antlaşması (1739)'ndan sonra kendine güvenip tecrit politikası izleyerek diplomasi yoluyla, Avrupa'daki hasımlarına karşı sulhperverlik siyasetiyle de barışı sürdürebileceğine inanmıştı. Bu tarihten sonra uzun süre hareketsiz kalmış veya rehavete dalmış olan Osmanlı erkânı, ordusu ve donanması bu süre zarfında gelişen, güçlenen ve yayılan Rusya karşısında 1768'de başlayan savaşla barış dönemini sonlandırmış, hem karada hem de denizde kolay yenilgilerle karşılaşmışlardır[345]. Ruslarla yapılan bu savaşı bitiren antlaşma 21 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca'da imzalanmıştır[346]. Prusya Kralı II. Friedrich'in *"körlerle tek gözlülerin savaşı"*

---

[342] Çiçek, a.g.m., s.193.
[343] Beydilli, a.g.m., s.65.
[344] Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. M. Harmancı, C.I, E y., 2.b., İstanbul-2004, s.308.
[345] M. Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", **Genel Türk Tarihi**, C.VII, YTY, Ankara-2002, s.99.
[346] Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra imzalamak zorunda kaldığı en ağır şartları taşıyan antlaşmadır. Bir başka ifadeyle bu antlaşma toprak kayıpları bakımından büyük olmamakla birlikte hukuk, ticaret ve diplomasi alanında Osmanlı tarihinin en ağır belgelerinden biridir. Bu antlaşmaya göre Buğ Nehri iki devlet arasında sınır olacak, Kırım Hanlığı, Bucak Tatarları ve Koban siyasî bakımdan bağımsız olacak ama dinî konularda "*halife*" olarak Osmanlı padişahını tanıyacaklardı. Ruslar işgal ettikleri Aksu ile Koban nehirleri arasındaki bölgeleri alıp Azak, Yenikale ve Kılburun gibi limanlara sahip olmakla artık Karadeniz'de sağlam bir şekilde yerleşme imkânına kavuşmuşlardı. Bununla birlikte Ruslar Eflak, Boğdan, Kafkasya ve Ege'de işgal ettiği adalardan çekilecekti. Ayrıca Ruslar Karadeniz'de ve boğazlar yoluyla Akdeniz'de serbestçe hareket etmek suretiyle geniş ticarî imtiyazlar elde etmişti. (bkz. Shaw, a.g.e., s.306). Küçük Kaynarca Antlaşması siyasî ve askerî açıdan Osmanlı Devleti aleyhine hükümlerle dolu olmakla kalmamış, devlet bu antlaşma ile ağır bir savaş tazminatı

olarak tanımladığı bu savaşta taraflar mücadeleyi birbirlerinden daha kötü bir durumda sürdürmüşlerdir. Rusların kazandığı bu zafer, silahlarının mutlak üstünlüğünden değil, Osmanlı Devleti'nin daha perişan bir durumda olmasından kaynaklanmaktaydı[347].

Altı yıla yakın bir süre devam etmiş olan bu savaştan ve yapılan antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti, artık disiplinsiz, derme çatma ordularla hasımlarının karşısına çıkamayacağı gerçeğinin farkına varmıştı[348]. Zira diğer Avrupa orduları kadar düzenli ve disiplinli olmayan Rus ordusu karşısında uğranılan yenilgiler devletin ve ordunun zafiyetini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermişti. Yalçınkaya'ya göre artık Osmanlı Devleti, Avrupa siyasetinde *"hasta adam"* olarak anılacak, Doğu sorunu ve Boğazlar meselesiyle sık sık gündeme gelecekti[349].

ödemeye de mahkûm olmuştur. Rusya'ya ödenmesi taahhüt edilen bu tazminatın toplam tutarı 15 bin kese (veya 7.5 milyon kuruş, Rus parasıyla 4 milyon ruble) idi. Tazminat antlaşmayı izleyen üç yıl içerisinde eşit taksitler halinde ödenmesini gerektiriyordu. Zira üç yılda ödenecek olan bu tazminat o yıllardaki Osmanlı bütçe gelirlerinin takriben yarısına yakın bir meblağ idi. (bkz. Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan y., İstanbul-1986, s.76.) Antlaşmanın tartışma konusu olan maddeleri de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların himayesi ve Rusya tarafından İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurulabilmesiyle ilgili olan 7. ve 14. maddeler tartışma konusu olmuştur. Sorun Rusya'nın bu maddelerle Osmanlı topraklarında bulunan Hıristiyanların hamisi olarak hareket elde edip etmediği konusunda odaklanmış farklı bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Antlaşmanın özellikle bu iki maddesi üzerine detaylı bir incelemesi bulunan Roderic H. Davison, aralarında Jorga ve Hammer gibi pek çok batılı tarihçinin de bulunduğu şahsiyetlerin antlaşmanın ya Fransızca ya da İngilizce tercümelerine dayanarak Ruslara bu maddelerle bir gardiyanlık rolünün verildiğini ya da bu maddelerin *"Rus hüneri ve Türk beceriksizliğine bir örnek"* olduğunu ileri sürdüklerini belirtmektedir. Ancak antlaşmanın orijinal dilinin Rusça, Türkçe ve İtalyanca kaleme alındığını ve bu dillerdeki metne bakmadan ya da bu üç metni birbiriyle kıyaslamadan yapılan yanlışlıklara değinen Davison, devamla Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ndeki Rum Ortodoks kiliseleri ve mensuplarının temsilciliğini yapma hakkını temin ettiği neticesine varmanın büyük bir samimiyetsizlik olarak nitelemiştir. Rusya'nın antlaşma ile Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanlar namına hareket etmekte bazı haklar elde ettiğini bunların İstanbul'da bir Rus-Grek kilisesi inşa etmek, bu tek kilise ve mensuplarının diplomatik temsilciliğini yapmak ve Eflak ve Boğdan'daki Hıristiyanlarında aynı alanda temsilciliğini yapmak olduğunu belirtmektedir. Fakat bunların dar haklar olduğunu, Rusya'ya himaye ve temsilcilik için geniş haklar verildiği yolundaki eski iddiaları yıllar boyunca tekrarlayan tarihçilerin hatalı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Thugut'un ileri sürdüğü "Rus hüneri Türk beceriksizliği" şeklindeki hükmünün ise iki asırdan beri süren hoş bir hikâye olarak tanımlamaktadır. (bkz. Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11 (1981), s.343-368).

[347] Beydilli, a.g.m., s.65.

[348] Beydilli, a.g.m., s.65.

[349] Yalçınkaya, a.g.m., s.100.

Yaklaşık elli yaşının büyük bir bölümünü, özellikle III.Mustafa'nın hükümdarlığı süresini, sarayda geçirmiş olan I.Abdülhamid devlet yönetimi konusunda da iyi bir eğitim almamıştı. Bununla birlikte I.Abdülhamid, devletin içine düştüğü bu zor durumdan kurtarılması ve ayakta durabilmesi için bazı ıslahat hareketlerine girişmek ihtiyacı hissetmiş; hiç olmazsa III.Mustafa devrinde özellikle askerî alanda başlatılmış olan ıslahatı devam ettirmek, onları biraz daha hızlandırmak istemiştir. Esasen yukarıda da belirtildiği gibi Rus seferinde uğranılan acı yenilgilerde bu zorunluluğu ortaya koymuştu[350].

Bu cümleden olarak, I.Abdülhamid iktidarı elinde tutabilmek için karşıt görüşlü hizipleri birbirine düşürmek ve sık sık sadrazam değiştirmek gibi eski Osmanlı politik yöntemlerine başvurmasının yanı sıra, gelenekçi ıslahat hareketlerini canlandırmış, Avrupa ordularıyla boy ölçüşmek için kesinlikle gerekli olan yeni askerî teknik ve silahları almıştır[351]. Ayrıca III.Mustafa devrinde geleneğe dayalı olarak yabancı uzman ve danışmanların Müslüman olma zorunluluğu Baron de Tott ile birlikte ortadan kalkmıştı[352]. I.Abdülhamid'de Avrupa'dan çok sayıda askerî uzman getirtmiş ve bunların Müslüman olmalarına gerek duymamıştır[353]. Bundan başka bu danışmanların Osmanlı üniformaları giyinmeleri gerekliliğini kaldırmış, böylece XIX. yüzyılda egemen olacak yeni reform biçimine dönüşümü başlatan ilk padişah olmuştur[354].

---

[350] Mithat Sertoğlu, **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul-1973, s.15.
[351] Shaw, a.g.e., s.306.
[352] Mustafa Kaçar, " Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishanenin Kuruluşu", **Toplumsal Tarih**, C.IX S.54 (1998), s.5.
[353] Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç yüz Yıl**, çev. B. Çorakçı Dişbudak, Sabah y., 2b., İstanbul-1993, s.53: Palmer, Abdülhamid'in yabancıları sürekli olarak hizmetinde çalıştırmak niyetinde olmadığı için onların Müslüman olmalarına gerek duymadığını belirtmektedir.
[354] Yalçınkaya, a.g.m., s.100.

II. C. I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ISLAHATÇILARI VE ISLAHATLARI

II. C. 1. I. Abdülhamid'in Islahatları:

I.Abdülhamid'in saltanat dönemi uzun zamandır bilinmekte olan türlü çözülme işaretleri karşısında uygulamaya konulan ve bir takım olumlu sonuçlarında alındığı bir dizi ıslahat girişimlerini ihtiva etmektedir. Bu dönemde yapılan düzenlemeler devlet hayatı bakımından büyük önem taşımakla birlikte, Tanzimat'a kadar uzanan ıslahat hareketlerinin de başlangıç noktası olması bakımından oldukça önemlidir[355].

XVIII. yüzyılda meydana gelen gelişmeler, Osmanlı devlet kurumlarının bozukluğunu su yüzüne çıkarmış ve devlet adamları bu kötü durumdan eskiden beri süre gelen yöntemlerle kurtulunamayacağını anlamıştı[356]. I.Abdülhamid'in cülûsuna yakın bir tarihte Reisü'l-küttâb Dürri Mehmed Efendi[357] tarafından kaleme alınan *"Nuhbetü'l-emel fî tenkihi'l-fesâdi ve'l-halel"* (1773-1774) adlı eserinde yazar, daha önceki tarihlerde kaleme alınan nasihatnâme ve ıslahat lâyihalardaki organizmacı tarihçi anlayışını benimsemekte ve klâsik ıslahat tedbirlerini yinelemekle birlikte[358]; farklı bir takım ıslahat tedbirleri de önermekteydi. Askerler tarafından haksız olarak alınan esamelerin ortaya çıkarılması, askerin elbiselerinin yenilenmesi ve bu

---

[355] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.188.

[356] Ahmet Rasim, **Üç Batışın Üç Devresi**, Evrim y., İstanbul-1999, s.11.

[357] Ali İbrahim Savaş, "Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Islahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9 (1999), s.92: Reisü'l-küttâb Dürri Mehmed Efendi 1736'da muhtemelen Kayseri'de doğmuştur. 1751'de divan kalemine girmiş, 1768'de mükâmele kâtibi ve sonra da divân-ı hümâyûn kisedarı olmuştur. 18 Mart 1774'te Abdullah Efendi maiyetinde Ruslarla barış görüşmelerini yürütmek için Bükreş'e gönderilmiştir. 1782'de tezkire-i sâni ve sonra mektupçu olmuştur. 1790'da Ziştovi'ye murahhas-ı sâlis olarak görevlendirilmiştir. Aynı yıl piyade mukabeleciliği, rûznâme-i evvel ve defter emini görevlerinde bulunmuştur. 20 Ağustos 1794 günü reisü'l-küttâb olmuş, aynı yılın aralık ayında vefat etmiştir.

[358] XVI. ve XVII. yüzyıllarda kaleme alınan nasihatnâme ve ıslahat lâyihalarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Öz, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh y., 2.b., 2005; aynı yazar, "Gelenekçi Islahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti", **Türk Yurdu**, Türk Düşünce Hayatı Özel Sayısı, S.44 (Nisan-1991); Mehmet İpşirli, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler", **Genel Türk Tarihi**, C.VI., YTY, Ankara-2002.

şekilde reaya ve esnaftan ayrılması, menzil problemlerine karşı alınacak önlemler, tekâlif-i şakka'nın kaldırılması, köylülerin eski yerlerine döndürülmesi, gösteriş ve lüks tutkusundan kaçınmak gerektiği, cephane, tophane, tersane ve asker taifesinin nizama kavuşturulması vb. konular bu tedbirler arsında yer almaktaydı. Ayrıca Dürri Mehmed Efendi Rus savaşından sonraki barış ortamının iyi değerlendirilmesi gerektiğini, bu sürede sorunların araştırılması ve çözüm yollarının bulunmasını da eserinde belirtiyordu[359].

I.Abdülhamid'in cülûsuyla birlikte karşılaşılan problemler artmış, devletin hangi konulara ağırlık vermesi gerektiği ve bunun için alınacak tedbirler padişaha duyurulmaya devam etmiştir. Canikli Ali Paşa'nın[360] 25 Kasım 1776'da kaleme aldığı ve I.Abdülhamid'e sunduğu *"Tedâbîrü'l-Gazavât"* adlı eserinde belli-başlı aksaklıkların tespitini yapmış ve bunlara karşı alınması gereken tedbirlere yönelik önerilerini yazmıştır.

Canikli Ali Paşa eserinde, üç stratejik bölge olan Mısır, Bağdat ve Kırım'ın önemine dikkat çekmiş, bu yerlerde önlemler alınmazsa faydalarından çok zararları olacağını vurgulamıştır. Ruslara, Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yapma hakkının verilmesinden zararlı sonuçlar

---

[359] Savaş, a.g.m., s.92-96.

[360] Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", **Belleten**, XXXVI / 144 (1972), s.483-525: Osmanlı Devleti'nde nüfuzlu ailelerden birinin ferdi olan ve *"Canikli"* lakabıyla anılan Ali Paşa 1721 yılında İstanbul'da doğmuştur. Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Fatsalı Ahmed Ağa'nın oğludur. Ali Paşa ilk olarak Canik muhassıllığı yapmıştır. Daha sonra Rus savaşında gösterdiği başarılarından dolayı kendine vezirlik rütbesi verilmiştir. 1772'de Amasya sancağı kendisine malikâne olarak verilmiş hemen ardından Ali Paşa Kırım Seraskerliği ile görevlendirilmiştir. 1774'de Erzurum Seraskerliği ile birlikte Kars Seraskerliği de kendisine verilen Ali Paşa *"defter-i vüzerâ-yı izâm"* a dâhil edilmiştir. 1777'de ikinci defa Kırım Seraskerliğiyle görevlendirilen Ali Paşa, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile birlikte Kırım'ın Rus işgalinden kurtarılması için mücadele etmişse de başarılı olamamıştır (1783). Bu tarihten sonra malikâne olarak Bozok sancağına mutasarrıf olan ve Yeni-il voyvodası bulunan Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Cabbarzâde Mustafa ile arası açılmış, bu durumdan yararlanma yoluna giden devlet, Ali Paşa'nın Kırım'daki başarısızlığı ve reayaya yaptığı zulümleri de gerekçe göstererek Ali Paşa'yı görevinden azletmiştir. Daha sonra Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın da araya girmesiyle affedilen Paşa'ya eski görevleri iade olunup, eski mevkiine getirilmişse de I. Abdülhamid, Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinde açık etkisi bulunan Şahin Giray'a yakınlığıyla bilinen Ali Paşa'yı ortadan kaldırmak istemiş, Yeğen Mehmed ve Halil Hamid Paşaların araya girmesiyle Ali Paşa'yı ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Ali Paşa 1785'de Erzurum'da ölmüştür.

çıkabileceği, padişahların bizzat sefere katılması gerektiği, Karakullukçulardan seraskere kadar bütün askerî görevliler hakkında alınması gereken tedbirler, tersane eminliği ve kaptan paşaların kayd-ı hayat şartıyla tayin edilmesi, mukataa sistemindeki yanlışlıklar, sipah ve silahtar elinde olması gereken esâmelerin esnafta olduğu, timar sisteminin bozulması, levendlerin devlete ve ahâliye verdiği zararlar, merkez ve taşra arasındaki sorunlar, İstanbul'un durumu, savaşın askere değil ulemaya şer'in de cahillere sorulur olduğu Canikli Ali Paşa'nın üzerinde durduğu belli-başlı aksaklıklar ve bu aksaklıklara karşı alınması gereken önlemlerdi.

Bundan başka Ali Paşa,*"sefer dimek ancak zâd ve zahire ve levâzım-ı cengdir"* diyerek savaşlarda asker, zahire ve harp aletlerinin önemine dikkat çekerken; *"top ve humbara var lâkin atmaya marifetli âdem yok, vesair mühimmat var isti'mali mümkün olmadı"* diyerek de seferlerde gördüğü iki eksikliği dile getirmiştir. Paşa'nın üzerinde durduğu bir başka önemli konu ise mübayaa meselesiydi. Mübayaa konusunda ehl-i şer ve ehl-i örf mensuplarının yaptıkları haksızlıklar hakkında bilgi veren Ali Paşa'nın, özellikle Rumeli'deki ayânların mübayaa toplamadaki yolsuzlukları ve zulümlerini de gözler önüne sermiştir[361].

I.Abdülhamid zamanında kaleme alınan bu iki gelenekçi yönü ağır basan ıslahat lâyihasından başka daha radikal ıslahat tedbirleri Süleyman Penâh Efendi[362] tarafından kaleme alınmıştır (1770-1780). Penâh Efendi Mecmu'ası'nda ülke topraklarının genişlediğini ve nizamında bu nispette bozulduğunu ve buna nizam vermeye çalışanların devamlı hataya

---

[361] Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi: Tedâbîrü'l-Gazavât", **AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, VII / 12-13 (1973), s.119-191.

[362] Savaş, a.g.m., s.102-103: Süleyman Penâh Efendi, Trapoliçeli (Mora) olup, 1740 yılında doğmuştur. Dersaadete gelerek Küçük Mustafa Paşa'ya divân kâtibi olmuş, daha sonra hâcelik rütbesi verilmiş ve1764'te küçük tezkireci daha sonra da kethüda kâtibi olmuştur. 1769'da sipah kâtibi, 1770'de mevkûfâti, 1771'de süvari mukâbelecisi ve 1772'de baş muhasebeci olmuştur. 1773'de Magosa'ya gönderilmiş ve dokuz ay sonra Bursa'ya tayin olunmuştur. 1774 seferinde ordu ile gitmiştir. 1783 yılında matbah emini ve 1784'te tekrar Anadolu muhasebecisi ve süvarî mukâbelecisi olmuştur. Bu görevlerinden başka şair ve mutasavvıf da olan Penâh Efendi 4 Eylül 1786 günü İstanbul'da vebadan ölmüştür.

düştüklerini izah ettikten sonra, *"Nizâm her ne gûne olursa olsun, katl ü nefy ve müsadere ile mutlak olmak san'at ile olur"* diyerek uygulanan katı usûlleri tenkit etmiştir. Penâh Efendi, Naima'nın organizmacı tarih anlayışını da tenkit etmekle farklı bir bakış açısı getirmiş, devletlerin *"hâkimâne"* düşünerek kendilerini günün şartlarına uydurabildikleri takdirde *"ilâ âhiri'd-devrân"* yaşayabileceklerini söylemiştir.

Penâh Efendi, yeniçerin elinde olan esâmelerin tekrar yazılması, asitânede gereğinden fazla asker bulundurulmaması, asker kayıtların altı ayda bir yenilenmesi, derya kaleminde ne kadar *"erbâb-ı timar ve zü'ema"* var ise bunların bedellerinin yenilenmesi, ağa kapısına yerleşen sarrafların borç vermesinin engellenmesi, mübayaa işlerine dikkat edilmesi, kaza makamını işgal edenlerin mansıplarına, kendilerinin gitmesi, İstanbul'un nüfusunun artmasının önüne geçmek için Üsküdar ve Galata gibi mahallere hudutlar konması gibi ıslahat tedbirleri önermiştir.

Bundan başka Penâh Efendi Avrupalıların askerlerini *"Gazete"* vasıtasıyla eğittikleri ve bilgilendirdikleri; bununla birlikte askeri bir takım oyunlarla meşgul ettiklerinden onların kaide dışı hareketlerde bulunmadıklarını belirterek, askerî alanda yapılacak ıslahatlara farklı bir boyut getirmiştir. Donanma konusunda yapılması gereken ıslahatlara da değinen Penâh Efendi, Donanma-yı Hümâyûn'un topçu ve kalyoncu olmak üzere iki sınıfa ayrılmasını, iki yıl deniz bilimleri tahsil ettirilmesini, bu askerlerinde diğer askerler gibi defterlere kaydedilmesini önermiştir.

Penâh Efendi'nin bu ıslahat tedbirlerinden başka daha ilginç ıslahat önerileri de bulunmaktaydı. Nil Nehri yolunun temizlenmesi ve Mısır tarafından kayıklarla ulaşımın sağlanması, ülkedeki ziraatın ve sanayinin gelişmesi için ziraat ehlinin hububat ekimi, zeytin ağaçları dikimi, badem, fındık, fıstık ve diğer meyvelerin yetiştirilmesi hususunda teşvik edilmesini, bağ ve bahçeler yapılmasını, suyu bol olan yerlerde pirinç yetiştirilmesini, şeker pancarı yetiştirilecek arazilerin tespit edilip, buraların işleyenlere

verilmesini ve öşür alınmasını belirtmiştir. Penâh Efendi, Fransa'yı örnek göstererek yüz yirmi yıldan beri Amerika'ya kahve sattığını Osmanlı'nın da Yemen, Mısır ve Basra'da kahve ekimini denemesini, böyle olduğu takdirde Avrupalıların Osmanlıya akın edeceklerini, Kütahya'ya fincan ve tabak yapımında yardım edilirse, Avusturya'nın geçileceğini ve Hindistan ile rekabet edilebileceğini belirtmiştir.

Avrupalıların coğrafya ilmine verdikleri önem sebebiyle ülkeler keşfettiklerini belirten yazar, coğrafya ile alâkalı yerli ve yabancı bütün eserlerin basılıp ucuz olarak her yerde satılmasını teklif etmiştir. Hint kumaşı ve mamûllerinin kesinlikle yasaklanmasını ve buna alternatif olarak ülke içinde üretim yapılmasını belirten Penâh Efendi, Tunus'tan gelen şallarında ülkede imâli için gayret edilmesini önermiştir. Lüks ve şatafata da karşı olan Penâh Efendi, altın ve gümüşten ziynet eşyası imâl etmenin paranın azalmasına ve herkesin zarar görmesine sebebiyet vereceğini imâ ederken bunun da yasaklanmasını teklif etmiştir. Yazar, paranın değer kaybetmemesi için akçenin Venedik, Avusturya ve Macaristan paralarına karşı korunmasını ve bunların fazlasının dahi revaç bulmaması gerektiğini söylemiş ve akçenin rayicinin bütün ülkede aynı olması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak ülkenin kütüphane, medrese ve camilerle donatılmasını isteyen yazar, böylelikle insanların her türlü ilme teveccüh edeceklerini vurgulamıştır[363].

Dönemin aydınlarının Osmanlı Devleti'nde gördükleri bozukluklar ve bunları düzeltmeye yönelik ıslahat tedbirleri için önerileri bu şekilde olmakla birlikte yeni düzenlemeler içinde I.Abdülhamid'in rolü yenilikçi / reformcu bir padişah şeklindeki bir konumdan uzaktır. Onun ıslahatlardaki etkisi sıkça çıktığı teftişler, *"ulema kavuğu üzerine destâr sarmış"* şekilde *"sâdât-i kiramdan olduğu"* tahmin edilecek şekilde seyyid-derviş görünümünde çıktığı tebdiller, devletin organize olmasına dair arkası kesilmeyen tembihler ve *"nizam"*ı tesise yönelik olarak çalışanları cesaretlendirmesiyle, başta

[363] Savaş, a.g.m., s.103-106.

sadrazamlar ve kaptan paşa olmak üzere bütün vazifelilerden bir şeyler yapılması yolunda ve çaresizlik içinde kaleme aldığı hatt-ı hümâyûnlardan oluşmaktadır. Gerçekte bu her zaman hissedilen manevî ağırlıklı bir baskı da meydana getirmiştir[364].

I.Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte ilk haftalarda bir takım görevden alma ve yeni tayinlerle ekip oluşturma ile payitaht halkını rahatlatmaya yönelik başlıca iki meşguliyeti olmuştur. Hem padişah hem de sadaret kaymakamı uzayan Rus seferi ile birlikte daha da kritik bir boyuta ulaşan zahire sıkıntısı, stokçuluk gibi meselelere ciddî ve sert önlemlerle eğilmişlerdir. I.Abdülhamid, Kılıç Alayı gününden itibaren fırınlardan ekmek örnekleri aldırtmış, tebdil gezen Kaymakam Paşa eksik gramajlı ekmek satan, mum stoklayan ve rüşvete bulaşanlardan bazılarını işyerlerinin önünde cezalandırmıştır. İstanbul'un iâşe bakımından dışarıdan desteğe muhtaç olması I.Abdülhamid'in iâşe meseleleriyle daha yakından ilgilenmesine ve bu konuda pek çok hatt-ı hümâyûnu kaleme almasına neden olmuştur. Saltanatı süresince tebdil gezilerinde fırınlardan ekmek almış veya aldırtmış, bunların rengi, karışımı, gramaj yönünden yaptığı kontrollerden sonra tespitlerini hatt-ı hümâyûnlarla Bab-ı Asafî'ye bildirmiştir. Padişah kimi zaman ekmeklerin neredeyse darı ve arpa karışımı olduklarını, *"buğdaydan eser"* olmadığını ve *"tahtgâh"* dışındaki yerlerle kıyaslanabilecek durumlarını belirtmiş ve ekmeklerin yenilebilecek seviyeye gelmesinin dinî sorumlulukları olduğunu Kaymakam Paşa'ya hatırlatmıştır[365]. I.Abdülhamid, ekmekten başka etin azlığını dile getirmiştir. Rûz-ı Hızır'dan önce kuzu kesilmemesini, narhtan fazla fiyatla satışların görüldüğünü kaleme almıştır. Yağ, mum, sabun, kömür, zahire vs. ihtiyaçlar onun üzerinde önemle durduğu başlıca iâşe maddeleri arasında bulunmaktaydı. Kadıların verdikleri narhlar dikkate alındığında dönem itibariyle 1786'ya kadar uzanan nispî bir ekonomik istikrar söz konusu

[364] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.189.

[365] Ancak, gösterilen bütün özene rağmen ekmek konusunda istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. I.Abdülhamid'in saltanatının son yılında kaleme alınan bir hatt-ı hümâyûnda, ekmeklerde arpa ve darının fazla olduğu, rengi esmerse de tadında fenalık olmadığı, muzî olmadığı yine de meşveret edilerek ıslah çaresinin aranacağı bildirilmiş, Padişahta bu duruma gereken özenin gösterilmesini istemişti. **H.H. 54541.**

olmakla birlikte, Rus seferinin tekrar başlamasıyla bütün iâşe maddelerinin fiyatlarında artış gerçekleşmiş, ekmeğin gramajı 130 dirhemden zamanla 65 dirheme kadar düşmüştür[366].

I.Abdülhamid dönemi daha öncede belirtildiği gibi birçok olumsuzlukların bir arada yaşandığı yılları içine almaktadır. Padişahın yapısıyla bağlantılı olarak bazı yasaklar üzerinde ısrarla durmuştur. Bunlardan biri İstanbul'a yapılan ev göçleriydi. Padişah İstanbul'a gelenlerin hemen avdet ettirilmesini, Üsküdar'a dahi gelmelerine izin verilmemesini bildirmiştir. Ayrıca, Anadolu'daki muhtelif görevlilere, göçlerin önlenmesi, iş takibi için sadece erkeklerin gelmesi ve iş sahipleri dışında payitahta seyahatin yapılmaması dönem içerisinde tekraren bildirilmiştir. Bununla birlikte Padişah, Boğaziçi'nin *"yerlü"* leri ve İstanbul'da evi bulunmayanlar dışındaki *"işi olmayup sakin olanlar"*ın Sur içine naklini istemiştir. Bu yasaklardan başka Osmanlı reayası gayrimüslimlerin yabancı hizmetine girmesi yasağı bu dönemde de sürdürülmüştür[367].

1776 yılı sonlarında ilk kez elbise nizamına ait kararlar I.Abdülhamid'in saltanatı boyunca tekrarlanan yasaklar arasında yer almıştır. Her sınıfın *"kisve ve libâs"*ının nasıl olduğu bildirilirken, *"hademe ve esnaf makûlesi"*nin ortaya çıkardığı sıkma ve şeritli, yakası oymalı, yenleri sırmalı kaftan ve buna uygun entari kullanımı yasaklanmıştır. Samur, vaşak, kakum kürkleri ile *"Hindî ve Halebî"* mamûlü diğer giyim eşyaları da buna dâhil edilmiştir. I.Abdülhamid çiçekli kaftan ve donluk, kadife şal kullanılmasına getirilen yasağı, Has Oda ağalarından itibaren bütün Enderûn mensuplarını içine alacak şekilde genişletmiştir. Elbise nizamnâmesi adıyla anılan bu kararlar daha da genişletilerek Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde ciddî olarak yenilenmişse de söz konusu giysileri (bol yenli erkân, samur, kakum, vaşak ve nîmten samur kürkleri) devlet ileri gelenlerinden başkalarının kullanmaması duyurulmuştur. Sadrazamın bu kararla Osmanlı dokuma

[366] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.242-247.
[367] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.253.

sektöründeki gerilemeyi durdurmayı ve yerli malı kullanımını teşvik etmeyi amaçladığı söylenmekle birlikte asıl düşünce bütün masrafların sefer hazırlıklarına kaydırılmasıydı[368].

Padişah, *"duhan çubukları imâmelerinin"* altın, mücevher vb. kıymetli taşlarla süslenmesini *"nisvân taifesi"*nin tahta ayakkabılarına *"sîm kabare ve sırma"* takmalarını israf olarak görmüş ve bunların alım-satımının yasaklanmasını istemiştir. Ayrıca Basmahane'de tülbendci ve basmacı esnafının beyitli ve ayetli yemeni imâl etmelerini yasaklamıştır. Meyhanelerin kapatılması onun önem verdiği diğer bir yasaklamaydı. Gayrimüslimlerin Galata'daki *"tavernalar"*ın ruhsatlarını geri aldırtmış, böylece Müslümanların bunlardan etkilenmemeleri amaçlanmıştır. İstanbul Galata, Sur içi sahili ve Boğaziçi'ndeki meyhanelerin kapatılmasına rağmen tam olarak yasağın uygulanmadığını duyduğunda bostancıbaşı ve sekbanbaşının uyarılmalarını daha sert ve kesin bir sözlerle belirtmiştir[369].

I.Abdülhamid'de diğer padişahlar gibi kadınlarla ilgili yasakları tekrarlamıştır. Baharın yaklaşması dolayısıyla ve özellikle cuma günleri Kâğıthane ile diğer *"mesiretgâhlara"* onların gidişine engel olunması, kadınların *"efrenc avretleri gibi kayıklarında şemsiye"* tutmaları, kayıklarda kadın ve erkeklerin karışık oturmaları, işi olmayan bazı kadınların dükkânlara giderek *"afâkî sohbet"* ile vakit geçirmeleri Abdülhamid'in tepki gösterdiği ve yasaklanmasını istediği konular arasındaydı. Ayrıca kayıkların yukarı kısmına Müslümanların oturması, İstanbul'a isteyenin koçu arabası getirmemesi, Üsküdar civarındaki korulardan, Tersane-i Âmire'ye korulara zarar olmamak üzere ve ihtiyaç fazlasının kesilmemesi yine Abdülhamid'in yasakları arasında yer almaktadır[370].

---

[368]Sarıcaoğlu, a.g.e., s.254-255.
[369]Sarıcaoğlu, a.g.e., s.255.
[370]Sarıcaoğlu, a.g.e., s.256.

I.Abdülhamid döneminde hazine açıklarının telâfisi için düşünülen önlemler arasında mukataaların malikâne olarak satılması, sikkenin tağşişi, müsadereler, eshâm çıkarılması ve dış borç aranması bulunmaktadır. Bu uygulamaların ilk üçü daha önceki tarihlerde de yapılan mu'tâd uygulamalar olmakla birlikte, *"eshâm çıkarılması"* ve *"dış borç aranması"* Abdülhamid döneminin malî alandaki önemli gelişmeleri arasında yer almaktadır.

Osmanlı Devleti rakiplerine karşı girdiği uzun süreli savaşlar ve ülke içindeki isyanları bastırmak için düzenlediği seferler nedeniyle karşılaştığı olağanüstü masraflarını ve kronik bütçe açıklarını kısa sürede kapatabilmek için XVII. yüzyıldan itibaren orta ve kısa vadeli çeşitli malî tedbirleri uygulamaya koymuştur. Merkezî hazine gelirleri içerisinde yer alan ve çeşitli mukataaların iltizama verilmesiyle başlayan süreç, malikâne ve eshâm sistemi uygulamalarıyla giderek yaygınlaşıp, Osmanlı maliyesini ciddi bir iç borç yüküyle karşı karşıya bırakmıştır[371]. 1854 yılında gerçekleştirdiği ilk dış borçlanamaya kadar Osmanlı devleti gereksinim duyduğu malî kaynakları büyük ölçüde I.Abdülhamid döneminde, daha sonra Baş Defterdar olacak olan, Defter Emini Peyki Hasan Efendi'nin 1775 yılında başlatmış olduğu eshâm uygulamasıyla karşılamıştır[372].

Bütün ihtiyatları ve birikimleri eriten Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1768-1774) arkasından imzalanan Küçük kaynarca Antlaşması ile 1775'te Rusya'ya bütçenin yıllık gelirinin yarısına tekabül eden 7.5 milyon kuruşluk bir savaş tazminatı ödeme mecburiyetiyle karşı karşıya kalınması üzerine devlet, kısa sürede büyük meblağlar sağlayacak şekilde malikâne sisteminin bazı

---

[371] Veli Aydın, "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Eshâm Uygulaması", **Türkler**, C.XIV, YTY, Ankara-2002, s.340.

[372] Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan y., İstanbul-1986, s.107. Veli Aydın, eshâm uygulamasının başlangıç tarihi ve eshâm alıcıları konusunda kaynaklarda değişik bilgilerin yer aldığını, bu kaynaklarda sistemin III. Mustafa'nın saltanatının son döneminde ve İstanbul Gümrüğü'nde uygulamaya konulduğunu, devlet ileri gelenleri ve nüfuzlu kişiler katında değerli ve yaralı sayılmayıp, çoğu kez bunları yaşlı kadınlar ve halkın fakir kesiminin aldığı bilgisinin yer almasına karşılık; yapılan arşiv çalışmaları neticesinde eshâm uygulamasının ilk kez İstanbul Dûhan Gümrüğü'nde ve 1775 yılında başladığını, sonra diğer mukataaları da bünyesine katarak genişlediğini, eshâm alıcılarının büyük çoğunluğunun da askerî sınıf temsilcileri olduğunu belirtmektedir. bkz. Aydın, a.g.m., s.346.

unsurlarını değiştirerek sınırları zorlamaktan başka çare bulamamış, eshâm sistemi malikâne sisteminin devamı ve değişik bir şekli olarak bu sınırları aşmaya imkân veren bir metot gibi düşünülüp uygulamaya konulmuştur[373].

"Eshâm" kelimesi Arapça *"pay, hisse"* anlamındaki *"sehm"* in çoğuludur. Osmanlı hukukunda miras ve vakıfla ilgili metinlerde bu anlamıyla kullanılan eshâm, bir maliye terimi olarak ilk defa 1775 yılında I.Abdülhamid zamanında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam eden belirli bir iç borçlanma sistemini ifade etmektedir[374]. Eshâm sisteminin özü: Mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarına ait yıllık nakdî gelirin *"faiz"* (kâr / gelir fazlası) denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde dilimlenerek özel şahıslara *"muaccele"* adı verilen peşin bir meblağ karşılığında *"kayd-ı hayat"* şartı ile satılmasıdır. Satışa sunulan bir mukataaya ait yıllık nakdî gelirin hiçbir zaman tamamı değil; sadece faiz denilen belli bir bölümüdür. Bu gelirin geriye kalan ve *"mal"* adı verilen bölümü eshâma bağlanarak satılamazdı[375].

Eshâm sistemini, ilk kez uygulanmaya başlandığı 1775 yılında İstanbul Dûhan Gümrüğü Mukataası örneğinde somutlaştırmak sistemin genel özelliklerini ve işleyişini göstermesi bakımından yararlı olacaktır. Çünkü sonraki uygulamaların hepsinde eshâma ilişkin yapılan bütün işlemler, mukataanın (İstanbul Dûhan Gümrüğü Şurûtu) koşulları esas alınarak gerçekleştirilmiştir[376]. İstanbul Dûhan Gümrüğü Mukataasına ait yıllık gelirin mal olarak tespit edilmiş bulunan 159.000 kuruşun üstünde kalan ve faiz olarak nitelenen 400.000 kuruşluk bölümüne tekabül etmek üzere, her biri

---

[373] Mehmet Genç, "Eshâm" mad., **TDVİA**, C.XI, İstanbul-1995, s.377.

[374] Genç, a.g.mad., s.376; Aydın, a.g.m., s.345: Aydın , Genç'in eshâm uygulamasının mahiyetini değiştirmeden 1860 yılına kadar devam ettiği görüşüne karşı çıkarak, uygulamanın niteliğinin 1840 yılında kağıt para uygulamasının başladığı tarihe kadar değişmeden devam ettiğini belirtmektedir. Aydın'a göre bu tarihten sonra eshâm uygulaması, bir çeşit değerli kâğıt olarak piyasaya sürülen tahviller için kullanılmaya başlanmış ve bu tarzda yeni kâğıtlar piyasaya sürülmüştür. Bununla birlikte klâsik eshâm uygulaması, tıpkı malikâne sisteminin eshâm uygulamasıyla devam etmesi gibi, kâğıt para uygulamasıyla da bir süre devam etmiştir.

[375] Genç, a.g.mad., s.376.

[376] Aydın, a.g.m., s.346.

2500 kuruş yıllık gelirli 160 sehimden oluşan ilk grup eshâm için belirlenen muaccele değeri 5 yıllıktı. Yani 12.500 kuruş muacceleyi ödeyerek bir sehim alan kişi ölünceye kadar her yıl 2500 kuruşluk bir gelire hak kazanmış oluyordu[377]. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, kişinin peşinen ödediği 12.500 tutarındaki *"muaccele"* , yıllık *"faiz"* inin beş katı olduğu için, kişinin kâra geçip, havadan ek bir gelire kavuşmasının ancak altıncı yıldan sonra mümkün olmasıdır. Bununla birlikte kişinin ömrü ne kadar uzun olursa, kendisi o oranda kârlı, devlet ise zararlı olmakta idi. Devlet açısından bakıldığında ise, hazineye tüm sehimler satılarak toplam 2.000.000 kuruşluk bir gelirin girmesi sağlanarak ileriye matuf bir gelir şimdiden devlet kasasına girmiş oluyordu[378].

Eshâm uygulamasında kadın-erkek, Müslüman - gayrimüslim, askerî-reaya her Osmanlı tebaası sehim alma hakkına sahipti. Kişi muaccele ile birlikte onun %5 ile %10 u kadar tutan *"dellâliye"* ve kalem harçlarını hazineye yatırdıktan sonra kendi adına düzenlenen beratı alıp sehmine malikâne olarak kayd-ı hayat şartı ile sahip olmuştur. Beratını aldıktan sonra kişi muaccelenin %10 u kadar tutan *"kasr-ı yed"* resmini hazineye yatırmak şartı ile sehmini başkasına satabilirdi. Sahibi ölen sehim *"mahlül"* (sahipsiz) sayılır ve hazineye devredilirdi. Bu durumda mirasçılarına herhangi bir ödeme yapılmazdı. Zira sistemin mantığına göre hazine aldığı muacceleyi ödediği yıllık faizler içinde itfa etmiş sayıldığı için ayrıca bir anapara ödenmesi söz konusu değildi[379]. Eshâm sahiplerinden "*muaccele, dellâliye, kalem harçları, kasr-ı yed"* vergilerinden başka ilerleyen zaman içerisinde savaş zamanlarında *"cebelü bedeliyyesi"* tahsil edilmesi yoluna da gidilmiş, yani eshâma sahip olan zümre sınırlı bir savaş vergisine de tabî tutulmuştur[380].

---

[377] Genç, a.g.mad., s.376.
[378] Cezar, a.g.e., 80.
[379] Genç, a.g.mad., s.376-377.
[380] Cezar, a.g.e., s.80-81.

Eshâm sistemi, Osmanlı klâsik malî sisteminde uygulanan iltizam ve malikâne sistemlerinin bir ürünü veya bir bileşkesidir. Eshâm sisteminde, malikâne uygulamasından farklı olarak bir mukataanın yıllık hâsılatının tümü yerine, yalnız kârının belirli paylar halinde *"ber veche malikâne"* satışı söz konusudur[381]. Şöyle ki, yeni sistem, malikâne sisteminin genel çerçevesi içinde yer almakla birlikte bazı değişiklikler ihtiva etmekteydi. Malikâneci, muacceleyi ödeyip kayd-ı hayat şartı ile satın aldığı mukataayı veya hissesini kendisi vergilendirmekteydi. Vergi hâsılatından hazineye ait yıllık belirli vergi ve harçları ödedikten sonra geri kalan kısım malikâneciye kâr olarak kalıyordu. Bu kâr yıldan yıla farklı gösterebilirdi. Devlet bu konuda ne garanti verir ne de müdahale ederdi. Bu bakımdan malikâneci risk yüklenen bir müteşebbis konumunda idi[382]. Eshâm sisteminde ise, sehim satın alanların sehmine sahip oldukları mukataa ile ilgileri yatırdıkları muaccele ile orantılı olarak tespit edilmiş bulunan yıllık bir nakdî geliri taksitler halinde almaktan ibaretti. Mukataanın vergilendirilmesi ve yönetimi defterdarın tayin edeceği bir emin veya mültezimin sorumluluğundaydı. Mukataanın yönetimiyle bağın koparılmış olması son derece önemli sonuçlar doğurmuş, hissedarların sayıca sınırlı tutulmasındaki gerekçeler ortadan kalktığı gibi, talep piyasasını sadece askerî zümrenin erkeklerine inhisar etme zorunluluğu da son bularak kadınlar, çocuklar ve gayrimüslimlerde eshâm piyasasına çekilerek talep hacminin büyütülmesi mümkün olmuştur. Aynı şekilde bir mukataayı hisselere bölme imkânları da büyük bir esneklik kazanmıştır[383].

Görüldüğü gibi Osmanlı maliyecileri eshâm sistemi sayesinde, bir taraftan iltizam ile malikâne sistemlerini başarılı bir şekilde bir araya getirerek her iki sistemin olumsuz yönlerini ortadan kaldırıp, gelir kaynaklarını doğrudan merkezî hükümet denetimine alırken, diğer yandan da bu

---

[381] Aydın, a.g.m., s.346.
[382] Genç, a.g.mad., s.377. Malikâne sisteminin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. *aynı yazar*, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken y., 2.b., İstanbul-2003, s.99-152.
[383] Genç, a.g.mad., s.377.

kaynakları geniş bir kitleye sunarak, kısa sürede piyasadan nakit para çekilmesini hedefleyen orta vadeli bir iç borçlanma tarzı geliştirmiştir[384].

Eshâm sisteminde zamanla bir sehim için tespit edilen yıllık faiz miktarı standart olarak 2000 veya 2500 kuruş olarak kalmakla birlikte, eshâm piyasasına ait talep piyasasını genişletmek ve küçük tasarrufların hazineye ikrazını sağlamak üzere hisselerin 1/2, 1/4'den giderek 1/64'e kadar küçültülmesi ve halkın her kesimine açık hale getirilmesi sayesinde eshâm sistemi malikâneye oranla hızlı bir gelişme göstermiş, 1775'te 400.000 kuruş faiz ödeme kapasitesiyle başlayan sistem, on yıl içerisinde devletin en büyük on bir mukataasını da bünyesine alarak yıllık faiz miktarı 2.000.000 kuruşu aşmış bulunuyordu. Ortalama ihraç haddi 5.75 olarak hesaplanırsa asgarî 11.500.000 kuruşluk bir muaccele geliri sağlanmıştır. Bu yıllarda devlete ait nakdî gelirin yıllık toplamı 20.000.000 kuruş civarında olduğu kabul edilirse %50'yi aşan bir iç borç stokunun teşekkül etmiş olduğu ve faiz ödemelerinin de toplam giderlerin %10'una ulaştığı görülür. Aynı yıllarda XVII. yüzyılın sonlarından beri uygulanmakta olan malikâne sisteminin devlete sağlamış olduğu muaccele toplamı da bu miktar civarında bulunmaktaydı. Malikâne sisteminin 90 yıllık birikimi sonucunda ulaştığı kapasiteye eshâm sisteminin on yılda ulaşmış olması genişlemenin hızı hakkında bir fikir vermeye kâfidir[385]. Bu genişleme aynı zamanda söz konusu dönemde yaşanan malî bunalım ve kronik bütçe açıklarının aşılmasında eshâm uygulamasının adeta tek çözüm yolu olarak görüldüğünün bir göstergesidir[386].

Eshâm sistemi hazineye yeni gelir kaynakları yaratma bakımından kısa vadede yararlı olmuş ve bu sayede bazı acil giderler finanse edilebilmiştir. Bu arada eshâm, devletten alacağı olan bazı kişilerin (bina eminleri gibi) borçlarının ertelenmesinde de rol oynamıştır. Bu gibilere nakit yerine eshâm verilerek, hazineden nakit çıkışı engellenmiştir. Kısa vadede

[384] Aydın, a.g.m., s.347.
[385] Genç, a.g.mad., s.378.
[386] Aydın, a.g.m., s.347.

olumlu sonuçlar veren eshâm sisteminin orta ve özellikle uzun vadede hazinenin zararına işleyen aksaklıkları da bulunmaktaydı. Bu cümleden olarak, eshâm sahiplerine her yıl ödenecek olan faizlerin garanti edilmiş olması, kişiler arasında alım-satımına izin verilmesi ve bunun izlenebilmesinin güçlüğü, küçük paylara ayrılan eshâmların denetim olanaklarını sınırlandırması, muaccele taban fiyatlarının düşük olması, faiz taksitlerinin yılda ikiden dörde kadar çıkması bu aksaklıklar arasındadır[387].

1786 yılında eshâm faizlerinin hazine üzerinde getirdiği yük Osmanlı maliyecilerini bir hayli kaygılandırmış, eshâm uygulamasının bir bilançosu çıkarılmış ve hesaplar sonucunda sistemin hazineye zarar vermeye başladığı tespit edilmiştir. Hesaplama sonucunda mahlûlatın yeniden satışı ile kasr-ı yed vergilerinden alınan vergilerin, faiz ödemelerinin çok az bir kısmını karşıladığı, sistemin genişlemeye devam ettiği sürece bu farkın hazine aleyhine gittikçe büyüyeceği ve faiz ödemelerinde sıkıntı yaşanacağı ortaya çıkmıştır[388]. Çok geçmeden korkulan olmuş eshâm faizlerinin ödenmesinde sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Bu olumsuz gelişmeye I.Abdülhamid'de kayıtsız kalmamış: *"Ashâb-ı eshâmın hisseleri verilmiyor deyü bazı aceze makûlesi nisâların şikâyetleri mesmû'umdur. Esahh mıdır? Haberi matlûb-ı hüsverânemdir"* ya da *"Bu eshâm hususuna ne kadar dikkat olunursa ecr-i azîmdir. Zira ekseriya aceze makûlesi nisâ ve gayrî derd-mendlerin olup ihtimâmı ve faizleri verilmesi ehemdir. Hemen kimseye özr olmamak üzere tanzimleri"* diyerek ilgililerden eshâm hususunda dikkatli olunmasını, tedbir alınmasını ve faizlerin ödenmesini istemiştir[389].

Bu nedenle 30 Ekim 1786 tarihinden itibaren yeni eshâm çıkarılmaması ve mahlûl düşenlerin de tekrar satılmaması kararlaştırılmıştır. Dışarıdan borç alınması gibi Osmanlı maliyesi açısından yeni olan çözüm önerileri de bu günlerde gündeme gelmiştir. Ancak Avusturya ve Rusya'ya

[387] Cezar, a.g.e., s.84-87.
[388] Genç, a.g.m., s.378.
[389] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.169-170.

karşı girişilecek savaşların yaklaşması, hazırlık için nakit paraya ihtiyaç duyulması, dış borç girişiminin de sonuçsuz kalması tekrar iç borçlanmayı gündeme getirmiş ve eshâm yasağı ancak bir buçuk yıl geçerliliğini koruyabilmiştir[390].

Bu tarihte ikinci kez defterdar olarak atanan Peyki Hasan Efendi tekrar eshâm ihracına girişmiştir. Kıbrıs muhassıllığı ve İzmir voyvodalığının eshâm olarak satılması gündeme gelmiş, böylece hem savaşın finanse edilmesinde hem de faiz ödemelerinde bir süre daha rahatlama yaşanmıştır[391]. Eshâm sisteminin merkezî hazine aleyhine gelişme göstermesi Abdülhamid'den sonra tahta çıkan III.Selim'in de üzerinde durduğu bir konu olmuş, *"İrâd-ı Cedîd"* hazinesinin kurulması ve eshâmın tasfiyesi gündeme gelmişse de savaş masrafları yüzünden bu mümkün olmamıştır.

I.Abdülhamid döneminde devleti zor durumda bırakan olumsuz bir iç gelişme hükümetin taşradaki otoritesini ayân lehine yitirmiş olmasıydı. Aslında devlet ile halk arasında işlerin yürütülmesi için bir aracı olan ve halk tarafından seçilmesi icap eden ayânlar zamanla bu amaç ve işleyişten uzak bir tavır takınmışlardır[392]. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ayânlara özellikle askerî alanda duyulan ihtiyaç yüzünden sürekli olarak başvurulur olması, ayânların güçlerini arttırmasına, kendi ordularını, maliyelerini ve yönetimlerini kurmalarına ve padişahın egemenliğini bir formalite olarak kabul etmelerine neden olmuştur[393].

---

[390] Aydın, a.g.e., s.347-348; Genç, a.g.mad., s.378.

[391] Cezar, a.g.e., s.106-107: Malikâne olarak satışa arz edilen Kıbrıs eshâmı 127.5, İzmir eshâmı 53.5 sehimden oluşmaktaydı. Her iki mukataa eshâmının bir sehmine 13.000 kuruş muaccele takdir olunmuş, sehimler 6.5 senelik faiz itibariyle ihraç olunmuştur. Kıbrıs ve İzmir eshâmının satışı sonucunda 2.356.000 kuruş hâsılat elde edilecekti ki, bunun 1.657.500 kuruşunu Kıbrıs eshâmı sağlıyordu. Bununla birlikte, Kıbrıs ve İzmir eshâmının satışından elde edilen meblağın donanma masrafına sarf olunmak üzere Darphane'de muhafaza edilmesine karar verilmiştir.

[392] Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", **Osmanlı**, C.VI, YTY, Ankara-1999, s.170.

[393] Shaw, a.g.e., s.308.

Daha öncede belirtildiği gibi, III.Mustafa zamanında 1765-1766 (1178-1179) Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa tarafından verilen düzen gereği, halkın rahatı için bundan sonra ayânların vali buyruldusu, kadı müraselesi olmadan tayin edilmeleri hususu kaldırılmış, kadı ilâmı ve sadrazam mektubu gereğince halkın istediği kişinin ayân olması usûlü getirilmişti. Ancak bu usûle pek uyulmadığı, ayân olmak isteyenlerin kendilerini yine vali buyruldusu ve kadı müraselesi ile tayin ettirmeye devam ettikleri görülmekteydi[394].

Yirmi dokuz eyalet, kırk altı livâ ve iki muhassıllığın bulunduğu bu dönemde, seferler dolayısıyla ortaya çıkan malî darlığın getirdiği karışıklıklar artış göstermiştir. I.Abdülhamid cülûsundan sonra malikâne, ocaklık, mirî mukataa ve diğer yerlerin beratlarını yenilemek amacıyla yaptığı girişim gerçekte *"mütegallibenin"* elindeki beratsız ve usûlsüz işletilen, zorla zapt edilen köy, tarla ve daha büyük toprakların ortaya çıkarılmasına yönelikti. Ancak paşalarla anlaşan bu tür kimselerin bundan kurtuldukları bilinmektedir[395].

Savaş yıllarında işlerin çokluğu nedeniyle, kadılardan ilâm yazılıp, gönderilmesinin büyük zaman kaybına neden olacağı ileri sürülerek, bir kazanın ayânı ölür ya da zulmü sebebi ile bir yere sürülür ise herkesin istediği kişinin ayân olması karara bağlamıştır. Ancak ayân olmak isteyenlerin kendilerini yine vali buyruldusu ve kadı müraselesi ile tayin ettirdikleri görüldüğünden, bu şekilde ayân olunmaması 1784 Mayısına kadar tekrarlanıp durmuştur. 1784 Mayısında ayân tayini için yine kadı ilâmı ile sadrazam mektubu usûlü konulmuş, fakat ayân olmak isteyenlerin kadı ve naipleri halkın sırtından pek çok rüşvet verdikleri ve halka eziyet ettikleri anlaşıldığından 1785'te *"ayânlık lafzı"* kaldırılmıştır[396]. Bütün ülkede ayân adının kaldırılmasıyla, halkın kendilerinin vergilerini toplayabilen, şehir işlerini gören bir kimseyi aralarından seçmelerine dayanan *"şehir kethüdalığı"* usûlü

[394] Özkaya, a.g.m., s.171.
[395] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.183-184.
[396] Özkaya, a.g.m., s.171.

getirilmiştir[397]. Ayânların zulmünün önlenmesi, ayânlıkların kontrolü ve güçlenmelerine engel olunması düşüncesiyle ihdas edilen şehir kethüdalıkları pratikte bir fayda sağlamamıştır[398]. Zira şehir kethüdası olan kişiler liyakatsiz, beceriksiz kişiler olduklarından, kendilerine verilen görevi yerine getirememişlerdir. Aynı işler kişi zâde ve tanınmış kişilere verilmek istendiğinde ise onlarda: *"Biz bilmeyiz, şehir kethüdası bilir"* tarzında cevap verdiklerinden 1790 senesinde ayânlık örgütü yeniden kabul edilmek zorunda kalınmıştır[399].

Saltanatı müddetince askerî alanda yapılması gereken ıslahatlara özellikle dikkati çeken I.Abdülhamid, askerlerin bir nizama bağlanması gerektiğine inanmıştır. O, Kaymakam Paşa'ya yazdığı bir hattı hümâyûnunda bu düşüncesini *"Sefer demek asker demektir. Buna nizam ve rabıta vermek gerektir"* diyerek belirtmiş, Anadolu askeri ve kalyoncu askerleri hakkında *"müstacelen nizam verilmesi"*ni istemiştir[400]. Padişah, asker maaşlarının da zamanında ödenmesi gerektiğini düşünmüş, bu düşüncesini de *"Mevâcibsiz asker durur mu?"* diyerek belirtmiştir[401]. Zira maaşlarını zamanında alamayan askerin savaş meydanlarından kaçtığı, askerlik mesleği dışında başka işlere yöneldiği ya da daha kötüsü şekavete neden olduğu yıllardan beri bilinen bir gerçek haline gelmişti.

Özellikle donanma konusunda ilgililerden bir an önce bir şeyler yapılmasını ve bir nizam verilmesini isteyen I.Abdülhamid, yine Kaymakam Paşa'ya yazdığı bir hatt-ı hümâyûnunda: *"Donanma ve kara tedârikatına dair işleri beğenmiyorum düşman geçen seneden birkaç kat ziyade verdi bizim dahî işimiz nasıl olacağı bilinemedi ne bakar var ne ikdâm eder var söylemekten ve yazmaktan kelâl geldi kimesne müteessir olmuyor bu sene kalyoncu neferatı geçen senenin nısfı kadar gelmez zira neferat ve donanma*

---

[397] Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Belleten**, XXXVIII / 151 (1974), s.485-486

[398] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.184.

[399] Özkaya, "…Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s.171.

[400] **H.H. 638.**

[401] **H.H. 998.**

ricali geçen seneden küskündür gelen neferat dahi işe yaramaz çiftçi makûlesidir anlar dahi vaktiyle erişmez gelse dahi işe yaramaz… vakit geldi meydanda bir şey yok bizim donanmadan evvel küffar donanması çıkıp neler edecektir olvakit kapudan paşa ve donanma ricali ne cevap verirler ve elimden nasıl kurtulurlar sen bi'n-nefs tersaneye varıb gerek kapudan paşa ve gerek rical-i donanma ve tersane ile bu işleri gereği gibi söyleşesin… birbirleriyle ittifak ederek donanmaya bir nizam versinler mükemmel neferat ve cengciler ve mühimmat ile vaktinden evvel donanmanın çıkması matlûbumdur nasıl nizam verilir ise arz edesin…" diyerek belirtmiştir[402].

I.Abdülhamid döneminde askerî alanda yapılan düzenlemelerden biri Anadolu'da bir huzursuzluk ve anarşi kaynağı haline gelen *"Levend teşkilâtı"*nın ortadan kaldırılmasıdır[403]. Osmanlı Devleti'nde bir müddetten beri devam eden ıslahat gayretleri ile düzenli ve disiplinli asker beslemek işi yoluna gidilmiş bulunuyordu. Bu cümleden olarak maaşlı humbaracı ocağı, yeni topçu ocağı ve sürat topçuları ocağı kurulmuş, Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında da Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn gibi modern okulların açılması hususunda hummalı bir faaliyete girişilmişti. Osmanlı-Rus savaşında disiplinden mahrum levendlerin düşman karşısında yüz çevirmeleri, bundan başka *"vezir, mirimiran, mütesellim, voyvoda maiyetindeki levendlerin efendilerinin maiyetlerinden kaçarak şekâvete sülûk eylemeleri"*[404] ve bunların yakalanarak gerekli cezanın verilememesi modern manâda asker yetiştirilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuştu[405]. Bunun üzerine 1775 (1189) yılında Levend teşkilâtı kaldırılmıştır[406]. Her tarafa gönderilen emirler mucibince büyük bir kısmı imhâ edilen levendlerin kaçabilenlerinin bir kısmı Akka'da Cezzar Ahmed Paşa'ya, bir kısmı da Şam valisinin yanına iltica etmiştir[407].

---

[402] **H.H. 54809** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve transkribi Ek 2'de sunulmuştur).***
[403] Beydilli, a.g.m., s.66.
[404] **C. DH. 6490.**
[405] Mücteba İlgürel, "I.Abdülhamid", **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993, s.168.
[406] Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul-1965, s.307.
[407] Baysun, a.g.mad., s.74; İlgürel, a.g.m., s.168; Cezar, …Levendler, s.308.

Levend teşkilâtının kaldırılmasıyla iktisadî ve içtimaî bünyede hiçbir değişiklik meydana gelmemiş, eşkıyalık da son bulmamıştır[408]. 1775 yılında levend teşkilâtının kaldırılması sadece *"ismen kaldırılmaktan öteye geçmemiş"*, levend adı kullanılmamakla birlikte başka adlar altında *-delîl, gönüllü, tüfenkciyan, başıboş delîl gibi-* levendlerin eşkıyalıkları sürmüş, levendlerin eşkıyalıklarına karşı devlet, daha önceden yapılageldiği gibi adaletnâmeler göndermeye devam etmiştir[409]. Bu adaletnâmelerde genel olarak halkın canına, malına ve ırzına tasallut eden levendler ya da diğer adlar altında böylesi işlere kalkışanlar vali, mutasarrıf, ayân, zabit, voyvoda vb. görevliler tarafından her nerede olursa olsun yakalanacak ve şiddetle cezalandırılacaklardı[410].

I.Abdülhamid döneminde yapılan ilk ciddi düzenleme 18 Ağustos 1777 tarihiyle belirtilen timar ve zeamet sisteminde yapılmıştır[411]. Osmanlı Devleti'nin büyümesinde başta gelen etkenlerden biri olan timar sistemi, Osman Gazi zamanında başlamış ve o tarihlerde evlada geçmesi usûlü de ihdas olunarak, timarlar XVI. yüzyıl ortalarına kadar gayet düzenli bir şekilde yönetilmişti. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında timarlı sipahinin yoklamada bulunmaması ya da seferden kaçması sık sık görülmeye başlamıştı. Devlet, sefer zamanlarında savaş sahasında, sulh zamanlarında toprağında timar ve zeamet sahibi bulamaz ya da çok az sayıda bulur hale gelince bir serî tedbirler almak zorunda kalmıştır. XVIII. yüzyılın başından itibaren hakkı olan kişilere timar verilmesi yolunda bir serî ferman yayınlanmıştır[412].

Gerçekten de daha XVII. yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı eserinde Koçi Bey, Osmanlı Devleti'ndeki timar sisteminin bozulmasına değinmişti. Koçi Bey'e göre sayıları yüz binleri aşması gereken timarlı sipahi

---

[408] Cezar, …Levendler, s.311.
[409] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.190.
[410] Levendlerin yaptıkları eşkıyalıklar hakkında gönderilen adaletnâmeler için bkz. Cezar, …Levendler, s.309-314; Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmeler…", s.466-470.
[411] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.189.
[412] Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", **İÜEF Tarih Dergisi**, S.32 (1979), s.219-220.

ordusundan savaş meydanlarında eser yok gibiydi. Yedi-sekiz bin timarlı sipahi kaldığını belirten yazar *"erbâb-ı timar ve zeamet bi'l-külliye yok oldu"* diyerek timar sisteminin içine düştüğü bozulmayı acı bir şekilde dile getirmişti[413]. Kendisinden bir asır sonra kaleme aldığı eserinde Canikli Ali Paşa'da aynı konu üzerinde durmuş timar ve zeametler hakkında *"bakkala ve çakala bayrak verildiğini"* dirlikle alâkası olmayanların dirliklerden çıkarılmasını dile getirmişti. Bununla birlikte timar sisteminin yeniden düzeltilmesi için timar ve zeamet sahipleri topraklarında oturmalı, ekip-biçip yurt edinme yoluna gitmeli, kendilerine öküz, tohum verilmeli, timar ve zeametler sancak mülâzımlıklarından hakkı olanlara verilmeli, alaybeyi bu konuda arz yazmalıydı[414].

Biraz öncede belirtildiği gibi I.Abdülhamid döneminde yapılan düzenleme ile timar ve zeametlerin ne şekilde verileceği, sahiplerinin yerlerinden ayrılmamaları, alaybeylerinin her sancağın timar ve zeametleri arasından seçileceğine dair olan fermanda esas olarak timarlı sipahinin ıslahı amaçlanmaktaydı[415]. 1777 Ekiminde Osmanlı-Rus savaşındaki durumları da göz önüne alınarak alaybeylik, zeamet ve timar konularında alınan tedbir ve yapılan nizamnâme başarılı olmamıştır. Bu tarihten sonra da timar ve zeamet sahiplerinin bayrakları altında ve savaş sırasında serhatlarda bulunmaları için tedbirler alınmıştır. 13 Ağustos 1786'da timar ve zeamet sahiplerinin Rûz-ı Kasım'da (9 Kasım) bayrakları altında bulunmaları gerekirken, hiç kimse gelmemiş, bunların süratle toplanmaları için çeri başlarının tayini yoluna gidilmiştir. Bu durumda açıkça gösteriyordu ki artık timar ve zeamet sahipleri savaşlara katılmamayı âdet haline getirmişlerdi[416].

Timarların hile ve rüşvet yoluyla dağıtımının önünün alınamaması üzerine 1786 Martının ortalarında timarların rüşvetle verilmemesi yolunda faaliyetler olmuştur. Bir yıl sonrasında Rumeli'deki sancaklarda bulunan

---

[413] **Koçi Bey Risalesi**, yay. Yılmaz Kurt, Ankara-1994.
[414] Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi: Tedâbîrü'l-Gazavât", s.133-134.
[415] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.175.
[416] Özkaya, "…Timar ve Zeametlerin Düzeni", s.223.

timarların durumunun bildirilmesi için hükümler yazılmış, fakat yapılan çalışmalarla kimlerin timarlara sahip oldukları kesin olarak ortaya çıkarılamadığı gibi, boşta kalan timarlarda tam olarak belirlenememiştir. Abdülhamid döneminde timar ve zeametlerde yapılan düzenlemelerden tam olarak sonuç alınamamış, timar sistemindeki bozukluklar görülmeye devam etmiştir. Ancak I.Abdülhamid'den sonra tahta çıkan III.Selim döneminde çıkarılan *"Timar Kanunnâmesi"* ve buna bağlı 9 Eylül 1792 tarihli Hatt-ı Hümâyûn ile timar ve zeametlerin düzeni konusunda esaslı tedbirler alınabilmiştir[417].

Malî kriz I.Abdülhamid döneminin önemli meşguliyetlerinden birisini oluşturmaktadır. Küçük Kaynarca Antlaşması ve bu antlaşmada belirlenen 7.5 milyon kuruşluk harp tazminatının ödenmesinin ardından[418] 1780'li yıllardan itibaren hazinede gelir ve gider arasında ciddi açıklar görülmeye başlanmıştır[419]. Elbette bunda bu dönemde Avusturya ve Rusya ile tekrar başlayan savaşların da etkisi bulunmaktaydı. Bu savaşların devam ettirilebilmesi için cephaneden sürekli para gönderilmesine yönelik istekler gerek devlet yöneticilerini ve gerekse Osmanlı maliyesini zor durumda bırakmıştır[420]. Hazine açıklarının telâfisi için düşünülen önlemler arasında daha öncede belirtildiği gibi eshâm çıkarılması, mukataaların malikâne olarak satılması, dış borç aranması, sikkelerin tağşişi ve müsadere uygulamasına gidilmiştir.

---

[417] Özkaya, "…Timar ve Zeametlerin Düzeni", s.223-225. 9 Eylül 1792 tarihli Hatt-ı Hümâyûn ve buna bağlı olarak timar ve zeametlerin düzeni hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Özkaya, a.g.m., s.225-240.

[418] Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt y., İstanbul-1999, s.186: Pamuk, harp tazminatı için ödenen meblağı 62 bin 500 kuruş olarak belirtmektedir.

[419] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.92-93: Cezar, merkezî hazinenin 1785 yılındaki gelirinin 14.742.715 kuruş giderinin 17.298.063.5 kuruş;1786'daki gelirinin 14.555.683.5 kuruş, 1788'deki gelirinin 13.254.500 kuruş giderinin ise 18.307.000 kuruş olduğunu belirtmektedir.

[420] **H.H. 391.** I. Abdülhamid, Kaymakam Paşa'ya yazdığı bu hatt-ı hümâyûnunda sadrazamın kendisinden 15-20 güne kadar 3-4 bin kese akçe gönderilmesini istediğini belirtmiş ve Kaymakam Paşadan kesilecek sikkelerin ne vakte kadar erişebileceğini sormuştur. Bununla birlikte bu hususa biran önce nizam verilmesi gerektiğini de Kaymakam Paşa'dan istemiştir.

Para darlığını gidermeye yönelik olarak 31 Aralık 1788 tarihli Meşveret'de görüşülüp kullanımı yasaklanan altın ve gümüş eşyaların bedeli karşılığında halktan toplanmasına ve yeni gümüş sikke kesilmesine karar verilmiştir. Saf gümüşler dirhemi on paradan, altınlar miskali altışar kuruş otuz paradan Darphane'ye teslim alınmıştır[421]. Bunlar gayrimüslim Osmanlı Ermeni ve Rumlarından patrikleri, Yahudilerden hahambaşıları aracılıyla toplanmıştır. Karara uygun olarak Darphane'ye altın ve gümüş eşya gönderilmesi bununla sınırlı kalmamış, *"Ekâbir-i Devlet-i Âliyye"* ile *"Canîb-i Enderûn-ı Hümâyûn"* başlığı altında padişah ve diğer devlet adamları da bu tip eşyalarını göndermiş, bedellerini almayıp bağışlamışlardır. Sonuçta, itibarî olarak 80 paraya eşit ancak gerçek değerinin %20 fazlası bir kıymet üzerinden *"cedîd ikilik"* adıyla yeni bir para tedavüle çıkarılmıştır[422]. Yeni paranın önünde ve arkasında nelerin yazılı olacağı, numune baskılar bu müşaverelerin sonuçlarıyla padişaha sunulmuş, darp yeri olarak *"Kostantiniyye"* ibaresinin kullanılmasına devam edilmiştir.

Dönem boyunca genel olarak altının vezin ve ayarı korunmuş, ciddi bir indirim yapılmamıştır. Kuruşun gümüş içeriği ise, I.Abdülhamid'in saltanatı sırasında %15 kadar azalmış, ancak kuruşun Venedik dükası karşısındaki kur değeri 1770'lerin ortalarından 1789'a kadar 4 kuruş 15 akçe düzeyinde fazla değişmeden kalabilmiştir[423]. Ancak Rusya ve Avusturya'ya karşı girişilen ve 1787'den 1792'ye kadar süren ikinci savaş döneminde, Osmanlı para birimi çok daha önemli bir darbe almıştır. 1789'da III.Selim tahta geçtiğinde devlet maliyesi derin bir bunalım içerisinde bulunmaktaydı. Yeniçerilerin maaşları ödenememiş, geleneksel cülûs bahşişi dağıtılamamıştı. 1789'da işte bu koşullar altında, büyük bir tağşiş gerçekleştirilerek kuruşun gümüş içeriği 1/3 oranında azaltılmıştır[424].

[421] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.138-139.
[422] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.139.
[423] Pamuk, a.g.e., s.186.
[424] Pamuk, a.g.e., s.186.

I.Abdülhamid döneminde maliye alanında gerçekleştirilen bir diğer önemli gelişme ilk kez bu dönemde dış borç aranmasına girişilmesiydi. 1783 yılında Kırım, Rusya tarafından işgal edilince, Osmanlı Devleti artık kısa bir süre içerisinde savaşın kaçınılmaz olacağını anlamıştı. Ancak devletin malî ve askerî olanakları tartıya vurulduğunda, böyle bir savaşın maliyetinin çok yüksek olacağı da hesaplanmaktaydı. Malî olanaklar ve yeni bir savaşın ufukta görünmesi, Osmanlı devlet adamları arasında gerçekten bir aceleciliğin ve şaşkınlığın doğmasına neden olmuştur. İşte bu şaşkınlık döneminde, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak yabancı bir ülkeden borç alınması fikri ortaya atılmıştır[425].

Eylül 1784 tarihinde devletin ileri gelenlerinin iştirakiyle yapılan toplantıda savaşın büyümesiyle birlikte artan malî krizin aşılması için Defter Emini Peyki Hasan Efendi, Süleyman Feyzi Efendi gibi devlet ileri gelenlerinin sundukları takrirlerde borç almaktan başka çare olmadığı üzerinde durulmuştur[426]. Bu konuda Felemenk, Fas, Cezayir ve Tunus ocaklarına başvurulmasına karar verildiğine dair Meşveret Meclisi'nin 8 Aralık 1788 tarihli takriri üzerine, I.Abdülhamid *"bu ilac, bu tedbirden başka çare yoktur"* demekteydi. Ancak, 15 bin kese altın karşılığında Felemenklilerin hazinedeki mücevherlerin rehin olmasını talep etmesi üzerine bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Felemenk'ten sonra Fas'tan istenen borç parada Fas hâkiminin oyalaması üzerine karşılık bulmamıştır[427].

I.Abdülhamid para darlığına karşı daha başka çözümlerde önermiştir. *"İ'anet-i sefer-i dîn-i mübîn imdâdı meşrû'dur"* fetvası ile tevliyet sahiplerinden *"imdâd-ı seferiye"* adıyla vergi alınması, cizye buyruldularının *"te'kid"* ile gönderilmesi, mukataalara ait cebelü bedeliyyesi tahsilâtına en üst derece dikkatin gösterilerek vermeyenlerin hepsi veya mukataalarına el konulması, mütekaitlerin harbe yeterli olan esâmelerinin açılması onun teklifleri

[425] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.89.
[426] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.90.
[427] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.168-169; Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.91-137.

arasındadır. Borç alınabilecek çevrenin Bursa gibi şehirlerin zenginleri, Rum ve Ermeni patrikleri olabileceği yine onun tarafından dile getirilmekteydi. Düşünülen tedbirler arasında Dûhan gümrüklerinin malikâne olarak satışı ve bazı malikânelerin birbirlerine bağlanması da yer almaktadır[428].

Karadeniz'in önce Küçük Kaynarca ardından da Aynalıkavak ve 21 Haziran 1783 tarihli ticaret antlaşmalarıyla Rusya'nın ticaret ve deniz taşımacılığına açık hale getirilmesiyle birlikte aynı haklar Fransa ve İngiltere'den sonra 1784 yılında kısmen Avusturya'ya da tanınmıştır. Bu durum Osmanlı maliyesini olumsuz etkilemekle birlikte tek elden çıkarmaya ve rekabeti bu bölgede yaymaya dönük devletin politikası olmuştur. Ancak bu yüzyılda Osmanlı ticaretinin önceki iki yüzyıla oranla düşüş içinde olduğu net bir şekilde görülmekteydi. Bu durum Osmanlı hazinesi için büyük bir kayıp olmakla birlikte, devletin bu dönemde savaş içerisinde bulunması ve orduya gönderilecek parada devleti zor durumda bırakmış ve var olan hazineyi eritmiştir[429].

1784 ve 1785 yılı bütçelerinde askerî nitelikli giderler bütçenin 3/4'lük bir kısmını oluşturmaktaydı[430]. Askerî masrafların zamanla artmasının temel nedeni maaşlı asker sayısında meydana gelen büyük artıştı. 1670'de hazineden maaş alan tüm asker ve memurların sayısı 98.342 iken; 1785'de

[428] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.170.
[429] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.170-183.
[430] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.94-95: Cezar 1784 ve 1785 yıllarında hazinenin giderlerini şu şekilde göstermektedir:

Gider Grupları	**1784 (%)**	**1785 (%)**
I.Askerî nitelikli giderler a)Asker maaşları, giyim ve yiyecekleri	69.00	66.45
b)Mühimmat ve askerî kurumlar	6.06	7.45
Toplam	**75.06**	**74.10**
II. Sivil ve yarı-sivil nitelikli maaş ödemeleri	8.43	8.42
III. Saray ve yan tesisler için yapılan harcamalar	9.52	10.33
IV. Diğer Harcamalar	6.99	7.25
Genel Toplam	**100.00**	**100.00**

İstanbul ve taşrada görevli kapıkullarının sayısı 184.506'yı bulmuştu[431]. Maaşlı asker sayısının bu şekilde hızlı bir artış göstermesi elbette Osmanlı hazinesi için olumsuz bir gelişme olmuştur. I.Abdülhamid'in vefatından sonra 24 Temmuz 1789 tarihli ve 1788 yılı *"kâffe-i vâridat-ı miriyye"* ye göre yapılan hesaplamada 28.052 kese Rumî akçe gidere karşılık 17.947 keselik gelir belirtilmekte ve aradaki 10.105 kese açığın temini *"zuhûrat-ı gaybiyye-i ilâhiyyeye mütevakkıf"* olarak değerlendirilmekteydi[432]. III.Selim tahta çıktığında Darphane'de 2000 keseyi, Enderûn ve Harem-i Hümâyûn hazinelerinde 150 keseyi bulmayan bir malî bilançoyu devralmıştı[433].

Sultan I.Abdülhamid, saltanatı süresince devletin bütününde geçerli olan hayrî eserler meydana getirme geleneğini seleflerinin yolundan giderek devam ettirmiştir. Cülûsunun ardından 1775'te temeli atılan *"İmâret-i Âmire"*si sebil, çeşmeler, sıbyan mektebi, medrese, türbe ve kütüphaneden oluşmak üzere 1777'de tamamlanmıştır. Bundan sonra Boğaziçi'nin iki yakasına iki cami inşâ ettirmiştir. Anadolu yakasındaki Beylerbeyi Camisini annesi Rabia Şermi Kadınefendi adına, Avrupa yakasında Emirgan'da yaptırdığı camiyi ise eşi Hümâşah Kadın ve bu eşinden doğan oğlu Mehmed adına inşâ ettirmiştir. Bu camilerin yanına sıbyan mektebi, muvakkithane, çeşme ve hamam gibi yapıları da inşâ ettirmiştir. Onun eserleri arasında en dikkat çekeni, padişahlar tarafından tesis edilenler arasında, cami dışında ve özel bir binada kurulan kütüphanesidir. Burası personel ve koleksiyon bakımından mütevazı bir sayıyla açılmış ve daha sonra yapılan ilâvelerle zenginleştirilmiştir. Anadolu'da ve Medine'de de kütüphaneler inşâ ettiren I.Abdülhamid zamanında ayrıca ilk defa kütüphane koleksiyonlarını kontrole yönelik sayımlar başlatılmıştır. Çeşme yapımına da önem veren Abdülhamid, ağabeyi III.Mustafa döneminde başlatılan kitabelere tuğra koyma geleneğini

[431] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.97.
[432] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.174.
[433] Cezar, Osmanlı Maliyesinde…, s.139.

devam ettirmiştir. Hanedanı temsil eden nişan 25 Mart 1773-13 Mart 1774 -1187- resmî imlâ ettirilmişti[434].

I.Abdülhamid özellikle 1782 büyük yangınından sonra yanıp-yıkılan pek çok eseri tamir ve *"müceddeden"* inşâ ettirmiştir. Ziyaretler için Hırka-i Şerif Camisi'nin kuzey avlusunda bir oda inşâ ettiren Abdülhamid, Eyüp Sultan Türbesi'nin Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ahşap kapısı yerine tunçtan yapılan kapılar koydurmuş, pencerelerini de yenilettirmiştir. I.Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında yeniden inşâsını istediği Babü's-Saâde'nin bir bölümünden sonra, tamir ve yeniden inşâ ettirdiği Beşiktaş Sahil Sarayı, Aynalıkavak'taki Tersane Bahçesi Sarayı, Galata Sarayı, Topkapı Sarayı'ndaki değişik köşkler ile hareme ait Daire-i Hümâyûn (İkballer Dairesi) onun özel olarak nitelenebilecek eserleri arasında yer almaktadır.

Abdülhamid döneminde, devrin özelliği dolayısıyla başta Boğaziçi kaleleri olmak üzere İstanbul'da ve diğer merkezlerdeki inşâlar daha çok sefer hazırlıklarına paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Seleflerinin hayır eserlerine sahip çıkan bir tavrı da gözlemlenen Abdülhamid'in, Râgıb Paşa'nın sadareti zamanından beri tamir edilemeyen Edirne Sarayı'nın ele alınmasındaki beklentisini:*"düşmanlarımıza bâ'is-i helecân vermek şân-ı Devlet-i Âliyye olmağla"* şeklindeki ifadelerle açıklamıştır. Dolayısıyla Edirne Sarayı'nın tamirine başlanması aynı zamanda diplomatik manevralardan biriydi[435].

I.Abdülhamid'i klâsik dönem Osmanlı padişahları arasında farklı bir yere kavuşturan özelliği, arkasında yaşı ve yapısının başta olduğu bir takım şartların yönlendirmesinde aranabilecek olan bolca okuma ve yazmaya dayanan bir çalışma tarzını tercih etmesidir. Onun padişahlık konularla birlikte çeşitli meselelere olan ilgisi, bunun için lüzumlu görülen evrakın görülmesi ve bazen saklanması ihtiyacını da doğurmuştur. I.Abdülhamid'in

[434] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.26-31.
[435] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.26-33.

evrak muhafazasındaki ciddiyetinin bir sonucu olarak değerlendirilmesi gereken gelişme ilk arşiv binasının onun döneminde kurulmuş olmasıdır. Reisü'l-küttab Seyyid Mehmed Hayri'ye yazılan 9 Şubat 1786 (9 Rebiü'l-âhir 1200) tarihli ferman-ı âli ile Divân-ı Hümâyûn kaleminde mevcut *"atik nâme-i hümâyûn cüz'leriyle atik mühimme ve erbâb-ı mesâlih defteri"*, Bab-ı Asâfî'deki Sadrazam Sarayının bahçesinde tamir ve tahsis edilen kargir mahzene nakli ve korunmaları istenmiştir. Muhafazası için adı geçen evrak özellikle nâme ve ahidnâme-i hümâyûnlar ile *"mehâmm-ı Devlet-i Âliyye"* ye dair cüz ve defterlerdi. Yine bu buyrulduya göre belgeler *"her ahşam mahzen-i mezbûra vaz' ve hıfz ve her sabah ihrâc"* olunacak, sandıklarıyla kaleme ulaştırılacak ve mahzene bunları *"tetebbu'a me'mûr ketebe"*den başkası girmeyecekti. Bu işin nezareti için aynı yıl 18 Rebiü'l-âhir / 18 Şubat 1786'da görevlendirilen Reisü'l-küttab Mehterbaşısı Osman Ağa bir yönüyle ilk arşiv idarecisi olmuştur. Bu gelişme bütünüyle Hazine-i Evrâk'a doğru öncü bir adımı teşkil etmiştir[436].

Sultan I.Abdülhamid döneminde yapılan ıslahatlar bu çalışmalarla sınırlı kalmamış; padişahın salahiyet verdiği dönemin üst düzey yöneticileri de bir takım ıslahat girişimlerinde bulunmuştur. Dönemin ön planda olan bu ıslahatçıları: Baron de Tott, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Sadrazam Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa ve Sadrazam Halil Hamid Paşa'lardır.

II. C. 2. Baron Françoise de Tott'un Islahatları (1774-1776):

III.Mustafa zamanında, Osmanlı Devleti'nde din değiştirmeden askerî alanda vermiş olduğu hizmetlerle, Osmanlı'nın yenilenme ve Avrupa'ya açılma politikasında önemli isimlerden biri olan Baron de Tott, Osmanlı hükümeti tarafından ilk olarak Çeşme Bozgunu'ndan Çanakkale'yi zorlayan

[436] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.100.

Rus donanmasına karşı Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi vazifesiyle görevlendirilmişti (1770). Boğazı tahkim ettikten ve Rus Amirali Orlov'a karşı savunduktan sonra İstanbul'a dönen Baron de Tott, III.Mustafa'nın vefatına kadar geçen sürede kısmen Humbaracı Ahmed Paşa (Comte de Bonneval)'nın izinde yürüyerek Osmanlı ordusunda bazı ıslahatlar gerçekleştirmeye çalışmıştı. Bu cümleden olarak, tophaneyi ıslah ile uzmanı olmamakla birlikte ağır toplar yerine beygirlerle çekilebilen hafif topların dökümü, yeni bir top dökümhanesinin kurulması, Boğaziçi kalelerinin tanzim ve inşâsı, kayık köprü ve top arabası yapımı, topçu mektebinin ve ardından da sürat topçu ocağının kurulması onun bu kısa sürede gerçekleştirdiği başlıca çalışmalardı.

III.Mustafa'nın vefatı ve ardından I.Abdülhamid'in Osmanlı tahtına çıkmasıyla Baron de Tott'dan Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yapılacak ıslahatlarda yararlanılmaya devam edilmiştir. III.Mustafa'nın vefatına yakın bir tarihte 10 Ocak 1774 tarihinde Osmanlı askerî taktiklerinde ve topçuluğunda yeniden yapılanmayı öngören Sürat topçuları Ocağı'nın kuruluşu gerçekleşmiş, 17 Ocak 1774 tarihli III.Mustafa'nın Hatt-ı Hümâyûn'u ile de halka ilân edilmişti. Ocağın kuruluşundan birkaç gün sonra 21 Ocak 1774'te III.Mustafa vefat etmiş ve yerine I.Abdülhamid tahta çıkmıştı. Daha öncede üzerinde durulduğu gibi yeni padişah topçuluktaki gelişmelerle yakından ilgilenmiş, hatta saraydan ikinci çıkışında Tophane'deki süratçilerin atış talimlerini görmeye gitmiştir. Süratçilerin başında bulunan Baron de Tott padişaha bir atış gösterisi düzenlemiş, Tott'un dakikada on beş atış yaptırması padişahın hoşuna gitmiştir. Kızlar Ağası vasıtasıyla huzura çağrılan Baron de Tott'a padişah memnuniyetini göstermiş, kendisine iltifat ederek sof kaplı kakum kürk hil'at giydirilmiştir.

I.Abdülhamid bu gösteriden sonra Osmanlı ordusundaki bütün topçuların yeni nizama göre teşkilâtlanması konusunda çalışmalar

yapılmasını istemiştir. Yeni padişahın askerî ıslahatlarla ilgilenmesi Baron de Tott'a çalışmalarında hem daha çok cesaret hem de serbestiyet vermiştir[437].

Kuruluşundan kısa bir süre sonra Mart 1774'te Sadaret kaymakamı süratçilerin Tuna ordusuna katılmalarını istemiştir. Bab-ı Âli'ye çağrılan Baron de Tott'un bu birliğin başında savaşa katılması istenmiştir. Beş yüz süratçi, elli topla birlikte Çavuş Aubert kumandasında sadrazamın Tuna ordusuna katılmak üzere yola çıkmıştır[438]. İstanbul'dan orduya tertip olunan bu 500 süratçi neferinin bir senelik yevmiyeleriyle tayinat bahaları 100 bin kuruş tutmuş, seferî masrafın çokluğu bunun verilmesine imkân bırakmadığı için bazı cizye ve avarızlardan *"harc-ı vezne"* olarak alınan gelirden %10'unun sekizinin bu masrafa tahsis olunması kararlaştırılmıştır[439].

İstanbul'dan Tuna'ya hareket eden süratçilerin kullanacağı topların yirmi beşi süratçilerle birlikte geri kalanı ise gemilerle karargâha kadar taşınmıştır. 13 Temmuz 1774'te hemen hemen tek başına İstanbul'a dönen Çavuş Aubert, süratçilerin tek bir atış bile yapamadan bütün toplarını kaybettiklerini rapor etmiştir. Aubert'in raporuna göre; *"Reis Efendi kırk bin kişilik orduyla, Rus saldırısına uğrayan Bosna ordusuna yardım için harekete geçmiş ve düşmanı kuşatmışken, disiplinsizlik yüzünden büyük bir kargaşa çıkmıştı. Bunun üzerine süvariler geri çekilmiş, kargaşada sürat topçuları da dağılmıştı"*[440].

Çavuş Aubert İstanbul'a dönüş yolunda, Şumlu'da sadrazam tarafından himaye edilmiş ve tayinat sağlanmış olan Polonyalı Fulowski ve ekibine rastlamıştır. Aubert ile İstanbul'a gelen beş kişilik bu ekipten bazıları Osmanlı hizmetine girmiştir. Süratçilerin bu ilk seferinde başarısız olmalarına

---

[437] Mustafa Kaçar, " Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.II, İstanbul-1998, s.80.

[438] Mustafa Kaçar, "Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı), **Yeni Türkiye**, S.31(Ocak-2000), s.650.

[439] **C. AS. 49594.**

[440] Kaçar, "…Sürat Topçuları Ocağı", s.650.

rağmen Osmanlı ordusunda adeta bir inkılâp gibi görülen Sürat Topçuları Ocağı'ndan vazgeçilmemiştir. Bilakis Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa (ölümü: 4 Ağustos 1774) kendi maiyetindeki ordusunun da süratçiler gibi giyinip teçhiz edilmesini ve onlar gibi maaşa bağlanmasını istemiştir[441].

Osmanlı ordusundaki bütün topçuların hem eğitim hem de maaş bakımından aynı seviyeye getirilmesi düşünülerek Şubat 1775 tarihinde Sürat topçuları ile normal topçu birliklerinin birleştirilmesi meselesi ortaya atılmıştır. 3 Nisan 1775'te ikinci kez süratçilerin atış talimlerini izlemeye gelen I.Abdülhamid, yine memnun kalmış, memnuniyetini Baron de Tott'a, Topçubaşına ve Çavuş Aubert'e birer kürk ve sayıları seksene kadar düşmüş olan süratçilere de ikişer altın bahşiş dağıtarak göstermiştir. Ancak bir yıl sonra seksen kişi kalan Sürat Topçuları Ocağı, 27 Eylül 1776'da (13 Şaban 1190) tarihinde daha ekonomik ve faydalı olacağı mülahazasıyla Topçu Ocağı'na katılarak birleştirilmiştir[442]. Bunun üzerine Çavuş Aubert'te İstanbul'dan ayrılmak istemiş ve elçi tarafından ilk gemiyle Fransa'ya gönderilmiştir[443].

Bab-ı Âli'nin hem tasarruf hem de yeniliklerin orduda daha geniş bir kesimde yaygınlık kazanması düşüncesiyle bu iki ocağı birleştirme fikrinin, Fransa Sarayı tarafından Sürat Topçu Ocağı'nın kaldırılması ve Osmanlıların yeniliklere karşı tutuculuklarının bir işareti olarak yorumlandığını belirten Mustafa Kaçar, Fransızların Osmanlılar hakkında ne kadar peşin hükümlü olduklarını gösteren örneklerden yalnızca bir tanesi olduğunu belirtmektedir[444]. Mümtaz Turhan ise; bu dönem ıslahatlarının yerli ya da yabancı bazı şahısların vücutlarına bağlı olarak meydana geldiğini, ancak bu

---

[441] Kaçar, "…Sürat Topçuları Ocağı", s.650.

[442] 1189 (1775) tarihli bir belgede, Sadabad'da mevcut bulunan zabitleriyle beraber 80 nefer süratçi topçularının bir aylık mevacipleri toplamı 682.5 kuruş tutmuş ve kendilerine ödenmişti. **C.AS.29036.** Verilen mevacip miktarı, nefer ve zabit sayısı değişmemekle birlikte yıl olarak hesaplandığında süratçiler için yılda 8190 kuruş ödeniyordu. Tabi buna tayinat bahaları ve sair giderleri ekli değildi.

[443] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.81.

[444] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.81.

ıslahatların toplumun inanıp kabul ettiği bir prensip ve plana göre hazırlanıp başarılmadığından en lüzumlu oldukları ve zarurî görülmeleri icap eden bir anda –tıpkı sürat topçuları ocağında olduğu gibi- *"fazla masrafı mucip oluyor"* gibi zahiri bir sebep ve bahane ile lağvedildiğini yahut yüzüstü bırakıldığını vurgular[445].

Bu görüşlerle birlikte sürat topçuları ve topçu ocakları kısa bir zaman sonra I.Abdülhamid'in saltanatı zamanında sadaret makamına getirilen Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa ve özellikle Halil Hamid Paşa tarafından tekrar ele alınacak ve canlandırılacaktır.

I.Abdülhamid'in saltanatında Baron de Tott'un Osmanlı Devleti'nde yapmış olduğu bir diğer önemli icraatı, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın isteği ve kendisinin nezaretinde 29 Nisan 1775 tarihinde Tersane'nin *"Darağacı"* mahallinde kurulan *"Hendesehane" (Hendese Odası)*'dır[446]. Zira XVIII. yüzyılın başlarından itibaren zafiyet halini giderek arttıran ve özellikle kendisini, asrın son çeyreğinde Rus ve Avusturya cephelerinde uğranılan acı mağlubiyetler neticesinde acı bir şekilde hissettiren, Avrupa tarzında eğitimli ve düzenli bir ordu ve donanma, fennî topçuluk ve askerî-teknik sınıflara, teknik eğitime ve dolayısıyla askerî mühendislik bilimlerine duyulan ihtiyaç, bu sahalarda bazı ilk adımların atılmasını kaçınılmaz kılmıştır[447].

Devletin çağdaş mühendislik hizmetlerini karşılayabilmek amacıyla fevkalade mütevazı şartlar dâhilinde eğitime açılan ve geliştirilmesinde, gerekli ölçü ve yeterlilik seviyesine getirilmesinde daima güçlük çekilmekle beraber, daha önceki Humbaracı ve Topçu ocaklarında olduğu gibi kısa ömürlü ve semeresiz denemelerin aksine nihayet devamlılık arz edecek ve

---

[445] Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca y., 4.b., İstanbul-2002, s.147.
[446] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishanenin Kuruluşu", **Toplumsal Tarih**, C.IX S.54 (1998), s.7.
[447] Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne: Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, Eren y., İstanbul-1995, s.23.

daha sonraları *"Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn"* olarak anılacak *"Hendesehane"*[448], Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda kurulan mühendis mekteplerinin ilk nüvesini oluşturmuştur[449].

Hendesehane'nin kuruluş tarihi hakkında bilim adamları arasında bir ihtilaf bulunmaktadır. Kuruluş tarihi olarak 1773, 1775 ve 1776 yılları ileri sürülmüştür. Beydilli, bu müessesenin kuruluşu sırasında Baron de Tott'un yapmış olduğu sınav esnasında[450] yanında bulunanlar arasında zikrettiği Reisü'l-küttab Ra'if İsmail Efendi'nin bu vazifeye tayin tarihi olan 1774 yılına dayanak *-Ra'if İsmail Efendi Reisü'l-küttablığı Ağustos 1774'ten Temmuz-Ağustos 1776'ya kadar yapmıştır-* bu müessesenin kuruluş tarihinin 1773 olamayacağını, doğru tarihin 1797 tarihli Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyihası'ndaki Hendesehane'ye nizam veriliş tarihi olarak belirtilen 1776 (1190) yılının olması gerektiğini ileri sürmektedir. İlk defa 1773 tarihini verenin 1781-1786 yıllarında Osmanlı'da bulunan Rahip Toderini olduğunu, Toderini'nin de eserinde Baron de Tott'un hatıratındaki anlatım kargaşasının kurbanı olduğunu belirten Beydilli, 1773 tarihini kabul edenlerinse aynı yanlışlığa düştüğünü belirtmektedir[451].

Kaçar ise; bu müessesenin açılış tarihinin Fransız arşiv kaynaklarında 29 Nisan 1775 olarak kayıtlı olduğunu belirttikten sonra Hendesehane'nin ilk hocalığına tayin olunan Cezayirli Seyyid Hasan Hoca'nın kendi telifi olan *"Sefinetü'l-fikr Meşhûnet fi'd-Dürer"* adlı eserinin mukaddimesinde bu müessesenin I.Abdülhamid'in saltanatında ve Derviş Mehmed Paşa'nın üçüncü sadareti zamanında (7 Temmuz 1775-5 Ocak 1777) açılmış

---

[448] Beydilli, …Mühendishâne…, s.23.

[449] Kaçar, "…İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.7.

[450] Tott, okula mevkileri gereği yeni bilgileri öğrenmeleri şart olan kimselerin kabul edildiğini, aksakallı tecrübeli kaptanların yanında genç öğrencilerin de bulunduğunu söyler. Tott, teşkil edilen kurul önünde mühendis adaylarına bir üçgenin üç açısının toplamını sorduğunu sonra içlerinden en cüretli olanının her üçgen için ayrı değere sahip olacağını söylediğini belirtir. Böyle saçma bir cevap alacağımı bilseydim soruyu hiç sormazdım diyen Tott, mühendislerin ne kadar cahil iseler, ilme gösterdikleri ilginin o kadar büyük olduğunu da itiraf eder. bkz. Baron de Tott, **XVIII. Yüzyılda Türkler: Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar,** Tercüman 1001 Temel Eser, *(tarihsiz)*, s.306-307.

[451] Beydilli, …Mühendishane…, s.23 *(dipnot 3).*

olduğunu söylemesiyle, Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyihası'nda geçen *"1190 senesinde nizam verildiği"* kaydına dayanarak, Hendesehane'nin eğitime 29 Nisan 1775 tarihinde başladığını, ancak 1776 tarihinde müessese halini almış olacağını ileri sürmektedir[452].

Neticede 29 Nisan 1775 tarihinde Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın isteği, Baron de Tott'un nezaretinde Osmanlı Devleti'nde ilk defa mühendislik eğitimi veren kurum açılmıştır. Gazi Hasan Paşa, talebelerin eğitimiyle Baron de Tott'un ve diğer Fransızların ilgilenmesini özellikle şart kılmış, ancak Baron de Tott işlerinin çokluğunu ileri sürerek Hendesehane'ye her gün devam edemeyeceğini bildirmiştir. Bu yüzden kendisinin nezaretinde olmak üzere Hendesehane'nin eğitimiyle Sr. Kermorvan'ın ilgilenmesine karar verilmiştir. Baron de Tott'un nezaretinde, Kermorvan'ın idaresinde olmak üzere Tersane'de açılan Hendesehane'de Campbell Mustafa Ağa (*İngiliz Mustafa Ağa olarak da bilinir*) da bunların yardımcılığına getirilmiştir[453].

Osmanlı Devleti'nde matematik ve istihkâm derslerinin Avrupa kaynaklarından yararlanılarak eğitimin yapıldığı ilk Osmanlı müessesesi olan Hendesehane, devletin gerek şiddetle donanmaya olan ihtiyacı gerekse devrin önde gelen devlet adamlarından Gazi Hasan Paşa'nın isteği ile daha kuruluş aşamasında deniz mühendisliğine kaymıştır[454]. Hendesehane'ye ilk olarak ve eğitim için gerekli olduğu düşünülerek, Saray'dan veya nerede bulunursa bulunsun matematikle ilgili alet ve kitapların gönderilmesi istenmiştir. Saraydan gönderilen kitaplar arasında Batlamyus'un coğrafya kitabının Arapça tercümesinin bulunması Baron de Tott'u oldukça heyecanlandırmıştır. Ayrıca burada okutulmak üzere Paris'ten kitap ve alet de sipariş edilmiştir. Bu kitapların listesi incelendiğinde, denizcilik, gemi inşâ ve matematik konusundaki kitapların olduğu görülmektedir. Bunlar:

---

[452] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.82.
[453] Kaçar, "…İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.7.
[454] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Mühendishanelerin Kuruluşu", **Osmanlı**, C.VIII, YTY, Ankara-1999, s.681.

1. *Elément de I'Architecture Navele ou Pratique de Construction des Vaisseaux (Paris 1753).*
2. *Traté du Navire et du Construction (Paris 1746).*
3. *Cours de Mathématiques (dört nüsha).*
4. *Tables des Logarithmes (dört nüsha).*

Listede yer alan ve Hendesehane öğrencilerinin eğitimi için elzem kabul edilen alet ve malzemeler ise şunlardır:

1. *Dürbünlü grafometre (ayak ve mikrometreleriyle birlikte) (4 adet).*
2. *Sakraçlı saat (4 adet).*
3. *Pergel takımı (étui de mathématique) (12 adet).*
4. *Mizân-ı m'a (su terazisi) (4 adet).*
5. *Rubu' tahtası (duvar için) (1 adet).*
6. *Rasad saati (1 adet).*
7. *Deniz için oktant (12 adet).*

Listedeki alet ve malzemelere ilâveten yer adları boş bırakılmış ve daha sonra Türkçe olarak elle doldurulacak olan bir Akdeniz haritası da bulunmaktadır. 12 kişilik bir öğrenci mevcuduna göre sipariş edilen bu aletler Osmanlı matematikçileri için tamamen yeni ve hiç görülmemiş şeyler değildi. Benzer aletlerin birçoğunun yapılışı ve kullanılışı hakkında Osmanlı âlimlerine ait telif ve tercüme çok sayıda risale bulunmaktaydı[455].

Baron de Tott, meşguliyetine rağmen muntazaman her gün dört saatini Hendesehane'de geçirerek sayıları on–on iki arasında değişen öğrencilerin gelişmelerini yakından takip etmeye çalışmıştır. Bu öğrenciler Kermorvan[456] tarafından verilen teorik ve uygulamalı matematik derslerini takip etmiş ve

[455] Kaçar, "… İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.7-8.

[456] Auguste Boppe, "XVIII. Asırda Fransa ve Türk Askerliği", çev. Ahmed Refik, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, *Yeni Seri*, I/4(1930), s.21-22: M. dö Kermorvan, Fransa'nın Re Adası'nda eski bir mühendisti. Bir anlaşmazlık meselesi yüzünden krallıktan ayrılmak zorunda kalmış, Polonya'da Bar konfederasyonun büyük mareşali Pulavski'nin maiyetinde çalışmış daha sonra kendisi ve diğer birkaç Fransız zabitle birlikte İstanbul'a gelmiştir.

birçoğu da Fransızca öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca bu müessesenin ilk hocalığına atanan Cezayirli Seyyid Hasan Efendi'nin hocalığında denizciliğe, donanmaya, coğrafyaya ve haritacılığa dair dersler verilerek Osmanlı donanmasında bu ilimlerden anlayan kaptanlar yetiştirilmeye çalışılmıştır[457].

Bu çalışmalar Baron de Tott'u fazlasıyla memnun ederken, Hendesehane'ye olan ilgi bu müessesenin geleceği açısından ümit verici olmuştur. Ancak mektebe *"bilâ maaş"* devam edilmesi, mevcudun artmasını engellediği gibi, öğrencilerin de devamsızlığına neden olmuştur. Bu durum ortadan kaldırmak için Tott, zaman zaman Hendesehane'ye devam eden öğrencilere maaş bağlanması ve başka işlerde çalıştırılmaması hususunda sadrazam nezdinde müracaatta bulunmuş ve bu konuda söz almış olmasına rağmen, ancak her öğrenciye gayret ve çalışkanlıklarından dolayı teşvik mahiyetinde bir tarafında padişahın tuğrası, diğer tarafında bu mektebin adının yazılı olduğu, altın zincirli birer madalya verilmesini sağlayabilmiştir. Bu teşvik madalyası tesirini göstermiş ve mektebin mevcudu birden bire yükselmiştir [458].

Baron de Tott tarafından Türkçe olarak yapılan dersler, öğrencilerin defterlerine anlatılanları yazması ve ertesi gün aralarından seçtikleri birisinin dersi arkadaşlarına tekrar etmesi şeklinde işlenmiştir. Böylece öğrencilerin derse olan alâkaları devamlı canlı tutulmaya çalışılmıştır. Uygulamalı derslerde ise öğrenciler gün boyu Okmeydanı'nda grafometre ile üçgenlerin açılarının hesabıyla uğraşmışlardır[459].

Nisan 1775'ten Eylül 1775'e kadar matematik dersi veren Sr. Kermorvan'ın İstanbul'dan ayrılmasından sonra Baron de Tott da Hendesehane'ye uğramamıştır. Aynı dönemde Akka'ya Zahir Ömer İsyanı'nı bastırmaya giden Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın isyanı

---

[457] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1998, s.279.
[458] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.85.
[459] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.85.

bastırıp Ocak 1776'da İstanbul'a dönüşünde *"1190 sevesi evailinde"* (Şubat 1776) Hendesehane'ye bir nizam verilmiştir. Böylece devlette sürekli ve düzenli askerî-teknik eğitim veren ilk mühendis mektebinin kuruluşu sağlanmıştır. Hendesehane'nin 1190 (1776) tarihli nizamnâmesi şöyledir[460]:

1. *Hendesehane'ye 90 akçe yevmiye ile bir hoca, 30 akçe ile bir halife ve 20 akçe ile bir "mustahfız-ı âlât" tayin edilmiştir. Her biri 12 akçe yevmiye ile 10 nefer "müstâid şakirdan" talebe olarak alınmıştır. Toplam on üç kişilik bu kadroya her ay Tersane Sergisi'nden verilmek üzere 260 yevmiye ve aylık 20 kuruş tayinat tahsis edilmiştir.*
2. *Zikredilen şahısların tamamı haftada iki gün tatil ve kalan günlerde "ilm-i hendese" tâ'lim ve ta'allümüyle meşgul olacaklardır.*
3. *Hoca müstesna, diğer personel ve talebeler Tersane-i âmire kadrosundan olup mutasarrıf oldukları maaşlarını alıp satamayacaklardır.*
4. *Mahlûl veya tarîk vuku'unda hocanın arzı ve kaptan paşanın tevcihiyle "her birileri" mutasarrıf olacaklardır.*
5. *Fenn-i mezkûrda (denizcilik) imtihan sonunda maharetleri açıkça görülenler kaptan paşa tarafından donanmada sancak kaptanlığı veya sair gemilerde lüzumu halinde kabiliyetleri ile mütenâsib vazifelere ta'yin olunacaklardır.*

Baron de Tott ve yardımcıları zamanında Avrupa usûlü bir teşkilâtlanmaya kavuşamayan Hendesehane'nin bu nizamnâmesi, daha sonra birçok değişiklik ve tadilata maruz kalmış olmasına rağmen, II.Mahmud dönemine kadar mühendishanelerin nizamlarına temel teşkil etmiştir. Tersane eminine bağlı olan, personel ve öğrenci maaşları da *"Tersane eminleri ücret sergisinden"* karşılanan bu müessese, bu nizam neticesinde formasyon olarak yeni, fakat eğitimin yürütülmesi bakımından medreselere

[460] Kaçar, "…İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.9

daha yakın bir düzenlemeye sahip olmuştur. Zira medreselerde olduğu gibi öğrenciler farklı dersleri okusalar bile, bu dersleri aynı müderristen tahsil etmişlerdir[461].

1775'te Kermorvan, 1776'da Baron de Tott'un ülkelerine dönmesinden sonra diğer Fransız subaylarda ülkelerine dönmüş, Tersane'deki Hendesehane'de Osmanlı ulemasından hocalar teorik ders vermeye devam etmişlerdir[462].

Daha öncede belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin yenilenme ve Avrupa'ya açılma politikasında önemli isimlerden biri olan Baron de Tott, gerek III.Mustafa ve gerekse I.Abdülhamid döneminde yaptığı pek çok faaliyetle Osmanlı'nın Avrupa ile olan teknolojik ve kültürel temaslarında önemli bir rol oynamıştır.

Baron de Tott, Osmanlı Devleti'nde bulunduğu esnada gerek padişahlar ve devlet ricali gerekse halk arasında büyük ilgi görmesine rağmen, ülkesine döndükten sonra kaleme aldığı hatıratında Türklerin körcesine kendilerine güvendikleri halde son derece cehalet içerinde bulundukları, bunu asla anlayamayacakları, ordularında disiplin adına bir şey olmadığı, askerlerinin de devlet adamlarının da yağmacı ve hırsız oldukları, modern bilim ve tekniklerin değişmesine rağmen şimdiye kadar buna ilgisiz kaldıkları, savaşlar karşısında alınan yenilgilerde kaderciliğe sığındıkları vb. pek çok eleştiriyle Türkleri küçük düşüren ve yanlış tanıtan ifadeler kullanmıştır. Bu görüşlerinde Türk-İslâm önyargısının etkisi bulunmakla birlikte, devlette ve toplumda kusurlu gördüğü yanları acı bir dille tenkit etmesi bu dönemin daha iyi tahlil edilebilmesinde faydalı olacağı kabul edilebilir.

---

[461] Kaçar, "…İlk Mühendishanenin Kuruluşu", s.9.
[462] İhsanoğlu, a.g.m., s.279-280.

II. C. 3. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Islahatları (1774-1789):

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında cesaret, çeviklik ve üzerine aldığı vazifeleri muvaffakiyetle başarmasıyla tanınan Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, bıyığının büyük olmasından dolayı *"Palabıyık"* lakabıyla tanınmışsa da sonradan aldığı *"Cezayirli"* ve *"Gazi"* unvanları onun bu önceki lakabını unutturmuştur[463]. Kafkasyalı olduğu tahmin edilen[464] Hasan Paşa'nın 1703 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Hasan Paşa küçük yaşta İran hududunda esir edilerek Hacı Osman (ya da Hacı Mehmed) adında Tekirdağlı bir tüccar tarafından satın alınarak büyütülmüştür[465]. 17-18 yaşlarında azât edilen Hasan Paşa 25 yaşında (1738) Avusturya-Rusya seferinin devam ettiği sırada Yeniçeri Ocağı'nın 25. bölüğüne kaydedilerek Belgrad muhasarasında büyük cesaret göstermiştir[466].

Daha sonra Hasan Paşa, yiğitlerinin şöhretini duyduğu Cezayir'e gitmek için yola çıktığında gemisini yabancı bir gemiye rampa ederek ele geçirmiş ve bu gemiyle Cezayir'e varmıştır. Cesareti Cezayir Dayı'sı tarafından takdir edildiğinden zapt ettiği gemi kendisine verildiği gibi, işletmek üzere bir kahvehane ve bir süre sonra da Tilimsan sancak beyliği de kendisine verilmiştir. Fakat şöhretiyle birlikte muhalifleri de artmaya başlayınca Cezayir'de fazla tutunamayarak, İspanya ve Napoli üzerinden tekrar İstanbul'a gelmiştir[467].

1761 yılında Osmanlı donanmasına alınarak *"Şehbaz-ı Bahrî"* kaptanlığına tayin olunan Hasan Paşa, 1762'de *"Riyâle"* rütbesiyle *"Berid-i Zafer"* kalyonu süvarisi, 1766'da *"Patrona"* rütbesiyle *"Neheng-i Bahri, Peleng-i Bahrî ve Ukab-ı Bahrî"* kalyonlarında bulunup, 1767'den sonra da

---

[463] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi" mad., **MEBİA**, C.V/1, s.319.
[464] Mahir Aydın, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa" mad., **TDVİA**, C.VII, İstanbul-1993, s.501.
[465] İ. Hakkı, Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", **İÜEF Türkiyat Mecmuası**, S.VII – VIII /1 (1942), s.17: Uzunçarşılı, efendisinin adının Hadikatü'l-Vüzera ile Sicill-i Osmanî'de Hacı Mehmed, Cevdet Paşa'nın tarihinde ise, Hacı Osman olarak gösterildiğini belirtmektedir.
[466] Uzunçarşılı, a.g.mad., s.319.
[467] Mahir Aydın, a.g.mad., s.501.

"Kapudâne-i Hümâyûn" rütbesiyle Kaptan Paşa'dan sonra gelen en büyük amiralliğe getirilmiştir[468].

Çeşme'de Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılmasından sonra durumu Çanakkale'ye kadar gelerek hükümete bildiren Hasan Paşa, *"Beylerbeyi"* rütbesiyle mükâfatlandırılmıştır. Çeşme faciasından sonra Ruslar tarafından işgal edilen Limni Adası'nı ve Çanakkale Boğazı'nın etrafını Ruslardan temizleyen Hasan Paşa'ya *"Altın Çelenk"* ve *"Gazi"* unvanı verildiği gibi *"Vezir*"lik rütbesiyle de *"Kaptan-ı Derya"*lığa tayin edilmiştir. Bu arada *"Boğaz Seraskerliği"* de kendisine verilmiştir. Hasan Paşa, III.Mustafa'nın vefatı üzerine bir süre kaptan-ı deryalıktan uzaklaştırılmışsa da Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ikinci defa kaptan-ı deryalığa getirilmiştir[469].

Hasan Paşa, on beş yıl gibi uzun bir süre bu mevkide kalmasının yanı sıra I.Abdülhamid üzerindeki güçlü tesiri[470] sebebiyle de, devlet idaresinde nüfuz sahibi olmuştur[471]. *"Hünkâr Babalığı"* ile veya *"Saltanat Atabeği"* olarak sıfatlandırılmış, dilediği gibi ve serbestçe hareket edebilme imkânına sahip olmuştur[472].

Kaptan-ı Deryalığı sırasında zayıflayan devlet otoritesini yeniden sağlamak için 1775 yılında Hasan Paşa Akka'ya giderek devlete karşı isyan eden ve sahilleri ele geçirip Suriye'yi ele geçirmeye çalışan Şeyh Tahir Ömer'i mağlup ederek asayişi sağlamıştır. 1779'da Mora'daki Arnavutları itaat altına almış, daha sonra da Fransızların kışkırtmasıyla Mısır'da

---

[468] Uzunçarşılı, a.g.mad., s.319.
[469] Uzunçarşılı, a.g.m., s.18-21.
[470] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, yay. haz. A. Kuyaş, YKY, 10.b., İstanbul-2006, s.82.
[471] Rus elçisinin kabulünde elçinin getirdiği nâmeyi Mir-âlem-i Şehriyarî Ağa yerine Hasan Paşa'nın alıp padişahın sağ tarafına bırakması, *"Umûr-ı Muazzama"*larda *"Kapudan Paşa ne der"* gibi sorularla fikrinin alınması ve atamaların yapılması, kendisine muhalif cephede yer alan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın görevden uzaklaştırılması, yine Sadrazam Şahin Paşa'nın görevden alınması ve eski kethüdası olan Yusuf Paşa'nın bu vazifeye getirilmesinde önayak olması onun padişah üzerinde ne derece tesirli olduğunu gösteren yalnızca birkaç örnektir.
[472] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.125; Uzunçarşılı, a.g.mad., s.320-322.

faaliyette bulunan Murad ve İbrahim Beylere karşı harekete geçmiş ve bunları mağlup etmiştir. Ancak 1787'de Osmanlı-Rus ve Avusturya arasında başlayan muharebelerde Rus cephesine memur edilen Hasan Paşa'nın Özü Kalesi'ni Rusların ele geçirmesiyle padişah ve halk arasında itibarı sarsılmıştır. I.Abdülhamid bir hatt-ı hümâyûnunda Özü Kalesi'nin kaybedilmesinde ihmali olduğunu ve yeterli ilgiyi göstermediğini düşündüğü Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile ilgili olarak: *"Özü gitti kapudan paşa bir kadem akdem hemen kalkub İsmail'e gitmeli kendi yerine birini kapudân edelim… Ramazan içinde acz haberi gelmişken benden gayri kimesnenin mühimmi olmadı… kapudan paşa da kahrola… kapudanı nereye göndermek muktezi böyleleri Allah kaldıra…"* ifadesini kullanmıştır[473]. Ancak her ne kadar Abdülhamid onu görevinden almak istemişse de bu mümkün olmamıştır.

III.Selim zamanında Anadolu Valiliği ve İsmail Kalesi Seraskerliği ile görevlendirilerek kaptan-ı deryalıktan uzaklaştırılan Hasan Paşa daha sonra Ruslarla girişilen savaşta *'Sadrazam'* ve *'Serdar-ı Ekrem'* olarak görevlendirilmiş, Ruslara karşı pek çok zafer kazanmıştır. Hasan Paşa'nın 3 ay 28 gün süren ve tamamı cephede geçen bu görevinden sonra 30 Mart 1790 tarihinde vefat etmiştir[474].

Osmanlı donanmasının 1770'de Çeşme uğradığı yenilgi, bahriye tarihinde İnebahtı'dan (1571) sonra görülen ikinci önemli felaket olmuştur. Rusların Baltık'tan hareket eden donanmasının, İngiliz ve Danimarkalı denizcilerin kumandası altında Akdeniz'e gelmesi ve Çeşme'de karşılaştığı Osmanlı donanmasını yakmak suretiyle yok etmesi, Osmanlı devlet adamları üzerinde bahriyenin modernleştirilmesi gerektiği konusunda uyarıcı rol oynamıştır[475]. Aynı zamanda bu facia kısa bir süre sonra Osmanlı

[473] **H.H. 54260.**
[474] Mahir Aydın, a.g.mad., s.502.
[475] İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleştirilmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)", **Tarih Dergisi**, S.35 (İstanbul-1994), s.177.

donanmanın başına gelecek olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın da tarih sahnesine çıkmasına vesile olmuştur[476].

I.Abdülhamid'in cülûsuyla birlikte yaklaşık iki aylık bir uzaklaştırılmadan sonra 14 Mart 1774'de ikinci defa kaptan-ı deryalığa getirilen Hasan Paşa, I.Abdülhamid'in kendisini desteklemesi sonucunda donanmayı ıslah suretiyle kuvvetli bir duruma getirmeye çalışmıştır[477]. Zira 1717-1770 yılları arasında geçen süre zarfında Türk donanması önemli bir savaş görmemişti. Bu arada Koca Râgıb Paşa'nın sadareti zamanında tersaneler yeniden tanzim edilmiş, yeni savaş gemileri yapılmışsa da bahriye istenilen seviyeye çıkarılamamıştı. Hâlbuki bu sıralarda Avrupa devletlerinde denizcilik ve donanma konularında bir şekilde ilerleme kaydedilmişti[478].

Çeşme faciasından sonra Osmanlı donanması teşkilât olarak büyük ölçüde darbe yediğinden dolayı Hasan Paşa, kara ordusunda yapılan ıslahat çalışmalarında karşılaşılan iç muhalefet ve tepkinin donanmada yaşanmayacağını düşünerek hızlı bir şekilde gerekli olan ıslahat hareketlerine başlayabilmiştir.

Hasan Paşa modern gemilerin donanmadaki gerekliliğini anlamasının yanı sıra, subay ve erlerin deniz savaşlarının yeni tekniklerini öğrenmelerinin gerekliliğini de kavramıştır[479]. Bu yüzden Hasan Paşa'nın bahriye alanındaki ıslahatları iki cepheli olmuştur. İlk iş olarak Haliç, Karadeniz ve Ege'de yeni tersaneler yaptırmıştır. Çeşme'de yok olan donamanın yeniden inşâsı için önce Fransız gemi mimarlarından faydalanma yoluna gitmiştir[480]. Le Roi ve Duret adlı iki Fransız deniz mühendisi ile bir grup Fransız gemi ustası

---

[476] Ali İhsan Gencer, "Bahriye" mad., **TDVİA**, C.IV, İstanbul-1991, s.506.
[477] Yaşar Yücel-Ali Sevim, **Türkiye Tarihi**, C.IV, TTK y. (Sabah Basım), s.74; Cahit Yalçın Bilim, "Osmanlı'da Eğitimin Çağdaşlaşması Askerî Okullar", **Osmanlı**, C.V, YTY, Ankara-1999, s.237.
[478] Gencer, a.g.mad., s.506.
[479] Shaw, a.g.e., s.307.
[480] Beydilli, a.g.m., s.67; Bostan, a.g.m., s.177. Bu dönemden itibaren artık Fransız, İsveç ve İngiliz mimar ve mühendislerinin Osmanlı bahriyesinde ve bilhassa gemi inşâsında mühim rol oynadıkları görülmektedir.

Osmanlı gemicilerini yeni tekniklere göre eğitmişlerdir[481]. Bununla birlikte eski ve ağır gemilerin yerine İngiliz ve Fransız donanmalarından alınan örneklere göre daha hesaplı, hareket kabiliyeti yüksek ve toplarının yerleştirilmeleri daha dengeli olan yeni gemiler inşâ edilmiştir[482]. Ayrıca Ege adaları ile Anadolu kıyısındaki dar boğazlarda daha iyi hizmet görecek küçük gemilerde yapılmıştır.

Hasan Paşa gemi yapım işlerini bizzat denetlemiştir. Onun amacı, küçük gemiler ve firkateynlerden başka Osmanlı bahriyesine 40 büyük savaş gemisi inşâ etmekti. Fakat inşaat devlet hazinesinde yeterli para olmamasına rağmen yavaş da olsa devam etmiştir[483].

Gazi Hasan Paşa ikinci iş olarak denizciliği bir meslek haline getirmiştir. 1784 yılında Tersane yakınlarında kendi parasıyla bir kalyoncu kışlası yaptırmıştır[484]. Deniz erleri yine Ege ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki köylerden toplanıyordu. Ancak artık bunlar Kasımpaşa ve Galata'da denetim altında olmayan bekâr odaları yerine Tersane kışlasında, Karadeniz'de Sinop'ta, Ege'de Midilli Adası'nda sürekli bir eğitim ve disiplin altında bulunduruluyorlardı[485].

Hasan Paşa, tersane personelini eğitip yetiştirme işinin çağdaş yöntemlerle yapılması gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla Tersane personeline ihtiyaç duyulan teorik eğitimi vermek üzere kendisinin isteği ve Baron de Tott'un nezaretiyle gelecekte *"Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn"* olarak anılacak olan *"Hendesehane"*nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Daha öncede bahsedildiği gibi 29 Nisan 1775'de kurulan bu müessesede[486]

---

[481] Shaw, a.g.e., s.307.
[482] Yücel-Sevim, a.g.e., s.74.
[483] Yücel-Sevim, a.g.e., s.74.
[484] Ali İhsan Gencer, "Osmanlı Türklerinde Denizcilik", **Osmanlı**, C.VII, YTY, Ankara-1999, s.577.
[485] Uzunçarşılı, a.g.mad., s.302; Shaw, a.g.e, s.308.
[486] Cahit Yalçın Bilim, Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn'un açılış tarihi olarak 18 Kasım 1775 tarihini göstermektedir. Bu tarih içinde Uzunçarşılı'nın "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair" adlı makalesinin 17. sayfasını, Mustafa Kaçar'ın "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishanenin Kuruluşu" adlı makalesini, Kemal Beydilli'nin Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane

Baron de Tott, Campbell Mustafa Ağa ve Sr. Kermorvan ders vermiştir. 1776'da nizam verilen Hendesehane'de Kapudâne Seyyid Hasan Efendi'nin hocalığında denizciliğe, donanmaya, coğrafya ve haritacılığa dair dersler verilerek Osmanlı donanmasında bu işlerden anlayan nitelikli kaptanlar yetiştirilmeye çalışılmıştır[487].

Ayrıca bu dönemde Anadolu'da huzursuzluk ve anarşi kaynağı haline gelen Levend teşkilâtının kaldırılmasıyla XVII. yüzyıldan beri gayr-ı resmî olarak kullanılan unvanlar resmîleştirilmiştir. Bunlar kaptan paşadan sonra önem sırasına göre patrona, riyale ve kapudâne unvanları olarak belirlenmiştir[488].

Bu çalışmalarından başka Hasan Paşa, Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde (1782-1785) askerî hazırlıklarda Prusya ordusunun ideal bir örnek olarak alınması gerektiğine inanarak Prusya Kralı II. Friedrich'ten topçu ve mühendis zabitler yollanması için başvuruda bulunmuştur. II. Friedrich, Rusya ile arasındaki ittifaka işaret ederek, doğrudan böyle bir yardımda bulunamayacağını belirtmiş, ancak Almanya içinde bu iş için yeterli zabit bulunabileceğini bildirmiştir. Hasan Paşa ayrıca Embden Limanı'nda bir hatt-ı harb gemisiyle iki firkateyn inşâ ettirmek istemiş ve bu gemilere Prusya Limanı'ndan barut, kurşun, mühimmat ve top gibi harp malzemeleri yükleyip, bunların İstanbul'a sevk edilmelerini planlamıştır. Rusya'nın da bu gibi malzemeleri İngiltere ve İsveç'ten tedarik ettiğine dikkat çeken Hasan Paşa, bu yüzden herhangi bir itirazın gelmeyeceğine ihtimal vermiştir. Hasan Paşa bu teklifin kabulü halinde bu işe 1.5 milyon *"taler"* yatırmayı taahhüt etmiştir. Bütün bunların yanında Prusya ile açık veya gizli, tedafüî karakterde veya

---

Matbaası ve Kütüphanesi adlı eserini referans olarak göstermektedir. Ancak, Uzunçarşılı'nın zikrettiği makalesinin sadece 17. sayfasında değil makalenin tamamında böyle bir tarihlendirmeye rastlanılmamaktadır. Kaçar ve Beydilli'nin bu konudaki görüşleri üzerinde daha önce durmuştuk. Tekrar belirtmek gerekirse Kaçar, 18 Kasım 1775 tarihini değil 29 Nisan 1775 tarihini kabul etmektedir. Beydilli ise, Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyihasında Hendesehane'ye nizam verilen tarih olan 1776 yılını kabul etmektedir.

[487] İhsanoğlu, a.g.m., s.279.

[488] Gencer, a.g.m., s.574.

kralın arzusuna uygun olarak yalnızca Avusturya'yı hedef alan, şartlarını kralın dilediği gibi tespit edeceği bir ittifak anlaşması da teklif etmiştir. II. Friedrich, Prusya'nın o anda tarafsız ve gözlemci bir tutum içinde bulunmasıyla, menfaatlerinin en iyi şekilde sağlanacağı görüşünü muhafaza ettiğinden, Rusya ile arasını açabilecek böyle bir teşebbüse girişmekten özenle kaçınmıştır[489].

Hasan Paşa'nın bu çalışmalarından başka, I.Abdülhamid tarafından bizzat görevlendirildiği çalışmaları da olmuştur. Bu cümleden olarak, I.Abdülhamid, Fransız mühendislerin Boğaziçi'nde planladıkları 25 kale ve tabyanın masraflarını çok bularak dörde indirilen yapımlarında Hasan Paşa'nın bizzat meşgul olmasını istemiştir. Bundan başka Hasan Paşa, I.Abdülhamid tarafından İngiltere'den iki İngiliz gemisinin alınması için de görevlendirilmiştir. Ancak Hasan Paşa, bu gemilerden yalnızca birini almak için İngiltere elçisiyle görüşmelerini sürdürmüş, sonuçta bir İngiliz firkateynini kırk kese akçeye mirî adına satın almıştır[490].

Hasan Paşa'nın donamayı yenileştirmekte başarılı olduğu söylenebilir[491]. 1784 yılına gelindiğinde Osmanlı donamasına 22 gemiyle daha küçük 15 gemi kazandırmıştır. Ancak Hasan Paşa'nın subay ve denizci yetiştirmekte aynı derecede başarılı olduğu söylenemez. Bazen atamaların yetenek gözetilmeksizin rüşvet ve iltimasla yapılması sebebiyle az sayıda kalitesiz subaylarda yetiştirilebilmekteydi. Bu durum gemilerde disiplinin bozulmasına ve başıbozukluklar görülmesine neden olmaktaydı. Bütün bunlara rağmen Cezayirli Gazi Hasan Paşa yılmadan çalışmalarını sürdürmüş ve kendisinden sonra yapılacak daha önemli ve kapsamlı ıslahatların çekirdeğini oluşturmuştur[492].

---

[489] Kemal Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İstanbul-1985, s.125-126.
[490] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.194.
[491] Uzunçarşılı, a.g.mad., s.322.
[492] Yalçınkaya, a.g.m., s.101.

II. C. 4.Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Islahatları(1779-1781):

I.Abdülhamid, kardeşi III.Mustafa zamanında başlanan Batı usûlü ıslahatın kendi zamanında da daha geniş bir tarzda inkişafını istemekteydi. Bunun için sadaret makamına gelenlere bu hususta tam bir salâhiyet vermişse de bunların içinde ancak Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa ile Halil Hamid Paşa önemli işler görmeye muvaffak olmuşlardır[493].

I.Abdülhamid zamanında Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa, özellikle arzu edilen askerî ıslahatı yapmak üzere sadaret makamına getirilmiştir. Ancak O, mülkî düzenlemelere de önem vermiştir[494]. 22 Ağustos 1779 tarihinde sadrazamlığa atanan Mehmed Paşa, ilk iş olarak her yıl yapılagelmekte olan merkez ve eyalet değişikliklerinde geniş ölçüde değişiklikler yapmayıp, valilerin kalabalık maiyyetleriyle birlikte bir eyaletten diğer eyaletlere nakilleri sırasında halkın çekmekte olduğu sıkıntı ve acıları önlemiştir[495].

Sadrazamlığı süresince zorunlu olmadıkça görevlileri azletmeyen Mehmed Paşa, oldukça bozulmuş olan merkezdeki kalem teşkilâtını bir düzene sokarak bu daireye yetenekli şahsiyetleri getirmiştir. Bu cümleden olarak, büyük ve son derece yetenekli bir devlet adamı olan Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye vezirlik payesini vermiş ve yerine de Halil Hamid Paşa'yı Reisü'l-küttablığa atamıştır. Ayrıca kendi kardeşi Mustafa Paşa'yı nişancılıktan alıp yerine yetenekli devlet adamlarından Hacı Mustafa Efendi'yi getirmiştir[496].

Mehmed Paşa askerî alanda Humbaracı Ahmed Paşa ve Baron de Tott döneminde yeni bir düzen verilen humbaracı ve topçu birliklerinin

---

[493] Necdet Hayta-Uğur Ünal, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Gazi y., Ankara-2003, s.58.
[494] Hayta-Ünal, a.g.e., s.58.
[495] Sevim-Yücel, a.g.e., s.73.
[496] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, TTK y., Ankara-1982, s.473.

eğitimlerine son derece önem vermiştir. İsveç'ten getirtilen demir toplar ve mermilerle onların Kâğıthane'deki Sadabâd'da yaptıkları atış eğitimlerini yakından izlemiş, başarılı asker ve subayları ödüllendirmiştir[497]. Mehmed Paşa'nın bu eğitim alanındaki yakın ilgi ve izlenimlerini haber alan I.Abdülhamid, bu duruma son derece sevinmiş ve Mehmed Paşa'ya bir kürk armağan etmiştir[498].

Bu dönemde askerî alandaki girişimler yeni düzenlemelerin ağırlık noktasını oluşturmuştur. I.Abdülhamid, sefer için gerekli levâzım ve mühimmatın ikmâline, sınır kalelerinin istihkâmına önem vermiştir. *"Cebehâne, Tobhâne, Tersâne akdemü'l-umûrdandır"*, *"barut demek sefer demek"* gibi sözlerle düşüncelerini belirtmiş, adı geçen yerleri teftiş ederek dönüşte gördüklerini yazmıştır. Padişahın bu teftişleri sırasındaki izlenimlerinin kimi zaman olumlu, kimi zamanda olumsuz bir nitelik taşıdığı görülmektedir. *"Bugün Tersâne ve Tobhâne'ye vardım. Tobcubaşı ve Dökcibaşı mevcûd, ihtimâmları güzel. Ben-dahî bir kat tenbih eyledim kusur ne ise Kapu'ya arz edin deyü li'llâhil'l-hamd şimdilik bir şeyde kusûrumuz yoktur dediler"* gibi yazıları onun olumlu görüşlerini yansıtırken; Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın top ve humbara talimleri yaptırarak bir takım gayretler içinde bulunduğu sırada I.Abdülhamid onlar hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmuştur. Padişaha göre; *"Her sınıf askeriyye fesâd-dârî olmuş ve bakılmayarak askerlikten çıkmış"* tı. Ayrıca bunların *"söz yeri gelse seferde idim"* şeklindeki cevaplarla durumlarını kabul etmemelerinden rahatsız olmuştur. I.Abdülhamid'e göre çözüm *"nizâm-ı kâdîmlerine ve ecdâd-ı a'zâmın kanûnlarına"* dönüşte idi[499].

Sadrazam Mehmed Paşa bu icraatlarından başka İstanbul'da önceki yangınlarda harap olmuş semtlerin imârına çalışmıştır[500]. Osmanlı tarihi bakımından oldukça önemli bir diğer yenilikte Mehmed Paşa'nın sadaretinde

[497] Sertoğlu, a.g.e, s.15.
[498] Sevim-Yücel, a.g.e., s.73.
[499] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.190-191.
[500] Sakaoğlu, a.g.e., s.422.

yaşanmıştır. Bu gelişme, Avrupa'da yayımlanan bazı gazetelerden çeviriler hazırlanmakla görevli bir odanın Bab-ı Asafî'de kurulmasıdır. Bu gelişmeyi duyan II. Friedrich iyi haber veren -muhtemelen kendi tarafını tutan- gazetelerin (Gazette de Cléves, Courrier du Bas-Rhin gibi) takip edilmesini tavsiye etmiştir[501].

I.Abdülhamid *"gazete evrâkı hulâsa"*larını *"havâdisat sûretleri"*ni dikkatle okumuş ve bunların takibinin sürdürülmesini istemiştir. Onun gazete haberlerine olan genel bakışı ise *"Bu gazete evrâkının her birine i'timad gerçi câyiz değildir. Sıdk ve kizb ne ise mukaddemâ bilmek elzemdir elbet zâhire çıkan maddeler mâlum olur"* şeklindedir[502].

II. C. 5. Halil Hamid Paşa'nın Islahatları (1782-1785):

1736 yılında Isparta'da doğan Halil Hamid Paşa, küçük yaşta babası Hacı Mustafa Ağa ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve tahsiline burada başlamıştır. Halil Hamid tahsilinden sonra Bab-ı Âli divan kalemine alınmış, beylikçi yanında kâtip olmuştur. Daha sonra Eflâk voyvodalığı kapı kethüdası olan İstavrikizâde'ye kâtiplik yapmış, onun katli üzerine tekrar kâtiplik görevine dönmüştür. Devrin nüfuzlu şahsiyetlerin Darphane Emini Raif İsmail Efendi'nin tavsiyesiyle Âmedî kalemine alınan Halil Hamid Efendi, bu arada beylikçiliğe ait hizmetleri de görmüş, başarısı dolayısıyla hacegânlığa terfî etmiş, nihayet bizzat âmedçi olmuştur. Bab-ı Âli'deki çeşitli kalemlerde yetişerek yükselen Halil Hamid Efendi devlet teşkilât ve işleyişini çok iyi öğrenmiştir. 1779'da büyük tezkireciliğe getirilen Halil Hamid Efendi Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın isteğiyle reisü'l-küttablığa daha sonra da sadaret kethüdalığına getirilmiştir. 1781'de Bolulu İzzet Mehmed Paşa tarafından sadaret kethüdalığından azledilen Halil Hamid Efendi, kısa bir süre Tersane Eminliği görevinde bulunmuştur. Bolulu İzzet Paşa'nın kısa

[501] Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar…, s.125.
[502] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.200.

sadaretinden sonra I.Abdülhamid'in emriyle ikinci defa sadaret kethüdalığına getirilmiş, yeni sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın azlinden sonra 31 Aralık 1782 tarihinde de sadrazam olmuştur[503].

Halil Hamid Paşa 1699 Karlofça Antlaşması ile gerileyen, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve ıslah zarûretini, seleflerinden bazıları gibi yalnızca idrak etmekle kalmamış, bütün hayatî tehlikeleri göze alarak bunu uygulama azim ve cesaretini göstermiş olan nâdir devlet adamlarından biridir[504].

Halil Hamid Paşa'nın sadareti dışarıda Kırım meselesi yüzünden Rusya ile tırmanan krizin had safhaya ulaştığı, içerde ise merkezî devlet yapısının sarsıldığı, özellikle devletin eyaletlerinde karışıklık ve kopma tehlikesinin yaşandığı bir zamana rastlamaktadır. İşte böylesi olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir zamanda sadarete getirilen Halil Hamid Paşa'ya verilen Hatt-ı Hümâyûn'da kendisine istiklâl verilmiş, ocak ağaları ve devlet ricalinden olanların her birini istihkaklarına göre istihdam etmesi, varidat ve masarifata dikkat ve itina göstermesi, hudutlardaki kuvvetlerin, mühimmat ve levazımatının tekmil ve tanzim olunması tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte Hatt-ı Hümâyûn'daki *"metâlibi şahanêm icrasında ve kâffe-i umûru devlet-i âliyyemde müstakîl"* tabirinin yer alması icabında hükümdarın emirlerini bile yapmayacak demekti[505].

Halil Hamid Paşa, devletin içinde bulunduğu durumu dikkate alarak, Osmanlı Devleti'nde yapmak istediği ve devlete bütünüyle yeniden şekil verecek kapsamda köklü bir reform projesine sahipti. Paşa, bu projesi hakkında İsveç sefareti baş tercümanlarından olan D'Ohsson'a bazı açıklamalarda bulunmuştur. D'Ohsson'un ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla,

---

[503] Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., **TDVİA**, C.XV, İstanbul-1999, s.316-317.

[504] Beydilli, a. g. mad., s.316; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Sadrazam Halil Hamid Paşa**, Türkiyat Mecmuası, C.V *(ayrı basım)*, İstanbul Devlet Basımevi, 1936, s.214: Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa'yı XVIII. yüzyılda ıslahat yapmak isteyen sadrazamların en ileri geleni, hatta birincisi olarak vasıflandırmaktadır.

[505] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.218.

Halil Hamid Paşa ziraî sahada yapılacak geniş ıslahat ile üretimin arttırılmasını dolayısıyla millî gelirin yükseltilmesini planlamakta, idaredeki her türlü kötülük ve aksaklıkların ortadan kaldırılması için bir dizi geniş tedbirler getirmeyi düşünmekteydi. Özellikle ordunun kuvvetlendirilmesine ayrı bir önem veren Halil Hamid Paşa, bu iş için Fransa'dan zabit, topçu ve mühendis gibi uzmanlar getirtilmesi işine Fransız elçisi kanalıyla teşebbüs etmiş bulunuyordu. Donanmanın ıslahı konusunda ise gemi yapımındaki ehliyetleri Bab-ı Âli'ce müsellem olan İsveçli mimar ve mühendislerin celbini arzulamakta ve bu konuda dost İsveç Kralı'nın yardımına güvenmekteydi. Karadeniz'i bütün devletlerin gemilerine açmayı düşünen Halil Hamid Paşa, böylece bu denizde Rusya'nın tek taraflı üstünlüğüne bir son verebileceğini hesaplamaktaydı[506].

1783'de Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi ve 18 Aralık 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakını tanıyan bir senedin verilmesinin mecliste oy birliği kararlaştırılmasının ardından Rusya ile olan münasebetlerin gerginleşmesi askerî alanda ıslahatların gerekli olduğunu tekrar gün yüzüne çıkartmıştı. Devletin düzene girmesi için özellikle askerî alandaki ıslahatın gerekliliğine inanan Halil Hamid Paşa[507] askerî işlerle hudut işlerini ve olası bir savaş ihtimaline karşı hazır bulunması için harp levazımatı ve zahire tedarikini programının başına koymuştur. İlk iş olarak timar ve zeamet sahiplerinin, timar ve zeametlerinin bulunduğu sancaklarda oturmalarını ve iki ay zarfında bunların yerlerine gitmelerini ilân ederek gitmeyenlerin dirliklerinin ellerinden alınarak başkalarına verileceğini ilân etmiştir. Bundan beklenen, harp vukuunda bunların derhal alaybeyleri kumandaları altında toplanmasını ve orduya katılmalarını sağlamaktı. Bu amaçla Halil Hamid Paşa, taşraya denetleyiciler yollamıştır[508]. Halil Hamid Paşa'dan öncede bu iş düşünülmüş ve emirler verilmişse de takip edilmediğinden yürüyememişti. Ayrıca Halil Hamid Paşa, timar ve zeamet sahiplerinden vefat enlerin dirliklerini

[506] Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", **Tarih Dergisi**, S.XXXIV (İstanbul-1984), s.271-272.
[507] M. İlgürel, "I. Abdülhamid", **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993, s.168.
[508] Yalçınkaya, a.g.m., s.102; Shaw, a.g.e., s. 313.

alaybeylerinin hile ve deside ile asıl müstehiklerine vermediklerini bildiğinden alaybeylerinin hilelerine manî olmak için vali ve sancak beylerinin dikkatini çekmiş ve bu hususu her tarafa duyurmuştur[509].

Bu çalışmalardan sonra Yeniçeri Ocağı'nın ıslahına girişen Halil Hamid Paşa, bu işe her şeyden önce mevcudun yoklanması ve fiilen hizmet vermeyenlerin ellerine geçmiş olup ancak onda biri ocak elinde bulunan *"esami"* lerin açığa çıkarılması gibi geniş bir menfaat çevresinin muhalefet ve düşmanlığını üzerine çekecek bir harekete girişmiştir. Ulûfenin kırdırılmak suretiyle alınıp-satılmasını da yasaklayan Halil Hamid Paşa, *"esami iradı"* ile geçinenlerin ellerindeki esamilerin hükümsüz olduğunu ilân ederek yoklamalar sonucunda açıkta ve gizlenmiş bulunan binlerce mahlûl esaminin hazineye devredilmesini sağlamıştır[510]. Halil Hamid Paşa'nın bu yeni ve sıkı denetimleri sayesinde hazinenin 1.9 milyon kuruş kadar tutan kaybının önü alınmıştır. Ancak onun bu icraatı ileride de görüleceği gibi onun hayatına mal olacak etkenlerden sadece birisini oluşturmuştur[511].

Bundan başka eğittim ve disiplin kabul etmeyen yeniçerin askerlikten atılması, yeniçeri ve sipahilerin Avrupa tipi piyade-topçu taktiklerini ve silahlarını öğrenmeleri için çaba harcamıştır[512]. Fakat Halil Hamid Paşa Osmanlı ordusunun tümüyle çağdaşlaştırılmadıkça ve desteklenmedikçe bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanacağını anlamıştı. Bu yönde Halil Hamid

---

[509] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.222-223.
[510] Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., s.317.
[511] Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan y., İstanbul-1986, s.78-79.
[512] Shaw, a.g.e., s.313. Shaw, Halil Hamid Paşa'nın bu çalışma neticesinde yeniçeri ocağına kayıtlı olanlardan üçte ikisini temizlediğini ve kalanlarında aylıklarını arttırdığını ileri sürmektedir. Ancak bu tarihte yeniçerilerin nüfusu önceki tarihlere göre çok daha fazla artış göstermiştir. Yavuz Cezar bu konu ile ilgili olarak 1670 yılında devletin 53.849 yeniçeriyi beslemek durumunda iken Halil Hamid Paşa'nın sadaretinin son yılı olan 1785 yılında maaş vermek, doyurmak, giydirmek zorunda olunan yeniçeri sayısının 128 bini aştığını belirtmektedir. (bkz. Cezar, a.g.e., s.97.) Halil Hamid Paşa'nın yeniçeri ocağında ıslahat yaptığı ve bunda belli ölçüde başarılı olduğu doğrudur. Ancak yeniçerilikle ilgisi bulunmayanların üçte ikisini temizledi gibi bir yorum inandırıcı değildir.

Paşa, eski ve yeni ikilemini sona erdirmek için iki grubu birleştirmeyi ve eski birliklere yeni birliklerin düzen, disiplin ve silahlarını vermeyi düşünmüştür[513].

Askerî teknik sınıfların zamanın savaş usûl ve ihtiyaçlarına cevap verecek bir hale getirilmesi ve sürekli eğitim içinde olmaları için giriştiği icraat Sürat topçularının yeniden teşkili, Lâğımcı ve Humbaracı Ocağı'nın ıslahı, her türlü askerî mühendislik bilgilerinin verilmekte olduğu, ancak ihmale uğramış olan Mühendishane'nin yeniden elden geçirilmesi ve genel planda bütün bu işlerde bilgi ve tecrübelerinden istifade etmek amacıyla, özellikle çok sayıda Fransız uzmanın hizmete alınması gibi çeşitli boyutlardadır[514].

Avrupa'da olduğu gibi dakikada sekiz atış yapabilecek kadar serî ve isabet kaydedecek kadar da mahir olan Sürat topçuları Ocağı, III.Mustafa'nın saltanatının son yılında teşkil edilmiş, I.Abdülhamid'in saltanatının ilk iki yılında faaliyette bulunmuşsa da Osmanlı ordusundaki bütün topçuların hem eğitim hem de maaş bakımından aynı seviyeye getirilmesi düşünülerek Sürat topçuları ile normal topçu birliklerinin birleştirilmesi karşılaştırılmıştı. Sadrazam Derviş Paşa'nın *"sa'y-i mirî olmak"* ve *"bi-lüzûmdur"* düşünceleriyle veya *"fazla masrafı mucip oluyor"* gibi zahiri bir sebeple 27 Eylül 1776'da Topçu Ocağı'na katılan Sürat Topçuları Ocağı bu tarihten sonra ihmale uğrayarak kaldırılmıştı[515]. Halil Hamid Paşa bu sınıfı daha mükemmel bir şekilde kurmak için harekete geçmiştir.

Fransız sefinesine müracaatla gerek Sürat topçuları Ocağı ve gerek kurulacak olan istihkâm mektebi için mütehassıslar istemiştir[516]. Eski Sürat

---

[513] Hayta-Ünal, a.g.e., s.61; Yalçınkaya, a.g.m., s.102.

[514] Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., s.317; *aynı yazar*, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", s.67; İlgürel, a.g.m., s.168; Baysun, a.g.mad., s.74.

[515] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.192; Mümtaz Turhan , **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca y., 4b., İstanbul-2002, s.147.

[516] Fransa'nın doğu siyaseti gereği Osmanlı Devleti'ne askerî yardımda bulunma siyasetine karşı Osmanlı yönetimi daima tereddütle yaklaşmıştı. Fakat Halil Hamid Paşa bu tereddüdü bırakarak, yeni bir kalkınma yolunun açılacağı düşüncesiyle Fransa'nın askerî yardım talebine olumlu yaklaşmıştır. Fakat Fransa'nın yeni yardım siyasetine göre yardım adeta zorlanacak, büyük ölçüde uzman ve malzeme gönderilecek, Osmanlı Devleti ne yolda giderse gitsin Fransa yardımı kendi

topçularını yetiştiren Aubert ve beraberinde gelen Çavuş Gramper Tophane Nazırı Emin Ağa'nın nezareti altında çalışmalara başlamışlardır[517]. Halil Hamid Paşa, sayıları iki yüze yaklaşan eski süratçilerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanarak Sürat Topçuları Ocağı'nı yeniden canlandırmaya çalışmıştır. 1783'de yeni bir nizamnâme hazırlanarak bu ocağın mevcudunun 2000 kişiye çıkarılması öngörülmüştür. Topçu Ocağı'ndan ayrılarak Tophane-i Âmire kışlası civarında yeniden inşâ edilerek maaş vs. tahsisatları verilmiştir. Bu nizamnâmeye göre ocağın zabit ve neferlerinin maaş, yevmiye, tayinat ve emeklilik şartları şu şekilde tespit edilmiştir[518]:

1. *İki yüz eski süratçi, yeni alınacak 1750 nefer topçuya haftada üç gün talim esnasında sürat topu kullanımı öğreteceklerdir. Bu yeni neferlere on beş akçe yevmiye verilecek ve eğitimlerini tamamlayıp usta olanların yevmiyelerine beşer akçe ilave ile yirmi akçeye çıkarılacaktır.*
2. *Yeni topçular güçlü kuvvetli kimselerden seçilecektir. Bunlar daima kışlalarında kalacaklar ve emekli olmadıkça evlenemeyeceklerdir.*
3. *Yaşlı ve iş göremez olanları veya mahlûl gazilere tophaneden otuz akçe, yaralanma sefer esnasında olmuşsa kırk bazen elli akçeye kadar sadrazamın iradesiyle daha da fazla maaş ile emeklilik haklarına sahip olacaklardır.*

çıkarları sağlayacak şekilde yapacaktı. Bu dönemde Fransız diplomasinin üç amacı bulunuyordu: Kapitülasyon imtiyazlarının genişletilmesi, Avusturya'nın Akdeniz'e Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasının önlenmesi, Katolik müesseselerinin propaganda faaliyetlerine karşı konan kısıtlamaların kaldırılması. (Başlangıçta Fransa'nın yardım siyaseti Osmanlı'yı Rusya'ya kaşı militer anlamda güçlendirme, aynı zamanda Osmanlı'nın Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde Fransa'ya ticaret üstünlüğü sağlaması gibi iki amaç güdüyordu.) Yardım eylemleriyse alanı kapsıyordu: 1) İnceleme – istihbarat 2) Top dökümü ve süratçi topçu kıtalarının yetiştirilmesi 3) Tersane, istihkâm ve topçuluk alanlarında eğitim ve kitapların hazırlanması. Bu dönem Osmanlı-Fransa ilişkileri ve Fransa'nın Osmanlı üzerindeki siyaseti için bkz. Berkes, a.g.e., s79-82; Boppe, a.g.m., s.17-33; Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Önce Garplılaşma Hareketleri (1718-1839)", **Tanzimat I**, Maarif Vekaleti y., İstanbul-1940, s.23-24; Turhan, a.g.e., s.143.

[517] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.226; Yücel-Sevim, a.g.e., s.76.

[518] Kaçar, "… Sürat Topçuları Ocağı", s.651; Nizamnâmenin tam metni için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, C.II, Ankara-1944, s.91-93.

4. *Vefat edenler veya vazifesini terk edenlerin yerine topçu mülâzımı olan bekâr "yiğitlerden" seçilip eskisinin esamisi bunlara verilecektir.*
5. *Bu ocağın neferleri Topçu Ocağı'ndan farklı olmayıp ağa ve zabitanları idaresinde serasker maiyyetinde olacaklardır. Görev esnasında her dokuz nefere bir "üstad" tayin olunacak ve bu üstad'lara iki akçe terakki verilecektir.*
6. *Daha öncede her bir topun altı nefer ile idaresi mümkün kabul edilmiş ise de, muharebede yaralanma veya şahadet göz önünde bulundurularak bu sayı top başına (Baron de Tott zamanındaki gibi) on kişiye çıkarılacaktır.*
7. *Neferler savaş ve barış zamanlarında esamilerini terk edemeyeceklerdir. Bu konuda herhangi bir talep gelirse, cezalandırılacaktır.*
8. *Süratçi neferatının talim ve terbiyelerine "Hudemâ-yı Devlet-i Âliye" den birisi nezaret edecektir. Maaş dağılımı esnasında nazır bizzat hazır bulunacaktır. Neferler maaşlarını almaya bizzat kendileri geleceklerdir. "Pusula" ile maaş verilmeyecektir.*
9. *Ocağın bir yıllık, dört taksit halinde ödenecek mevacipleri toplamı 77.437.5 kuruştur. Bu meblağ devletin tasarruf tedbirleri muvacehesinde Dergâh-ı Âli yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, sipah ve silâhdar ocaklılarından alınacak "mahlûlattan" elde edilecek paralardan karşılanacaktır. Kalan küsûru ise sadrazam, kethüda, defterdar, reisü'l-küttab ve çavuşbaşılarına tahsis olunmuş olan 134.000 kuruşluk mevkuf akçelerden karşılanacaktır. Bu paralardan artan kısım ocağın et ve ekmek giderlerine mahsub edilecektir. Bu para Hazine-i Âmire'de toplanacak ve başka bir işte kullanılmayacaktır. Eğer burada toplanan para birikirse süratçi neferi sayısı arttırılacaktır. Ayrıca nazır olacak kimseye senelik dört taksit halinde üç bin kuruş maaş verilecektir.*

Halil Hamid Paşa, ordudaki bütün topçuların ve diğer askerî sınıfların yapılan düzenlemelerin dışına çıkmamaları için ve nizamların değişen şartlarla bozulmamasını sağlamak üzere küçük bir risale hazırlatmıştır. Sadrazam topçubaşı olanlara bu risalelerden birer tane verilmesini istemiş ayrıca risalenin neferlerin kolayca anlayacağı dilde kaleme alınmasını ve topçubaşıların bunları gece gündüz yanlarından ayırmayarak mütalaa eylemelerini bildirmiştir[519].

Ocak efradı haftada üç gün Beyoğlu ve Sadabad'da talim görecekler ve top talimi yapacaklardı. Bu topçu neferlerinin başlarına, diğer askerlerden ayırmak için yeşil püsküllü on iki dilimden oluşan (terk) dikilmiş beyaz çuha başlık giydirilmiştir. Ayrıca ocağın nizam ve intizamına sadrazam bakacak ve senede bir defa yoklama yapılacaktı. Halil Hamid Paşa, Sürat Topçuları Ocağı'na büyük özen göstermiş, hiçbir şeylerini ihmal ettirmemiştir. Kısa zamanda oldukça ilerleme kaydeden sürat topçularının talimleri için iki kantar barut[520], sürat arabaları[521], sürat topu[522], hartuc ve teneke falya[523] vs. malzemeler Tophane'den kendilerine verilmiştir.

İstanbul'dan başka, Mora, Çıldır, Sofya, Bosna, Erzurum, Niğbolu, Halep gibi eyalet ve şehirlerin valileri maiyyetinde de sürat topçularının ihdasına gidilmiştir. Bunlardan Bosna valileri maiyyetinde bulunmak üzere tertip olunan sürat topçularının Mora süratçilerinin nizamına benzer bir şekilde miktarı, bölükleri, komuta kademesi, eğitimcileri, görev süreleri ve talimleri ile mevaciplerinin ne surette olacağına dair nizamı belirlenmiş, Bosna valililerinin maiyyetinde kullanılmak üzere 20 kıt'a sürat topu ile dört usta nefer süratçi gönderilmiş, iki yüz nefer yazılmıştır. Bu sürat topçuları için ağa, çavuş, usta ile beraber iki yüz süratçi neferatının haftada iki gün barut ile

[519] Kaçar, "…Sürat Topçuları Ocağı", s.651.
[520] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.226-227.
[521] **C. AS. 45094.**
[522] **C. AS. 9662.**
[523] **C. AS. 48004.**

talim etmeleriyle birlikte her gün talim yapmaları istenmiştir[524]. Ayrıca gerek Bosna'daki süratçiler gerekse diğer eyalet ve şehirlerde kurulan süratçilerin mevacipleri tahsil ve irsal edilmiştir[525].

Halil Hamid Paşa'nın sadaretinin son yılında (1199/1785) İstanbul'da oluşturulan sürat topçularının mevcudu 1040 rakamına ulaşmış, esamileri topçu ocağı eşkincileri yevmiyesinin tamamını kapsadığından, süratçilerin mevcudunun -muhtemelen onun sadaretten azlinden sonra- 250 ile sınırlandırılarak topçu ocağı bütçesinin yeterli hale getirilmesi kararlaştırılmıştır[526].

Halil Hamid Paşa, Sürat Topçuları Ocağı'nda olduğu gibi Lâğımcı ve Humbaracı Ocağı içinde aynı şekilde yoklamalar yaptırıp, esamilerin hizmet erbâbı elinde bulunmasına dikkat edilmesini sağlamış, bunlarla ilgili belirli-programlı talimler hazırlatmış ve nizamlarına tam olarak uygulanmasına çalışmıştır. Halil Hamid Paşa'nın sadaretinden önce bu ocak efradının yirmisi her sene Hızır-ı İlyas'tan kasıma kadar İstanbul'a gelerek Kâğıthane'de humbaracılığa ait müsamereler yapmaktaydılar. Halil Hamid Paşa sadrazam olduktan sonra Rumeli'deki humbaracılara dair yaptığı tamimde ilkbaharda elli kişinin talime iştirakini emretmiştir. Bu talimlerin birinde (27 Şaban 1198-1784 Temmuz) I.Abdülhamid'de bulunmuştur[527].

1775'te açılmış bulunan Hendesehane (Hendese Odası) Halil Hamid Paşa'nın özelikle önem verdiği bir konu olmuştur. Hendesehane 29 Nisan 1775'te Baron de Tott'un nezaretinde kurulduğu zaman, hoca olarak başına Seyyid Hasan Hoca'nın getirildiğinden daha önce bahsetmiştik. Seyyid Hasan Hoca 1781 yılına kadar Hendesehane'deki bu vazifesini sürdürmüş, 27 Mart 1781 tarihinde Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından donanmaya ikinci kaptan olarak tayin edilince (Kapudâne) Hendesehane

[524] **C. AS. 13114.**
[525] **C. AS. 49594, C. AS. 41181, C. AS. 3181.**
[526] **H.H. 33.**
[527] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.233.

hocalığına Seyyid Osman Efendi getirilmiştir. Seyyid Osman Efendi'nin tayininde *"Hoca-yı Mühendishane der Tersane-i Âmire be-nâm Es seyid Osman Efendi b. Süleyman el-Hamidî"* ifadesi kullanılmıştır. Bu tarihten yani 1781'den itibaren Osmanlı resmî belgelerinde bu müessese *"Hendesehane"* yanında *"Mühendishane"* olarak da anılmaya başlamıştır[528].

Tek odalı-mekân ve eğitim yönünden yetersiz olarak üç kıtada geniş toprakları ve denizleri bulunan bir devletin ihtiyacına cevap vermesi beklenen- eğitim ve kadrolarıyla çağını yakalayamamış, öğrencileri müdâvemet telakki dışında eğitimi zorunlu olarak takibe mecbur tutulmayan ve bu anlamda okula kayıt ve mezuniyet statüsü henüz belli olmayan bu kurum Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın ıslahat teşebbüsleri çerçevesinde tekrar ele alınmıştır[529].

Önce mekân sorununa bir farklılık getirilmesi için, o sıralarda Tersane Emini olan Mehmed Ataullah Efendi tarafından, Tersane zindanı yanında üç ambarlı kalyonların yapıldığı mahal civarında birkaç odalı bir bina inşâ edilerek, okul 1784'te mevcut hoca ve öğrencileri ile buraya nakledilmiştir[530]. Bununla birlikte Kasım 1784'te Halil Hamid Paşa'nın emriyle Tersane kâtiplerinden vs. hevesli olanlarından isteyenlerin hendese öğrenmek üzere haftada iki gün Mühendishane'ye devamları temin edilerek hariçten de öğrenci kabulü sağlanmıştır. Harici öğrenciler için Kaptan Paşa ayrıca 32 kuruşluk *"mekûlat ve meşrûbat"* tayinatı tahsis etmiştir[531].

30 Aralık 1784 tarihinde sâdır olan fermân-ı âli ile Mühendishanedeki mevcut alet ve eşyalar tespit edilerek Baş muhasebeye kaydedilmiştir. Tersane-i Âmire-i Mühendishane'de mevcut olan alet ve eşyanın listesi şöyledir[532]:

---

[528] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.682.
[529] Beydilli, … Mühendishane…, s.24.
[530] Beydilli, … Mühendishane…, s.24.
[531] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.682.
[532] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.89-91.

Mühendishane'de mevcut kitap ve haritalar	
Türkî Cihannüma	1 cilt
Tarih-i Van Kulu	2 cilt
Frengi Cihannüma	3 cilt
Harita-i Derya	1 adet
Müteveffa Mühtedî Mühendis Mehmed'in[533] *muhallefatından Mühendishane'ye vaz'olunan kitaplar*	
Hendeseye dair basma kitâb-ı Efrenci	46 cilt
Bazı Efrenc yazısıyla defterler ve kâğıtlar	

Mühendishane'de mevcut ustuç (sandık) içinde bulunan âletler			
Hendese ve coğrafya âletleri	*Adedi*	*Hendese ve coğrafya âletleri*	*Adedi*
Pergel	6	Prinç nısf dâireli çarköşe zâviye âleti	1
Pergel-i nisbet	2	Tahtît-i hutut-ı üstuvânî için prinç cetvel	1
Nısıf dâire (1 prinç 1 kurşun)	2	Murabbâ mesâhâ tablası	1
Cedvel kalıbı	5	Nısf dâireli mesâhâ tablası	1
Küre-i arz (kebîr, sagir ve vasat)	3	Müdevver ve dürbünlü kebîr mesâhâ tablası	1
Prinç müşebbek küre-i semâ	1	Mizân-ı mâ (1 adet sehpa)	2
Prinç mu'addel âfakî	1	Resmi tevsi' ve tazyîk için abanos âlet	1
Pusulâ-yı Frengi	1	Afâkî kıblenümâ	1
Mizân-ı burudet ve harâret	1	Oktant-ı İngiltere	1
Prinç usturlab (kebir)	1	Ahen mil	7
Rub'u daire	1	Zincir	1
Prinç mizân-ı humbara (sagir)	1	Abanos cedvel	1
		Arşın-ı Frengi	1

[533] Halil Hamid Paşa'nın sadrazamlığının 12. gününde kendi maiyetine aldığı bu mühendis aslen Prusyalı bir zabittir. Kendisi Osmanlı ordusunda vazife almak istemiş, top ve özellikle humbara fenninde üstat olduğunu ve aynı zamanda humbara atışları konusundaki bilgisini de belirtmiştir. bkz. Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.233.

Taraf-ı hazret-i âsafâneleri (Sadrazam Halil Hamid Paşa) tarafından tedarik ve Mühendishane-i merkumeye vaz'olunan âletler			
İki ayrı yeşil zarflı ustuç içindeki âletler	*Adedi*	*İki ayrı yeşil zarflı ustuç içindeki âletler*	*Adedi*
Sim pergel	3	Abanos cedvel	1
Sim nısf dâire	1	Korsakos	1
Sim pâ-yı pergel	4	Demir miftah pergel	1
Sim zarflı kalem	1	Sandalye	13
Sim kalem zarfı	1		

Bu kitap, alet ve edevatın dışında yeterli sayıda mutfak eşyası, kahve takımı ve minder gibi günlük kullanıma yönelik eşyalarda listede yer almıştır. Diğer taraftan Hendesehane'nin ilk hocası olan Cezayirli Seyyid Hasan Hoca'nın Zilkade 1202 (Ağustor 1788)'de vefat ettiği zaman terekesinde bulunan kitaplar, Mühendishane'ye konulmak üzere alınmıştır. Bunlar arasında Mühendishane'ye ait Fransızca 7 ciltlik Hendese kitabı; Enderûn-ı Hümâyûn'dan gelen ve Hasan Hoca tarafından istinsah edilmiş olan *"Şekilli âlât-ı harb ve edevât-ı cenk"* kitabı: Belgrad Tercümanı ve Mimarı Osman Efendi'nin *"Hediyetü'l-Mühtedi"* adıyla tercüme ettiği Arapça tek ciltlik hendese kitabı; Cezayirli Seyyid Hasan Hoca'nın sefain ve kalyon inşâ fennine dair tercüme ettiği Türkçe tek ciltlik *"Sefinetü'l-Fikr Meşhûnet fi'd-Dürer"* isimli risalesinden üç nüsha ve ayrıca sürat toplarına dair Türkçe tek ciltlik bir risale bulunmaktadır[534].

Mühendishane'deki kitap, alet ve eşyaların tespit ve kaydedilmesinin ardından ilk ders programlarında da düzenlemelere gidilmiş ve eğitim kadrosu ise Fransa'dan getirilen Lafitte- Clavé ve Monnier gibi mühendislerle takviye edilmiştir[535]. Bu düzenlemeye rağmen, bu mühendislerinde bahriye işlerinden anlayan mühendisler olmadığı ve yalnızca istihkâm ve kale işlerinden anlayan *"kale mühendisleri"* olduğu belirtilmektedir. Böyle bir tercih

[534] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.91.
[535] İhsanoğlu, a.g.m., s.280; Boppe, a.g.m., s.28.

ise *"kara mühendisliği"* alanında da bazı şeyler yapılması gerektiğinin anlaşılmış olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber o sıralarda Tersanede bahrî bilimlerle uğraşan bu mühendishane dışında teknik eğitim veren başka bir kurum bulunmadığı için bu Fransızların kendi branşları ile ilgili dersleri burada vermekten başka çözüm yolu bulunamamıştır[536].

1784'te Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn'a bir *"istihkâm"* kısmı ilâve edilmiştir[537]. Böylece Halil Hamid Paşa'nın sadareti zamanında burada verilmeye başlanan istihkâm, tâbiye ve hendese dersleri ile *"Deniz Mühendishanesi"*nin içinde *"Kara Mühendishanesi"*nin de ilk nüvesi oluşturulmuştur[538].

Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn'da ders vermeye devam eden Lafitte-Clavé ve Monnier, istihkâmcılığa dair derslere 28 Ekim 1784 tarihinden itibaren başlamıştır. İstihkâmcılığa dair tatbiki dersleri Lafitte-Clavé ve Monnier vermiş, derslerin hendese ağırlıklı teorik (ilmî) kısımları için iki yeni hoca atanmıştır. Bunlar Gelenbevî İsmail Efendi ve Kassabbaşızâde İbrahim Efendi'dir[539]. Fransız mühendisler tarafından verilen dersleri Bab-ı Âli tarafından görevlendirilen tercüman Gregoire miran tercüme etmiş ve öğrenciler ellerindeki kâğıtlara kopya ederek takip etmişlerdir[540]. Başlangıçta pazartesi ve perşembe günü verilen istihkâmcılık dersleri daha sonra salı ve cuma günlerine alınmıştır. Derslerin haftada iki gün ile sınırlandırılmasının ve Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn'un tatil günleri yapılmasının sebebi, buradaki kadrolu halife ve şakirdanın haftada beş gün olan eğitim programının dışında kalan iki günlük tatilde bu dersleri takip etmelerini sağlamaktır[541].

---

[536] Beydilli, … *Mühendishane…*, s.24.
[537] Beydilli, "Küçük Kaynarcadan Yıkılışa", s.67.
[538] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tazminat**, TTK y., Ankara-1992, s.348.
[539] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.233; İhsanoğlu, "…Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", s.348.
[540] Kaçar, "…Mühendishanelerin Kuruluşu", s.684.
[541] Kaçar, "…Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları…", s.93-94.

1786 yılına kadar muntazaman devam edilen derslere olan rağbetin azalmasıyla yeni tedbirlerin alınması gündeme gelmiştir Lafitte-Clavé, Monnier, Gelenbevî İsmail Efendi ve Kassabbaşızâde İbrahim Efendi'den oluşan öğretim heyetinin müzakereleri neticesinde bir nizamnâme hazırlanmıştır. 17 Eylül 1786 (25 Zilkade 1200) tarihli nizamnâmeyle, belli sayıda öğrenciye, dersleri öğretmek ve daha sonra başkalarına öğretmek şartıyla Mühendishane'ye devam ettikleri müddetçe belli bir maaş verilmesine karar verilmiştir. Seçilen yedi öğrenciye maaş bağlanmış ve salı ve cuma günleri olmak üzere mühendishaneye devam zorunluluğu getirilmiştir[542].

Lafitte-Clavé 1784-1788 yılları arasında aralıklı olarak iki yıl boyunca Monnier'in de yardımıyla 10 kadar öğrenci yetiştirmiştir Lafitte-Clavé amacı Osmanlı topraklarının düşmanlara karşı korunmasıydı. Dolayısıyla devletin eğitim anlayışında büyük değişiklik veya kalıcı reform sağlama düşüncesi bulunmuyordu. Bu durum askerî teknik personel ve modern mühendislik bilgisine sahip kumandan yetiştirmeye yönelik eğitimin sürekliliğini sağlayamamıştır. Ancak Lafitte-Clavé kendisine verilen mesuliyet gereği yılmadan istihkâmcılık sahasında ilmî disiplin ve matematik konusuna yeniden şekil vermek için imkânlar aramış ve az sayıda da olsa sonraları Mühendishane'nin hocaları arasında yer alacak mühendislerin yetişmesini sağlamıştır. Lafitte-Clavé'in Haziran 1788'de İstanbul'dan ayrılmasından sonra Gelenbevi İsmail Efendi burada teorik dersleri vermeye devam etmiştir[543].

Halil Hamid Paşa Rusya ile harbin er geç meydan geleceğini düşünerek hudut işlerine büyük önem vermiştir. Kalelere icap eden asker, zahire ve harp levazımı fazlasıyla doldurulmuştur. Bilhassa huduttaki kalelerin iyiden iyiye tahkimine çalışmıştır. Bosna üzerinde Avusturya'nın faaliyetini dikkatten kaçırmayarak onları da top, cephane ve harp mühimmatı ile takviye ettirmiştir. Bender, Belgrad, Yeröğü gibi huduttaki mühim kaleleri

[542] Kaçar, "…Mühendishanelerin Kuruluşu", s.685.
[543] İhsanoğlu, "…Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", s.348.

tamir ettirmiştir. Bundan başka harp zuhurunda ihtiyat olmak üzere İsakçı, Sofya, Edirne ambarlarına zahire doldurtmuştur. Halil Hamid Paşa, eşya nakleden devlerin noksanlarını ikmal ettirdiği gibi top beygirleri de tedarik ettirmiştir. İstanbul'da Hasköy Tophanesi'ni faaliyete geçirterek Türk ve Fransız ustaların nezaretleri altında yeniden toplar döktürmüştür. Herhangi bir karışıklığa meydan verilmemek için menzil teşkilâtını iyice tanzim ettirmiştir[544]. Bununla birlikte yapılan düzenleme ile menzillerin bozulan nizamlarını ıslaha yönelik bir takım kararlar ilân edilmiştir. On günlük mesafenin otuz günde alınmasından dolayı aksayan haberleşme, acil işlere memûr Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarına on iki, hâssa silâhşörlerine yedi, gediklilere beş, tatarlara birer *"bârgir"*lik tuğralı emir verilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır[545].

Hamid Paşa'nın ölümünden sonra beklendiği gibi 1787-1788 Savaşı çıktığında Sadrazam Yusuf Paşa bu sefere kendisinin değil Halil Hamid Paşa'nın çıktığını söylerken yapılan olağanüstü tahkimatı ve hazırlığı ifade etmiştir. Gerçekten yığılan mühimmat seferin ilk üç yılındaki ihtiyacı karşılayabilecek durumdaydı[546].

Halil Hamid Paşa sadarete gelmesinin ardından Tersane'yi teftiş ederek donanmanın kuvvetlenmesi hakkında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile görüşmüş, inşaat tezgâhlarını ve mühimmat depolarını gezerek donanma nizamına ve donanmanın muharebe hazırlığına dair bir kanunnâme hazırlamıştır[547].

1770- 1784 yılları arasında incelemelerde bulunmak üzere İstanbul'a gelen M. Bonneval, hazırladığı raporunda Osmanlı bahriyesine önemli bir yer ayırmıştır. Gerek yönetim durumu ve gerekse gemi inşâ teknolojisi bakımından oldukça geri bulduğu Osmanlı bahriyesi hakkında gemi

[544] Shaw, a.g.e., s.313; Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.223-224.
[545] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.195-196.
[546] Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., s.317.
[547] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.224.

kaptanlarının tecrübesiz ve ehliyetsiz olduğunu, donanma mevcudunun disiplinsiz ve yetersizliğini dile getiren Bonneval inşâ edilen gemilerinde bakımları iyi yapılmadığı için kısa zamanda işe yaramaz hale geldiğini anlatmaktadır[548].

Halil Hamid Paşa'nın isteğiyle 1784 senesinde Tersane'de hizmet etmek üzere Fransa'dan getirtilen bir mimar ve dört kişilik yardımcıları hemen yeni tarzda kalyon inşâsına başlamışlardır. Bu uzmanların sayısı birkaç sene içinde on ikiye ulaşmıştır. Böylece Fransız heyetin yeni tarzda kalyon inşâ etme teşebbüsleri ile Osmanlı gemi teknolojisinde yeni bir dönem açılmıştır. Ayrıca Fransız uzmanlar kullandıkları malzemeyi de kendi standartlarına göre hazırlatmak istemiş, nitekim 1785 yılında inşâsına başlanan 51 zirâ uzunluğundaki iki kalyonun mimarı olan Fransız, verdiği demir aksâma ait malzeme numunelerinin Tersane'de imâl edilmesinin güç ve pahalı olması sebebiyle Fransa'dan ithalini sağlamıştır[549]. Neticede 1790 yılına varıldığında Osmanlı donaması irili ufaklı içinde çürükleri de bulunmak üzere 90 gemiye ulaşmıştır[550].

Kırım'ın kaybı ile oluşan büyük göçlerin ve harbin ağır yükünün genel tabloyu daha da ağırlaştırdığını gören Halil Hamid Paşa, malî alanda da tedbirler alma yoluna gitmiştir. Paranın değerini yükseltmek ve fiyatları dondurmak gibi geleneksel emirlerin yanı sıra, geçen yüzyılda Avrupa rekabeti karşısında alt üst olan Osmanlı zanaat sanayinin canlandırılmasını öngörmüştür.

Halil Hamid Paşa, çeşitli dinsel ve toplumsal gruplar arasındaki çatışmayı azaltmak için bütün uyrukların Lâle döneminden bu yana moda olan Hint ve Avrupa giysileri yerine kendi sınıf ve rütbelerinin geleneksel giysilerini zorunlu kılmıştır. Böylece dışarıya akan para akışını durdurmuştur.

---

[548] Bostan, a.g.m., s.178.
[549] Bostan, a.g.m., s.178-179.
[550] Gencer, a.g.m., s.577.

Gereksinimi karşılamak için kumaş üreten loncaların üretimlerini arttırmalarını sağlamıştır[551].

Halkın yerli malı olarak İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer yerlerinde çıkan İstanbul ve Ankara şalı, Bursa ipeklisi, Şam alacası elbise giymeleri ve basma, hama kuşağı ve puşiden kuşak kullanmaları, kadınların Galata işi tabir olunan tel ve sırma ve kılaptandan sûzeni (ince işlenmiş nakış) şeyler almaları, devlet ricalinden başkalarının Hint şalı samur kürk, kakum kürk ve çiçekli giymemeleri her tarafa duyurulmuştur. Halil Hamid Paşa bu elbise nizamını ilân ederken bir müddet sonra yine eski şeklin avdet edeceğini düşünerek Hindistan'dan ve Bender Abbas'dan usta ve şal dokumacıları getirterek bunların ülke içinde üretilmesini sağlamıştır[552].

Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde oluşan hemen hemen her yöndeki yenileşme rüzgârı diğer bir önemli girişime İbrahim Müteferrika'nın matbaasının yeniden faaliyete geçirilmesine sebep olmuştur Halil Hamid Paşa'nın buna dair telhisi üzerine I.Abdülhamid, Beylikçi Mehmed Raşid ve Vakanüvis Ahmed Vâsıf'ın taleplerini kabul etmiştir. Tashihleri yapmak için Gelenbevî İsmail Efendi'nin memur edildiği *"tab'hâne"* 12 Mart 1784 tarihli beratla tekrar çalışmaya başlamıştır. Vâsıf ve Râşid'i harekete geçiren gelişme ise; Kadı İbrahim'in *"zevcesi"*nde olan matbaaya ait *"âlat ve edevâtı", "Françe tâ'ifesi"*nin satın almak istemesi ve bunun sonucunda da Roma'da basılan *"Kânûn"* gibi *"Kütüb-i İslamiyyeyi"* neşretme ihtimalleriydI.Abdülhamid döneminde bu matbaada *Sâmi-Şâkir-Subhî Tarihleri* ile *İzzî Tarihi* ve İbnü'l-Hacîb'in Arapça gramer kitabı olan *İ'rabü'l-Kâfiye* adlı toplam üç eser basılmıştır. Ancak Râşid bir süre sonra basmacılık işini terk etmiştir. Bunun sebebi olarak da büyük masraflarla bastırdığı kitapların satılmayıp elde kaldığını göstermesine karşılık Vâsıf ile anlaşmazlığa düştüğü de ileri sürülmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak İstanbul'da bir başka basımevi Fransa sefareti binasında 1784'te elçi Choiseul-Gouffier'in girişimiyle

[551] Shaw, a.g.e., s.313.
[552] Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.238.

kurulmuştur. Özelikle Fransız uzmanların askerî el kitabı olarak hazırladıkları notlar Türkçe'ye çevrilerek burada basılmıştır. Fransız Büyükelçiliği Basımevi'nin faaliyeti sefer ilânıyla birlikte sona ermiştir[553].

İki yıl dört ay kadar devam eden sadrazamlığını çok başarılı bir şekilde sürdüren ve bizzat I.Abdülhamid'in hizmetlerinden duyduğu memnuniyeti çeşitli vesilelerle dile getirdiği Halil Hamid Paşa 31 Mart 1785 tarihinde aniden azledilerek Gelibolu'ya sürgüne gönderilmiş ve bütün mal varlığına el konulmuştur. Bir süre sonrada idamı için ferman çıkmıştır. 27 Nisan 1785 tarihinde Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın adamlarından olan Karakethüdazâde Ali tarafından öldürülerek kesik başı İstanbul'a gönderilmiş ve Orta Kapı'da teşhir edilmiştir. Onun bu aniden azli ve ardından idamının sebebi olarak Halil Hamid Paşa'nın, I Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine genç Şehzade Selim'i geçirmeyi planladığı ve bu tertibinin ortaya çıktığı şeklinde yorumlanmıştır[554]. Böyle bir hareketin içinde oldukları belirtilen Şeyhülislam Dürrizâde Mehmed Ataullah Efendi, önceki Yeniçeri Ağası Yahya Ağa ve Vezir Raif İsmail Paşa'nın da görevlerinden uzaklaştırılıp bir süre sonra katledilmiş olmaları bu ihtimali güçlendirmektedir. Ancak, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına sessiz kalmasına karşı kamuoyunda duyulan derin infial yanında, girişmiş olduğu ıslahatların özellikle askerî kadroların yoklanmasından ötürü menfaatleri zedelenen kesimlerin düşmanlığını üzerine çekmesi ve perde arkasında kendisinden önceki ve sonraki bütün sadrazamlara tahakküm ederek onların icraatlarında etkili olan I.Abdülhamid'in mutemedi ve Atabek-i Saltanatı Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın muhalefetine yol açması, padişahı tahttan indirme isnadıyla gelişen azli ve katlinin başlıca sebebi olsa gerektir[555].

Devleti işlerine vâkıf, değerli, tecrübeli, meselelere cesaretle el atan ve ıslahatçı bir kişiliğe sahip olan Halil Hamid Paşa ilim adamlarını himaye etmiş

[553] Sarıcaoğlu, a.g.e., 198-199.
[554] Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., s.317.
[555] Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., s.318; Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.239-255; Sarıcaoğlu, a.g.e., 147-152.

ve pek çok hayrat yaptırmıştır. Isparta'da Hacı Ali Abdi Efendi Camisi'ni genişletmiş, suyunu getirttiği gibi 449 ciltlik kitap vakfettiği bir de müstakil kütüphane inşâ ettirmiştir. Bununla birlikte Burdur'da Çeşmecizâde Medresesi'nde bir kitaplık daha kurdurarak 117 ciltlik kitap da buraya vakfetmiştir[556]. Kasımpaşa'da Sahaf Muhyiddin Camisi avlusunda annesi Zeynep Hanım'ın adına çeşme yaptırmış, Bab-ı Âli'nin önündeki yolları genişlettirmiş ve kapının köşesine bir çeşme inşâ ettirmiştir[557].

1786'da sadrazam olan Yusuf Paşa, I.Abdülhamid'in Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'dan sonra beklentilerine en yakın bulduğu sadrazamı olmuştur. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında Osmanlı Devleti tekrar Rusya ve Avusturya ile savaşa tutuşmak zorunda kalmıştır. Ruslarla devam eden savaşta Yaş ve Hotin kalelerinin düşmesinden sonra I.Abdülhamid'in büyük önem verdiği ve *"Kilid-i Bahr-i Siyâh"* ve *"İstanbul havâlisinin kilidi mesebesinde"*[558] olarak nitelendirdiği Özü Kalesi'nin 17 Aralık 1788 (17 Rebiü'l-evvel 1203) tarihinde Rusların eline geçmesi üzerine büyük üzüntü duymuştur.

Bu kalenin kaybedilmesiyle birlikte buradan gelen 25.000 Kırımlının Ruslar tarafından katliama uğratıldığı haberleri padişahın üzüntüsünü daha da artırmıştır. 6 Nisan 1789'da I.Abdülhamid şehzadeleri Mustafa ve Mahmud ile görüşmesi sırasında sadrazamdan gelen bir kaimeden *"bir kale-yi cihânnümâ"*nın düştüğünü okuduğu anda felç geçirmiş ve aynı gün rahatsızlığı daha da artmış sabaha karşı beyin kanaması geçirerek 7 Nisan 1789 (11 Receb 1203)'da vefat etmiştir. Aynı gün Osmanlı tahtını yeğeni III.Selim devralmıştır[559].

I.Abdülhamid şehzadeliğinde kapalı bir hayat yaşamış olduğu için devlet işleri konusunda iyi bir eğitim almamıştı ve kendisinden çok önemli

---

[556] İsmail E. Erünsal, "Halil Hamid Paşa Kütüphanesi" mad., **TDVİA**, C.XV, İstanbul-1999, s.318.
[557] Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., s.318.
[558] **H.H. 717.**
[559] Sarıcaoğlu, a.g.e., s.34-36.

işler yapması da beklenemezdi. Saltanatı, Osmanlı Devleti'nin kritik devirlerine rast gelmiş, bu yüzden de sadarete dirayetli bir vezir arayıp durmuştur. Padişah, bütün devlet işleriyle yakından ilgilenip otoriteyi kendi elinde topluyor gözükmesine rağmen sadrazamlara bağımsız hareket etme salahiyeti tanımakta bu usûl de onu gerçekte bir danışman görünümünde tutmaktaydı.

I.Abdülhamid devleti içine düştüğü zor durumdan kurtarmak ve ayakta durabilmesi için bazı ıslahat hareketlerine girişmek istemiş, hiç olmazsa ağabeyi III.Mustafa döneminde girişilen ıslahat hareketlerini devam ettirmek, onları biraz daha hızlandırmak istemiştir. Sonuç olarak, dönemin birçok düzenlemesinde I.Abdülhamid'in rolü devletin büyün görevlilerinden bir şeyler yapılması yolundaki ısrarlı taleplerinden oluşmuştur.

III. BÖLÜM

III. SELİM DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ (1789-1807)

III. A. III. SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞI VE ISLAHATLARA BAKIŞI:

"Selim-î Sâlis" veya *"Sultan Selim bin Sultan Mustafa"* olarak da bilinen, Sultan III.Selim[560], Sultan III.Mustafa'nın oğlu olup, 24 Aralık 1761 (Cemâziye'l-evvel 1175) tarihinde İstanbul'da doğmuştur[561]. Annesi Mihrişah Sultan'dır[562]. Osmanoğullarının tarihinde 1725-1761 yılları arasındaki 36 yıl boyunca hiç şehzade doğmamış olması nedeniyle Şehzade Selim'in dünyaya gelişi bütün payitahtta sevinçle karşılanmış, bu kutlu doğum için Saray âdetleri gereğince İstanbul'da yedi gün yedi gece süren şenlikler yapılmıştır[563].

7 Nisan 1789 (11 Receb 1203)'da Osmanoğullarının 28. hükümdarı olarak tahta çıkan III.Selim, 18 sene 1 ay 22 gün sürecek olan saltanatının cülûsu tarihinde 28 yaşında bulunuyordu[564]. III.Selim'in Fransız İhtilali'nin yaşandığı zamana denk düşen saltanat devri Türk kültür ve medeniyet tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur[565].

III.Selim'in çocukluğu ve şehzadeliği diğer padişah adaylarından çok farklı geçmiş ve kendisi daha o zamanlar istikbale matuf bir takım faaliyetlerde bulunmuştur[566]. III.Mustafa oğlu Şehzade Selim'in iyi bir tahsil

---

[560] Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak y., 3.b, İstanbul-2000, s.429.
[561] Zuhuri Danışman, **Osmanlı Padişahları Serisi**, C.III, Zuhuri Danışman y., İstanbul-1968, s.1056.
[562] M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK y., Ankara-1980, s.99.
[563] Sakaoğlu, a.g.e., s.429.
[564] Danışman, a.g.e., s.1056: III. Selim hükümdar olduğu sırada 27 yaşını 3 ay 15 gün geçiyordu.
[565] A. Cevat Eren , "Selim III" mad, **MEBİA**, C.X, s. 441.
[566] Mithat Sertoğlu, **Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.V, Güven y., İstanbul-1998, s.2678.

görmesine itina göstermiştir. Sakaoğlu, Şemdanizâde'den naklen Şehzade Selim'e daha beş yaşında iken eğitim verilmeye başlandığını, *"şehzadenin beş yaşını tekmil buyurub ulûm-ı vehbiyyeye nâ'at buyurmayub ulûm-ı kesbiyyeye ta'allümüne hahişger"* olduğunun anlaşılması üzerine 24 Ekim 1766'da İncili Köşk önünde yapılan *"bed-i Besmele"* töreninde devlet erkânıyla ulemanın çağırıldıklarını, Selim'e ilk dersi Şeyhü'l-İslâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin verdiğini belirtmektedir[567].

En değerli hocalar elinde mükemmel bir eğitim alarak yetiştirilen Şehzade Selim bu hocalardan İslâm ve Fen ilimlerini, Arapça ve Farsça'yı öğrenmiştir[568]. Birçok Türk müellifinin kanaatine göre Şehzade Selim'de ıslahat fikirlerinin daha genç yaşta yerleşmiş olmasında babası III.Mustafa'nın büyük tesiri olmuştur[569]. Şehzade Selim daha padişah olmadan önce Osmanlı Devleti'nde ıslahat gereği duymuş ve bu duygunun tesiri içinde bulunduğu şartların kötülüğüne rağmen kendisini ıslahat için hazırlamaya koyulmuştur[570].

Şehzade Selim'in, babası III.Mustafa'nın maliye ve orduya çeki düzen vermek için çaba harcadığı ve ordunun ıslahı için Baron de Tott'dan faydalandığı sırada, teftiş için çıktığı bir gezi sırasında oğlu Şehzade Selim'i de yanında götürmüştür. Buradaki teftişten başka devlet işleri ve cemiyette yapılması gereken ıslahatlar hakkındaki konuşmalar ve münakaşalar Şehzade Selim üzerinde derin izler bırakmıştır. III.Mustafa'nın ölümünden önce tertip ettiği vasiyetnâmede oğluna padişah olduğu vakit cemiyette kaldırılması icap eden suiistimallerle yapılması gereken ıslahatı yazmış olduğu hususunda kayıtlar bulunmaktadır. Mübalağasız denilebilir ki; *"Islahat fikri III.Selim için bir baba terbiyesi ve baba mirasıdır"*[571].

---

[567] Sakaoğlu, a.g.e., s.429.
[568] Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.II, Yeni Matbaa, İstanbul-1993, s.103.
[569] Eren, a.g.mad., s.441.
[570] Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları: Nizâm-ı Cedit (1789-1807)**, TTK y., 2.b, Ankara-1988, s.10.
[571] Karal, a.g.e., s.12.

Şehzade Selim, babası zamanında ve daha önce girişilen sınırlı alıntıların yetersizliğine kâni olarak tamamıyla Avrupa usûlünde modern bir ordu kurmayı ve bu sayede devlete eski kudretini kazandırmayı düşünmüş, hep bu gaye ile meşgul olmuştur. Bu düşüncesini;

"Lâyık olursa bana baht-ı şevket
Eylemek mahz-ı safâdır bana nâsâ hizmet"

beytiyle dile getirmiştir[572].

Şehzade Selim 1774'te babası III.Mustafa öldüğünde on üç yaşında bulunuyordu. Tahta geçen amcası I.Abdülhamid saray geleneklerine uyup Şehzade Selim'i kafes dairesine koydurmakla birlikte, ona şefkatle muamele etmiş, onu yaşayışında serbest bırakmıştır[573]. Ancak Selim'in 28 yıl süren şehzadelik devri hep aynı müsait şartlar altında geçmemiştir. Özellikle 1785'ten sonra Şehzade Selim kafes arkasında üzüntülü günler geçirmiştir. Bunun sebebi ise; 1782 yılında sadrazamlığa getirilen devlet işlerine vâkıf, değerli ve tecrübeli bir ıslahatçı olan Halil Hamid Paşa'nın devlet yönetiminde güç kazandığı bir sırada, yaşlı gördüğü I.Abdülhamid'i tahttan indirerek Şehzade Selim'i tahta çıkarma isteğinin başarısızlıkla sonuçlanması iddialarının olduğu söylenebilir. Şehzade Selim bu olaydan sonra sarayda çok daha sıkı bir denetim altında yaşamaya mecbur olmuştur[574].

Şehzade Selim bu dönemde, mûsikîye ve edebiyata büyük ilgi duymuş, netice de bu alanlarda önemli bir şair ve bestekâr olmuştur. *"Sûz-i dilâra"* makamını icat etmiş, kafes hayatının verdiği ıstırap ve kasveti şiirlerinde belirtmeye çalışmıştır. En güzel parçalarını bu dönemde besteleyen Şehzade Selim, *"İlhâmi"* mahlasıyla yazdığı şiirlerini iki yüz

---

[572] Osman Turan, **Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi (Sultan Selim'in Mefkûreciliği ve İnkılapçılığı)**, C.I, Nakışlar y., İstanbul-1978, s.565.
[573] Danışman, Osmanlı Padişahları…, s.1057.
[574] Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa" mad., **TDVİA**, C.XV, İstanbul-1999, s.317-318.

sayfalık divanında toplamıştır[575]. Bundan başka*"Hüsn-i Hat"* sanatında da usta olan Selim aynı zamanda *"Mevlevî"*dir[576].

Şehzade Selim, XVIII. yüzyılın ıslahatçı geleneği içinde yetişmiş ve daha veliaht iken, ihtilal öncesi Fransasının son kralı olan XVI. Louis ile yapılacak ıslahatlar konusunda gizlice mektuplaşmış ve ondan tavsiyeler almıştır. Bu davranışı Selim'in ıslahatlar yolunda seleflerinden daha ileri gitmek niyetinde olduğunu göstermektedir[577].

Şehzade Selim, Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşarak, ondan Fransa'nın askerî ve idarî teşkilâtı hakkında bilgi almak istemiş ve aynı zamanda Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı toprakları üzerinde takip ettikleri fütuhat siyasetine karşı Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yardımını elde etmeye çalışmıştır[578]. Fransa sefarethanesi ile Selim arasındaki muhabereyi Fransa sefiri Choiseul Gouffier'in yardımlarıyla, Avrupa'ya gidinceye kadar İshak Bey, onun Avrupa'ya gitmesinden sonra ise Doktor Lorenzo sağlamıştır[579]. Selim'in Fransa Kralına ve Hariciye Nazırına gönderdiği mektuplar kendi yakınlarından olup, devrin siyaset ve ilim sahasında tanınmış bir şahsiyeti olan Ebûbekir Ratıb Efendi tarafından *"müsvette olarak"* kaleme alınmıştır. Şehzade Selim bunları gözden geçirmiş, tashih ve ilaveler yapıldıktan sonra

---

[575] Eren, a.g.m., s.442; Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, C.III, Cem y, 5.b., İstanbul-1997, s.77.

[576] Cem Dilçin, "Şeyh Galip'in Şiirlerinde III. Selim ve Nizâm-ı Cedit", **Türkoloji Dergisi**, S.XI/1 (1993), s.210: Dilçin, Mevleviliğe karşı derin bir sevgi besleyen III. Selim'in, çağının ün büyük şairi ve şeyhliği kendisinin saltanatı yıllarına rastlayan Galata Mevlevîhanesi şeyhlerinden Galip ile şehzadeliğinden beri ilgilendiğini ve ona içten bir sevgi ile bağlandığını belirtmektedir. Bununla birlikte Şeyh Galip'in de bu sevgiye karşılık, III. Selim'e sunduğu türlü şiirlerle onun yenilikçiliğini açıkça överek ve padişahın annesi Mihrişah Valide Sultan, kız kardeşleri Beyhan ve Hatice Sultanlara da yaptırdıkları cami, kasr, sahil saraylar için şiirler sunup tarihler düşerek sevgisini bu yollardan da gösterdiğini belirtmektedir.

[577] Akşin, a.g.e., s.77.

[578] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lüi XVI İle Muhabereleri", **Belleten**, S.5-6 (1938), s.192-193: III. Selim'in daha veliaht iken Fransa kralı XVI. Louis ve Hariciye Nazırı ile mektuplaşmalarına dair vesikaların sayısı on altıdır. Bunlardan ikisi Selim tarafından Fransa kralı ile Başvekiline yollanmış ve diğer ikisi de cevap olarak XVI. Louis ile Hariciye Nazırı Kont dö Monmoren tarafından gönderilmiştir. Diğer vesikalar ise; Selim'in mahremi olup Avrupa'ya gitmiş olan Safiye Sultanzâde İshak Bey'in, İstanbul'da bulunan Fransız sefiri Choiseul Gouffier'in ve Amedî Ebûbekir Ratib Efendi'nin mektuplarından oluşmaktadır.

[579] Uzunçarşılı, a.g.m., s.196.

“kendi yazısıyla” kaleme almıştır[580]. İshak Bey’in Fransa’ya gönderilmesi hakkında Fransa hükümeti tarafından Şehzade Selim’e yazılan bir cevapta, Fransa Devleti’nin İshak Bey’i misafir olarak kabul edeceği ve kendisine lazım gelen her türlü fen ve maarifin ona talim ve telkin olunacağı, Fransa’nın en muteber kale, tophane ve işyerlerinin gezdirileceği bildirilmiştir[581].

Şehzade Selim XVI. Louis’e yazdığı mektupta, babasının tarihe aşina olup Fransa’nın eskiden beri devam edip gelen dostluğuna itimat eylediğini ve bundan dolayı İngiltere ve Prusya krallarının, Rusya ile harp edilmemesi hakkında serdettikleri mahzurları dinlemeyerek Fransa’nın teşvikiyle harbe atıldığını ve bu hareketinin delili olarak Osmanlı Hazine-i Evrakı ile Mükâmele Mazbataları’nda malûmat bulunduğunu ve bu harbin neticesinde beş yüz seneden beri fütuhat ile meşgul olan Osmanlı Devleti’nin nice felakete uğradığını ve babası sağ olmuş olsaydı işlerin böyle gitmeyeceğini, mağlubiyet dolayısıyla düşmanlarından başka dost devletlerin dahi bir takım ham tekliflerde bulunduklarını ve ölümden gayri derde ilaç bulunabileceğini ve bu derde çare olarak saltanata geçtiği zaman türlü türlü ilaçlarla hastalığı tedavi edecekse de şimdiden dostlarından yardım görmek istediğini ve bunun mukabili olarak saltanata geçtiği zaman icap eden kara gün dostluğunun karşılığını unutmayacağını belirtmiştir[582]. XVI. Louis ise, şu ana kadar Osmanlı Devleti’ne yardım etmekte kusur etmediğini, ama son zamanlarda Fransa’nın da kendi ihtiyacını bile teminden aciz durumda olduğunu, şehzadenin ıslahat taraftarı olduğunu öteden beri bildiğini belirttikten sonra, savaşın güç ve fena bir şey olduğunu, her hususta düşmanla eşit bulunmadıkça savaş açmanın hatalı olacağını, muntazam bir ordu ve muktedir kumandanlar olmadıkça sefere başlamanın tehlikesini izah etmiş, cesaret ve savaşçılığın yeterli olmayacağını bildirmiştir. Bundan başka

[580] Eren, a.g.mad., s.442; Uzunçarşılı, a.g.m., s.198.
[581] Eren, a.g.mad., s.442.
[582] Uzunçarşılı, a.g.m., s.211.

Osmanlı Devleti'ne hep yardım ettiğini ve subaylar gönderdiğini de hatırlatmıştır[583].

Fransa kralının Şehzade Selim'e verdiği cevap, harp hakkında olsun ilerde yapmayı ıslahat hakkında olsun önemli tavsiyeler içermekteydi. Şehzade Selim bu nasihatlerden ve İshak Bey'in Avrupa hakkında verdiği bilgilerden faydalanmayı da ihmal etmemiştir. Bu mektuplaşma onun henüz ham durumda olan ıslahat düşüncelerinin olgunlaşmasına da fayda sağlamıştır.

Sultan I.Abdülhamid, Özü Kalesi'nin kaybı ve buradan gelen katliam haberlerinden büyük üzüntü duymuş, 6 Nisan 1789'da sadrazamdan gelen bir kaimeden bir kalenin daha düştüğünü okuduğu sırada felç geçirmiş ve ardından vefat etmişti. Bunun üzerine saltanat sırasının kendisine gelmiş olduğunu, saray an'anesine göre Darü's-saâde Ağası İdris Ağa ve Silâhdar Ağası Yahya Ağa, Şehzade Selim'in mahpus bulunduğu Şimşirlikteki harem dairesine giderek haber verdikten sonra İdris Ağa: *"Evvelâ amcanızın naaşını ziyaret edin. Sonra Hırka-i Şerif Odası'na teşrif buyurursunuz"* dedikten sonra kadim-i âdet üzere Sultan III.Selim'i alıp, Şimşirliğe bakan köşke geldiklerinde odanın kapısını açmış ve naşın üzerindeki örtüyü kaldırmıştır. III.Selim dehşet ve korku ile geri dönmek istedi ise de İdris Ağa: *"Ey Padişah! Bu ölü amcanız sizden evvel bir hükümdar idi. Âkibet bu gaddar feleğin elinden ecel şerbetini içti. Efendim, ibret gözü ile bak! Bu dünya bâki değildir. Bâki olan ancak Hüdâdır. Gece ve gündüz Allahtan korku üzere ol… Halka merhamet eyle, adaletin gölgesinde bütün âlem hoş kal olsun. Allahtan medet iste… Rabbim selâmet versin! ..."* demiştir[584]. Bundan sonra III.Selim, Hırka-i Şerif Odası'nda 7 Nisan 1789 (11 Receb 1203)'de muhteşem bir merasim ile Osmanlı tahtına cülûs etmiştir.

---

[583] Uzunçarşılı, a.g.m., s.212-215. III. Selim'in şehzadeliği döneminde Fransa Kralı ve Başvekili ile muhaberesine ait vesika örnekleri için bkz. *aynı yazar*, a.g.m., s.217-246; ayrıca Fransa Kralı Louis'in III. Selim'e gönderdiği bir mektubu için bkz. Tahsin Öz; "Fransa Kralı Louis XVI'nın Selim III'e Nâmesi", **TV** , 1/III (1941), s.198-202.

[584] Danışman, Osmanlı Padişahları…, s.1056-1057.

Yeni padişah, genç ve azimli bir padişah olarak tahta çıktığında, on beş yıl kafeste veliaht sıfatıyla, tahta çıkacağı günü bazen tevekkül bazen teessür ile beklemiş, çoğu kere de hiddete kapılarak uzayan bekleme devresine lânetler etmiştir. Bu sebepledir ki; III.Selim sarayın dar ve karanlık dairesinden devletin muhteşem ve göz kamaştıran tahtına çıktığı vakit ümitlerini gerçekleştireceği anın geldiğine hükmetmiştir[585].

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri memlekette artan huzursuzluk ve 1788'den beri Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşlardaki başarısızlığın sebepleri yaşlanmış padişahın idaresizliğine bağlanmaktaydı. III.Selim'in tahta cülûsu İstanbul'da ve bütün devlet topraklarında sevinçle karşılanmış, şenlikler yapılmıştır. Bununla birlikte III.Selim'in tahta geçmesi yabancı devletlerde de ilgi ile karşılanmıştır[586].

Herkesin kendisine büyük ümitler bağladığı III.Selim, tahta çıktığı sırada ağır ve ezici bir durum karşısında bulunuyordu. Türklerin iki azılı ve tehlikeli komşusu Rusya ve Avusturya, devletin Avrupa topraklarına birlikte saldırmışlardı. Eyaletlerde birçok isyanlar zincirlenip geliyordu. Fakat en korkunç tehlike halkın devletten olan şikâyeti idi. Haksızlık, adaletsizlik, rüşvet, iltimas, düşman ordularından, isyan hareketlerinden daha tahrip edici tesirlerle devleti uçuruma sürüklemekte idi[587].

III.Selim, tahta geçer geçmez zulmün kaldırılmasını, beldelerin imâr edilip halkın refahının ön plana alınmasına dair Kaymakam Paşa'ya hitaben bir hatt-ı hümâyûn göndermiştir. Padişah, bu hatt-ı hümâyûnda şu hususları dile getirmiştir: *"Zulmün artmasından dolayı her yer harap oldu. Reayada takat kalmamıştır. Kadılar, naipler, voyvodalar, âyanlar ve cizyedarların etmedikleri zulüm yok. Bunlar hep işin ehline verilmeyişinden doğmuştur. Gerek ilmî mansıplar ve gerek başka mansıplarla devlet hizmetinde ve askerî*

[585] Karal, a.g.e., s.21.
[586] Eren, a.g.mad., s.442.
[587] Karal, a.g.e., s.22.

vazifede olanları yarın Cenâb-ı Allah rûz-ı cezâda hepimizden sorarsa ne cevap vermeli? Sana tenbih ettiğim hususu Semâhatli Efendi duâcımız ve sâirleri ile devlet ricâli bir bir görüşüp bunların ortadan kaldırılması çaresini bulup arz edesin… Henüz tahta geçtim, işlere ilkinden sonrasına vâkıf değilim. Devletimizin hali nicedir? Gizlemeyin, doğruca görüşüp sonra bana hakîkati bildirmekte kusur etmeyesin. Bu âlem bana emanettir. Bildirmeniz matlûbumdur. İyice düşünüp bildirmeniz yarın Allah'ın açık huzurunda iki elim yakanızdadır… Ben doğru söze darılmam. Devletimize hayırlı olan ne ise hakîkatiyle bana bildirilsin. Allah-ı Zülcelâl hepimizi hayra muvaffak eyleye, Âmin." Sultan Selim bu tür hatt-ı hümâyûnlarla, mülkî meselelerde düzenin sağlanmasını isteyerek, ıslahat yapılması için İstanbul'da sık sık meclis kurulmasını sağlamıştır[588].

İstişareye büyük önem veren III.Selim, devletin sadece padişah, sadrazam, şeyhülislâm ve vezirlere ait olmadığını, halkın da devleti idaresine en azından fikirleriyle karışması gerektiğini savunarak, kendi başkanlığı altında bir *"Meşveret Meclisi" (Danışma Meclisi)* kurulmasını istemiştir. Devlete yeni bir düzen ve intizam vermek için bu meclislerde konuşmalar yapmış ve mevcut durumu gözler önüne sererek devletin menfaatleri konusunda ne kadar samimi olduğunu ortaya koymuştur[589].

Planlarını tatbik edebilmek için sarayın, hatta annesinin bile tesirinden uzak bulunmaya başlangıçta oldukça dikkat eden III.Selim, en küçük devlet işleriyle şahsen ilgilenerek, büyük bir gayretle işe başlamıştır. Büyük bir cesaretle Rusya ve Avusturya savaşlarına devam edilmesi kararını veren padişah bu hususdaki ilk fermanında: *"düşmandan intikam alınmadıkça, kılınç kınına girmeyecektir"* demekte ve savaşa lüzumlu her tedbirin alınmasını emretmekteydi. Aynı mealde diğer bir ferman da Rusçuk'ta Osmanlı orduları karargâh merkezinde bulunan Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya

---

[588] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C.III, Üçdal y., İstanbul-1966, s.398-399.
[589] Necdet Hayta-Uğur Ünal, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Gazi y., Ankara-2003, s.68.

gönderilmiştir[590]. Padişah, devlet idaresinin iyi işlemesi için, şehzadelik zamanından beri kendisine sadakatleri ile tanınanlara yeni vazifeler verdiği gibi, ulemayı ve askerleri taltif etmekte de kusur etmemiştir.

Dışarıda, Osmanlı – Rusya / Avusturya harbi bütün hassasiyetiyle devam ederken III.Selim'in düşündüğü ıslahatlara başlaması tam olarak mümkün değildi. Daha öncede belirtildiği gibi, III.Selim'in tahta çıktığı yıl aynı zamanda Fransız ihtilâlinin de başlangıç tarihiydi. Bütün Avrupa'ya hürriyet ve milliyet fikirleri yayılmaya başlayınca müstebit hükümdarlar tarafından idare edilen Avrupa devletleri Fransa'ya karşı birleşmeye mecbur olmuşlardır. Bu arada Rusya ve Avusturya'da Osmanlı Devleti ile hemen sulh yapmaya mecbur kalmıştır. Avusturya ile 1791'de imzalanan Ziştovi Antlaşması ve Rusya ile 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması'nın sağladığı barış ortamından yararlanacak olan III.Selim devlette yapacağı ıslahatlara vakit bulabilmiştir[591].

III. B. NİZÂM-I CEDîD' İN HAZIRLIK SAFHASI:

III. B. 1. Nizâm-ı Cedîd Nedir?:

Kelime anlamı olarak, *"Nizâm"*: *'düzen, usûl, tertip, yol, zamanın icaplarına göre konular esaslar'*; *"Cedîd"* ise; *'yeni, kullanılmamış'* anlamlarına gelmektedir. Yani *"Nizâm-ı Cedîd": 'yeni düzen, yeni kanun'* demektir[592]. Osmanlı Devleti'nin XVIII. asrın sonlarında, askerlik ve idare sahasındaki gerilik ve düzensizliklerine bir çare olmak üzere, Batı manâsı ile ileri nizâm kurmak hususundaki ıslahat teşebbüs ve hareketleri için kullanılan bir tabir ve bu maksatla meydana getirilip de, Avrupa usûlünde yetiştirilmek istenen talimli askere verilen addır[593].

---

[590] Eren, a.g.mad., s.442.
[591] Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Padişahları**, Doğan y., 3.b., 2002, s.428-429.
[592] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın y., 18.b., Ankara-2001, s.842-843,129.
[593] M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedîd" mad., **MEBİA**, C.IX, s.309.

Nizâm-ı Cedîd terimi, devletin inhitat devrinde, her yeni ıslahat teşebbüsü ve yenilik hareketi için, zaman zaman kullanılmıştır. İlk olarak, Sadrazam Körpülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan, Musevi ve Kıptîlerin cizyelerinin bir elden tahsil olunmak üzere, cizye kalemine kayıt ve tescil edilmesi ve bu suretle hem tahsilâtın mutemet ve emektar cizyedarlar marifeti ile icrası, hem de mirîye fazlaca bir irâd temini mevzuunda bir yenilik yapmış ve buna *"Nizâm-ı Cedîd"* tertibi denilmişti ki, O bu hareketi ulema ile müşavere ederek tatbikata koymuş ve ahvâl-i âlem nizâmını hak ve adalet üzere tensik etmeyi, bu ve buna benzer ıslahatı da şeriata uygun bir şekilde icrayı hedef tutmuştu[594]. Bu tabir daha sonra 1717 yılında İstanbul'a gelen Fransız subayı De Rochekort tarafından, Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa'ya sunduğu ıslahat projesinin tercümesinde yapılacak askerî yeniliği *"Nizâm-ı Cedîd"* terimi ile açıklamıştır[595].

XVIII. asır boyunca, mağlubiyet ile sona eren her harbi müteakip veya her hangi askerî ve idarî bir düzensizlik vukûunda, başta askerlik olmak üzere çeşitli sahalarda yeni nizamlar konulduğu sık sık görülmüş, bu arada Halil Hamid Paşa sadaretinde Küçük Kaynarca Antlaşması'nı müteakip, muharebede vukû bulan acı hadiselerin tesiri ile bazı ıslahata girişmiş, müverrih Enverî ve Vâsıf'ı bu konuda kaynak olarak aldığını söyleyen Cevdet Paşa, bu yeni askerî ve mülkî nizamları *"Nizâmat-ı Asrîyye"* olarak nitelemiştir[596]. Ancak eski usûl ve teşkilâtı ifade eden *"Nizâm-ı Kadîm"* e mukabil, ileri bir düzen kurma faaliyetini ifade için kullanılan *"Nizâm-ı Cedîd"* tabiri ise, III.Selim'in saltanatında (1789-1807) yaygınlaşmıştır[597].

III.Selim'in saltanatının ilk yıllarında Viyana'ya olağanüstü elçi olarak gönderilen Ebûbekir Râtıb Efendi, Avusturya'nın örgütleri ve siyaseti hakkında yazmış olduğu bir yazmada Avusturya'da mevcut idare düzenini

---

[594] Gökbilgin, a.g.mad., s.309.
[595] Sipahi Çataltepe, "III. Selim Devri Askerî Islahatı Nizâm-ı Cedîd Ordusu", **Osmanlı**, YTY, Ankara-1999, s.241.
[596] Gökbilgin, a.g.mad., s.309.
[597] Çataltepe, a.g.m., s.241.

"Nizâm-ı Cedîd" olarak vasıflandırmakta, yine 1789'da vukû bulan Fransız ihtilalinin neticesinde orada kurulan yeni idare tarzı Osmanlı Devleti'nde *"Fransa Nizâm-ı Cedîdi"* olarak kabul olunmakta idi[598]. Ayrıca Sadrazam Yusuf Paşa tarafından III.Selim'e sunulan bir arz tezkeresinde *"Fransa Devleti'nde zuhur eden ihtilâle binaen nizâm-ı cedîd ihtira eylediğinden"* söz edildiği gibi, padişah da arzın derkenarına *"Françe nizâm-ı cedîdinin bir suret-i tahrir ve taraf-ı hümâyûnuma irsal oluna"* ibaresini yazmıştır. Bütün bunlardan anlaşılan *"Nizâm-ı Cedîd"*in Osmanlı Devleti yönetim kademelerinde mevcut idarî düzenin yerine yenisinin konması anlamında kullanıldığıdır[599].

Bu noktadan hareketle *"Nizâm-Cedîd"* terimi genel olarak, dar ve geniş olmak üzere iki manâ içerdiği görülmektedir. Dar manâda Nizâm-ı Cedîd, III.Selim devrinde Avrupa usûlünde yetiştirilmek istenen talimli askerî ifade eder. Geniş manâda Nizâm-ı Cedîd ise, III.Selim'in yalnız askerlik alanında değil, fakat cemiyet sahasında da başarmak istediği ıslahatın bütününü anlatır[600].

III. B. 2. Ebûbekir Râtıb Efendi'nin Avusturya'ya Gönderilmesi:

III.Selim, devletin temelinde gerçekleştirilecek olan büyük çaptaki ıslahat hareketlerinin başarılı olabilmesi amacıyla bunun bir kişiye bağlanması yerine devlete mâl edilmesi fikrini savunmuştur. Bu amaçla da uygulanması öngörülen her yenilik hareketini, devlet yönetiminde söz sahibi olan ulema ve devlet erkânıyla müzakere etmiş, onların bu konudaki fikir ve onayını almayı da asla ihmal etmemiştir. Zira Avrupa kültür ve uygarlığının etkisi altında yapılacak olan bu değişikliklerin, İslâm kültür ve uygarlığı esasları üzerinde kurulmuş bulunan Osmanlı Devleti'nde büyük olumsuz

---

[598] Gökbilgin, a.g.mad., s.309.
[599] Gül Akyılmaz,"III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", **Türkler**, C.XII, YTY, Ankara-2002, s.661.
[600] Karal, a.g.e., s.29.

etkiler yapmamasına son derece dikkat ve özen gösterilmesi gerekliydi. Çünkü selefleri zamanında uygulanması öngörülen bir takım ıslahat hareketleri, devletin esas yapısına ters düşmesi sonucunda ülkenin birçok yerlerinde büyük ayaklanmalara neden olmuştu. İşte bu bakımlardan Avrupa kültür ve uygarlıklarından esinlenerek hazırlanması gereken yeniliklerin Osmanlı Devleti'nin yapısına uyup uymayacağının tespiti gerekliydi, fakat bu konuda şimdiye kadar hiçbir araştırma, plan ve program yapılmamıştı. Bütün bu hususları göz önüne alan ve bu bakımlardan gerçekleştireceği ıslahat hareketlerinin güçlüklerini çok iyi tahmin eden III.Selim, her şeye rağmen söz konusu hareketlerin gerçekleştirilmesi hususunda büyük cesaret ve çaba göstermekten de geri durmamıştır. Bununla birlikte III.Selim, ıslahat hareketlerine başlamadan önce bilim, teknik ve bu hususlardaki deneyimlerinden faydalanmayı amaçladığı Avrupa'yı daha yakından tanımak zorunluluğu hissetmiştir[601].

İşte bu önemli nedenlerle III.Selim ilk önce, hem Avusturya ile yapılan Ziştovi Antlaşması'nın 13. maddesinde geçen iki ülke arasındaki bozulan ilişkileri düzeltmek ve dostluk ilişkilerini yeniden tesis etmek için karşılıklı elçi gönderilmesi maddesini yerine getirmek[602] hem de Avrupa hakkında gerekli bilgiyi sağlamak amacıyla, Viyana'ya elçi olarak atadığı Ebûbekir Râtıb Efendi'ye *"Avusturya'nın tüm devlet kuruluşlarını bizzat incelemesini ve bunların bir rapor halinde kendisine bildirilmesini"* emretmiştir[603].

Ebûbekir Râtıb Efendi hakkında bildiklerimiz çok azdır. Vakanüvisler, ondan bahsetmek gerektiği vakit, biyografisine dair kısa ve müphem bilgiler vermekle yetinmişlerdir. Hemen hepsi onun Tosyalı olduğunu, genç yaşta İstanbul'a gelip Âmedî dairesine devam etmeye başladığını, 1794'te Reisü'l-küttablığa tayin edildiğini ve 1799'da da Rodos Adası'na sürülüp boğdurulduğunu yazarlar. Bundan başka, aydın bir kişi olduğunu, nazım ve

[601] Yaşar Yücel-Ali Sevim, **Türkiye Tarihi**, C.IV, TTK y.(Sabah basım), İstanbul-1991, s.157.
[602] Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, TTK y., 2.b., Ankara-1987, s.154.
[603] Yücel-Sevim, a.g.e., s.157.

nesirde *"bînâzir"* bulunduğu ve *Elsene-Selâse*'de, üç dilde (*Türkçe, Farsça ve Arapça*), şair olduğu hususunda da ittifak ederler. Fakat onun nasıl yetişmiş olduğunu; nazım veya nesir ile ifade etmiş olduğu fikirlerinin neden ibaret olduğunu; Reisü'l-küttablığa kadar yükselmek için ne gibi hizmetlerde başarısının görüldüğünü ve Rodos'a sürülüp boğdurulmasının hangi sebeplerden ileri geldiğini karanlıkta bırakırlar. Hele III.Selim zamanında girişilen *"Nizâm-ı Cedîd"* hareketindeki rolüne imâ yolu ile de olsa temas etmezler[604].

XVIII. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin Bab-ı Âli devlet ricali arasında kendisini yetiştiren, ilmî kudreti ve devlet işlerine vukûfu ve yüksek ihata ve kabiliyeti, kuvvetli kalemi, devlet siyasetine ve o tarihlerdeki Avrupa ahvaline derin nüfuzu olan ve bir miktar Fransızca bilerek o tarihlerdeki bazı Fransızca kitaplardan bilgisi olduğu anlaşılan[605], Türkçe, Arapça ve Farsça'ya muktedir, şair ve olgun bir şahsiyet olan[606] Ebûbekir Râtıb Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarının planlanmasında ve yönetilmesinde büyük etki sahibi olduğu muhakkaktır[607]. Ebûbekir Râtıb Efendi'nin III.Selim'in şehzadeliği yıllarında Fransa Kralı XVI. Louis'le yaptığı muhaberelerin müsvette metinlerini yazan kişi olduğunu ise daha önce belirtmiştik.

Ebûbekir Râtıb Efendi yaklaşık sekiz ay süren seyahatinden bir sefaretnâme ile dönmüştür. İstanbul'a dönüşünde III.Selim'e sunduğu lâyiha, Osmanlı tarihinde Avrupa'nın askerî, idarî ve malî teşkilatı hakkında mahallinde yapılmış esaslı ve en mufassal ilk tetkiktir. 21x34 kıtasında 490 büyük sahifeden ve birçok cetvellerden müteşekkil bulunan bu lâyiha, bugüne kadar *"Ebûbekir Râtıb Efendi Sefaretnâmesi"* adıyla tanına gelmiş olup, diğer

---

[604] Enver Ziya Karal, "Ebûbekir Râtıb Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd Islahatındaki Rolü", **V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)**, s.347.
[605] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebûbekir Râtıb Efendi", **Belleten**, XXXIX/153(1975), s.49.
[606] Unat, a.g.e., s.155.
[607] Karal, a.g.m., s.347-348.

sefaretnâmelerden çok farklı bir mahiyet taşıdığı halde üzerinde fazla durulmamıştır[608].

İki asıl ve dört fasıldan oluşan Sefaretnâme'nin birinci aslı askerî kuvvetlere tashih edilmiştir. Bu kısımda askerî kuvvetin dört esasından, Avusturya Harbiye Nezareti'nin merkez teşkilâtından, Avrupa devletlerinde askerî tertip ve talimin ne zaman-ne sebeple-kim tarafından başlatıldığından, Nemçe devletinin askerlerini nerelerden ne suretle topladığından ve eksiklerini nasıl ikmal ettiklerinden, subayların kimlerden ne suretle yetiştirildiklerinden, *"Akademiya enjeniyor" "Akademiya militer"* gibi askerlik okullarının kuruluşları, çalışma tarzları, talebe alma ve yetiştirme şartlarının nasıl olduğundan, sefer ve hazarda askerlerin ve zabitlerin hizmet, kaide, şart ve nizamlarını ve hizmete getirildiklerinde nasıl yemin ettiklerinden, piyade-süvari ve topçu kuvvetleriyle bu kuvvetlere bağlı diğer askeri teşekküllerin kaç alay veya tabur olduklarından ve bunların iaşe ve teçhizatlarının nasıl temin edildiğinden, Nemçe devletinin generallerinin rütbe, hizmet ve nizamlarından, ordu sıhhiye ve levazım işlerine, sefer vukûunda ordunun nakliye, menzil ve inzibat işleri için vücuda getirilen teşkilâta kadar uzanan detaylı bilgiler vermektedir. Bu bölümün hatimesi bahsi ise; Nemçe'den gayrı Avrupa devletlerinin orduları hakkındaki malumata ayrılmış ve ayrı ayrı fasıllar halinde Rusya, Prusya ve Fransa devletlerinin askerî teşkilât ve kuvvetleri hakkında elde edilen malûmat hülâsa olunmuştur.

Eserin ikinci bölümü ise, Nemçe devletinin dış ve iç işleriyle maliye teşkilatına ayrılmış, fakat birinci bölüme göre daha dar bir kadro dâhilinde tutulmuştur. Bu bölümde Nemçe'deki köylerin ve kasabaların idare şekli, halkın durumu, nüfus artışı, halktan alınan vergiler, komiserler, mahkemeler, hastaneler, fakirler hakkında alınmış olan tedbirler, devlet hazinesi ve maliye işleri, maden işletmeleri, tuzlalar, tütün ve enfiye inhisarı, gümrükler, ticaret, ziraat, posta, yollar, menziller, banka kâğıtları, oyun kâğıtları ve piyango işleri

[608] Unat, a.g.e., s.158.

hakkında sırasıyla malûmat verilmekte ve Nemçe devletinin yıllık bütçesini ve maliye teşkilâtını inceleyen bir bahisle bu bölümü sona ermektedir[609].

Ebûbekir Râtıb Efendi, lâyihasında tetkik ve müşahedelerine ait sonuçları tasnif ve tespit etmekle beraber, fırsat buldukça yer yer, hükümdara bir takım tavsiyelerde bulunmaktan da geri durmamıştır. Bilhassa, bunların arasında iç ticaretin ve yerli sanatların gelişmesine temas eden bahiste millî servetin yabancı memleketlere gelişi güzel aktarılmasını önlemek maksadıyla padişah başta olmak üzere bütün ileri gelenlerin, velev ki iptidaide olsa, memleket dâhilinde dokunan kumaşlardan giyinmelerini lüzumlu göstermekte ve *"İptida Şevketlü, Azâmetlü ve Kerâmetlü Padişah-ı Âlem-penâh Hazretleri ve ba'dehû Sadrazam ve sâir vüzerâ-yı fihâm ve erkân-ı saltanat ve ricâl-i devlet Hind Kumaşı yerine Haleb sevâyilerine ve Şam ve Bursa ve İstanbul kumaşlarına itibar ve Âsitane'de herkese yasak ve tenbihe iptidâr buyurursalar…"* diyerek açıkça bu konudaki düşüncesini ileri sürmektedir[610].

Devlet kuvvet ve kudretini bazı şartların tahakkuk etmesine bağlayan Ebûbekir Râgıb Efendi bu tedbirleri de şöyle ifade etmiştir[611]:

1. Askerin çok düzenli ve itaatli olması,
2. Hazinenin bereketli, tertipli ve daima dolu bulunması,
3. Vezirler ve sair büyük devlet adamları ile memurların doğru, iş bilir ve sadık kimseler olmaları,
4. Halkın huzuru, refahı ve himayesi temin edilmiş bulunması,
5. Bu cihetler sağlandıktan sonra bazı devletler ile ittifak ve yardım anlaşmalarının yapılması.

Ebûbekir Râtıb Efendi'ye göre, Avrupalılara yetişmek zorunda bulunan Osmanlı Devleti'nin onlardan seçme suretiyle alınacak kanun ve nizamlara

[609] Unat, a.g.e., s.160-161.
[610] Unat, a.g.e., s.158-159.
[611] Karal, a.g.e., s.32.

mahallî ihtiyaç ve şartların gerektirdiği hususları ve bilgileri de katarak kendisine mahsus ayrı bir *"Nizâm-ı Cedîd"* meydana getirmesi lazımdır[612].

Ebûbekir Râtıb Efendi'nin bu eseri bir Türk aydını tarafından ilk defa olarak ve müşahedeye olduğu kadar tetkike de müstenit bir surette, Avrupa müesseselerinin planlı ve metotlu bir izahı mahiyetindedir. III.Selim ve etrafındaki ıslahatçı ekip ondan *"Nizâm-ı Cedîd"* ıslahatının programını tanzim ve tatbik etmek hususunda geniş ölçüde faydalanmışlardır[613]. Bununla birlikte Ebûbekir Râtıb Efendi'nin *"Nizâm-ı Cedîd"* ıslahatındaki rolünü şu şekilde özetleyebiliriz[614]:

1. Ebûbekir Râtıb Efendi, garbın fikir hareketlerinin maddî terakkilerinin hakiki mahiyetine ve garp devletlerinin müesseselerine nüfuz edebilmiş ilk Türk'tür.
2. III.Selim'in Avrupa hakkındaki siyasî görüşlerinin ve ıslahat hakkındaki fikirlerinin gelişmesine çok yardım etmiştir.
3. Viyana elçiliğinden getirdiği lâyiha veya sefaretnâme, Osmanlı Devleti'nde örneği mevcut olmayan bir tetkik ve tetebbu mahsulüdür.
4. Avusturya'nın ve Avrupa'nın askerî, siyasî, hukukî, idarî ve mülkî müesseselerini belirtmekte ve tahlil etmektedir. Nizâm-ı Cedîd ıslahatında gerekli programın meydana getirilmesi için kaynak vazifesi görmüştür.

İşte bu birçok değerli bilgileri ve tavsiyeleri ihtiva eden sefaretnâmeyi gördükten sonradır ki; III.Selim devlet ricalinden *"nizâm-ı devlete dair lâyihalar kaleme almalarını"* istemiş ve böylece Nizâm-ı Cedîd hareketinin nazarî ve hukukî cephesinin teşkîl ve tesisine girişilmiştir[615].

---

[612] Gökbilgin, a.g.mad., s.310.
[613] Karal, a.g.m., s.352.
[614] Karal, a.g.m., s.355.
[615] Gökbilgin, a.g.mad., s.310.

III. B. 3. III.Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları:

III.Selim, devletin ve ordunun bozuk düzenini, onun iç yüzünü bütün çıplaklığıyla tahta çıktığı yıl devam eden Osmanlı – Rus ve Avusturya savaşlarıyla anlamıştı. Ordunun padişah emrine rağmen savaşılamayacağını ifade eden ve Osmanlı tarihinde emsali bulunmayan genel *"boykot hadisesi"*, askerî sistemin çöktüğünün tartışmasız bir delili ve başlatılacak askerî düzenlemelerin zorunluluğunun da bir kanıtıydı[616].

III.Selim 1792'de yayınladığı bir hatt-ı hümâyûnla, başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere, devlet ve idare hayatında bilgi ve tecrübesi bulunan belli-başlı şahsiyetlerden devlete verilmesi gereken düzen hakkında düşüncelerini içeren birer lâyiha hazırlamalarını emretmiştir[617]. Fikirleri dolayısıyla kimsenin hatasının gözetilmeyeceği hatırlatılarak herkesin görüşlerini açıkça yazmasının istendiği bu emirde, lâyihaların incelenerek yeni kanunların yapılacağı ve bundan sonra bu kanunlar çerçevesinde hareket edileceği belirtilmiştir[618].

III.Selim'in, devlet adamlarından, ıslahatlarla ilgili rapor istemesinin bazı mühim sebepleri bulunmaktaydı. Bunların başında, onun meşverete çok önem vermesi ve bu sayede din ve devlet hakkında daha isabetli kararların alınabileceğine olan inancı gelmektedir. Öte yandan tahta yeni geçen ve İstanbul dışına hiç çıkmayan padişah, çeşitli görevler vesilesiyle ülkeyi gezen ve devletin durumunu iyi bilen bu insanların görüşlerinden istifade edecek, aynı zamanda ıslahat ekibinide bu suretle seçebilecekti. Esas beklediği fayda

---

[616] Kemal Beydilli, "Islahat" mad., **TDVİA**, C.XIX, İstanbul-1999, s.176: Prusya ile yapılan ittifakın yardımıyla Avusturya cephesinde savaşın fiilen sona ermesi ve Rusya ile sürmekte olan mücadeleye başarı ile devam ederek Kırım'ın da geri alınması azminde olan III. Selim'in cephedeki ordu ricaline karşı inatla sürdürdüğü baskı nihayet Maçin sahrasındaki genel meşverette (13 Ağustos 1791) direnişle karşılaşmış ve askerin disiplinsizliği ve bu durumda nizamlı düşman karşısında kıyamete dek başarılı olunamayacağının itirafı ile barışa karar verilmesi talebi umumi bir mazhar ile padişaha duyurulmuştur.

[617] Gökbilgin, ag.mad., s.310.

[618] Besim Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd), **Türkler**, C.XII, YTY, Ankara-2002, s.672.

ise, bu güç ve tehlikeli yenilik işinde yalnız kalmamak, mesuliyete devletin belli başlı adamlarını da iştirak ettirmek idi[619].

Padişahın emrine uyarak devlet düzeni hakkında lâyiha sunanlar, başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere 22 kişidir[620]. Bunlar arasında iki gayrimüslim de mevcut olup, biri Türk ordusundan görev yapmakta olan Fransız subayı Bertrand (Bertrano), diğeri de İstanbul'daki İsveç elçiliğinin Ermeni tercümanı Mouradge d'Ohsson'dur[621].

III.Selim'e lâyiha sunan kişiler şunlardır: Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Sudurdan Veli Efendizâde Emin, Sudurdan Salihzâde Efendi, Sudurdan Âşir Efendi, Mevali-i fihâmdan Hayrullah Efendi, Defterdar Şerif Efendi (Paşa), Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Râşid Efendi, Abdullah Berrî Efendi, Hakkı Bey (Paşa), Tersane Emini Hacı Osman Efendi, Kethüda Sadrıâli Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Muhasebe-i ûlâ Elhac İbrahim Efendi, Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı'ndan Munhasıl Râsih, Mustafa Efendi, Müverrihi Meşhur Enverî Efendi, Lâleli Mustafa Ağa, Ali Raik Efendi, Mabeynci Mustafa İffet Bey, Beylikçi Safi Efendi, Tezkire-i ûlâ Firdevs Efendi, Mösyö Bertrand ve M. d'Ohsson[622].

III.Selim'e takdim edilen ve *"nizâmad-ı devlete dair lâyihalar"* tabir olunan bu raporlardaki mütalaalarda bir fikir birliği bulunamamakta ve ağırlık noktasını yine askerî ıslahatlar teşkil etmekteydi[623]. Özetlenecek olursa, kanunların ve devlet idaresinin ıslah edilmesi, yeni kurulacak ocaklarda

---

[619] Özcan, a.g.m., s.672; Karal, a.g.e., s.35.

[620] Berkes, III. Selim'in zamanın iki yüze yakın ileri gelenini reform projeleri hazırlamak için görevlendirdiğini ancak bunların onda birinin bu isteği yerine getirdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte yazar, Cevdet Paşa'dan naklen reform projesi hazırlayanların birçoğunun işi oyuncağa çevirdiğini, sunulan ıslahat projelerinden bazılarının padişahı güldürecek kadar saçma olduğunu söylemesinden, gerçekte sunulan projelerin daha fazla olduğunu, fakat birçoğunun bir yana atılmış olduğunun tahmin edilebileceğini vurgulamaktadır. bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, yay. haz. Ahmet Kuyaş, YKY, 10.b., İstanbul-2006, s.92.

[621] Gökbilgin, a.g.mad., s.310.

[622] Karal, a.g.e., s.35-36. Padişaha sunulan ıslahat lâyihaları için bkz. Enver Ziya Karal, "Nizâm-ı Cedide Dair Lâyihalar", **Tarih Vesikaları**, I/6 (1942), s.415-425; I/8 (1942), s.104-111; II/11 (1943), s.342-351; II/12 (1943), s.424-432.

[623] Eren, a.g.mad., s.446.

gençlerin eğitimi ve öğretimi ile ilgilenecek subay ve öğretmenlerin temini, Avrupa askerî neşriyatının Türkçeye çevrilmesi, ilmiye yolunun, sikkenin, tophane ve tersanenin ıslahı, cizyenin düzenlenmesi gibi hususlar yer almaktaydı[624].

Lâyihalar içinde en realist teklif Sadrazam Yusuf Paşa'dan gelmiştir[625]. Yusuf Paşa'ya göre bir çeşit genel askerlik ödevi yöntemi ile vilayetlerde milis kıtaları kurulmalı, bunlar savaş zamanı gelince çağrılarak toplatılmalı, savaş yıllarında kendileri ve aileleri vergiden muaf tutulmalı idi. Millî bir ordu kurulmasına en yakın fikir buydu. İlk kez olarak devlet halka başvurmuş oluyordu[626].

Bununla birlikte Yusuf Paşa'ya göre ordu şu yeniliklerle faydalı duruma getirilebilirdi:

1) Mevcut ocaklara yeni erler alınmalı ve bunlar askerî eğitim ve öğretim görmelidir.

2) Uygun görülecek yerlere yeni tophane, hane ve humbarahaneler açılmalı ve buralara Anadolu ve Rumeli'den eski devirlerde olduğu gibi genç uşaklar getirilmeli ve evvelen on, on iki bin kişilik bir ordu kurulmalıdır.

3) Anadolu ve Rumeli'deki vezirlerle mirimiranların memur bulundukları vilayetlerin, kaza, nahiye ve karyelerindeki halktan iki ve daha fazla çocuğu olanların birer çocuğunu alınmalı ve bunlar, onar, yüzer, iki yüzer… gruplara ayırarak haftanın iki gününde talim ettirmelidir. Bu suretle yetiştirilecek asker, tüfenkçi asker adını taşıyacak ve harp olduğu vakit İstanbul'daki asker ocaklarına katılarak faydalı ve hayırlı işler görecektir[627].

---

[624] Özcan, a.g.m., s.673.
[625] Sadrazam Koca Yusuf Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa", **Belleten**, XXXIV/154 (1975), s.233-256.
[626] Berkes, a.g.e., s.93.
[627] Karal, a.g.e., s.39-40.

Lâyihalar arasında en geniş malûmata ve sağlam muhakemeye istinad etmiş olanı devrin önde gelen devlet adamlarından Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi'ye aitti. O, sadece askerî sahada değil, devletin müesseselerinde yeni düzenlemelerin yapılması fikrini savunmuştur. Ele aldığı hususları geçmişten geleceğe, sebep-sonuç ilişkileri içinde değerlendirmiş, eksikliklerini izah ettiği konulara çözüm önerileri de getirmiştir[628].

Tatarcık Abdullah Efendi'ye göre askerî alanda yapılacak ıslahatlarda ilk planda harp fenninden habersiz, nizamdan uzak her sınıftan askerin düzene sokulmasını sağlamak, ayrıca harp fennini bilen, eğitimden haberli, müdafaa ve taarruz meselelerine vâkıf satranç üstadı gibi dirayetli kumandanların yetiştirilmesi gerekmektedir. Harp fennini anlatan eserler tercüme ettirilerek Osmanlı askerine öğretilmeli, Yeniçeri Ağası ve Kul Kethüdaları vasıtasıyla değerli oldukları belirtilmeli, böylece asker olduklarına inanmaları sağlanmalıdır. Bundan istifadeyle gerçekte *"Sultan Süleyman Kanunu gereğidir"* denilerek talim ve terbiyeye tâbi tutulmalı, sayıları arttırılmalı ve ulûfelerinin zamanında ödenmesi ile gönüllüleri kazanılmalıdır. Bununla birlikte eğitim işi yalnız Yeniçeri Ocağı'na mahsus bırakılmayıp, Humbaracı, Lağımcı, Topçu ve Arabacı Ocaklarına da uygulanmalıdır[629].

Abdullah Efendi, lâyihasında donanma ve tersanenin içinde bulunduğu kötü duruma da dikkat çekmiştir. Ona göre, donanma mensupları liyâkatli kimselerden ve özellikle Adalar halkın seçilmeli, eğitimlerine dikkat edilmeli, donanma için büyük önem taşıyan barutun Avrupa ayarında imâl edilmesine gayret gösterilmelidir. Ayrıca tersaneler ıslah edilerek en kısa zamanda yeni gemilerin inşâsına başlanmalıdır. İlmiye sınıfının ıslahı konusunda da görüş belirten yazar, hocalıklar ve kadılıklar artık satın alınmamalı, ancak imtihanla ehliyetli olanlara verilmelidir. Bunun yanında mevcut kadılıklar gözden

---

[628] Özcan, a.g.m., s.673.

[629] Besim Özcan, "Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Lâyihası", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan Sayısı, S.XXV/1 (Ankara-1987), s.59-60.

geçirilmeli, ehliyeti ve yeteneği olup, şer'î hükümleri uygulamaya gücü yetenler görevlerinde bırakılmalı, ehliyetsizler ise dikkatli bir şekilde belirlenerek mansıpları ellerinden alınmalıdır[630].

İktisadî alanda ise alınması gereken ilk tedbir, daha önce çeşitli sebeplerle düşürülen sikke vezin ve ayarının eski değerine kavuşturulması ve madenlerin tam kapasite ile çalışmalarının sağlanmasıdır. Gelirlerin tespiti için de kazalar yeniden yazılmalı, ayrıca altın ve gümüşün ülke dışına çıkmasına en çok sebep olan elmas, kürk ve Hint kumaşlarının ülkeye girmesi yasaklanmalı, gümrüklerde yeniden düzenlenmelidir. Abdullah Efendi, İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanması hususunda da kesin tedbirlerin alınmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Neticede, Tatarcık Abdullah Efendi'nin devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılması için ileri sürdüğü fikirlerin hem III.Selim hem de devlet ileri gelenleri tarafından takdirle karşılandığı ve ıslahat hareketlerine girişilirken bu tavsiyelerden önemli ölçüde yararlanıldığı kanaatine varmak mümkündür[631].

M. d'Ohsson'un takdim ettiği ıslahat lâyihası evvelkilerinden daha umûmi mahiyettedir. D'Ohsson devletlerde zamanla kanun ve nizamların bozulduğundan bahsettikten sonra, böyle durumlarda yeni düzenlemeleri zarûri görmekte ve bununda ancak başka devletlerden iktibasla yapılabileceğine dikkat çekmektedir[632].

Bütün tasarılardaki fikirlerin ağırlık merkezi yeni, düzenli, eğitimli bir ordu yetiştirme işi olunca, projelerin kimilerinde iki önemli sorunun tartışılması da yer almıştır. Birincisi, yeni nizam ordusunun askerinin nereden, nasıl devşirileceği, ikincisi, bu orduyu kurmanın finansman işinin nasıl sağlanacağı. Birinci sorunu tartışanların bir tanesi müstesna hepsi eski Osmanlı devşirme sisteminin diriltilmesi ihtimalinin kalmadığı fikrinde birleşiyordu. Ancak, yeni

---

630 Özcan, "Tatarcık Abdullah Efendi…", s.61-62.
631 Özcan, "Tatarcık Abdullah Efendi…", s.63-64.
632 Karal, a.g.e., s.41; M. d'Ohsson hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", **Tarih Dergisi**, S.XXXIV (1984), s.274-314.

bir asker devşirme yöntemi teklif edilirken, eski sistemin yansımalarını taşıyan fikirlerin de ileri sürüldüğü görülmekteydi. Kimileri kölelerden, kimileri savaş esirlerinden asker yetiştirilmesini söylüyor, kimileri ise yeniçeriler ve öteki kapıkulu askerlerinden isteyenlerin ya da kaldırılanların yeni orduya alınmasını öneriyordu. Lâyihacılardan Çavuşbaşı Mehmed Râşid'e göre, Anadolu'dan Müslüman ve Hıristiyanlardan isteyenler devşirilmeli, eskiden olduğu gibi bunlar iyi bir şekilde yetiştirilmeli idi. Böylece padişaha bağlı yeni bir kapıkulu ocağı kurulacaktı. Bunlara yeni silahlar verilecek, sadakatleri ve sürekli askerlikleri sağlanacaktı. Bunlara iki kat maaş, yaşlanan ve sakatlananlara emeklilik verilecekti. Bu yeni ordu 20-30 bin kişi olunca yeniçeri ocağı kaldırılacaktı. Abdullah Berrî Efendi ise, aynı düşünce ile yetim ve yoksul çocukların devşirilmesini öneriyordu. Böylece devlet, yılda 3-4 bin asker yetiştirebilir, beş yılda ise bunlardan 20 bin piyade, 5 bin süvari askeri çıkarılabilirdi[633].

Lâyihalarda askerlikle ilgili birçok fikir ortaya atılmış ve bunların birçoğu yapılacak ıslahat hareketinde dikkate alınmıştır. Yalnız Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, lâyiha verenler arasında askerlik mesleğinden anlamayanlar da bulunmaktaydı. Bu yüzden bazıları gülünç bulunarak alay konusu edilmiştir. Hatta III.Selim'in yakınında bulunan tecrübesiz, yenilikleri ciddî bir tarzda değerlendirmeyen bazı kimseler lâyihaları dillerine dolamışlar, çocuk oyuncağına döndürerek, istihzâ makamında:*"Herkesin istidad derecesi lâyihasından malûm ve kişinin idrak mertebesi zâde-i tab'ından meczûm olur imiş"* şayialarını halkın ağzına düşürmüş, böylece devletin icrasına çalıştığı *"Nizâm-ı Cedîd"* aleyhinde, daha başlangıçta belki de istemeyerek, bir zemin yaratmışlardır[634].

Islahat raporları, Koca Yusuf Paşa'nın ikinci sadrazamlığında sırasında istenmiş, takdimi ve incelemesi ise yeni sadrazam Melek Mehmed

[633] Berkes, a.g.e., s.92-93.
[634] Gökbilgin, a.g.mad., s.311.

Paşa zamanında (1792-1794) olmuştur. Lâyihalar incelendiğinde üç ana görüşün ortaya çıktığı anlaşılır. Buna göre;

1. Kanuni devrindeki kanun ve nizamlara dönüldüğü takdirde ordunun düzeleceğine inanan ve kendilerine *"muhafazakâr"* diyebileceğimiz grup.

2. Avrupa savaş usûllerini ve talimlerini *"eski kanun ve nizamdır"* diye kabul ettirmek isteyen, kendilerine *"te'lifçi"* diyebileceğimiz grup.

3. Yeniçerilerin asla ıslah edilemeyeceğine inanarak, yeni bir askerî ordu kurulmasını savunan ve kendilerine *"inkılâpçılar"* diyebileceğimiz grup.

Bu sınıflamaya göre lâyiha sahipleri askerî ıslahat konusunda iki ana düşünceyi savunmuşlardır. Birinci ve ikinci grupta olanlar Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı ve genişletilmesini teklif ederlerken; üçüncü grupta yer alan inkılâpçılar ise, ıslah edilmesinin mümkün olmadığına inandıkları Yeniçeri Ocağı yerine, bunun dışında Avrupa usûlüne göre yeni bir askerî ocağın kurulmasını savunmuşlardır[635].

Lâyiha sahiplerinin hepsi, kendi fikirlerinin doğruluğunu ispat etmek için uzun mucip sebepler ileri sürmüşlerdir. Fakat III.Selim esas itibariyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması düşüncesindeydi. Ancak bunu birden bire yapmaya imkân görememiştir. Çünkü böyle bir işi başarmak için devletin dayanacağı ve icabında başka bir kuvvet bulunmamaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nı Kanuni devrindeki haline getirmekte bir fayda sağlayamazdı. Bu başarılsa bile Batı'da savaş araç ve usûllerinin tamamen değişmiş olması ve bu ordunun zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği ortadaydı. III.Selim, bu yüzden ikinci düşünceyi benimsemiştir. Evvela Yeniçeri Ocağı'nın varlığı ıslah edilerek muhafaza edilecek, lâkin yeni bir askerî teşkilât kurulacak ve bu kuvvetlenip devletin her hususta dayanabileceği hale getirilecekti. Ondan sonra Yeniçeri Ocağı'nın bu bütün savaş gücünü kaybetmiş, tamamen

[635] Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)", s.673.

yozlaşmış, hatta askerlik vasfını artık kaybetmiş teşkilâtın kaldırılması sağlanacaktı[636].

Takdim edilen ıslahat lâyihalarını inceleyen III.Selim, lâyihaların değerlendirilerek bir ıslahat programının hazırlanması için 10 kişiden oluşan bir komisyon kurmuş ve başkanlığına da devrin ilim adamlarından Esseyyid İbrahim İsmet Bey'i getirmiştir[637]. İsmet Bey, ıslahat programının hazırlanarak uygulanmasında karşılaşılacak zorlukları önceden görmüş, hatta devletin ve padişahın taç ve tahtının perişan olması ihtimalini düşünerek endişeye kapılmış ve durumu padişaha iletmiştir. III.Selim ise, ıslahat konusunda kesin kararlı olduğunu, komisyonun vereceği kararların uygulanmasında daima yardımcı olacağını belirterek İsmet Bey'in endişelerini gidermiştir[638]. Padişah ve İsmet Bey *"ıslahat yolunda gerekirse canlarını feda edinceye kadar çalışacaklarına"* dair yemin etmişlerdir. Bundan sonra çalışmalara başlayan komisyonun hazırladığı ıslahat programı, Yahya İmamı Risalesi'ne göre 72 maddeden ibaretti. Bu programda askerî alanda olduğu gibi, idarî, mülkî, ticarî, sosyal ve siyasal alanlarda yapılacak ıslahatlar yer almaktaydı. İlk olarak askerlik alanında yeniliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. Askerlik alanındaki yeniliklerin programında şu maddeler yer alıyordu[639]:

1. Mevcut asker ocaklarının ıslahı,
2. Avrupa usûlünde yeni bir ordu kurulması (Nizâm-ı Cedîd),
3. Askerî teknik müesseselerin yeniden tertip ve tanzimi.

Yapacağı ıslahatlarda ilk aşamayı bu şekilde tamamlayan III.Selim, planlanan ıslahatları gerçekleştirmek için harekete geçmiş, ilk olarak askerî alanda ıslahatlara başlamıştır.

---

[636] Mithat Sertoğlu, **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul-1973, s.23.
[637] Yücel-Sevim, a.g.e., s.158.
[638] Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)", s.673.
[639] Gökbilgin, a.g.mad., s.312.

III. C. III. SELİM DÖNEMİNDE YAPILAN ISLAHATLAR (NİZÂM-I CEDÎD)

III. C. 1. Askerî Alanda Yapılan Islahatlar

III. C. 1. a. Mevcut Askerî Ocakların Islahı:

Islahat lâyihalarında mevcut askerî ocakların kötü durumuna işaret edilmiş olmakla beraber, Yeniçeri ocağının derhal kaldırılıp onun yerine yenisini kurmak o kadar kolay bir iş değildi. Zira bunu yapabilmek için devletin başka bir askerî kuvveti bulunmamaktaydı. İşte bu nedenle III.Selim, bir yandan Avrupa standartlarına uygun bir ordu hazırlarken, bir yandan da mevcut ordu ocaklarını mümkün ölçüde düzenlenmesinin daha olumlu sonuçlar vereceğini düşünmüştür. Bunu gerçekleştirmek amacıyla ilk olarak, askerlik görevleri dışında esnaflık, ticaret ya da başka değişik işler yapmakta olan yeniçerilerin askerî disiplin ve eğitimlerini ıslah etmek için harekete geçmiştir[640].

Yeniçeriler arasında herhangi bir hadiseye meydan vermemek için ocakta yapılacak ıslahatın tatbikinde çok dikkatli davranılmış ve şu yol izlenmiştir: Önce Yeniçeri Ağası'na gönderilen bir emirle, ocağın eski kanunu gereğince yeniçerilerin sefer harici zamanlarda da talim ve terbiye ile meşgul olmaları icap ettiği hatırlatılıp, her sene hıdrellezden kasıma kadar Topkapı dışında Seğirdim yerinde ve Kâğıthane'de savaş talimi yapmaları bildirilmiştir[641].

Haftada iki gün yapılan talimlere 54. Bölük Çorbacısı *"Ser-Talimci"* sıfatıyla nezaret etmiştir. Her talime değişik dört orta veya bölük katılmıştır. Talimlerde Tüfenkçibaşılar, Tüfenkçi odabaşıları emirleri altında çok sayıda asker, Aşçılar, Sakalar ve Karakullukçularla birlikte Birlik Başkâtibi ve diğer

---

[640] Yücel-Sevim, a.g.e., s.158.
[641] Mithat Sertoğlu, …Mufassal…, s.2755; **C. AS. 5197.**

altı Yazıcı Nefer'de hazır bulunmuştur[642]. Bu usûl İstanbul dışında bulunan bütün yeniçerilere de tatbik olunması emrolunmuştur[643].

Alınan diğer tedbirler çerçevesinde yeniçerilerin sayısı yarı yarıya azaltılmıştır. Eyalet valililerinden maiyetlerindeki gençlerden yedek asker yetiştirmeleri istenmiştir. Yalnızca yetenekli gençlerin askerlik mesleğine girmesi sağlanmış[644], yeniçerilere yeni Avrupa tipi silah ve cephane verilmesine çalışılmıştır. Her alaya da eğitmen olarak sekiz eğitilmiş tüfenkli er verilmiştir. Uygulanan bu değişikliklere karşılık olarak yeniçerilerin eski borçları ödenmiş, aylıkları yükseltilip zamanında ödenmeye başlamıştır[645]. Kışlaları yeniden inşâ edilip genişletildiği gibi subaylarına da özel armağanlar ve iltizamlar verilmiştir[646].

Bu dönemde yeniçeri ocağının nizam ve intizamı ve terfilerine dair bazı mühim konuların tophane ocağı zabitleri ve ocak ihtiyarları tarafından müzakere edilerek kararlarını bir kâğıda yazarak arz etmeleri istenmiştir[647]. Böylece bir fikir birliği oluşturularak ortaya çıkabilecek sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

III.Selim yeniçeri ocağı üzerinde dikkatle durmuş, ilgililerden ocağın nizam ve intizamını bozanlara ve rüşvet alanlara karşı gerekli işlemleri yapmalarını istemiştir. Padişah bu konu ile ilgili olarak vezirine yazdığı bir hatt-ı hümâyûnunda: *"Benim Vezirim. Ocakludan rüşvet almamak ve nizam-ı intizamına dikkat eylemek şartıyla çıkan yeniçeri ağasını ağa eylemiş idim.*

---

[642] Mahmud Râif Efendi, **Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Nizâmların Cedveli**, yay.haz. Arslan Terzioğlu-Hüsrev Hatemi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul-1988, s.12.

[643] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2756.

[644] Örneğin 1204(1790) yılında Rikâb-ı Hümâyûn Sekbanbaşı olan İsmail'e gönderilen bir hükümde, Yeniçeri ocağının şimdiye kadar Devlet-i Âliyye'nin fütuhatında mühim konumda olup birçok hizmetleri olduğu ve bu ocakta yer alan ocak ehlinin de din-i mübîn ve gaza uğruna savaştığı belirtilmiş, ancak son zamanlarda bu ocak kurallarını ve dinî icaplarını bilmeyenlerin ocağa alınmasıyla ve bunların savaş alanlarını terk etmesiyle meydana gelen yenilgiler nedeniyle ocak ehlinin ocağa alımlarda dikkat etmesi ve bunların görevlerini ifalarında ahkâma mugayir olmamaları istenmişti. **C.AS. 1095.**

[645] **H.H. 51499.**

[646] Shaw, a.g.e., s.319.

[647] **H.H. 14768, H.H. 9775, H.H. 14534.**

Emr-i hümâyûnumu tutmayub ocakludan rüşvet ve odalardan ve kullardan akça almağla azl ve nefy eyledim…. Yeni ağaya tenbihatı havi ferman yazasın kethüda nasbolunan İbrahim Efendi'ye hakkaniyet üzere hizmet edüb rüşvet almamasını tekid eyleyesin… Çıkan yeniçeri ağasının Ali Fevzi namındaki hazinedarını dahi diyar-ı ahare nefy edesin" demiştir[648].

Yeniçeri ocağında yapılan bu düzenlemelerle birlikte çok geçmeden*"Tecdîd-i Kanun-ı Timar ve Zeamet"* (10 Temmuz 1792 / 20 Zilkade 1206) adıyla düzenlenen bir kanunla, timar ve zeamet sahibi olduğu halde savaşlara katılmamış olanların timar hakları geri alınarak, bunlar merkez ve sancaklarda görevlerini tam anlamıyla yapanlara verilmiştir[649].

Bununla birlikte sefer zamanlarında, bir nahiyelik bölgedeki topraklı süvariyi, zeamet derecesinde bulunan çeribaşıları toplayıp alaybeylerine götürecek, onlar da defterlerindeki kayıtlardan yoklayarak gelenlerin tamam olduğuna kanaat getirdikten sonra sancak beylerinin sancağı altında olunacak, yıllık hâsılat arz olunandan tahsil edilerek yeni gelene verilecekti. Sefer zamanlarında, savaşlar bitse ve eyaletleri valisi olan kimse izin verse bile, devlet tarafından emir gelmedikçe topraklı süvari geri dönmeyecek, dönenler olur ve bunlar haber verilmezse çeribaşıları ve alaybeyleri cezalandırılacaklardı. Yılda beş yüz kuruştan az gelirli dirlikler, münhallar bölünmek suretiyle en az beş yüz kuruşa çıkartılıp, her üç yılda bir bulunan ve bulunmayanların anlaşılması için yoklama yapılması kararlaştırıldı. Halen mevcut olanlardan sefer hizmeti göremeyecek durumda bulunduğunu ileri sürenlere bir yıl mehil veriliyordu. Bir yıl sonra aynı durumda olursa dirliği terk etmesi gerekecekti. Babasından timar kalmış çocuklardan kendi yerine cebeli gönderenler de her yıl yoklanacak ve on beş yaşına varanların cebelisi kaldırılıp kendisinden bizzat hizmet istenecekti. Ayrıca, asıl kadrodan bir

[648] **H.H. 14520.**
[649] Yücel-Sevim, a.g.e., s.158-159; Eren, a.g.mad., s.446.

kolayını bulup ayrılarak şunun-bunun yiyim yeri ve geçim vasıtası olan bütün dirlikler ref'olunacaktı. Yalnız saray hizmetlerine yetmiş dirlik ayrılacaktı[650].

Yenilenmenin özellikle merkezde yeniçeri ocağı tarafından muhalefet ile karşılandığı, ancak ordunun Avrupa tarzında eğitim ve teşkilâtlandırılmasının boyutunun merkez dışı sair askerî kuvvetlere de teşmil edilmesi gerektiği görülmekteydi. Özellikle teknik hizmet veren sınıfların eğitilmesi hayatî bir konu idi. Disiplin ve talim, ocakların insan yapısı ve ekonomik dayanaklarının değişmesi ile de ilgili olarak zayıflamış ve zamanla yeni çağdaş eğitim usûllerini benimsememeleri yanında kadîm usûllerle yapılan eğitimlere de yanaşmaz olmuşlardı. Bu konudaki zafiyet halleri son büyük Rus ve Avusturya savaşlarında da görülmüş ve dile getirilmişti[651]. Bu cümleden olarak, Osmanlı ordusunun teknik sınıfını teşkil eden Humbaracı, Lâğımcı, Topçu ve Top Arabacıları Ocakları için 26 Şubat 1793 (15 Receb 1207)'de ayrı kanunlar çıkarılmıştır[652].

Kışlaları ve fabrikaları Üsküdar'da bulunan Humbaracılar sınıfı, İstanbul'un fethinden sonra müstakil bir ocak haline gelmiş ve bu ocağa Nizâm-ı Cedîd döneminde III.Selim, özel bir ilgi göstermiştir[653]. Usta humbaracıların azlığı ve havan toplarından yararlanmanın imkânsızlığı III.Selim'i bu sınıf için bir kanunname yapmaya ve daha kullanışlı havan ve gülleler imâl etmeye sevk etmiştir[654].

III.Selim döneminde çıkarılan Humbaracı Kanunnamesi'ne göre; Humbaracı sınıfına mensup olanlar bundan böyle İstanbul'da oturacaklar, geometri bilgisi ve atış sanatını öğrenmek için mahir ustalardan ders görecekler ve daima eğitim-öğretim ile uğraşacaklardı. Erler ve subayların

---

[650] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2761-2762.
[651] Kemal Beydilli, **Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri**, İlmî Araştırmalar 8, İlim Yayma Cemiyeti y., İstanbul-1999, s.27.
[652] Eren, a.g.mad., s.446; Özcan, a.g.m., s.673.
[653] Uğur Ünal, "III. Selim Devrinde Kapıkulu Ocaklarının Islahı Çalışmaları", **Askerî Tarih Bülteni**, S.52 (2002), s.171-172.
[654] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.21.

sanatlarında ilerlemeleri rica, şefaat ve dilekçe ile değil, hak esasına göre ve humbaracıbaşının inhası üzerine olacaktı. Humbaracıbaşı doğru ve muktedir bir zat olacak, ulu orta azl ve nasb edilmeyecek ve kendisinden hiçbir veçhile hediye ve caize alınmayacaktı. Bütün humbaracılar (timarlı ya da yevmiyeli) İstanbul'da toplanacak ve yoklamaya tabi tutulacaklardı. Mevcut olmayanların yevmiyeleri hazineye devredilecek ve bu kişiler humbaracı sıfatını kaybedeceklerdi. Mevcut olanlar meslek bilgisinden imtihan edilecekler, imtihanı geçenler yevmiyelerini hak edecekler ve kanunlarına göre terfi edeceklerdi. Geçemeyenler ise; bir buçuk yıl eğitim ve öğretime tabi tutulacak, tekrar imtihan edilecek eğer bunda da başarı göstermezlerse sınıftan çıkarılacaklardı. Evli olanların dışındaki erler evlenemeyeceklerdi[655].

Humbaracılar için önce Sütlüce'de birçok lojman, mutfak ve ahırlarıyla muazzam bir kışla inşâ edilmiştir. Bu kışlada bir mescit, top döküm fırınları, matematik okulu, harp oyunları (manevralar) yapmaya müsait yerler ve dükkânlar bulunmaktaydı. Ayrıca III.Selim, Reis Efendi'yi (Atıf Efendi) humbaracılar sınıfı ve lâğımcılar sınıfının bazı işlerini tanzim ile görevlendirmiştir. Humbaracı ocağı teşkilâtı için bir humbaracıbaşı tayin edilmiş, bir kâhya ve bir de kâtip humbaracıbaşının emrine verilmiştir. Her havan için onu humbaracı, beşi mülâzım olmak üzere 15 kişi tayin edilmiştir. On humbaracıdan biri kalfa (teğmen) diğer dokuzu yamaktı. Ayrıca her beş havan topunun emrine verilen humbaracıların başında bir Baş kalfa (üst teğmen) bulunmaktaydı[656].

Humbaracı sınıfında her havan grubuna farklı bir nişan verilmiş, ayrıca her havan grubu içerisinde humbaracılarla mülâzımların üniformaları birbirinden ayrı tutulmuştur. Bundan başka Kanunname gereği, salı ve cuma günleri dışında bütün humbaracılar sıra ile Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn kurslarına katılacak, mesleklerinde yeterli bilgi edineceklerdi. Ayrıca Birlik yazıcı neferi, humbaracıların, mülâzımların ve subayların hem eski hem de

[655] Karal, a.g.e., s.45.
[656] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.21-22.

yeni nizamlara göre görevlerini belirten kayıtları tutacak, ayda bir defa onları okuyacak ve uyulmasını isteyecekti[657].

Fermanlarda Humbaracıların hizmete devam etmeleri istenmiş, görevden uzak duranların timar ve zeametlerinin ellerinden alınacağı bildirilmiştir. Bu konuda III.Selim'e sunulan bir takrirde: *"Humbaracı ocağı zu'amâ ve erbâb-ı tımarı haklarında her veçhile muktezâ-yı kanun-ı şahaneleri icra olunmakta taraf-ı çâkerânemden tecvîz-i kusur olunmadığına ve hidmette kıyam etmeyenlerin zeâmet ve tımarları irâd-ı cedide zabtolunacağına dair arz olunan mufassal takrir-i çâkerî bâlâsına şerefyâfihen sudur olan hatt-ı hümâyûnları zeylinde kanı eyalet nizâmı işte vakti geldi lisana alındığı yok kanı gelecek te'dib olunacak alay beyleri deyû suâli şahaneleri buyurulmuş kanun-ı cedîd-i hümâyûnları zeylinde her sancakta kaç adet eşkinci ve mütekâid zeâmet ve tımar var ise alay beyleri yedlerine verilen defter mucibince her birinin hâsılât-ı senevîleri ne kadar idüğünü ashâb-ı vukuf marifetleriyle tahkik ve başkaca defter idüb cebe defterini yedinde hıfz ve hâsılât defterini defterhanede hıfz içün Dersaadet'e irsâl eylemek ve kanun-ı cedid tarihinden bir sene sonra sancakların mevcut ve nâmevcutlarını yoklayıp dâhili sancakta olan nânpârelerinlerin hâsılât-ı senevîsini dahi tahkik etmek içün taraf-ı devlet-i aliyyeden yoklamacı ve muharrir olarak mutemed kimesneler tayin olunmak ve muharrir-i mezkûrun hâsılât defterine alay beyinin defteri muvâfık-ı zuhur etmez ise alay beyinin mazhar-ı mecâzât olması mukarrer olacağı peşince kendilere bildirilmek ve ba'de her üç senede bir defa sancaklara yoklamacılar tayin olunacağı…"* belirtilmiş, III.Selim ise bu takrire: *"Benim Vezirim. Taraf taraf yoklamacılar tayin ve harf beharf kanun-ı cedîd-i hümâyûnumu icrâ eyleyesin. Göreyim Seni"* diyerek cevap vermişti[658].

III.Selim dönemi öncesinde Lâğımcılar sınıfı için hazırlanan kanunnamelerde bunların matematik öğrenimi görmüş ve istihkâm fennine ait

[657] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.22.
[658] **H.H. 14440** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve transkribi Ek 3'de sunulmuştur).***

bilgileri edinmiş olmalarını gerektiriyordu. Bu kanunnamelerde, münhal kadroların ancak bu işe ehil olanlara verilmesi şartı konulmuştu. Bu ilk düzenlemelerde bazı bozulmalar arız olduğundan ve III.Selim'in bu sınıfı da güçlendirmeyi arzu ettiğinden onlar içinde bir kanunname yapılmıştır.

Lâğımcılar Kanunnamesi'nin disiplin ile ilgili maddeleri humbaracı kanunnamesinde belirtilenlerle aynıdır. Bununla birlikte Lâğımcı erlerin yetiştirilmesine gelince Kanunnameye şu hususlar konulmuştur: Lâğımcı erler için de kışlalar yapılacak, erlerin sayısı iki yüz elli olacaktı. Bunlardan 125 kişiyi içine alır birer kışla bina edilecekti. Erler iki kışlaya taksim edilecek ve birinde lâğım bağlamak sanatı; diğerinde de köprü, tabya ve kale yapmak gibi sanatlarla geometri bilgisi gösterilecekti[659].

Lâğımcılar sınıfının teşkilâtına gelince; humbaracılar zabiti, lâğımcıların işlerini de yönetecek, her iki sınıfa da aynı yazıcı hizmet edecekti. Bilgileriyle temayüz eden bir subay, lâğımcı başı tayin edilecek, bu sınıfında bir kâhyası bulunacaktı. Bunlar başlarında taşıdıkları bir şeritle humbaracılardan ayrılacaktı[660].

Lâğımcılar sınıfının matematik eğitimi için gerekli bütün araç-gereçler devletçe temin edilmiştir. Mühendishane, kışlaların yanında inşâ edilmiş buraya bir hoca ve ona yardımcı olacak muavinler (kalfalar) tayin edilmiştir. Bunların görevi, topçuluk fennini öğretmek, humbaracılara bomba atmayı, lâğımcılara istihkâm ve batarya düzenlemeyi, burç-kale-karargâh kurmayı, köprü inşâ etmeyi göstermek ve mühendisliğin bütün branşlarında eğitici ders kitapları hazırlamaktı. III.Selim'in emrine göre, timar ve zeamet sahibi olan eski ve yeni bütün lâğımcılar cuma, salı ve tatil günleri dışında nöbetleşe mühendishaneye giderek, kurslara devam edeceklerdi. Bunlar, çizim yapmayı, alçı ve tahta modeller yapmayı öğrenecek, bunların en iyileri Bab-ı Âli'ye gönderilerek sadrazam hazretlerine arz edilecekti. Lâğımcılarda

[659] Karal, a.g.e., s.46-47.
[660] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.23.

imtihana tâbi tutulacak ve birlik yazıcıları bunların görevlerini ayda bir kendilerine okuyacaktı[661].

Daha sonraki tarihlerde de Humbaracı ve Lâğımcı ocaklarının kanunnamelerinde düzenlemelere gidilmiş ve ortaya çıkan aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak Veziriazam tarafından III.Selim'e sunulan bir takrirde Humbaracı ve Lâğımcı ocakları nizamnamelerinde gerekli değişikliklerin ve yapılabilmesi için Tersane Emini Osman Efendi'nin bu göreve tayin edilmesini ve Osman Efendi'nin *"…haftada bir veyahut iki gün marü'z-zikr ocakların nazır ve ağa ve kâtibi ve mühendishane hocası ve sair iktizâ edenleri tarafına celb ve müzakere ederek vech-i meşrû üzere her maddenin terk ve ibkâ ve cerh ve ta'dilden iktizâlarını kaleme alıp kendisine takdim edeceğini…"* padişaha bildirmişti[662].

1804 yılında lâğımcılar sınıfı kanunda değişiklik yapılarak, lâğımcı neferleri eskiden olduğu gibi humbaracı ocağına ilhak edilmiştir. Humbaracı Ocağı'nın 5, 7, 14, 22 ve 36. bölüklerine lâğımcı neferleri dağıtılacaktı. Bundan sonra humbaracı ve lâğımcılar ayrı ayrı ocak olarak değerlendirilmeyecek, defterhane kayıtlarında dahi lâğımcılar için *"Humbaracı Ocağının Lâğımcı Bölüğü Neferâtı"* diye adlandırılacaktı[663].

Topçu sınıfı, Osmanlı Devleti'nde daima çok itibarlı bir birlik sayılagelmiştir. Bu sınıfın durumu savaşların kazanılmasında ya da kaybedilmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Fakat son yıllarda bu sınıfa da suiistimaller sızmış, düzen bozulmuştu. Topçuluk görevi, topçuluk hakkında en ufak bir bilgisi olmayanlara verilir olmuş, bu yüzden de iyi yetişmiş topçu sayısı hızla azalmıştı. Ayrıca eski Balyemez (Batarya topu) ve Şahîler (küçük çaplı toplar) imalât şekli bakımından kusurlu olup,

---

[661] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.23-24.
[662] **H.H. 8832; H.H. 8795.**
[663] Ünal, a.g.m., s.175.

kullanılmaları müşküldü[664]. III.Mustafa döneminde Baron de Tott'un yardımlarıyla ağır toplar yerine hafif toplar döktürülmüş ve Sürat topçuları adında yeni bir ocak kurulmuştu. Fakat padişahın ölümü üzerine topçuluk sahasındaki ilerlemelerde gevşemişti. III.Selim bu sınıfta da esaslı bir düzenlemeyi gerekli görmüştür.

Bu dönemde İngiltere, İsveç ve özellikle Fransa'dan topçuluktan anlayan mühendislerle dökümcü ustaları getirtilmiştir[665]. Tophane ıslah edilmiş ve Fransız modelinde yeni toplar döktürüldüğü gibi topçu sınıfı da bir kanunname ile ıslah edilmiştir[666]. 1793'de çıkartılan Topçu Ocağı Kanunnamesi'ne göre; bundan böyle Topçu Ocağı'na Cebeci Ocağı gibi bir tuğ verilecek, komutanı topçubaşı olacaktı. Nazır, tophane ile ilgili işleri yürütecek; ocak kâtibi, mevacip, seyit ve şöhret (künye) defterlerini tutacak; ocak kethüdası, topçubaşının başyardımcısı olacak; kethüda yeri, ocak kethüdasının yardımcısı olacak, ocak çavuşu veya baş bölükbaşı, ocak çorbacılarının (bölükbaşlarının) en kıdemlisi olacaktı. Bunlar iki kişi idi. Biri topçubaşı ortasını diğeri ocak kethüdası ortasını komuta edecekti. Her ortanın bir bölükbaşı, bir odabaşı, bir vekilharcı ve bir bayraktarı bulunacaktı. Yükselme kıdem sırasına göre olacak, dışarıdan atama yapılmayacaktı. Topçu ortalarının sayısı 25 olup her ortaya 10 top verilecek ve 25 ortanın 250 topu olacaktı. Her top için 10 kadro eri atanacak, bunlardan biri top ustası, biri yardımcısı, diğer sekizi top eri olacaktı. Her ortaya dört sürat, iki obüs, iki şahî ve iki balyemez topu verilecekti. Her ortaya bir aşçıbaşı, bir başkarakullukçu, bir saka ve beş er karakullukçu verilecekti. Her sürat topuna yakın savunma için 10 tüfenkli er verilecekti. Her ortaya verilecek 10 topun

---

[664] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.13.

[665] Avrupa'dan getirilen bu topçu ustalarının hepsi istihdam edilmemiştir. Örneğin bu konuda kaleme alınan bir belgede Fransa'dan gelen yetmişi mütecaviz ustaların sanayi'i harbiyeden top, top güllesi, tüfenk ve tüfenk çakmağı imâl edenlerinden üç kişinin seçilip diğerlerinin iadelerine ve yol harçlıklarının ise daha önceden Fransa elçisine ikraz olunan iki yüz otuz bin kuruştan takas yapılmasına karar verilmişti. Aynı belgede Fransa'dan hediye olarak gelen 5 topa memur topçu muallimlerine ateş talimleri yaptırılarak hünerleri sabit olanlardan bir topa 15 kişi ayrılıp geri kalanlarının gönderilmesi arz edilmiş, III. Selim ise buna:***"böylece nizâm verile"*** hattını yazmıştı. **H.H. 1728 C.**

[666] Karal, a.g.e., s.47.

her birine yüz kez ateş edeceği kadar barut, yuvarlak, cephane mühimmatı ve levâzım-ı sairesi verilecekti. Ağa ortasına ek olarak 35'er karakullukçu hizmetler için verilecekti. Topçu ortaları pazartesi ve perşembe günleri tophane talimhanesinde ateşli talim, diğer günlerde kuru talim yapacaklardı. Topçular, kışlalarında kalmak, ulûfe kartını satmamak, subay olmadıkça evlenmemek zorunda idi[667].

Top Arabacıları Ocağı, topçulara yardımcı olan sınıftır. Kanunnameleri bu nedenle onlarınkine benzemektedir. Arabacı kışlaları önceden Ahırkapı civarında iken; daha sonra hizmetlerinin özelliği nedeniyle topçulara yakın olmaları uygun görüldüğünden Tophane'de inşâ edilmiştir. Bununla birlikte araba ve koşum takımı imalâthaneleri de kurulmuştur[668].

Bu sınıfın en üst düzey görevlisi Arabacıbaşıdır. Arabacılar nazırı Topçu sınıfının da nazırlık görevini yürüten Mustafa Reşit Efendi'dir[669]. Arabacıların işlerinin idaresi, zabitlerin seçimi ve tayini zabt u rabtın sağlanması ağanın ve nazırın görevlerindendi. Ayrıca, arabacıların da bir kâtibi bulunmaktaydı. Bu sınıfta, her biri subaylara ve neferlere sahip olmak üzere, yeni arabacı ortaları tesis edilmiştir. Her top ve cephane sandığı başına bir arabacı zabiti ve beş arabacı neferi tayin edilmiştir. Zabitlerin ve neferlerin özel üniformaları bulunmaktaydı. Arabacı zabit ve neferleri, topçuları talim yerlerine kadar izlemek zorundaydı. Bununla birlikte zabitler hizmette olmadıkları zaman kışlalarına gidecekler ve gerekiyorsa topların nakli, atların ve top kundaklarının bakımı ile ilgileneceklerdi. Ayrıca arabacılar sınıfının marangozları, demircileri, eğercileri ve nalbantları da bulunacaktı[670].

III.Selim'in yeniden tesis ettiği Topçu ocağı ile kışlayı, eğitimi geri getirmiş; ateşli eğitimi zorunlu kılmış ve Avrupa'dan getirttiği yabancı

---

[667] M. Ali Özütopçu, "Nizâm-ı Cedit (1793) ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler", **Askerî Tarih Bülteni**, S.12/22 (1987), s.86-89.
[668] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.18.
[669] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2759.
[670] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.18-19.

uzmanlar aracılığıyla, yeni tekniği, yeni bilgiyi orduya sokmaya çalışmıştır. Kanunname ile topçu ocağının teşkilât yapısı ortaya konmuş, böylece bir ortada kaç kişi olduğu, her birinin hak ve görevinin ne olduğu, ne kadar aylık alacağı, nasıl yükseleceği açıkça belirtilmiştir. Topçu ortalarındaki top miktarı ve cinslerinin belirlenmiş olması hem eğitimi ve hem de muharebede kullanımı kolaylaştırmış oluyordu. Kanun, yükselmede kıdem ve yeteneği esas aldığından konulan usûl, verimi arttırıcı idi. Ayrıca Fransa'da kurulmuş ve gelişmiş olan sahra topçuluğu, sürat topçusu adıyla teşkilatta yer alıyordu. Böylece, topçuda hareket kabiliyeti arttırılmış oluyordu. Sonuç olarak, Osmanlı topçuluğu III.Selim'in fermanı ile yeni ve ileri bir düzene kavuşmuş oluyordu[671].

III.Selim tophaneye nizam verirken, baruthaneyi de düzenlemeyi ihmâl etmemiştir[672]. O zamana kadar Baruthane nazırlığı istendiği zaman değiştirilen yıllık bir görev kadrosu sayılır olmuştu. Bu görev, talihleri yaver gitmemiş devlet ricalini kalkındırmak için verilir bir görev sayılmaktaydı. Bu durum o kadar kötüye gitmişti ki, İstanbul, Gelibolu ve Selanik baruthanelerinden talep olunan üç bin kental barutun, ancak yarısı sağlanıyor, o da çok kötü kalitede oluyordu. Barut ateş almıyor yahut gülle hesaplanan menzilin yarısına dahi ulaşamıyordu. Bu durum, tekrarlanan deneylerle saptandıktan sonra III.Selim 1768 savaşından bu yana ülkesinde imâl edilen barutun ancak tören atışlarına yaradığını, üzüntü ile müşahede etmiştir. Askerî ihtiyaçlar için yabancı ülkelerden kentali 60-70 kuruşa barut alınmaya mecbur kalındığını, bu barutun da küçük bir kısmının iyi kalitede olduğunu, geri kalanının çok kötü kalitede olduğunu ve zamanında temin edilemediğine kanaat getirmiştir. Kendi ülkesinde barut imâli için ana madde olan güherçilenin mevcut olduğunu, bunun yabancılara ihracının yasak olmasına rağmen ihraç edildiğini, sonra bu maddenin temini için başkalarına

[671] Özütopçu, a.g.m., s.89.
[672] Karal, a.g.e., s.61.

başvurulduğunu tespit eden III.Selim barutun başlıca harp maddelerinden olduğunu, hatta savaşın ruhu demek olduğuna kanaat getirmiştir[673].

III.Selim, Kaymakam Paşa'ya yazdığı bir hatt-ı hümâyûnunda: *"Kaymakam Paşa, dünkü gün tebdilen Baruthaneye vardım, beni bilmediler. Niçin burada barut az tabh olunur diye sual eyledim. Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para adam günde olabilir mi, doğrudan doğruya nice eyü barut tabh olunabilir deyü cevap verdiler. Ziyade tabh olunmasına ve hem eyü olmasına biriyi nizam verüp tarafıma bildiresin…"* diyerek çok miktarda ve kaliteli barut yapılmasına dikkat etmesini kendisinden istemiştir[674].

İlk yapılan iş, mevcut baruthanelerin yıkılmaya yüz tutmuş olan binalarının tamir ettirilmesi olmuştur. Nisan 1794'te Baruthane Nazırlığı kurularak bütün baruthaneler buraya bağlanmış ve eski defterdar Mehmed Şerif Efendi nâzır olarak görevlendirilmiştir. Şerif Efendi, Bakırköy Baruthanesi'nde iyi ve kaliteli barut yapılmasını sağladıktan başka cami, padişah kasrı ve daha birçok bina yaptırarak burayı büyük bir tesis haline getirmiştir. Baruthane Nazırı Şerif Efendi'nin Baruthaneyi günden güne mükelleştirmekte olması III.Selim tarafından memnuniyetle karşılanmıştır[675]. Barutun, devletin azamî ihtiyacından olması dolayısıyla bu dönemde imalinin tezyidi ıslahı ve İngiliz ve Felemenk barutu derecesinde barut yapımına çalışılması, aynı zamanda ülkede bulunan güherçileninde memâlik-i saireye satılmasına meydan verilmeyerek tamamen baruthaneye gönderilmesi kararlaştırılmıştır[676]. Avrupa perdahtı barut yapımını arttırmak için de Küçükçekmece Gölü kuzeyinde çarkları su ile dönen *"Azadlu Baruthanesi"* kurulmuştur. Azadlu'nun kurulmasından dört yıl sonra 1800 Nisanında eski usûlle çalışan ve artık ihtiyaç kalmayan Gelibolu ve Selânik baruthaneleri kapatılmıştır[677].

---

[673] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.16.
[674] **H.H. 8171** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve transkiribi Ek 4'de sunulmuştur).***
[675] **H.H. 8530.**
[676] **C. AS. 1577.**
[677] Özcan, a.g.m., s.675.

III.Selim döneminde Karadeniz Boğazı'ndaki kaleleler de elden geçirilerek gerekli olan tamir ve düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. İrade-i Padişahî vechile mühendishaneden memur edilen bir mühendise Karadeniz Boğazı kalelerinde yapılacak işler gösterilmiş, atılacak top güllerinin menzilini ve donanma sefinelerinin gelecekleri yerleri gösteren bir harita bu mühendis tarafından hazırlanarak Kaptan Paşa'nın takririyle III.Selim'e sunulmuştur. III.Selim ise bu takrire: *" Resmi alıkoydum. Kılburnu ve Papazburnu tabyaları tekmil ve Kireçburnu tabyasına mübaşarek olunup muhafazları için teksir-i neferat ve nizam ve rabıtalarına ihtimam oluna"* hattını yazmıştır[678].

III.Selim, Boğaz'ın Karadeniz'e çıkış noktasında olup tamirleri sona eren Bağdadcık, Revancık, Rumeli Feneri, Anadolu Feneri, Garibçe, Büyük Liman ve Poyraz Limanı kalelerinin muhafızları arttırmış, bunların Levend Çiftliğindeki askerler gibi talim ve terbiye görmelerini emretmiş, aynı usûl daha içerdeki Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Yuşa ve Tellitabya kalelerine de tatbik ettirmiştir. Bunun en önemli sebebi artık Karadeniz'de kuvvetli bir donanması bulunan Rusya'ya karşı icabında İstanbul'u müdafaa etmek idi[679].

Görüldüğü gibi, dönemin teknik sınıfları olan bu ocaklarda köklü yenilik olarak göze çarpan büyük bir şey yoktur. Fakat Topçu, Humbaracı, Lâğımcı ve Top Arabacı birlikleri daha önce de Baron de Tott ve diğerlerinin çalışmalarından etkilenmiş olduklarından buralardaki reform hareketleri diğer alanlara göre daha da başarılı olmuştur[680]. Bununla beraber ocakların bozulmuş olan disiplin ve nizamını yeniden kurmak için maddeler konmuş ve askerliğin esası demek olan talim prensip olarak kabul edilmiştir. Bu yeni prensipler dâhilinde ocakların çalışması ve harp esnasında faydalı işler görmesi, hiç şüphesiz, iyi bir şeydi. Fakat ordunun yalnız bu sınıflarında yapılan ıslahat tekmil ordunun ıslahı demek olamazdı[681]. Bu nedenle III.Selim asıl Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulmasına önem vermiş, bu ocakların

---

[678] **H.H. 1773.**
[679] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2760.
[680] Shaw, a.g.e., s.319.
[681] Karal, a.g.e., s.49.

ıslahını iyileştirici bir tedbir olarak düşünmüştür. Nihayetinde III.Selim'in asıl amacı yeni ve düzenli bir ordu meydana getirmekti[682].

III. C. 1. b. Nizâm-ı Cedîd Ordusunun Kurulması:

Modern Avrupa yöntemleriyle bir ordu kurulmasına, başlangıçtan itibaren büyük önem veren III.Selim, henüz ıslahat hareket, plan ve programları yapılmadan önce bunu gerçekleştirmek amacıyla Avusturya ve Rusya ile barış antlaşmaları yapıldıktan sonra orduyla cepheden İstanbul'a dönen Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa'ya *"askerlerin bir bölümünü Davutpaşa Ordugâhı'nda bırakmasını"* emretmişti. Daha sonra *"Ağa Yeri"* olarak adlandırılan eğitim alanına sevk edilen bu askerler, Avrupa'dan getirilen birkaç subay tarafından eğitime başlatılmıştır. İşte bu küçük askerî birlik, *"Nizâm-ı Cedîd"* adıyla kurulan askerî teşkilâtın esas çekirdeğini oluşturmuştur[683]. Daha sonra bu eğitimli askerlerin işlerini yönetmek amacıyla *"Talimli Asker Nezareti"* unvanı ile bir nezaret ihdas edilerek, buraya Mustafa Reşid Efendi (Çelebi) tayin edilmiştir[684].

Her şeyden evvel gerek Yeniçeri Ocağı'nı ürkütmemek ve gerekse hiçbir yeniliği hazmedemeyen zümreye hoş görünüp, onların ocağı kışkırtmalarına engel olmak için yeni bir askerî sınıfın teşkiline dair herkesin kabul edeceği bir mucip sebep arandı ve bulundu. Son savaşta Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki Rus donanmasıyla başedemediği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Rusların Karadeniz Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a hücum ve bu şehri zapt tasavvurunda bulundukları ve bu projelerini hakikat safhasına çıkarmak için fırsat gözledikleri haberi ortalığa yayıldı. Hâlbuki yeniçeri ocağı barış zamanlarında seferber halde değildi. Böyle bir tehlike vukûunda kuvvet toplanması ve boğaza sevki için geçecek zaman içinde Rusları durdurmak

---

[682] Ünal, a.g.m., s.177.
[683] Yücel-Sevim, a.g.e., s.160.
[684] Gökbilgin, a.g.mad., s.312.

şarttı. İşte bu maksatla yeni bir tüfenkli birlik hazırlanacaktı. Böylece, Nizâm-ı Cedîd askeri için görünüşte bir bahane bulunmuş oluyordu[685].

III.Selim, bunun Yeniçeri ocağından tamamen ayrı, yeni bir askerî sınıf olarak ortaya çıkışının doğuracağı tepkileri de dikkate alarak buraya girecek gençlerin ocaktan seçilmesini istedi. Yeniçeriler, bunu reddettiler. Maksatları tamamen bağımsız bir teşekkülün ortaya çıkması idi. Böylece gerektiğinde onunla mücadele etmek daha kolay olurdu. Lâkin Padişah ve yakınında bulunanlar bu tuzağa düşmediler ve Nizâm-ı Cedîd askeri 24 Şubat 1793 günü Bostancı Ocağı'na bağlı *"Bostancı Tüfenkçisi Ocağı"* olarak kuruldu[686].

Esasen bu yeni askerin kılık ve kıyafeti de az çok Bostancıları andırıyordu. O sırada Bostancılar mavi şalvar ve kırmızı kaftan giyerler ve serpuş olarak kırmızı barata yani mukavva üzerine tutkalla kırmızı çuhanın yapıştırılmasından hâsıl olan ve üst tarafı bolca olup yana veya arkaya yatan bir nevi başlık kullanırlardı. Pabuçları da kırmızı idi. Nizâm-ı Cedîd askeri de dar mavi şalvar, kırmızı dar ceket ve kırmızı barata giyecekler, pabuçları kırmızı olacak ve sarı tokalı kemer takacaklardı. Erlerinin silahları pala, tüfenk ve süngü, subayların ise, kılıçtan ibaret bulunacaktı. Subayların ceketlerinin daha uzun, önlerinin ve kollarının sırmalı, baratalarının sırma şeritli ve sırma işlemeli hilâlli olması ve rütbe işaretleri taşımaları kararlaştırılmıştı[687]. Nizâm-ı Cedîd'in yerleştirilmesi ve çoğaltılması, tüm masraflarının karşılanması içinde *"İrâd-ı Cedîd"* adında bir hazine kuruldu (1 Mart 1793)[688].

Bundan sonra ocağın nizamnâmesi yapılıp kadrosu oluşturulmuştur. Buna göre; Nizâm-ı Cedîd askeri 12.000 kişiden ibaret olacaktı. Bunun 1.600'ü İstanbul'da ve geri kalanı Rumeli ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinde,

---

[685] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2757.
[686] Sertoğlu, … Tanzimat Devrimi, s.26.
[687] Sertoğlu, … Tanzimat Devrimi, s.26-27.
[688] Uğur Ünal, "III. Selim'in Askerî Alanda Yaptığı Yenilikler", **Jandarma Eğitim Dergisi**, S.19 (2001), s.59.

imkânlara göre 800 veya 1.600 olarak yetiştirilecekti. Evvela İstanbul'daki 1.600 kişinin talim ve terbiyesine başlanacak ve on iki bölükten ibaret bir orta teşkil edilecekti. Bu orta, bir numune ortası olacaktı. Yetiştirilmesindeki esaslar ve masraf göz önünde bulundurulacak ve kazanılacak tecrübe ile Anadolu ile Rumeli'deki ortaların kurulmasına başlanacaktı. Nefer ve subaylara yevmiye ile tayınları Nizâm-ı Cedîd hazinesinden (İrâd-ı Cedîd) verilecekti. Silahları ve kisve ile yemeni ve çizmeleri yine aynı hazineden verilecekti. Neferler bekâr olacaklar, subaylar evlenebilecekti. Ehliyet gösteren neferler zabit olacaktı[689].

Nizâm-ı Cedîd ordusunun yetiştirilmesi maksadıyla ilk hamlede muhtelif sınıflara mensup 15 mütehassıs zabitin gönderilmesi için 7 Teşrinievvel 1793'te Fransız hariciyesine müracaat edilmiştir[690]. Aynı suretle İsveç, Prusya ve İngiltere'den de askerî mütehassıslar getirtilerek ordunun yetiştirilmesine başlanmıştır[691]. Nizâm-ı Cedîd ile birlikte önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek şekilde yabancı uzmanlar yanında, çok sayıda zanaatkâr işçinin de getirildiği görülmektedir[692].

Nizâm-ı Cedîd askerlerinin önceleri Kâğıthane'de talim görmeleri kararlaştırılmışken, sonra bu işin şehrin biraz daha dışında ve halkın gözünün uzağında yapılması doğru bulunarak Levend Çiftliği'nde yetiştirilmeleri uygun görüldü ve gerekli hazırlıklar yapılıp kışla tamamlanınca 1794 tarihinde Nizâm-ı Cedîd buraya nakledildi[693]. Ayrıca *"Levend Çiftliği*

---

689 Karal, a.g.e., s.51.

690 E. Ziya Karal, "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839)", **Tanzimat I**, Maarif Vekaleti y., İstanbul-1940, s.25-26: Karal, Osmanlı hükümetinin, Fransa hariciyesinden şu ihtisaslarda insanların gönderilmesini istediğini belirtmektedir: 6 Bahriye zabiti, 2 Mühendis zabit, 2 Piyade zabiti, 2 Süvari zabiti, 2 Topçu zabiti, 1 Bahriye inşaatı zabiti. Ayrıca bu zabitlerin tâbi olacakları şartlar hakkında da Fransa hariciyesine 5 maddelik bir talimatname takdim edilmiştir. Talimatnamenin maddeleri için bkz. *aynı yazar*, "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, IV/14-15 (1940), s.182-183.

691 Turhan, a.g.e., s.151.

692 M. Alaaddin Yalçınkaya, "Nizâm-ı Cedîd Döneminde Osmanlı Devleti'nin Modernleşmesinde İngilizlerin Rolü**", Osmanlı**, C.VI, YTY, Ankara-1999, s.684.

693 Sertoğlu, … Tanzimat Devrimi, s.27. Levent Çiftliği'nde kışla inşâsı devam ederken Nizâm-ı Cedîd ordusunun ihtiyacı olan tüfengi yapmak için kaynakçı, tabancacı, dökmeci, çilingir, aşçı,

Kanunnâmesi" adı ile anılan bir de kanun hazırlandı (17 Eylül 1794)[694]. Böylece ocak da resmen kurulmuş oldu.

Kanunname ilân edildiğinde talimli asker sayısı 20 subay ve 448 erden ibaretti. İlk kanunnamenin biraz daha mütekâmili olan bu kanuna göre; Ocağın başına devlet ileri gelenlerinden bir nazır ve dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından bir ağa tayin edilerek bütün işler bu iki kişinin ortaklaşa sorumluluğuna verildi. Hacegân'dan bir kâtip, iki yamağı ve iki nefer kâtibi tayin edildi[695]. Nizâm-ı Cedîd askeri bir binbaşının kumandası altında olacak, bir sağ ve sol kolağası her birbirinin ikişer mülâzım ağası, bir kethüdası bulunacak ve bölükleri de maiyetlerinde iki mülâzım bulunan yüzbaşılar kumanda edeceklerdi. Her bölükte iki saka ve ileride Nizâm-ı Cedîd eri olmaya namzet altı karakullukçu ile beraber yüz otuz er bulunacak, kolağalarının her biri altı bölüğü kumanda edecekti. Subaylara maaş *"İrad-ı Cedîd Hazinesi"*nden verilecek, silahları devlet temin edecek, başlangıçta herkese bir takım elbise verilecek, bunun dışında elbisesi eskiyen bunu kendisi temin edecekti. Erler terfi ederlerse evvela onbaşı, sonra çavuş sonra sırasıyla alemdar, mülâzım, yüzbaşı, mülâzım ağa, kolağası, kethüda ve nihayet binbaşı olacaklardı. Bir de ayrıca hepsinin üstünde olarak bir ocak ağası bulunacak ve bu ocak ağalığı boşaldıkça kapıcıbaşılardan uygun biri veya binbaşıların akıllı, sadık ve işbilirlerinden biri kapıcıbaşılık rütbesi verilerek ocak ağası olacaktı. Ancak bu terfi cetvelinde kıdem kadar ehliyete de yer verilecek ve ehil olanlar tercih olunacaklardı. Her bölüğe ayrıca bir top ve topçu neferleriyle subayları, top arabası verilecek, ocağın cephanesi ve mehterhanesi ayrı olacaktı. Ocakta maaşlı olanlar, yani subaylar süvari olacak, at kendilerine ait bulunup yem ve sair masrafları devletten ödenecekti. Ocağa girenler, üç yıldan evvel ayrılmayacaklar, üç yıl sonra ayrılmak isteyenler o güne kadar almış olduğu maaş, yevmiye ve emsalini iadeye mecbur bulunacaktı. Ocağa alınacak erler, en çok yirmi beş yaşında,

---

çamaşırcı ve berber dükkânlarının yapımı da ele alınmış, bunların toplam 7507 kuruş tutan masrafları Çiftlik Kethüdası Veli Ağa tarafından karşılanarak inşâ ettirilmiştir **C. AS. 17893.**

[694] Özcan, a.g.m., s.674.

[695] Çataltepe, a.g.m., s.243.

güçlü kuvvetli, gösterişli, iyi ahlâk sahibi kimseler olacaklardı. Subayların hizmet eri olmayacak, bunlar dışarıdan kendilerine adam tutacaklardı. Bu tutulanlar, asker elbisesi giymeyecek, yalnız başında barata bulundurulacaklardı[696].

Osmanlı hükümeti, Nizâm-ı Cedîd ordusunun 1799'da Mısır Seferi ve Akka Olayı'nda gösterdiği başarı üzerine Levend Çiftliği'nde ikinci bir ortanın kurulmasına karar vermiştir. Bu ikinci orta 23 Kasım 1799 tarihinde kuruldu ve kurulan bu ortaya *"Kethüda Ortası"* adı verildi[697]. Bu ikinci ortanın kuruluşu sırasında eyalet valilerine de emirler gönderip maiyetlerinde Nizâm-ı Cedîd birlikleri kurmaları istenmiştir. İşte bundan sonradır ki; Batı sisteminde yetiştirilmiş yeni askerî kuvvet ilk düşünülen miktara ulaşmaya başlamıştır. Her ortada ikişer mühendis ve iki mühendis yardımcısından oluşan kurmay heyetlerinin kurulması da bu devrede gerçekleştirilmiştir[698].

Piyade birliklerinin gelişmesinden sonra, süvari birliğinin de kurulmasına karar verilip, 18 Kasım 1800 tarihinde *"Süvari Birliği"* kurulmuştur. Ocağa ilk olarak yazılan süvarilerin, Osmanlı ülkesinde bulunan timar erbabından seçilmesi kararlaştırılmıştır[699]. Nizâm-ı Cedîd askerinin sayısının artmasıyla birlikte, askerlerin daha iyi yetiştirilebilmesi için III.Selim tarafından, bugün I. Ordu Karargâhı olarak kullanılan ve Batılı kışla mimarîsinin dünyadaki en büyük örneklerinden biri sayılan *"Selimiye Kışlası"* yaptırılmıştır (1800)[700].

Levend Çiftliği'nde iki orta kurulup gelişmeye başladıktan sonra, üçüncü bir ortanın kurulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine bu üçüncü orta 1801 yılında Üsküdar'da kurulmuştur. Ortanın dâhili teşkilâtı, Levend Çiftliği'ndeki ortaların aynıydı. Anadolu'da kurulacak ortalar için merkez ortası

---

[696] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2758.
[697] Çataltepe, a.g.m., s.244.
[698] Sertoğlu, … Tanzimat Devrimi, s.27.
[699] Çataltepe, a.g.m., s.244-245.
[700] Özcan, a.g.m., s.674.

görevini yapacak olan bu orta, Levend Çiftliği'ndeki bulunan Bostancı Tüfenkçileri'ne bağlı olacaktı. Önceleri *"Usta Ortası"* denilen bu ortaya daha sonra *"Binbaşı Ortası"* denilmeye başlamış ve bundan sonra da bu şekilde anılmıştır.

Üsküdar ortasına asker sağlayabilmek için bazı eyalet ve kazalar doğrudan doğruya bu ortaya bağlanmıştır. Bunların başlıcaları: Niğde, Beyşehir, Kütahya, Bolu, Viranşehir, Kayseri, Ankara, Kastamonu, Akşehir ve Aydın idi[701]. Levend Çiftliği ve Üsküdar Ocağı neferlerinin sayısını arttırmak için Anadolu'daki münasip yerlerden külliyetli neferler toplanıp talim ettirilmiştir[702]. Üsküdar ortasına kısmen, Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'nın yetiştirdiği talimli askerden de getirilmiştir[703]. Levend Çiftliği ve Üsküdar Ocağı teşkilâtından pek çok istifade edildiğinden bunların *"ziyadeleştirilmesi"* için değişik bölgelerde yeni ortaların açılması da kararlaştırılmıştır[704].

Ancak Levend ve Üsküdar ocağı için Anadolu'dan asker toplanmasında istenilen neticeye bazen ulaşılamadığı da görülmüştür. Örneğin, hane ve avarızları tekâliften muaf olmak ve nöbetleşe olarak sılaya gönderilmek şartıyla Kocaeli kazaları ahalisinden arzu edenlerin Levend Çiftliği için asker yazılması emri üzerine kimsenin yazılmamasının kaza erkân ve memurlarının ihmalkârlıklarından ileri geldiği anlaşılmıştır[705].

Levend Çiftliği ve Üsküdar Ocağı'na asker tertibi için uyulması gereken kurallara dair kaleme alınan bir hatt-ı hümâyûnda ise:

---

[701] Çataltepe, a.g.m., s.245.

[702] Örneğin, Ak ve Karadeniz sahillerinde bulunan kazalardan asker tertibi emri üzerine Canik ve Karahisar-i Şarkî kazalarından asker tahriri **C.AS. 36749**, Anadolu'daki kazalardan **C. AS. 11211, C. AS. 4273**, Bolu ve sair sancaklardan **C. AS. 4144.**

[703] Gökbilgin, a.g.mad., s.313.

[704] **C. AS. 8095.** Belgede belirtildiğine göre *"Nısf-ı Karıştıran"* ve *"Nısf-ı Beyağaç"* mevkiinde de yeniden birer orta açılması ve bu iki yere birer kışla inşâsına karar verilmişti.

[705] **C. AS. 21836.**

"Levend çiftliği için Anadolu'da vâki' bazı elviyeden mukaddimâ birer miktar neferât tertib olunup neferât-ı merkûmenin devam ve sebatlarına vesile olmak iradesiyle cümlesi yerli ve yurdlu hane ve emlâk ve akraba sahibi olmak ve çiftlik-i mezbûrda hidmette olduklarınca vilâyetlerinde olan hane ve emlâk ve arazilerinde bir akçe ve bir cebe salyâne alınmamak ve salyâneden muafiyetleri hususu sâir ahaliye mûcib bâr ve sıklet olmamak için her karyeden tahammülüne göre ikişer üçer nefer talep ve hevâhişiyle tahrir olunmak ve bunlar münâdiye ile gelüb ocakta ta'lim ve ta'allüm eylemek şartları her mahâlle başka başka ısdâr ve mahsus mübaşirleriyle tisyâd olunan evâmir-i şerîfeye derç ve tastîr olunup ba'de iktizâsına göre tenbih ve te'kidi havî bi'd-defeât evâmir-i aliyye ve tahrîrât-ı şedide nüşûd ve irsâl olunmuş ise dahi evvelen kazalar âyân ve zâbitânı bu hususa dikkat ve ihtimam etmeyüb her kazadan kalyoncu ve sâir bayrak askeri misillû akçe ile neferât tahrir etmeleriyle o makûle cebri yazılan neferât bir taraftan Dersaadet'e vürûd ve bir taraftan firar eylediklerinden her ne kadar salyâne alınmasın deyû tenbih ve te'kid ve firârîlerin mahâllerine taraf-ı çâkerîden tahrîrât tesyîdiyle celb ve ihzarlarına ikdam ve bazen hidmette olanların hanelerinden salyâne alındığı ifade ve istimâ' olundukça geri devir ve teslimlerine ihtimam olunarak kazaların voyvoda ve âyân ve zâbitânına tevbih ve teşdîd olunmakta ise dahi yine matlûb üzere neferâtın cem' ve teksiri ve devam ve sebatları mümkün olamamakla ba'de izin tertib-i mezkûr üzere her kazadan on yirmişer nefer talep ve tahrir olunup irâd-ı cedide münasebeti olan bazı sancak ve kazalar Levend çiftliği Üsküdar ocağına râbıtayla umûmen ahalisi tekâliften muaf kılınarak harb ve darbe kâdir olanları nefer yazılmak sureti" ile alınması kararlaştırılmıştı[706].

Üsküdar'da kurulan orta için Üsküdar ile Kadıköy arasında bir talimgâh, bir hastane, bir kitaplık ve Üsküdar'da bir basımevi kurulmuştur. Osmanlı tarihinde ilk kez olarak bu ortanın erlerinin çoğu Anadolu'dan devşirilmiş Türk ve çoğu köylü erlerdi. Bunlara yüksek ulûfe veriliyor ve

[706] **H.H. 6** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve traskiribi Ek 5'de sunulmuştur).***

aileleri vergilerden bağışık tutuluyordu[707]. Biraz öncede değinildiği gibi, Üsküdar'daki orta, örgütlenme ve yönetmelik açısından Levend'de kurulanın aynıydı. Yalnız Üsküdar'daki ortayı, Levend'deki ortalardan ayırt etmek üzere erlerine açık mavi renkli üniforma giydirilmişti[708].

Anadolu köylülerinden olan bu askerlerin çoğu her şeyden önce yağma yoluyla silah ve mallara sahip olabilmek hayaliyle ocağa yazılan kimselerdi. Bunlar ocakta disiplinsizliklere neden olup, gittikçe huzursuz ve düzensiz bir duruma gelmişlerdir. Bazen Trakya, Yeniköy ve Beşiktaş'a kadar inerek yağmalarda bulunup birçok olay çıkaran bu erlerin birçoğu, üniforma ve silahlarını atıp, ücretlerinin azlığını, disiplinin çok sıkı olduğunu ileri sürüp, ocaktan firar etmişlerdir. Bu firarilerin soygun çeteleri oluşturup etrafa dehşet saçmaya başlamalarıyla birlikte daha sonraları alınan sıkı ve sert tedbirlerle bu işin önü alınmış ve bu gibi olaylar kolay kolay olmamaya başlamıştır[709].

Napoléon Bonaparte 2 Temmuz 1798'de İskenderiye ve çevresine çıkarma yaparak Mısır'ın işgaline başlamıştı. Osmanlı Devleti ile dost geçinmek arzusunu izhar etmiş olan Fransa'nın bu arzuya tamamen aykırı olarak Mısır üzerine saldırması hayret vermiş, bunun üzerine Osmanlı Devleti önce İngiltere ile ittifak akdetmiş (25 Kasım 1798) sonra da bu ittifaka Rusya'da dâhil olmuştu (5 Ocak 1799)[710]. İşte bu savaş sırasında Osmanlı Devleti ilk olarak Akka Kumandanı Cezzar Ahmed Paşa'nın komutasına 200 kişilik Nizâm-ı Cedîd askeri göndermiş daha sonra bu sayı 900 kişiye ulaşmıştır. Bu birlikler Napoléon'un mağlubiyetinde önemli rol oynamış, hem III.Selim'in hem de Cezzar Ahmed Paşa'nın takdirini kazanmışlardır. Daha sonraları ise Mısır seferine katılan ve sayıları 2.000'e ulaşan Nizâm-ı Cedîd

---

[707] Bu askerlerin toplanış şekilleri, toplandıktan sonra sevk ediliş durumunun nasıl olacağı ve İstanbul'da nasıl bir muamele görecekleri dair İrâd-ı Cedîd Defterdarı Hacı İbrahim Efendi tarafından III. Selim'e sunulmak üzere bir arz tezkeresi kaleme alınmıştır. Tezkerenin içeriği için bkz. Yücel Özkaya, "III. Selim Devrinde Nizâm-ı Cedîd'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1/1 (1963), s.149-156.

[708] Berkes, a.g.e., s.98.

[709] Çataltepe, a.g.m., s.245.

[710] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Bonapart'ın Cezzar Ahmed Paşa'ya Mektubu ve Akkâ Muhasarasına Dair Bir Deyiş", **Belleten**, XXVIII/111 (1964), s.451.

askeri Reşid'in Fransızlardan alınışında önemli görev yapmışlardır[711]. Nizam-ı Cedîd askerinin Fransızlarla Akka'da yaptıkları muharebede *"şan ve şeref"* kazandıklarından miktarlarının arttırılması emredilmiş ve yeni açılan ortalar için Hüdavendigâr Sancağı'ndan 750 nefer yazılması kararlaştırılmıştır[712]. Yine bu muharebelerde yaralananlardan askerliğe devam edemeyecek olanlar tam yevmiye tayinatla emekliye ayrılmıştır[713].

Nizam-ı Cedîd ordusundaki süvari zabitan ve neferatından me'zunen sılaya gidip gelmeyenler ile vefat edenlerin bermucep-i defter kayıtları terkin edilerek maaş ve ulufeleri hazinece alıkonulmuştur[714]. Yine bu ordunun ihtiyarlık, malûliyet vs. suretle tekaüdlükleri icra edileceklerin bedeliyye senetleri kendilerine verilmiştir[715].

İstanbul'da Levend Çiftliği ve Üsküdar ortaları kurulup geliştikten sonra, Anadolu ve Rumeli'de de harekete geçilip bu yeni birlikleri orada da oluşturmak için girişimler başlamıştır. III.Selim, merkezi Edirne'de olmak üzere Rumeli'de Nizâm-ı Cedîd'in kurulmasına karar vermiş olmakla birlikte, bu iş Rumeli ayânının direnişi ile karşılaşmış[716] ve Nizâm-ı Cedîd'i Rumeli'de kurmak imkânı hâsıl olmamıştır[717]. Böylece Osmanlı Devleti ilk kez, militer temelini Rumeli'den Anadolu'ya kaydırmak zorunda kalmıştır[718].

III.Selim, Nizâm-ı Cedîd'in Anadolu'da yayılması ve buralardan rahatça asker yazılabilmesi hususunda, Anadolu'daki ayân ve yerli ailelere güvenip onlarla işbirliği yapma yolunu seçmiştir. Bu durum üzerine, Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa, Sivas eyaletindeki askerlerin başbuğu Vezir Mehmed Paşa, Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Bozok ve Çankırı

---

[711] Çataltepe, a.g.m., s.246.
[712] **C. AS. 8671.**
[713] **C. AS. 23504.**
[714] **C. AS. 14858, C. AS. 24539.**
[715] **C. AS. 19638.**
[716] Berkes, a.g.e., s.98.
[717] Eren, a.g.mad., s.447.
[718] Berkes, a.g.e., s.

Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Paşa, Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed, Ankara Mütesellimi Mesut Ağa, Kastamonu Mütesellimi Altıkulaçzâde Hüseyin, Bolu Voyvodası Çalıkzâde Hüseyin, Viranşehir Voyvodası Ahmedzâde Seyyid İbrahim ve Aydın Muhassılı Ahmed, Nizâm-ı Cedîd askerinin bölgelerinde gelişmesi için büyük gayret göstermişlerdir. Bunlardan özellikle Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa[719] ile Bozok ve Çankırı Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Paşa en çok başarı gösterenleri olmuştur[720].

1803 yılında yayınlanan talimatname ile Anadolu'da kışlalar yapılıp ortalar açılmasına başlanmıştır. Ankara, Bolu, Kayseri, Kastamonu, Kütahya, Kırşehir, Amasya, Sivas, Aydın, Çankırı, Çorum, Aksaray, Menteşe, Seydişehir, Niğde, Hamid, Manisa, İçel, Karaman gibi şehirlerde 1806 yılına kadar birçok kışlanın yapımı tamamlanmış, buralarda ortalar kurulmuş ve asker sayısı da günden güne arttırılmıştır[721].

III.Selim, Nizâm-ı Cedîd askerinin yetiştirilmesi ile çok yakından ilgilenmiştir. Eğitimlerine kışlalarda devam Nizâm-ı Cedîd askerlerini sık sık ziyaret ederek, orada bulunan zabitan ve neferata ihsanda bulunmuştur[722]. Sadrazam ile diğer devlet adamlarını da elinden geldiği kadar ilgilendirmeye gayret sarf etmiştir[723]. Anadolu'da kendilerini bu işe veren vezirleri sık sık mükâfatlandırarak teşvik etmiştir[724].

---

[719] Nizâm-ı Cedîd'in taşra alaylarının kuruluşunda en çok çabayı ve başarıyı gösteren Kadı Abdurrahman Paşa'dır. Kadı Abdurrahman Paşa, 1808'de öldürülünceye kadar, yeni düzenin gerçekleştirilmesi için her türlü fedakârlığı yapmış ve III. Selim'in itimadını kazanmıştır. Kadı Abdurrahman Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Nizâm-ı Cedîd Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", **Belleten**, XXXV/138 (1971), s.245-302.

[720] Çataltepe, a.g.m., s.245.

[721] Çataltepe, a.g.m., s.245-246.

[722] **C. AS. 43091.**

[723] Bir defasında Sadrazam Levend Çiftliği'nde top ve tüfenk talimi yapan askerleri teftiş etmiş, bu teftiş esnasında Beyzade Mikel'in icat ettiği tüfeğin imaline dair arzı üzerine III. Selim memnuniyetini bildirmişti **H.H. 4**; bir başka seferde ise Şeyhülislâm ile Levend Çiftliği'ne gidilerek yeni ve eski asker seyr ve talimleri temaşa edilerek zabitan ve efradına ataya verilmiş kıl'alar ile cebehane vs. yerlerde gezilerek icap edenlere ataya ve bahşiş verilmişti **H.H. 14448**. Yine Levend Çiftliği efradının Kâğıthane'de talim yapacakları, maharet gösterenlere bahşişler verileceği duyurulmuştu **H.H. 14762.**

[724] E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, TTK y., Ankara-1988, s.66.

Hedeflendiği şekilde 1807'ye kadar Nizâm-ı Cedîd askerinin sayısında istikrarlı bir artış söz konusu olmuştur. Resmî kayıtlara göre, 1797 yılında 27 subay ve 2.536 eri olan bu birliğin, 1801 yılında subay sayısı değişmemekle birlikte 9.263 eri bulunmaktaydı. 1802'den sonra Anadolu'da yeni bir askere alınma yöntemi uygulanmış, her yüksek memur ve ayân İstanbul'a eğitim için belirli bir sayıda genç göndermiştir. Bunlar daha sonra eğitilmiş olarak yerel milis kuvvetlerini oluşturmak üzere memleketlerine dönmüşlerdir. Bu çabaların sonucunda 1806'da birliğin 22.685 eri ve 1.590 subayı bulunmaktaydı. Bunların yaklaşık olarak yarısı Anadolu'da, yarısı da İstanbul'daydı[725]. Ancak aynı yıl alınan bir karara göre Levend Çiftliği, Üsküdar Ocağı ve Taşra kışlalarındaki ortalara yeniden 300'er yüz süvari yazılarak piyade ve süvarilerin mevcutlarının 26.275 nefere çıkarılması kararlaştırılmıştı[726].

Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulmasıyla devlet teşkilâtında aynı işi yapan iki askerî sınıf olmuştur. Bunlardan biri İstanbul ve birkaç vilayette kurulan Padişahın gözdesi Nizâm Cedîd Ocağı; diğeri ise köklü, ülkenin her tarafına yayılmış ve yeni askerlere karşı her an harekete geçebilecek Yeniçeri Ocağı idi[727]. Nizâm-ı Cedîd temelde Avrupa usûllerine uygun olarak teşkilâtlandırılmıştı. Çünkü Avrupa ülkelerinin askerî teşkilât yapısı esas alınarak, Avrupalıların taktikleri, disiplini, üniformaları ve silahları Avrupalı askerî komutanların gözetimi altında kullanılmıştı[728]. Yeni birliklerin askerî eğitimde gösterdikleri çaba, kısa zamanda Osmanlı Devleti'ne disiplinli askerî birlikler sağlamıştır. Bu birlikler taktik hususunda da Avrupalı milletlerden geri kalmayacak bir noktaya ulaşmıştır[729].

---

[725] Shaw, a.g.e., s.320.
[726] **C. AS. 27204.**
[727] Ünal, "III. Selim'in Askerî Alanda Yaptığı Yenilikler", s.60.
[728] Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", çev. Faruk Çakır, **Türkler**, C.XII, Ankara-2002, s.614.
[729] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.34.

Yeni askerin bu üstünlüklerine kızan yeniçeriler ve diğer muhalifler, bundan böyle, bu askerlerle beraber savaşmayacaklarını açıklamışlar, gerçekten de 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'na Nizâm-ı Cedîd askeriyle birlikte savaşmak istemeyerek bu askerlerin İstanbul'da kalmasına sebep olmuşlardır. Bundan sonra ise Nizâm-ı Cedîd askeri Rumeli'de eşkıya tenkilinde kullanılıp, başarılı olduğu gibi Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde de aynı iş için görevlendirilmişlerdir[730].

III. C. 1. c. Donanma ve Tersanede Yapılan Islahatlar:

Bir zamanlar Doğu Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda önemli varlık göstermiş olan Osmanlı denizciliği XVIII. asra gelindiğinde acınacak hallere düşmüştü. Aynı dönemde Batılı ülkelerin denizcileri artık tüm dünyayı dolaşır ve Atlantik ötesine seferler düzenlerken, Osmanlı denizcileri adeta Ege ve Marmara'ya hapsolmuştu. Gerçekten, Osmanlı'nın gerek gemi inşâ teknolojisi ve gerekse denizcilik bilgisi artık Batı'dan geriydi. Donanma büyük bir çöküntü ve yozlaşma içindeydi. Bunların doğal sonucu olarak, Osmanlı donanması savaşlarda başarılı olamazken, sivil denizcilik ve ticarette gelişemiyordu[731].

Osmanlı bahriyesi, XVIII. asrın ikinci yarısında Yeniçeri ordusu gibi, hızla inhitat yolunda ilerlemiştir. Kaptan-ı Deryalığa tayin edilen kimseler ekseriya denizcilikten katiyen anlamayan kimselerdi[732]. Donanma ehil olmayan kişilere emanet edilmişti. Bu dönemde gemi komutanlığı müzayede konusu olmuş, parası olan bu mevkileri ele geçirerek avantaj sağlarken ve personel sayısını keyfiyetine göre kısıtlamıştı. Bunları tayin eden ve ücretlerini veren devlet ise, kendilerine pahalıya mâl olan deniz

[730] Çataltepe, a.g.m., s.247.
[731] Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğunun Çağdaşlaşma Sürecinde Selim III Dönemi: Nizâm-ı Cedîd Reformları", **De la Revolution Française a la Turquie Atatürk**, İstanbul-Paris (1990), s.64.
[732] E. Ziya Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", **TV**, 1/III (1941), s.203.

kuvvetlerinden hiçbir yarar sağlayamaz olmuştu. Bu suiistimaller bir yana gemi inşâ tekniği iyi bilinmiyordu. Uzun olmaktan çok geniş olan bu gemiler, borina ile (pupa yelken) gidemez ve düşman menzilinde kalırlardı. Donanımlarının oransızlığı, manevra kabiliyetini de güçleştiriyordu[733]. Gemilerde düzen ve disiplinden bahsetmek mümkün değildi. Kullanılabilir gemi sayısı oldukça azalmış, mevcutlarının bakımı da ihmâl edilmişti. Nitekim Osmanlı donaması 1770'de Çeşme'de büyük bir bozguna uğramıştı[734]. Aynı zamanda bu büyük yenilgi Osmanlı Devleti'nin donamadaki eksikliklerini görmesine neden olduğu gibi onun modern bir şekilde teşkili içinde harekete geçilmesini sağlamıştı[735].

Bu bozgundan bir süre sonra Kaptan-ı Deryalığa getirilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın isteği üzerine 1775'te Hendesehane (Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn) açılmış ve denizcilik alanında yabancı uzmanlara ve Türk hocalara dersler verdirilmeye başlanmıştı. Ayrıca gemi inşâ faaliyetleri arttırılarak İngiliz ve Fransız modelinde gemiler yaptırılmış ve Osmanlı donamasına 22 gemiyle daha küçük 15 gemi kazandırılmıştı. Bu dönemden itibaren Fransız, İsveç ve İngiliz mimar ve mühendislerin Osmanlı bahriyesi hizmetinde ve özellikle gemi inşasında mühim rol oynadıkları görülmeye başladı[736]. Halil Hamid Paşa'nın da gayretleriyle 1790 yılına gelindiğinde Osmanlı donanması irili ufaklı 90 gemiden oluşan bir donanmaya sahipti. Yalnız bu sayının içinde çürüklerde bulunuyordu[737].

III.Selim'in tahta çıktığında Osmanlı donamasının durumu böyleydi. Zaten III.Selim'e sunulan lâyihalar arasında donanmaya da temas edenler ve deniz kuvvetlerinin yeniden ıslah edilerek nizama konulmasını lüzumlu

---

[733] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.24-25.
[734] Uğur Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.1 (2003), s.82.
[735] Ali İhsan Gencer, "Bahriye" mad., **TDVİA**, C.IV, İstanbul-1991, s.506.
[736] İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleştirilmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)", **Tarih Dergisi**, S.35 (1994), s.177.
[737] Gencer, a.g.mad., s.506.

görenler vardı. Genç hükümdar bu işi de ele almıştır[738]. Biraz öncede belirtildiği gibi Çeşme faciasından sonra, donanmanın ıslahı için bir takım gayretler sarf edilmiş, fakat tersane ve donanmanın tanzimi ve ıslahı bir plan dâhilinde ele alınıp geliştirilmemiş veya devlet bu konuda belirli ve kesin bir politika takip etmek imkânını bulamamıştı. Bu nedenle tersane ve donanmanın ıslahı, planlı bir şekilde devlet politikasına ancak III.Selim tahta geçtikten sonra girmiştir[739].

III.Selim tahta geçtikten birkaç sene sonra 10 Mart 1792 (16 Receb 1206) tarihinde sütkardeşi Küçük Hüseyin Paşa'yı[740] *"Kaptan-ı Derya"*lık makamına getirmesi, bu işe vermiş olduğu ehemmiyeti göstermesi bakımından mühimdir[741]. Küçük Hüseyin Paşa bu mevkiide kaldığı on iki yıl zarfında kendisine geniş salâhiyetler veren III.Selim'in ıslahat planlarına uyarak, donanmayı ve tersaneyi en iyi İngiliz ve Fransız örneklerine göre ve yabancı teknisyenlerin yardımıyla, Avrupa ayarında ıslah etmiş ve bundan dolayı modern Osmanlı denizliğinin kurucusu olarak haklı şöhret kazanmıştır[742].

III.Selim, Küçük Hüseyin Paşa gibi güvenilir bir yakınını, kaptan-ı deryalık mevkiine getirdikten sonra, bahriye için lüzumlu olan ıslahat hareketlerine girişmiştir. İlk iş olarak bir *"Bahriye Nizamnamesi"* çıkarılmıştır. O zamana kadar bazı gemi kaptanları başına buyruk bir şekilde hareket

---

[738] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2762.

[739] Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu (1789-1867)**, TTK y, 2001, s.31.

[740] J.H. Mordtmann, "Hüseyin Paşa-Küçük-" mad., **MEBİA**, C.V/1, s.654-655: Ufak-tefek olmasından dolayı *"küçük"* lakabı verilmiş olup, efendisi Silahdar İbrahim Paşa tarafından bir Gürcü asıllı köle olarak, 1767/1768 (1181) yılında Sultan III. Mustafa'ya hediye edilmiş ve padişahın sarayında sütkardeşi Şehzade Selim ile beraber büyütülmüştür. III. Selim tahta çıkınca Hüseyin'i önce *"baş çuhadar"* birkaç yıl sonra da *"kaptan paşa"* olarak tayin etmiştir. Küçük Hüseyin Paşa, Ege Denizi'ndeki korsanlığın kökünü kazımıştır. Ege Denizi'ndeki bu faaliyetleri sırasında Yunan isyanına sebebiyet vermekle itham edilmiştir. 1798'de Saray'a isyan eden Vidinli Pazvandoğlu'na karşı Vidin'i kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. 1801 yılında Fransızların Mısır'dan çıkarılması için İngiliz donanması ile birlikte hareket ederek başarı kazanmış ve İstanbul'a döndüğünde *"Mısır'ın İkinci Fatihi"* olarak karşılanmış ve Padişah tarafından büyük ihsanlara nail olmuştur. Küçük Hüseyin Paşa 1803 yılında vefat etmiştir.

[741] Gencer, a.g.e., s.33.

[742] Mordtmann, a.g.mad., s.654.

ediyor, çok defa süvariliği rüşvet yoluyla ele geçiriyorlardı. Ayrıca gemi süvarilerinin bir kısmı gemilerin cephane dâhil bazı aksamını satmaktan da kaçınmıyorlardı. Çıkarılan nizamname ile devlet malının ziyana uğramasının veya talan edilmesinin önüne geçildi. Daha sonra gemiler yine nizamname gereğince kalyon, firkateyn ve şehtiye diye üç grup üzerinde tertip edildi. Ayrıca her gemiye ehliyet derecesine göre kaptanlar tayin edildi[743]. Açıkta kalan kaptanlar ise *"Mülâzım Kaptan"* olarak, gemi kaptanlarının emrine verilmiştir. Diğer taraftan rüşvetin önlenmesi ve devlet malının heder edilmesinin önüne geçilmek için, maaşlarda bir ayarlama yapılarak, başta bahriye ümerasının, gemi kaptanlarının ve Tersane-i Âmire'ye bağlı olan diğer gemilerin süvari kaptanlarının maaşları yükseltilmiştir. Bütün bunlardan ayrı olarak, emeklilik durumları da nizam altına alınarak, yeni bir şekle sokulmuştur. Böylece III.Selim bahriyede ıslahatı yürütecek olan kişilerin maddi yönden tatmin edilerek itibarlarının korunmasını sağlamıştır[744].

11 Temmuz 1792'de gedikli personeli için yeni nizamname çıkarılmış ve ilgili yerlere bildirilmiştir. Gedikli neferatı için bir nazır tayin edilmiş ve neferatın arttırılması için memleketlerden efrad tertibine girişilmiştir[745]. Ancak bu neferlerden denize alışık olmayanlar geri gönderilmiştir[746]. Bu devirde savaş gemilerinde mutfak teşkilâtı kurularak gemilerin içindeki keşmekeşliğin önüne geçilmiş, ayrıca düzenli bir beslenme ile deniz askerinin savaş gücünü artırma yoluna gidilmiştir[747].

Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryalığında çoktan beri lüzumlu olan yeni tezgâh ve kızaklara kâfi gelmemeye başlayan Tersane sahanın genişletilmesi için çareler aranmış ve nihayet III.Selim'in fermanı ile Tersane yanında bulunan Aynalıkavak köşk ve sarayının bahçelerinden başka yıktırılan binalarından elde edilen yerler bu ihtiyacın giderilmesi için

---

[743] Gencer, a.g.mad., s.507.
[744] Gencer, a.g.e., s.33-37.
[745] **H.H. 4408.**
[746] **C. BH. 6307.**
[747] Gencer, a.g.mad., s.507.

kullanılmıştır. Burada kurulan yeni tezgâh ve kızaklarla Tersane sahası Hasköy'e doğru genişletilmiştir[748].

Küçük Hüseyin Paşa, Karadeniz ve Akdeniz'de güvenliği ve kontrolü sağlamaya çalışmış, karada ikamet ettikleri sırada türlü taşkınlık ve edepsizlikler yapan kalyoncu deniz erlerini disiplin altına almıştır. Onların denizlerde seyrüsefer edip eğitimlerine devam etmelerini sağlamış, hatta deniz tekniğini arttıranlara da mükâfatlar vermiştir[749].

Ordu ve bahriyemizin yabancı uzmanlardan en ziyade yararlandığı bu dönemde ve Küçük Hüseyin Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı sırasında Fransa[750] ve İsveç'ten getirilen gemi inşâ mühendisleri İstanbul tersanesinde dünyanın en güzel teknelerini inşâ etmişlerdir[751]. Fransız bahriye mühendislerinden Brun ve Benois, İsveçli mühendis Klenberg ve İstanbul tersanesinden Baş mimar İsmail ve Molla Mustafa, tersaneleri ıslah ve gemi inşâ etmeye memur edilmişlerdir. Uzun müddet tamamen veya kısmen hizmet dışı kalan 15 tersane faaliyete başlatılmıştır. Yeni ve kuvvetli filoları oluşturacak olan bu tersaneler: İstanbul, Bodrum, Gemlik, Kal'a-i Sultaniyye, Midilli, Sinop, Rodos, Ereğli (Karadeniz), Limni, Kıbrıs, Kemer, Kalas, Silistre ve Sohum'da idi. Her birinin kereste ve yelken ihtiyacının nereden tedarik edileceği tespit edilmişti. Daha sonra yukarıda belirtilen isimlere başkaları da katılmıştır: Çamlıcalı kalfa Mimar Kara Yorgi, Mimar Antoin, Mimar Dimitri, Mimar Papaço, Venedikli Josef, Nevsim kalfa ve Nikoli kalfa ile teşekkül eden ekip 1789 ile 1796 yılı arasında hummalı bir faaliyet sergilemiştir. En büyüğü üç ambarlı, 1200 mevcutlu, 62 zirâ genişliğinde ve 122 top ihtiva eden Selimiye kalyonu olmak üzere 45 parça gemi inşâ edilmiştir. Bu gemilerin zabit ve erat

---

[748] Sertoğlu, …Mufassal…, s.2763-2764.
[749] Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", s.84.
[750] **H.H. 8569; H.H. 10405; H.H. 10447.**
[751] Bahri S. Noyan, "III. Selim Devrinde Yenilik Hareketleri ve Türk Bahriyesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, S.16/5 (1980), s.20.

toplamı 20.495, top mevcudu ise 2.329 idi[752]. 1801 yılında ise inşâ edilen gemi sayısı 61'e ulaşmıştır[753].

Batılı mimar ve mühendisler tarafından Batı tekniğine uygun olarak inşâ edilen yeni gemiler ve Tersane'nin gemi inşâ gözlerinde yapılan yenilikler, Osmanlı bahriyesinde önemli bir mesafe alındığını gösterecek mahiyettedir. Osmanlı gemi teknolojisinde başlatılan modernleşme hareketi Tersane'nin bünyesindeki değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Tersane-i Âmire'de gemiler önceleri *"çeşm"* veya *"göz"* denilen yerlerde ve karada inşâ edilmekteydi. Bu ise, inşâsı biten geminin suya indirilmesi ve tamiri gerekenlerin kızaklarla çekilmesi gibi güç bir işi gerektiriyordu. Fransız Jacques Le Brun, buna bir çare olmak üzere kalyonların sadece top lombarlarına kadar karada inşâ edilmesini ve suya indirildikten sonra üst kısımlarının tamamlanmasını tavsiye etmiştir. Brun, Tersane'de inşâ ettiği 59 zira uzunluğundaki bir kalyonu bu usûlle suya indirmiş ve geminin suya indirilmesi esnasındaki çökmesini büyük ölçüde engellemiştir. III.Selim'in de hazır bulunduğu bu indiriliş sırasında takip edilen bu yeni usûl benimsenmiş ve yaklaşık kırk yıl uygulamada kalmıştır[754].

Ayrıca bu tarihlerde, Avrupa tersanelerinde gemilerin tamir ve kalafat edilmeleri için havuzlar inşâ edilmeye başlanmıştı. Bu havuzlarda yapılan tamirlerle gemiler çok daha uzun süre dayanabilmekteydi. Çok geçmeden bu fikir Osmanlı devlet adamlarınca da benimsenmiştir. İsveçli Mühendis Rhode'nin gayretleriyle 4 Şubat 1797'de İstanbul Tersanesi'ndeki Zahire Ambarı bitişiğinde büyük bir havuz inşâsına başlanmıştır. Ayrıca havuz inşaatının bütün safahatına nezaret etmek, mühimmatı temin ve çalışacakların maaşlarını tanzim etmek için bir bina emini tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Bunun için Küçük Evkaf Muhasebecisi Cânib Mehmed Salih Efendi 750 kuruş maaşla bu göreve getirilmiş ve kendisine

[752] Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi", s.204.
[753] Noyan, a.g.m., s.23.
[754] İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri I:Tersanede Büyük Havuz İnşası (1794-1800)", **150. Yılında Tanzimat**, 1992, s.70-71.

"Başmuhasebeci" payesi verilmiştir. Havuz masrafları içinde İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden bin kese akçe tahsis edilmiş ve gerektiğinde Başdefterdar'ın emriyle ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Bu büyük havuz için toplamda 1617 kese akçe 467 kuruş (808.967 kuruş) masraf yapılmıştır. Havuzun inşâsında birçok yabancı mühendis ve teknik eleman görev almış ve havuzun inşâsı ancak Mayıs 1800'de tamamlanabilmiştir[755]. Bu büyük havuzda inşâ edilen birçok gemi Osmanlı denizciliğine önemli katkılarda bulunmuştur. Daha sonra II. Mahmud, zamanla kullanılmayan bu havuzu tekrar tamir ettirmiş ve Tersane'de ikinci bir havuz daha yaptırmıştır[756].

Donanmayı Avrupa usûlünde düzenlemek isteyen III.Selim, bu önemli işin başarısını sağlamak için teknik okullarla teknik yayınlara da önem vermiştir[757]. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından Tersanedeki Mühendishanede (Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn) yeni düzenlemelere gidilerek denizci elemanların yetiştirilmesi hedeflenmiştir[758]. 1795'te Hasköy'de Humbaracı ve Lâğımcı Ocağı kışlasında Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'un açılmasıyla Tersane Mühendishanesindeki hoca ve halifelerden bazıları ve yedi talebe buraya nakledilmiştir[759]. Yine Tersane Mühendishanesinde gemi inşâ mühendisi olan Fransız Jacques Le Brun'un teklifiyle, Mühendishane ders programında ilm-i rakam (aritmetik), ilm-i hendese (geometri), resim, gemi tasvirleri dersleri okutulacak ve öğretilen kaidelerin tatbikatı yapılacaktı. Dersler haftada iki gün (cuma ve pazar) işlenmeyecek, kalan beş gün öğleden üç saat önce başlanacak ve öğrenciler

---

[755] Bostan, "…Tersanede Büyük Havuz İnşası", s.71-79.
[756] Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", s.84.
[757] Karal, Selim III'ün…, s.71.
[758] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kurulması (1808'e kadar)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.II, İstanbul-1998, s.114-115. 1775 yılında eğitime başlayan Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn'un 1788-1792 yılları arasındaki eğitim faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaptan Derya Küçük Hüseyin Paşa, Bab-ı Âli'ye takdim ettiği 26 Ocak 1797 (27 Receb 1211) tarihli lâyihasında *"el-hâletü-hâzihi mühendishane hocası ve devâm edenler var mıdır? Gerçekten ehil kimseler mi, kimsenin ma'lûmu değildir"* şeklindeki ifadesi, müessesenin Fransız uzmanların gidişinden sonra -bunlardan Monnier 1786 yılında, Lafitte-Clavé'de 1788 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılmışlardır- kendi hallerine bırakılmış olduğu göstermektedir. Bununla birlikte 1788-1792 yılları arasında geçen Rus harbinin de bunda tesiri olduğu açıktır. *(Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyihası, Mustafa Kaçar'ın bu çalışmasının ekler kısmında tam metin olarak verilmiştir.)*
[759] Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", s.91.

ikindi vaktine kadar Mühendishanede kalıp eğitimle meşgul olacaklardı. Ayrıca cuma günleri Tersaneye gidilecek ve burada gemilerin inşâ, tamir, teçhiz ve tanzim mahallerinde tatbiki dersler yapılacaktı[760]. Böylece Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn'un programı daha kapsamlı hale getirilmiştir. Bununla birlikte, 1218 (1803) tarihli bir hatt-ı hümâyûnla Tersane-i Âmire Hendesehanesi'nde talim ve taammülüne nizam verilen iki maddeden birinin *"sefain inşâsı fenni"*, ikincisinin ise *"harita ve coğrafya fenni"* olduğu belirtilmiştir[761]. Yapılan çalışmalar sonucunda Mühendishane, 1821 yılına kadar *"fenn-i inşâ"* ve *"fenn-i harita ve coğrafya"* adlarında iki şubeli olarak faaliyetlerini sürdürmüştür[762].

Her ne kadar III.Selim devrinde gerek tersane ve donanmanın gerekse Bahriye mektebinin ıslahı ve inkişafı için yabancı uzmanlardan faydalanılma cihetine gidilmişse de, onlara bu kurumların veya müesseselerin idaresi kayıtsız şartsız teslim edilmemiş, yalnız öğretici sıfatlarından istifade edilerek ilim ve fenlerinden faydalanılma cihetine gidilmiştir. Böylece hem bu müesseselerin geleceği hem de devletin geleceği açısından yanlarında bir takım kabiliyetli gençlerin yetişmesine zemin hazırlanmıştır[763].

III.Selim sadece gemi inşâ ettirip bunların nefer sayısını arttırmakla kalmamış aynı zamanda 1804 yılında *"Nizâm-ı Donanma-yı Hümâyûn"* isimli bir kanunnamede ortaya koymuştur. Bu kanunnamede kaptanların yetiştirilmesi, neferlerin göreceği talim ve terbiye, savaş ve barış zamanlarında yapılması gereken vazifeler teferruatlarıyla ele alınmıştır[764].

1804 tarihli Donanma Kanunnamesi'ne göre; önemli bir suçu olmadıkça, hiçbir gemi komutanı değiştirilmeyecek ve rütbesi elinden alınmayacaktı. Seferlerde, kaptanlar gemilerini asla terk etmeyecek, sefer

[760] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendishanelerin Kuruluşu", **Osmanlı**, C.VIII, YTY, Ankara-1999, s.693.
[761] **H.H. 2495.**
[762] Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", s.92.
[763] Gencer, a.g.e., s.48.
[764] Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi", s.204.

görevinde olmadıklarında dahi payitahttan ayrılmayarak, gemilerine nezaret edeceklerdi. Sefer dışında gemi görevlileri gemilerinde, gediklilerle (ücretli yardımcılar) birlikte olacaklar ve gemilerinin donanımı, bakımı ile ilgileneceklerdi. Fiili hizmette bulunan gemilerin cephane ve diğer gereçlerinin zabtı tutulacak, bir nüshası gemi komutanlarında, diğeri Liman Reisi'nde bulundurulacaktı. Geminin dönüşünde tekrar denetim ve sayım yapılarak malzeme saptanacak, araçlar ve gemi hem nitelik hem de nicelik yönünden denetleneceklerdi. Ekonomi ilkelerine uyulmaya önem gösterilecek, hizmet halindeki gemilere, yiyecek ve diğer hayatî malzeme temin edilecekti. Amiralliğin masrafları, Tersane Emini'nin malûmatı altında yapılacak ve Liman Reisi'nin onayı alınacaktı. Mesela, bir gemi komutanı, teknesinde yıpranmış bir halat bulunduğunu bildirince, Tersane Emini ve Liman Reisi bunu inceleyecek, gerçekten yıpranmışsa değiştireceklerdi. Aynı şekilde, diğer donanımlar yıpranırsa, her defasında Liman Reisi'ne bilgi verilecek ve Reis de Tersane Emini'ni haberdar edecek, talebin iki subay tarafından incelenmesinden sonra, gerekli donanım sağlanacaktı. Tersane Emini ve Liman Reisi, gemilerdeki malzemenin sayım ve denetimiyle yükümlüydüler. Tayfalar hariç, ücretli gediklier ve gemi zabitleri, kış olsun yaz olsun, görevlerine devam edeceklerdi. Rütbelerine göre ücretleri artacaktı. Münhal kadrolara tayin düzenlenecekti. Emekli ve malûl maaşları saptanacak ve bu sonunculardа hak etme derecesi göz önüne alınacaktı. Gemilerdeki tıka basa görünüm önlenecek, her mahalde ateş yakılmayacak ve her geminin iyi ve büyük bir mutfağı olacaktı. Bazı Eminlerin, kendilerine pay çıkarmak için hesabı şişirmelerinin önüne geçilecek, bu suiistimali önlemek için Mirî (maliye) tarafından verilen fiyatlar ve cari fiyatları gösteren fiyat listeleri hazırlanacak, Eminlere de imzalatılacaktı[765]. Bununla birlikte donanma sefere çıktığı zaman tüfenkli erler istihdam edilecek, askere alma işlemi Kaptan Paşa tarafından yürütülecek ve sefer sırasında iki usta kılavuz

[765] Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.25-28.

görevlendirilecekti. Bunların geometrik hesaplarla mevkî tayini yapabilecek kimseler olmasına dikkat edilecekti[766].

Bahriyenin her kademesinde görevli bulunan büyük-küçük memurların, donanma personelinin bir nevî çalışma programı mahiyetinde olan bu kanunnameyle, bahriyenin özellikle teşkilât hususunda, noksan kalan veya görülen bazı meseleleri yeniden ele alınıp tamamlanması cihetine gidilmiştir. Özellikle, reformlar için gerekli olan paranın temini, yani reformların maddî cephesinin bir yola konulması ve yapılacak harcamaların bir takım esaslara bağlanabilmesi amacıyla müstakil bir hazinenin kurulmaya çalışılması kanunnamenin getirdiği önemli yeniliklerden biridir[767].

Donanma ve tersanenin masrafları bu tarihe kadar Hazine-i Âmire'nin yanı sıra Darphane ve İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne yüklenmişti. Böyle bir durum mevcut malî kurumları yıprattığı gibi, Tersane ve donanmanın gelişmesini de engelliyordu. Nihayet 1805 yılında yeni gelir kaynaklarıyla desteklenen ve gelir-giderini kendi eliyle yürüten müstakil bir *"Tersane Âmire Defterdarlığı ve Hazinesi"* kurularak donanmanın ıslahı yolunda gerekli temel düzenlemeler gerçekleştirilmiş oldu[768].

Bu yeni hazine için ipek rüsumu hâsılatı, İstanbul emtia ve tütün gümrükleri faizleri, kalyon mevacipleri ve kalyoncu bedeliyyesi, derya kalemi timarları iltizam bedelleri[769], eshâm faizleri[770], bazı mukataa ve evkaftan yeni gelirler[771] tahsis edilmiştir. Bununla birlikte tersane ait ipek resmi alınması için ipeklerin hükümetçe sattırılmayarak mültezimle idaresinin faydalı olacağı kararlaştırılmıştır[772]. III.Selim tersane hazinesinin irad ve masraflarıyla

---

[766] Ali İhsan Gencer, "Osmanlı Türklerinde Denizcilik", **Osmanlı**, C.VI, Ankara-1999, s.578.
[767] Gencer, a.g.e., s.65.
[768] Cezar, a.g.m., s.65.
[769] **C. BH. 7771.**
[770] **C. BH. 3889.**
[771] **H.H. 4606.**
[772] **H.H. 4603.**

yakından ilgilenmiş, Şıkk-ı Salis Defterdarı ve Umûr-ı Bahriye Nazırının hazırlamış olduğu aylık gelir - gider defterlerini kontrol etmiştir[773].

Böyle yeni bir kurum ve bir yasanın ortaya çıkması, donanma ve tersane işlerinin III.Selim devrinde özel bir ilgiye mazhar olduğunu gösterir. Tersane Hazinesi için oluşturulan yeni malî kaynaklar sayesinde Osmanlı denizciliği III.Selim zamanında önemli bir atılım yapmıştır. Bu hazinenin imkânları II. Mahmud devrinde daha da genişleyecek ve o zaman denizcilik konularında yapılan harcamaların miktarı daha da artacaktır[774].

Kanunname'nin getirdiği bir diğer yenilik ise, Tersane Eminliği'nin kaldırılarak *"Umûr-ı Bahriye Nezareti"*nin kuruluşudur. Nazır olan kişi aynı zamanda müstakil Bahriye Hazinesi'nin de başı sayılacak, dolayısıyla hazineden sorumlu olacaktı[775]. Artık Bahriye işleri iki kısma ayrılmış, Kaptan Paşa ile Bahriye Nazırı arasında iş bölümüne gidilmiştir[776].

Umûr-ı Bahriye Nezareti'nin kurulmasıyla, Bahriye Nazırlığı'na ilk tayin edilen kişi, eski Paris Sefiri Moralı Esseyid Ali Efendi olmuştur. Nazırlığı sırasında Tersane'de büyük havuzun yakınında, bir mühendishane ile bir hastane yapımını başlatmıştır. Fakat Kabakçı İsyanı ve Alemdâr Vak'ası bu iki hayırlı işin tamamlanmasına engel olduğu gibi, Moralı Esseyid Ali Efendi'nin de hayatına mâl olmuştur[777].

Öteden beri, seferî haldeki donanma gemilerinin her birine kırkar kuruş aylık ile birer hekim ve cerrah tayin edile gelirken, bunların tıb fenninde zayıf oldukları görülmüş ve 1804 Kanunnamesiyle, 250 kuruş aylıkla *"Donanma-yı*

---

[773] **H.H. 48983 A.**
[774] Cezar, a.g.m., s.65.
[775] Gencer, a.g.e., s.65.
[776] Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", s.90; Gencer, a.g.e., s.73-89; *aynı yazar*, a.g.m., s.578: Kaptan Paşa donanmanın gerek harpte ve gerekse sulh zamanında teçhiz ve tanzimi ile görevli olmakla birlikte ayrıca subay ve erlerin disiplinlerinden de sorumluydu. Donamanın bi'l-cümle satın alma işleri ise Nazır'ın yetkisine bırakılıyordu. Fakat, Nazır yine Kaptan Paşa'ya karşı sorumlu idi.
[777] Gencer, a.g.e., s.88.

Hümâyûn Hekimbaşı" ve *"Donanma-yı Hümâyûn Cerrahbaşı"* adı ile iki üstad hekim ve cerrah tayini karar altına alınmıştır. Ayrıca Hekimbaşı ve Cerrahbaşı'nın maiyetlerinde, hasta olan subay ve erlerin tedavilerinde istihdam edilmek üzere mülâzım ve talebeler bulundurulacaktı[778]. Tersane ve donama için büyük önem arz eden bu tabip ve cerrahların daha iyi yetiştirilmeleri için Batı tarzında bir tıp mektebi açılması düşünülmüş ve sonuçta 5 Ocak 1807 tarihinde Tıp ve Cerrahlık fenlerini ve diğer hususları kapsayan bir nizamname çıkartılarak *"Tersane Tıbhanesi"* kurulmuştur. Tıp mektebi için gerekli alet ve edevatın Avrupa'dan getirtileceği ve derslerde İtalyanca kitapların takip edileceği Avrupa ülkelerinden tıp ve cerrahlık ile ilgili kitap ve mecmuaların da peyderpey getirtileceği nizamnamede belirtilmiştir. Tıp Mektebi'nin ilgi çekici tarafı teşrih yani anatomi derslerinin ne şekilde verileceği, cesetlerin nerelerden temin edileceği ve bu derslerin kışın yapılmasının daha uygun olacağının belirtilmesidir[779].

1804 Kanunnamesi ile donanma personelinin derya fenninde daha ziyade maharet kazanmaları ve denize aşina olabilmeleri için birtakım ticaret gemileri satın alınarak veya inşâ edilerek içlerine gedikli ve reislerin nöbetleşe yerleştirilmeleri istenmiştir. Böylece *"Mirî Ticaret Filosu"* vücuda getirmeye getirilmeye çalışılmış, bu teşebbüsle de donanma personelinin kendini yetiştirmesi ve savaşlara hazır hale gelmesi amaçlanmıştır. Aslında 1792 tarihli *"Donanma Nizamı"*nda da tüccar gemilerinin çoğaltılması hatta devlet ileri gelenlerinin birer adet gemi satın alarak ticaret yapmalarını sağlamaları III.Selim tarafından ferman buyrulmuşsa da bu pek yerine getirilmemiştir. Devlet, ticaret gemilerinden elde edilecek gelirleri gemilerin çoğaltılması için personel arasında bölüştürmüş, bu uygulamada ekonomik bir gaye gütmemiştir[780]. Bu uygulama ile tek bir gaye hedeflenmişti ki, o da tüccar gemisinin sayısını artırmakla gerektiği zaman hem bu gemilerin hem de neferlerinin savaşa katılmalarını ve deniz kuvvetlerini böylece

[778] Gencer, a.g.e., s.87.
[779] Gencer, a.g.m, s.578-579.
[780] Gencer, a.g.e., s.90.

güçlendirmeyi sağlamaktı. Zira denizciler kolay yetişmiyordu. Belki bu uygulama ile Osmanlı ülkesinde gemi ve denizci sayısı arttırılabilir diye düşünülmüştü[781].

Bu devirde Bahriye görevlileri kaptan paşadan sonra tersane emini (sonradan Umûr-ı Bahriye Nazırı), tersane kethüdası, liman reisi, tersane kâtibi, tersane defter emini şeklinde sıralanıyordu. Kaptanlar da üç sınıfa ayrılmıştı: Birincisi, *"sancak kaptanları"* olup bunlar kapudane-i hümâyûn, patrona-i hümâyûn, liman reisi, riyale-i hümâyûn ve liman nazırı idiler. İkincisi, *"süvari kaptanlar"*, üçüncüsü ise, *"mülâzım kaptanlar"* idi[782].

III.Selim bazen Topkapı'ya ve Beşiktaş'a bazen Aynalıkavak'a gidip gemilerin deniz manevralarını inceleyerek subay ve tayfalara ihsanda bulunmuştur. Yapılan manevra eğitimleri denizci neferlerin yetiştirilmesinde önemli olmuştur. Yine padişah, sık sık tebdil-i kıyafet İstanbul Tersanesini teftiş etmiştir. Gördüğü kusur ve hataları alâkadarlarına sert bir üslupla bildirmekte tereddüt etmemiştir[783].

III.Selim'in önce Tersane'yi bir düzen altına almakla başlattığı ıslahatlar daha sonra gemi inşaatı ve diğer deniz işleriyle ilgili sahalara da yayılmıştı. Bu dönemde Tersane ve donanmayı ıslah için girişilen bütün bu faaliyetler ve dolayısıyla gemi inşâ sanayinde görülen büyük atılımlar -sayı ve nitelik açısından-, bahriyeyi Avrupa'nın denizci devletlerinin seviyesine biraz yaklaştırmaktan öteye gidememiştir[784]. Çünkü gemiler için çok gerekli olan teknik personel ve savaşçı askerin yetiştirilmesine dış meseleler ve iç huzursuzluklar bir türlü fırsat vermemiş ve neticede gemileri sevk ve idare edecek yeterli kadro oluşturulamamıştır. Fakat III.Selim'in bahriyeyi ıslah

[781] Ünal, "III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", s.90.s
[782] Gencer, a.g.mad., s.507.
[783] Karal, Selim III'ün…, s.68.
[784] Gencer, a.g.e., s.58.

etme gayretleri, II. Mahmud devrinde girişilen ıslahat hareketlerine iyi bir zemin teşkil etmiştir[785].

III.Selim'in bahriye sahasında gösterdiği gayreti, zamanın edip ve şairlerinin de üzerinde kalem oynattıkları mevzulardan biri olmuştur. Meşhur Raşid Efendi divançesinde, III.Selim'i bahri faaliyet ve muvaffakiyetinden dolayı, şu satırlarla methetmiştir[786]:

"Hele tersâne-i ma'mûreye bir himmet etti kim.
Düvel beyninde hem maksûd, hem şöhretşiâr oldu.
Selâtin-i sevalifte bu ikdamı kim etmiştir?
Sefain koyacak yer kalmadı tersane dar oldu".

III.Selim devrinde bahriyeye verilen nizam ile vücuda getirilen donanmanın hatırı sayılır bir kuvvet olduğu yabancıların ifadeleriyle de sabittir[787].

III. C. 1. d. Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn'un Açılması:

I.Abdülhamid'in saltanatı döneminde, Fransa'dan İstanbul'a gelen Lafitte-Clavé ve Monnier, 9 Eylül 1784 tarihinde Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın isteğiyle Tersane'deki Mühendishane'de (Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn) istihkâmcılık konusunda ders vermeyi kabul etmişlerdi. 28 Ekim 1784 tarihindeki ilk derste 2 halife, 10 talebe, Tophane Levazımat Dairesi Nazırı Çelebi Efendi (Mustafa Reşid Efendi) ve Kassabbaşızade İbrahim Efendi hazır bulunmuş, salı ve cuma günleri yapılan derslerin uygulamalı olanlarını Lafitte-Clavé ve Monnier, teorik olanlarını ise Gelenbevî İsmail

[785] Gencer, a.g.mad., s.507.
[786] Karal, Selim III'ün…, s.68.
[787] Karal, Selim III'ün…, s.68.

Efendi ve Kassabbaşızade İbrahim Efendi vermişti[788]. Böylece burada verilmeye başlayan istihkâm, tâbiye ve hendese dersleriyle *"Kara Mühendishanesi"*nin de ilk tohumları atılmıştı[789].

1786 yılına kadar muntazaman devam eden derslere olan rağbetin azalması üzerine 17 Eylül 1786 tarihinde Kara mühendisliğine dair çıkartılan bir nizamname ile belli sayıda talebeye (7 talebeye), dersleri öğretmek ve daha sonra bunların başkalarına öğretmesi şartıyla Mühendishane'ye devam ettikleri müddetçe belli miktarda bir maaş bağlanmasına karar verilmişti. Ancak önce Monnier'in ve ardından da Lafitte-Clavé'in Osmanlı Devleti'nden ayrılmasıyla dersler Türk hocalar tarafından verilmeye devam etmişti[790].

III.Selim'in Osmanlı tahtına çıkmasının ardından 27 Eylül 1792 (9 Safer 1207)'de Humbaracı ve Lağımcı Kanunnameleri kaleme alınmış[791], 26 Şubat 1793 (15 Receb 1207) tarihinde de bunları itmam bâbındaki *"Zeyl"*ler çıkarılmıştır[792]. Lağımcı Ocağı Nizamnamesi'nde Humbaracı ve Lağımcı Ocakları'ndaki neferlerin eğitimi için bu ocakların kışlaları yanında *"Tersane-i Âmire'deki Mühendishane gibi"* bir mühendishane yapılması ve buraya bir hoca ile dört halife tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Tayin edilecek hocaya senelik 2000 kuruş, baş halifeye 1500, ikinciye 1250, üçüncüye 1000 ve dördüncüye 750 kuruş maaş verilecekti[793]. Ayrıca gerektiğinde halife sayısının arttırılması da sağlanacaktı. Hoca ve halifeler humbaracı neferatına, *"humbara atmak ve ona dair sanayi-i ateşbazî ve fûnun-harbiyyeyi öğretecek"*; lâğımcı neferatı ise, *"lâğım bağlamak ve âna dair sanayiin amelisini ve ilmîsini"* yine bu hoca ve halifelerden talim edeceklerdi. Mühendisler ise, *"fenn-i hendese üzere metris hafr etmek, tabya inşâ etmek, kaleye tabya yapmak, ordu mahallini tahsis etmek, top kundağı, tekerlek,*

---

[788] Kaçar, "…Mühendishanelerin Kuruluşu", s.684-685.
[789] Kemal Beydilli, **Türk Bilim Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne: Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, Eren y., İstanbul-1995, s.24.
[790] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.686.
[791] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.686.
[792] Beydilli, … Mühendishâne…, s.26.
[793] **C. AS. 4051, C. MF. 836.**

humbara kundağı, cisr tonbazı yapmak vb. dair sanayii" tahsil edeceklerdi. Hoca ve halifeler, Tersane Mühendishanesi'nde eğitim gören mühendislerden imtihanla seçilecek, halifeliğe şayeste olanlara halifelik tahsis olunacaktı. Lâğım bağlayıcı ve mühendislere gereken aletler, geometri ve mimarlık edevatı, boya, kâğıt, kitap ve eğitimde gerekli malzeme ve işçilerin her zaman nazır tarafından Mirî'den tedarik olunacağı belirtilmişti[794].

14 Temmuz 1793'te Hasköy'de yeni Humbaracı ve Lağımcı Ocakları'nın kışlalarının temeli atılmıştır. Kışlaların inşaatı tamamlanıncaya kadar Kâğıthane'deki barakalara yerleştirilen Humbaracı ve Lâğımcı Ocakları içinde geçici olarak bir de mühendishane yapılmıştır. İleride *"Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn"* adını alacak olan bu müesseseye kuruluşu esnasında bir isim verilmemiş ve *"Mühendishane-i Cedîde der-Kışlak-ı Humbaraciyân"* denilmiştir. Mühendishane-i Cedîde (Sultanî) 4 Nisan 1794 tarihinde Humbaracı Ocağı kışlası derûnunda faaliyetlerine başlamıştır[795].

1792 Kanuna uygun olarak Tersane Mühendishanesi'nden seçilen bir hoca ve üç halife mühendishanenin eğitim kadrosuna naklolunmuşlardır. Buna göre, Mühendishane hocalığına Müderris Abdurrahman Efendi, birinci halifeliğe İbrahim Kamî, ikinci halifeliğe Hüseyin Rıfkı, üçüncü halifeliğe Seyyid Osman Efendi getirilmiştir. Dördüncü halifeliğe uygun bir aday bulunmadığından ve açılan imtihana kimse girmediğinden bu kadroya herhangi bir atama yapılmamıştır[796].

Ebûbekir Râtıb Efendi Sefaretnamesi'nde Avusturya'da subayların kimlerden ve ne şekilde seçildiklerini, nasıl yetiştirildiklerini, *"Akademiya Enjeniyor"* ve *"Akademiya Militer"* gibi askerî okulları kaleme almış ve bu konuda bir talimhanenin gerekli olduğunun üzerinde durmuştu[797]. Nizâm-ı Cedîd hareketi içerisinde, her sahada olduğu gibi askerî teknik eğitim

[794] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.686.
[795] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.688.
[796] Beydilli, … Mühendishâne…, s.34-35; **C. AS. 4051, C. MF. 836.**
[797] Unat, a.g.e., s.160.

meselesi de söz konusu olmuş ve bu konuda bazı kişiler tarafından lâyihalar sunulmuştur. Bunlardan Mouradgea d'Ohsson[798], devletin eski şan ve şöhretine kavuşmasını *"Fünûn-ı Harbiyye"*ye mahsus bir okulun açılmasına bağlı görmüş ve bu okulun hazırlanması için gerekli gördüğü bazı noktaları 18 maddelik bir rapor halinde hazırlayıp 28 Mart 1794 (25 Şaban 1208)'de *"Fünûn-ı Harbiyye Tâ'limhanesine dair tertîb olunan lâyihanın tercümesidir"* başlığı altında Bab-ı Âli'ye takdim etmiştir. Bu lâyihada genel olarak, kurulacak okulun yeri, yapısı, düzeni; alınacak talebelerin seçimi, sayısı ve yaşı; okutulacak dersler, lisan eğitimi, gerekli alet ve edevatın temini; kitap tedariki ve gerekli olan kitapların telif ve tercümesi, yapılacak imtihanlar, hocalara verilmesi gerekli maaş tutarları gibi konuları tek tek ele alarak açık ve sistemli öneriler getirmiştir[799].

D'Ohsson'un öngörmekte olduğu *"Mühendishane"* yukarıda da belirtildiği gibi 1792 tarihli Lâğımcı Ocağı Kanunnamesi'nde belirtilen hususlar dâhilinde oluşma ve yapılanma yoluna zaten gitmiş ve 1793 Temmuzunda Hasköy'de inşâsına başlanan Humbaracı ve Lâğımcı ocakları civarında bir Mühendishane binasının inşâsına girişilmiş, hatta ilk hocası da

---

[798] Daha ziyade *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu"* unvanlı büyük eseri ile tanınan D'Ohsson, Ermeni asıllı Johannes Mouradgea'nın oğlu olup, 31 Temmuz 1740'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babasının İzmir'de yeni açılan İsveç Konsolosluğu'ndaki uzun hizmeti D'Ohsson'un da aynı mesleğe girmesini kolaylaştırmış, 1763 yılında İstanbul'daki İsveç Elçiliği'ndeki tercümanlık hizmetine girmiş ve 1768'de burada baştercümanlığa yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nde Avrupaî tarzı benimsemiş ve mükemmel bir Batı eğitimi görmüş Ermenilerin öncülerinden sayılan D'Ohsson, tercümanlık hizmeti yanında, Avrupaî araştırıcılığı ile Doğu dillerini ve tarihini yakından incelemiştir. İslâm dünyasının tarih ve medeniyetine karşı büyük ilgi duyan D'Ohsson, bu konuda orijinal malzemeler ve birinci elden kaynaklarla çalışmış ve meslekî mesai dışında kalan zamanını özellikle Osmanlı kaynak ve kroniklerinin incelemesine hasretmiştir. İsveç Krallığı tarafından mesleğinde gösterdiği başarılarından dolayı birçok unvanla ödüllendirilen D'Ohsson, 1783 tarihli *"Osmanlı-İsveç Ticaret ve Dostluk Anlaşması"*nın imzalanmasında ve İsveç'ten gerekli teknik eleman ve uzmanın Osmanlı Devleti'ne getirilmesinde büyük çaba göstermiştir. İspanya ve Portekiz ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinde de rol oynayan D'Ohsson, Sultan III. Selim takdirini kazanmıştır. Ancak D'Ohsson'un Osmanlı Devleti'ndeki Jakobinlerle yakın ilişkileri, Fransa'nın Mısır'ı işgaline sessiz kalması, bu işgal karşısında İstanbul'da Fransa'nın itibarını arttırmaya yönelik bir tutum izlemesi hatta bu konuda Fransız hükümetinden para aldığının ortaya çıkması üzerine Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırılmıştır. D'Ohsson 27 Ağustos 1807'de Fransa'da ölmüştür. D'Ohsson'un ailesi, "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyihası" ve Osmanlı Devleti'ndeki siyasî hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", **Tarih Dergisi**, S.XXXIV (İstanbul-1984), s.247-314.

[799] Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson", s.267.

atanmış bulunuyordu[800]. Bununla birlikte, model olarak III.Selim tarafından oldukça beğenilen D'Ohsson'un lâyihasında tavsiye ettiği hususların tamamı 1795'te Hasköy'de yapımı tamamlanacak olan Mühendishanede uygulanmamıştır. Şöyle ki; bu Mühendishane D'Ohsson'un öngördüğü gibi *"müstakil"*, hatta Rum talebelerinde alınmasını öngördüğü gibi *"sivil"* bir müessese olarak kurulmamıştır. Mühendishane, Humbaracı ve Lâğımcı ocakları bünyesinde bu ocakların teknik eğitim ve teknik bilgi ihtiyacına cevap verecek nitelikte *"askerî"* bir yapıda düşünülmüş ve bu ocakların neferat ve mülâzımları bu okulun talebeleri olarak kabul edilmiştir[801]. D'Ohsson'un Mühendishane hocalığına bir yabancının getirilmesi teklifine de -daha önceki Lafitte-Clavé ve Brun'un Bahrî'deki hocalıkları örneğinde olduğu gibi- uyulmadığı ve Nizâm-ı Cedîd devrinde istihdam edilen çok sayıdaki yabancı teknik elemanlara bu okulun hoca kadroları içinde yer verilmediği görülür. Yine Mühendishane'nin Kâğıthane'de kurulması teklifi de kabul görmeyerek Humbaracı ve Lâğımcı ocaklarının kışlalarının yapılmakta olduğu Hasköy'de yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat D'Ohsson'un Mühendishane binasının kargir olarak inşâ edilmesi, dersler ve eğitim programı, hoca ve halifelerin sayısı ve bunların maaş ve tayinatları, yabancı dil gerekliliği, okulun kitap, kırtasiye, çeşitli malzeme, kütüphane ve matbaanın kurulması vb. tavsiyelerinin birçoğunun kabul gördüğü söylenebilir[802].

İlk zamanlar nerede kurulacağı tartışma konusu olan Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn 1795'te kurulmuştur[803]. Hasköy'deki Humbaracılar kışlasının Nazır odasının civarına birkaç odalı olarak inşâ edilen[804] Mühendishane binasına talebeler bir yıl sonra Eylül 1796'da taşınmışlardır. Bu binanın dar ve ihtiyacı göremez durumda olduğu görülünce Mühendishane hocası

---

[800] Beydilli, … Mühendishâne…, s.32.

[801] Beydilli'ye göre bu Mühendishane bir *'Topçu'* ve *'Kara Harp Okulu'* hüviyetindedir ve bu anlamda 'Harbiye'nin kuruluş tarihinin 1795 olarak kabul edilmesi gerekir. bkz. Beydilli, Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri, s.33. Beydilli'nin bu görüşüne Berkes'de katılır. bkz. Berkes, a.g.e., s.97.

[802] Beydilli, … Mühendishâne…, s.32-33; *aynı yazar*, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson", s.268-269.

[803] Karal, Selim III'ün…, s.79.

[804] **C. AS. 42601.** Belgede belirtildiğine göre mühendishane binasının ikmali için 8000 kuruş tahsis edilmişti.

Abdurrahman Efendi'nin teklifi üzerine önce mevcut binanın genişletilmesi düşünülmüştür[805]. Ancak bunun mümkün olmadığı anlaşılınca Cebehane yakınında bulunan 2500 zira (1875 m.) genişliğindeki boş arsaya yeni ve büyük bir mühendishane binasının inşası düşünülmüştür. Yeni binanın 15.000 kuruşa mâl olacağı tahmin edilmiş ve Sadrazam Paşa tarafından III.Selim'e sunulan takrir bâlâsında *"yapılsın"* hükmü yer almıştır[806].

Bu binanın içinde bir de *"Basmahane Odası"* yapılması da kararlaştırılmıştır. Temmuz 1797'de Humbaracı ve Lâğımcı Ocakları Kışlası'nın inşaatı tamamlanmış, aynı yıl inşaatı tamamlanan yeni Mühendishane binasının tefrişi için de bir miktar para ayrılmıştır. Müteakiben, kadroları Tersane Mühendishane'nde bulunan yedi istihkâm mühendisi de buraya naklolunarak Osmanlı Devleti'ndeki kara mühendislik eğitimi tek bir yerde toplanmıştır[807].

Yeni inşâ edilen Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'un üst katında hoca ve halife odaları olarak kullanılan iki oda ve iki dershane ile altta yer alan yine iki oda ve iki dershaneden, dolayısıyla sekiz odadan ibaret olduğu bilinmektedir. Bundan başka, üst katta bir *"Divanhane"* ve alt katta bir *"Talimhane Odası"* bulunmaktaydı. Alt kattaki odaların biri hendese aletlerinin muhafaza edildiği *"Alet Odası"* olarak, üst katta yer alan ve dershane olarak da kullanılacak olan büyük oda ise *"Kütüphane Odası"* olarak planlanmıştır. Her dershanede üçer sıra ve her sırada da kitap konulmak üzere çekme gözler bulunmaktaydı. Kullanılan sandalyeler yeni okulun modern kisvesini vurgularken, binanın zemin katında yer alan matbaanın ise bütün bu bütünün en önemli parçasını teşkil ettiği muhakkaktır. Ancak, bir müddet sonra yer darlığını matbaa içinde söz konusu olmuş ve matbaa bu binadan taşınmak zorunda kalmıştır[808].

---

[805] Beydilli, … Mühendishâne…, s.45.
[806] **H.H. 8394** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve transkiribi Ek 6'da sunulmuştur).***
[807] Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.106.
[808] Beydilli, … Mühendishâne…, s.45.

Humbaracılar Nazırı Mustafa Beyefendi nezaretinde, Hoca Abdurrahman Efendi ve iki halife toplam üç kişilik kadro –Mühendishanenin birinci halifesi olan İbrahim Kâmi Efendi görevli olarak Anapa Kalesi'ne gönderildiğinden vazifesine başlayamamıştır- ile eğitim faaliyetlerine başlayan Mühendishane'ye İstanbul'dan ve taşradan talebe kaydına başlanmıştır. Yapılan muamelelerden talebelerin mektebe kabul şartının başında 20 yaşını geçmemiş olması, bekâr, güçlü, kuvvetli ve istidatlı olmaları ve mektebin nizamına tamamen uyacakları hususunda teminatları olması gerektiğine ve ailelerinin dahi kimler olduğuna dikkat edildiği görülmektedir. Ancak kaç talebenin Mühendishane'ye kayıt olduğu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan başka 1792'den beri yürürlükte olan kanunları gereği Humbaracı ve Lâğımcı Ocağı neferatı, haftada iki gün tatilden başka her gün Mühendishane-i Hümâyûn'a devam ve burada bilmeleri gereken teorik bilimlerin tahsilini görmekleydiler. Pratik eğitimlerini ise kendi kışlalarında talim etmeleri yine bu kanun gereği şart kılınmıştı[809].

9 Aralık 1801 (3 Şaban 1216) tarihinde Humbaracı ve Lâğımcı Ocakları nerefat ve mülâzımlarının Mühendishane'deki eğitimlerinin yeniden düzenlenmesini amaçlayan yeni bir *"Kanunname Zeyli"* hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Bu Kanunname Zeyli, Mühendishane'ye devamı yeniden düzenlerken, Humbaracı ve Lâğımcı Ocakları mülâzımlarının yetenekli olanlarından otuzar kişinin seçilerek, bunların mühendishane talebeleri olarak kabul edilmesini ve iki tatil günü dışında her gün hendese tahsiline devam üzere olmalarını emretmekteydi. Eğitimleri sonunda yapılacak imtihanlarda başarılı bulunanlar *"başmülâzım"* olarak tayin edileceklerdi. Ayrıca sair vazife, tayinat ve terakkiler ve kıyafetlerine dair teferruat da tespit edilmiştir. Düzenlemenin bir diğer yönü ise mimarlık sanatının *"fünûn-ı hendese müteferri'âtından"* olması gerekçesinden hareketle *"mimâr halifeleri"*ne de uygulanmasıydı. Bunların sayıları Mimar

[809] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.689-690.

ağa tarafından tespit edilerek, hepsinin Mühendishaneye *"rabt ü ilhâkı"* ve ellerine buna dair *"ru'ûs"* verilmesi öngörülmekteydi[810].

1801 tarihli Kanunname hükümlerine riayeten 21 Ocak 1802 tarihinde Mimarân-ı Hassa Ocağı'ndan 46 mimar halifesinin *"sanâyi'-i mi'mâriyye ve fünûn-ı hendesiyyeyi ilmen ve amelen tahsile sa'y"* etmek üzere Mühendishaneye devamları kararlaştırılmıştır. 13 Eylül 1802 tarihinde Humbaracı Ocağı ulûfeli neferatından hendese tahsili görmek üzere kabiliyetli 29 nefer seçilmiş, ancak çoğunluğu İstanbul'da ikâmet eden 26 nefer Mühendishane'ye kaydolmuştur. Son olarak Lâğımcı Ocağı'nın yevmiyeli neferatından otuz kişilik bir grup talebe hendese tahsili görmek üzere Mühendishaneye ilhak olunmuştur. Böylece toplam 102 kişi fiilen Mühendishane eğitim programına katılmıştır. Ayrıca bu yeni düzenleme neticesinde Mühendishane hoca ve halifelerinin maaşlarına da zam yapılmıştır[811].

Sultan III.Selim'in Hatt-ı Hümâyûn'u ile çıkan ve günümüze kadar *"Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn"* un ilk müstakil kanunnamesi olarak bilinen metin sanıldığı gibi 1795 yılında değil; 1806 yılında çıkarılmıştır[812]. Mufassal

---

[810] Beydilli, … Mühendishâne…, s.49.

[811] Kaçar, "… Mühendishanelerin Kuruluşu", s.691.

[812] Kanunnamenin mevcut nüshalarından biri arşivdeki tasnif heyetince tarihsiz olmasına rağmen 29 Zilhicce 1208 (1793) tarihiyle gösterilmiştir **(H.H. 57898)**. Bir diğer nüshası ise yine tasnif heyetince 29 Zilhicce 1210 (1795) tarihle gösterilmiştir **(H.H. 17240)**. Beydilli'ye göre, Kanunname'nin, Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn Kütüphanesi'nde mahfûz nüshası Mayıs 1328 (1912) tarihinde basılmış olmakla beraber, bunun tarihi *"Mühendishane-i Sultanî'nin te'sis ve küşâdını âmir"* ifadesinden de anlaşılacağı üzere 1210 (1795) tarihli olarak kabul edilmiştir. Yanılgı aynı şekilde *"Mir'ât- Mühendishane"* müellifi Mehmed Esad tarafından da devam ettirilmiştir. Böylece bu konuda yazan bütün kalemler aynı hataya düşmüş ve ciddi etraflı bir çalışma halinde meseleler ele alınmadığından dolayı da yanlışlık fark edilmemiştir (bkz. Beydilli,… Mühendishâne…,s.28,51,79). Kaçar'da Beydilli ile aynı görüşü paylaşarak, Kanunnamenin içeriğinden hareket ederek bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre, Kanunnamenin içeriğine bakıldığında 1795 senesi erken bir tarihtir. Zira bu Kanunnamede Mühendishanenin eğitim kadrosunda 4 hoca ve 4 halife bulunmaktadır. Oysa 1795 ve sonrasında Mühendishanenin öğretim kadrosunda 1 hoca ve 4 halife bulunmuştur. Yalnız 1801 senesinde halife sayısı 5'e çıkarılmıştır (bkz. Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.111-112). 13 Şaban 1216 (1801) tarihli bir kayıtta Hasköy'de bulunan mühendishaneye ilk defa 5. halife olarak ve senelik 600 kuruş maaşla çalışmak üzere Mühendis Selim tayin edilmiş, mevacip ve maaşını daha evvel miriden alırken artık bundan böyle maaşını humbaracı ocağının kendi hazinesinden alması kararlaştırılmıştı (**C. AS. 10753)**. Diğer taraftan başlangıçta talebelerin sınıflara ayrılması söz konusu olmadığı halde

bir nizam ortaya koyan Kanunname, müessesenin ilmî, tedris, idarî, malî ve personel durumu ile ilgili şartları ve kaideleri ihtiva etmektedir. Mühendishanenin 1806 tarihli ilk Kanunnamesinin yürürlüğe girmesi ile Mühendishane'deki 80 kişilik talebe sayısı[813] 40'a indirilmiş ve geri kalan 40 talebe Mühendishaneden tard edilmiştir. Yine bu Kanunname ile Mühendishane-i Hümâyûn'a artık *"Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn"*; Tersane Mühendishanesine ise, *"Mühendishane-i Bahrî Hümâyûn"* adı verilmiş ve sonraki tarihlerde resmî adları bu şekilde kullanmıştır. Bundan başka 26 Temmuz 1806 tarihinde Mühendishane hocası Hüseyin Rıfkı Tamanî *"Mühendishane-i Hümâyûn Serhocası"* olarak tayin edilmiştir. *"Mühendishane Serhocalığı (başhocalık)"* ilk defa burada zikredilmiştir[814].

Başlangıçta Mühendishane; istihkâm, humbara ve mühendislik bölümlerinden oluşuyordu. Dersliklere, odalara ve bir kitaplığa sahip olan Mühendishane'ye giderlerini finanse etmek için timar ve zeamet verilmişti. Öğrencilerin kalem, kâğıt ve kitap vs. gibi gereksinimleri okul tarafından karşılanıyordu. Yine bu okulun öğrencilerinin kullanacakları hesap, hendese, kale inşâsı fenni, sefain imâli ve fünûn-ı harbiyyeye müteallik kitapların tercüme ettirilmesi için Rum mütercimler ve *"lisana aşina"* kimseler bulunarak yaptırılmıştı[815]. Burada önce aritmetik, geometri, güzel yazı, kompozisyon, resim, trigonometri, cebir, savaş tarihi, felsefe, coğrafya, astronomi ve Fransızca gibi dersler okutuluyor, uygulamalı savaş sanatı eğitimi verilmesi

---

zikredilen Kanunnamelere bakıldığında 4 ayrı sınıftan bahsedilmektedir. Bu da Kanunnamenin 1795 senesine ait olamayacağını gösterir. Neticede, Humbaracı ve Lâğımcı ocaklarına bağlı olarak ve bu ocaklar bünyesinde oluşturulan Mühendishane eğitim işlevini daha öncede belirtildiği gibi Lâğımcı Ocağı Kanunnamesi ve buna yapılan Zeyllerle tanzim etmiştir. Ancak 1806 yılında Mühendishanenin bağlı olduğu bu ocaklardan ayrılması tahakkuk edince artık müstakil bir hale getirilen ve başka bir binaya taşınacak olan bu müesseseye ayrı bir nazır ve ayrı bir kanunname hazırlanması gerekmiştir. 1806 yılında hazırlanan kanunname büyük bir ihtimalle bu şekilde ortaya çıkmıştır.

[813] 1802 yılından 1806 yılına kadar geçen sürede talebelerin sayısında azalma olmuştur. 1806 yılında bu müessesede 10'u mühendis mülâzımı, 10'u lağım bağlayıcı mülâzımı ve 60'ı mühendishane talebesi olmak üzere 80 talebe bulunmaktaydı.

[814] Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.112-113.

[815] **H.H. 9783 B.**

de okul programında yer alıyordu[816]. Daha sonra Sultan III.Selim tarafından yürürlüğe konulan 1806 tarihli Mühendishane-i Hümâyûn Kanunnamesi ile kırk kişilik bir talebe kadrosunun her on kişisi bir sınıf itibar olunarak dört sınıfa ayrılmıştır. Mühendishanede dördüncü sınıf başlangıç sınıfı, birinci sınıf ise son (mezuniyet) sınıf olarak kabul edilmiş ve dört sınıfta sırasıyla şu derslerin görülmesi kanunlaşmıştır[817]:

Dördüncü Sınıf Dersleri: Resm-i hatt, imlâ, aritmetik, sanat-ı ressamiye (teknik resim), Arapça, mukaddemat-ı hendesiye (geometriye giriş), hesap, Fransız lisanı.

Üçüncü Sınıf Dersleri: Nihayet-i ilm-i hesap ve hendese (aritmetik ve geometri), coğrafya, Arabiyat ve Fransız lisanı.

İkinci Sınıf Dersleri: Coğrafya, ilm-i müsellat-ı müsteviye (düzlem trigonometri), cebr ve'l-mukabele (cebir), tahtit-i arazi, fenn-i tevârih-i harbiyye.

Birinci Sınıf Dersleri: Fenn-i mahrutiyat (koni kesitleri), hesap-ı tefazülî (differansiyel), hesap-ı tamamî (integral), ilm-i cerr-i eskal (mekanik), ilm-iheyet (astronomi), ameliyat-ı fenn-i remi ve lağım, talim-i askerî, ilm-i istihkâmat.

Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'da Fransızca mecburi ders olarak okutulmuştur[818]. Ayrıca, okul için 400 ciltlik büyük bir kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphanede harp sanatları hakkında ve fizik, topçuluk, riyaziye, tahkimat gibi konular üzerinde yazılmış çoğu Fransızca olan kitaplar bulunmaktaydı[819]. Yönetmelikte öğrencilerin giysilerinin nasıl olacağı belirtilmiş olmakla birlikte,

---

[816] Cahit Yalçın Bilim, "Osmanlılarda Eğitimin Çağdaşlaşması Askerî Okullar", **Osmanlı**, C.V,YTY, Ankara-1999, s.238-239.
[817] Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.113; **H.H. 17240.**
[818] Akşin, a.g.e., s.81.
[819] Karal, Selim III'ün…, s.80.

hocalar giysi konusunda serbesttiler. Dersler haftada üç gün teorik, iki gün uygulamalı yapılmıştır. Dersler öğrencilerin katılımıyla seminer şeklinde yapılmış, salı ve cuma günleri ise okul tatil edilmiştir[820]. III.Selim bu okula büyük ilgi göstermiş ve okul kitaplığına birçok yabancı eser getirtmiştir[821]. Ayrıca, Mühendishane'de yapılan çalışmaları zaman zaman kontrol etmiş, kale ve istihkâm üzerine yapılan çalışmaları beğenen III.Selim bu öğrencileri mükâfatlandırmıştır[822].

1806 Kanunnamesine göre, okulun öğretim kadrosunda göreve kalfa olarak başlanıyor ve giderek yükselerek hoca olunuyordu. Yapılan sınavlarda en başarılı olan 1. sınıf öğrencileri 4. kalfalığa atanıyor ve bunlar terfî ederek 3.,2.,1. kalfalıktan sonra hocalığa kadar yükseliyorlardı. Ayrıca okulda yine sınavla seçilen sırasıyla 4.,3.,2. mülâzımlarla *"Başmülâzım"*, adı verilen öğrenciler kalfa yardımcılığına atanmaktaydılar. Okulun tüm masrafları Bab-ı Âli tarafından karşılanıyordu. Yine bu Kanunnameye göre; okulda dördüncü kalfaların yıllık ödeneği 1.500, üçüncü kalfanınki 1.750, ikinci kalfanınki 2.000 ve başkalfanınki ise 2.250 kuruştu. Buna karşılık dördüncü hocanın yıllık ödeneği 2.500, üçüncü hocanın 3.000, ikinci hocanın 3.500 ve başhocanın ise 4.000 kuruştu. Ayrıca her öğrenciyede burs verilmekteydi. Dördüncü sınıf öğrencilerine 220, üçüncü sınıf öğrencilerine 340, ikinci sınıfa 500 ve birinci sınıf öğrencilerine de 640 kuruş burs veriliyordu. Diğer görevlilerinde yaptıkları görevlere göre maaşları vardı ayrıca hocalar, kalfalar, öğrenciler ve diğer görevlilerin yiyecek ve içecekleri de okul tarafından karşılanmaktaydı[823].

Nizâm-ı Cedîd planlayıcılarının nazarî eğitim programları açısından Avusturya'nın askerî ve mühendislik akademilerinden (Akademiya Enjeniyor ve Akademiya Militer) esinlendiklerini, tatbikî eğitim sahasında ise Fransa'yı örnek aldıklarını söylemek pek yanlış olmaz[824]. Bu örneklerden hareket

[820] Bilim, a.g.m., s.239.
[821] Berkes, a.g.e., s.97.
[822] Kaçar, "… Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme…", s.107-108.
[823] Bilim, a.g.m., s.239.
[824] Beydilli, … Mühendishâne…, s.29.

edilerek kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn ile kara ordusu subaylarının topçuluk, istihkâmcılık, lâğımcılık ve mühendislik alanlarının kuramsal ve pratik yanlarını öğrenmeleri sağlanmıştır. Bu okuldan mezun olanlar askerî ocaklara subay olarak atanmışlardır[825]. Fakat okulda öğrenci sayısının daima sınırlı tutulması Mühendishane'deki eğitimin devlet içerisinde yaygınlaşmasını engellemiştir. Bunun sebebi Mühendishane talebelerinin aynı zamanda devlet hazinesinden maaş ve tayinat alan bir nevî *"zabit"* gibi kabul edilmesidir. Ayrıca bu talebelerin eğitimlerini yaklaşık olarak on beş yılda tamamlamaları, terfî ve tayinlerin silsileye tabi olması da mühendislik eğitiminin Avrupa'daki gibi her yıl çok sayıda talebe yetiştirilmesine mâni olmuştur.

III.Selim'in saltanatının sonlarına doğru Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'a verilen nizam mucibince umum mühendislerin timarları kaldırılarak humbaracılar ocağındaki müstahakkına verilemesi gündeme gelmiştir[826]. Bununla birlikte bir yıl sonra Nizâm-ı Cedîd'in kaldırılması ve İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin ilgasından dolayı mühendishane hoca, halife ve öğrencilerinin maaşlarının ödenebilmesi için bunlara tahsis olunan timar ve zeametlerin Darphane'den idare edilmesine karar verilmiş ve Hazine-i Hümâyûn'dan karşılanması cihetine gidilmiştir[827].

III. C. 1. e. İrâd-ı Cedîd Hazinesinin Kurulması:

III.Selim, başarmak istediği ıslahatlar için yeni gelir kaynakları oluşturmak zorundaydı. Onun bu ıslahat girişimini destekleyecek fonları sağlamak için kurum ve kurallarıyla kökleşmiş Osmanlı hazinesini kullanmak mümkün değildi. Çünkü her bir gelir zaten III.Selim'in faaliyetlerine engel

[825] Shaw, a.g.e., s.320.
[826] **C. TZ. 528, C. TZ. 6522.**
[827] **C. MF. 1049.**

olmaya cesaret edemediği ya da engel olmak istemediği belirli kurum ve girişimler için ayrılmıştı[828].

III.Selim'in tahta çıktığı dönemde Osmanlı Devleti, iki kuvvetli ve tehlikeli komşusu olan Rusya ve Avusturya ile savaş halindeydi. Ordu ve donanmanın masrafı Osmanlı maliyesini altüst etmişti. Ayrıca, savaşlarda kaybedilen topraklar yüzünden devletin gelirleri de azalmaya başlamıştı. Devletin hemen her alanında yapılacak olan ıslahatın başarısı için para gerekiyordu ve bunun içinde yeni gelir kaynakları oluşturulmalı, bütün ekonomik imkânlar seferber edilmeliydi.

Padişah ve ıslahat ekibi günlerce süren uzun müzakerelerin ardından Tersane, Baruthane, Tophane, Topçu, Lâğımcı Ocakları ve Nizâm-ı Cedîd askeri için olduğu kadar gelecekte devletin yapmak zorunda kalacağı harpler içinde, normal gelirlerin dışında kaynaklar bulunmasına, bunların gelirlerinin Darphane Hazinesi ve Enderûn Hazinesi'ne konulmayıp, *"İrâd-ı Cedîd"* adıyla kurulacak olan yeni bir hazineye aktarılmasına karar vermişlerdir[829].

İrâd-ı Cedîd Hazinesi iki kısımdan ibaret olacaktı. Birinci kısım Bab-ı Âli'de yapılacak kârgir bir bina olacak ve bütün gelirler öncelikle burada toplanacak ve giderlerde buradan sağlanacaktı. Hatt-ı Hümâyûn sadır olmadıkça İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden hangi maksatla olursa olsun para verilmeyecekti. Her malî yılsonunda hazinenin gelir ve gideri hesap edilerek gelir fazlası Darphane kârgir olarak yapılmış olan hazineye taşınacaktı. Bu hazine, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin ikinci kısmını teşkil edecekti. İkinci kısımda toplanan para gelecek harpler için yedek para olarak muhafaza edilecekti. Yedek paranın bir akçesi seferden başka bir maksatla sarf edilmeyecek ve miktarının en az yüz elli bin kese olmasına gayret edilecekti[830].

---

[828] Shaw, a.g.m., s.614.
[829] Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.70.
[830] Karal, *Selim III'ün…*, s.87.

24 Şubat 1793 tarihinde Nizâm-ı Cedîd askeri teşkil edilir edilmez, 1 Mart 1793 tarihli bir kanunname ile askerlerin iâşe ve diğer masraflarını karşılamak üzere müstakil bir hazine oluşturuldu ve buna *"İrâd-ı Cedîd Hazinesi"* adı verildi. Hazırlanan Kanunname, hazinenin kuruluş gerekçesini, yükleneceği görevleri, kendisine tahsis olunan gelir kaynaklarını, diğer malî kurumlarla ilişkilerini ve hazine işleri için memur olarak kimlerin tayin edilip, ne gibi görevler üstleneceğini genel olarak anlatmış ve belirlemiştir[831].

İki yüz bin kese değerinde tertibi düşünülen İrâd-ı Cedîd Hazinesine gelir temini için hemen çalışmalar başlatılmıştır[832]. Devletin en önemli gelir kaynakları gözden geçirilerek Mirî ve Haremeyn mukataatından mahlûl mukataalar, eshâm faizleri, timar ve zeametler İrâd-ı Cedîd Hazinesince zapt edilerek onun idaresine bırakılmıştır[833]. Bu cümleden olarak, on kese akçeyi aşan mahlûl mukataa gelirleri, esham faizleri, timar ve zeamet gelirleri yeni hazineye devredilmiştir. Bundan başka, *"Zecriyye"* resmi (tütün, şarap, rakıdan okka başına alınan resm), pamuk resmi, hayvan başına alınan ağnam vergisi, yapağı resmi, Mora'da çıkan ve *"istafilya"* tabir olunan üzümden alınan resm, her sene yenilenmesi mutad olan ferman ve beratlardan alınan vergiler ile geçici olarak hazineye aktarılan olağan dışı gelirlerde İrâd-ı Cedîd Hazinesine devredilmiştir. Yeni hazinenin giderlerini ise, Hazine-i Âmire ve Darphane'ye zapt edilen malikâne mukataa ve eshamlar için yapılan ödemeler, esham alım-satımı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler, asker maaş ve tayinatları için ödemeler, inşâ ve imâr giderleri, olağan dışı askerî giderler ve diğer çeşitli giderler oluşturmaktaydı[834].

Bu kadar önemli kaynakların gelir ve giderini ayarlayacak ve idare edecek bir hazinenin idaresi büyük bir işti. Hazinenin talimli askerle olan münasebeti göz önüne bulundurularak iki vazifenin aynı şahısta birleştirilmesi cihetine gidilmiştir. Talimli askerle meşgul olacak kişi *"Talimli Asker Nazırı"*

---

[831] Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan y., İstanbul-1986, s.155.
[832] Gökbilgin, a.g.mad., s.314.
[833] **C. ML. 15851; C. ML. 1491; H.H. 11707.**
[834] Cezar, a.g.e., s.155-206.

unvanını taşıyacak, aynı zamanda İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin başında bulunduğu için *"İrâd-ı Cedîd Defterdarı"* unvanına da haiz bulunacaktı. Teşrifatta Talimli Asker Nazırı ve İrâd-ı Cedîd Defterdarı, divanda Baş Defterdarın alt yanında oturacak ve *"Şıkk-ı Sanî Defterdarlığı"* memuriyeti de, bu kişinin uhdesinde bulunacaktı[835]. Bu göreve padişaha çok yakınlığıyla bilinen eski Sadaret Kethüdası Çelebi Mustafa Reşid Efendi getirilmiştir[836].

Kanunname hükümlerinin harfi harfine tatbik edilmesine çok dikkat ve itina gösteren III.Selim[837], fermanlarında İrâd-ı Cedîd gelirlerine dikkat edilip bu gelirlerin titiz bir şekilde sarf olunmasını, izinsiz hiçbir masrafa girişilmemesini istemiş, bu konuda gevşeklik gösterenleri uyarmıştır. Bununla birlikte, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden ancak Nizâm-ı Cedîd ve sefer maddeleri için para alınmasını kabul etmiş, geri kalan hususlarda -hatta eşkıya takibinde bile- İrâd-ı Cedîd'e dokunulmasına rıza göstermemiştir[838].

1793-1807 yılları arasındaki dönem içinde, Osmanlı malî politikasında en önemli rol ve işlevi üstlenen kurum İrâd-ı Cedîd Hazinesi olmuştur. Bu hazine kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirme hususunda önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak, malikâne ve esham sisteminin tasfiyesi bazı zümrelerin çıkarlarıyla çatışması, savaş ve ayaklanmalar nedeniyle beklenmedik giderlerin oluşması gibi nedenlerden, amaçlanan politika tam olarak yürütülüp, gerçekleştirilememiştir. Yeni hazineye para tedarik etme hususundaki tüm zorluklara rağmen III.Selim hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiş, her çareye başvurarak maliyeyi bir düzene koymaya çalışmıştır[839].

Burada şu hususu belirtmekte fayda vardır. İrâd-ı Cedîd Hazinesi çoğu kişi tarafından sadece Nizâm-ı Cedîd askerinin maaşlarını ödemekle yükümlü

---

[835] Karal, Selim III'ün…, s.88; Mahmud Râif Efendi, a.g.e., s.7.
[836] Berkes, a.g.e., s.107.
[837] Karal, Osmanlı Tarihi, s.70.
[838] Karal, Selim III'ün…, s.92.
[839] Karal, Selim III'ün…, s.90.

bir kurum olarak görülmüştür. Bu yargı doğru olmakla birlikte eksiktir. Şöyle ki; İrâd-ı Cedîd Hazinesi sadece bu görevle yükümlü olmayıp, aynı zamanda geniş kapsamlı bir malî politikayı yürütmek işlevini de üzerine almıştı. Bu yeni politika malikâne ve esham uygulamalarını kaldırmayı ve timar sistemini ıslah etmeyi de amaçlamaktaydı. Bunlar gerçekten zor ve önemli amaçlardı. Dolayısıyla İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin kuruluşu vergilere ilişkin yeni düzenlemeleri de gündeme getirmiş ve tabir yerindeyse bu hazine Osmanlı maliyesinde bir çeşit vergi reformuna da vesile olmuştur. Bundan başka İrâd-ı Cedîd Hazinesi, Osmanlı devlet sistemindeki dönüşüm ve değişimin de en önemli simgelerinden biri olmuştur. Bu hazinenin kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'nin klâsik kurumlardan ilk ciddî sapma olayı gerçekleşmiştir. Eski kurumlara çeki düzen verme yerine yeni kurumlar oluşturarak sorunları çözmeyi amaçlamanın en büyük örneklerinden biri İrâd-ı Cedîd Hazinesi'dir. İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin kuruluşu, Osmanlı bürokratik usullerinde de önemli dönüşümlerin başlangıcı olmuştur. Bu hazinenin memurları Bab-ı Maliye personelinin modern maaşlı sisteme geçişine de ön ayak olmuştur. Ancak bunun tam olarak gerçekleşmesi Tanzimat döneminde mümkün olabilmiştir[840].

III. C. 2. Diğer Alanlarda Yapılan Islahatlar:

III. C. 2. a. İdarî ve Sosyal Alanlarda Yapılan Islahatlar:

Devletin ıslahat yapılmak suretiyle düzeltilebileceğine inanan III.Selim, askerî alanda yaptığı yeniliklerden başka, idarî, sosyal, ekonomik, malî, siyasî alanlarda da birçok yenilik hareketine girişmiştir. Devletin yeniden tesisi için büyük gayret sarf eden III.Selim, idarî alanda da bir dizi ıslahata yönelmiş ve bazılarında başarılar kazanmıştır.

[840] Yavuz Cezar, "… Selim III Dönemi: Nizâm-ı Cedîd Reformları", s.65-66.

Sultan III.Selim tahta çıktığında mülkî idareyi tam bir anarşi içinde bulmuştu. Bunun en önemli sebebi, idarecilerin ehil olmayanlar arasından seçilmesiydi. Vasıfsız idarecilerin görevli bulundukları yerlerde ortaya koydukları basiret ve adaletten yoksun idare, devletin bölgedeki gücünü azaltmakta, sık sık vakî olan nakil ve tayinler soygunculuğu arttırmanın yanında, devletin maddî gücünü de zayıflatmaktaydı. Hâlbuki III.Selim'in idaresi halka karşı pederâne idi. O adeta rabbanî bir himâyete sığınarak bu milleti felâketten kurtaracağına, onu mesut edeceğine inanmaktaydı. Halka karşı ruhunda şefkat, saygı ve sevgi beslemekte idi. Bundan dolayı bütün işlerini namuslu ve vatan sevgisi ile kalpleri çarpan devlet adamlarına vermeye dikkat etmiştir[841].

III.Selim, ilk iş olarak devleti 28 eyalete ayırmak suretiyle idarî taksimatı yeniden düzenlemiş, eyaletlere bağlı livâ ve kazâları da yeniden tespit edip vezirlerin sayısını buna uydurmaya çalışmıştır[842]. Buna yeni uygulamaya göre;

Anadolu Eyaletleri: Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Zor, Halep, Karaman, Rakka, Diyarbakır, Adana, Sayda, Musul, Anadolu, Trabzon, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Maraş, Sivas, Cidde, Trablusşam, Girit olarak taksim edilmiştir.

Rumeli Eyaletleri ise*:* Rumeli, Silistre, Bosna, Mora, Cezair olmak üzere taksim edilmiştir[843].

Devletin içinde bulunduğu karışıklığa son verilmesi için 1793 yılında *"Derbeyân-ı Nizâm-ı Hâl ve Vüzerâ-yı Nizâm ve Mirimirân-ı Kirâm"* adlı bir kanun hazırlanmıştır. Bu kanuna göre, yalnız padişah ve sadrazam tarafından *"eyalete atanan vezirlerin yetenekli ve deneyim sahibi olanlar arasından seçilip atanması, bunların görevlerinde üç ya da beş yıl kalmaları,*

---

[841] Özcan, a.g.m., s.676.
[842] Özcan, a.g.m., s.676.
[843] Karal, Selim III'ün…, s.117.

eyaletlerde, daha önce olduğu gibi, devletin merkezî hâkimiyet ve otoritesinin güçlendirilmesi ve halkın huzur ve mutluluğunun yeniden kazandırılması" gerçekleştirilecekti. Ayrıca *"ayânların halk tarafından seçilmeleri, buna valilerin asla karışmamaları, kadıların şer'i yönden mazeretleri olmadıkça görev yerlerine gitmemezlik yapmamaları, yürürlükteki yasalarda belirlenen miktarlardan fazla hiçbir şekilde halktan para almamaları ve timar ve zeamet işlerinin de bu yeni yasayla yürütülmesi"* uygulanacaktı[844].

Bütün bunların yanında, devleti içinden kemiren bir hastalık haline gelen irtikâb ve irtişâ ile de mücadele etmek üzere *"Ref'i İ'diyye ve Ref'i Hediyye ve Rüşvet ve Şürû'-ı Nizâm"* adıyla yeni bir kanun çıkarıldı[845]. Bu kanunla devlet adamlarının debdebe ve lüksten kaçınmaları, devlet memurlarının ekonomiye riayet etmeleri, bayramlarda *"i'diyye"* tabir olunan ve *"ulemâ-yı kirâm"*a verilen hediyelerin kaldırılması emrolundu[846].

İdarî alanda alınan bu tedbirler yıllardır süre gelen devlet yöneticilerindeki disiplinsizlik ve ahlâkî çöküntüyü tekrar kurmak amacıyla yapılmıştı. Ancak, devlet yöneticilerindeki disiplin ve ahlâkî üstünlük her şeyden önce şekilden ziyade zihniyette aranması gereken bir şeydi. Bu nedenle eski ve çürümüş bir zihniyete aşılanacak yeni tedbirlerin önemi ne olursa olsun istenen istikamette tam başarı sağlamak mümkün olmayabilirdi. Bir başka ifadeyle istenilen hedefe ulaşamama durumu vardı ki, III.Selim'in tüm gayretine rağmen devlet yöneticilerindeki disiplinsizliği ve ahlâkî çöküntüyü tam olarak ortadan kaldırmaya muvaffak olamamıştır.

Her işin meşveret ile görüşülmesini isteyen III.Selim, hatt-ı hümâyûnlarında sık sık bu noktayı vurgulamıştır. Bu konuda yazdığı bir hatt-ı hümâyûnda şöyle demektedir: *"Kaymakam Paşa, meşverette ideceğiniz maddeyi dikkatle söyleşir, taraf-ı hümâyûnuma arz idersin. Gönül birliğiyle*

---

[844] Yücel-Sevim, a.g.e., s.161-162.
[845] Eren, a.g.mad., s.447.
[846] Özcan, a.g.m., s.677.

ibadullaha maslahatını Allah içün tedbîr idin. Rabıta virin. Birşey ki mesned-i şerif üzere meşveret oluna. Karar kabulümdür". Görüldüğü üzere, III.Selim meşverette alınacak kararları uygulamaya hazırdır. Ancak, bu alınacak kararlar halkın iyiliği için olmalıdır. Kaymakam Paşa için yazdığı bir başka hattında, Tanrının kendilerine yardımcı olacağını belirtip, gece-gündüz konuşularak alınan kararlardan sonra gerekli düzenin verilebileceğini şu şekilde belirtmiştir: *"Kaymakam Paşa, Hakk-ı Teâlâ Hazretleri imdâd eyleye. Allah kerimdir. İnşallah bizi daima ağlatmaz. Bir günde mesrûr eder. Başbaşa verüb gece gündüz söyleşüb eshâb-ı zahirde kusûr etmeyesiz. Her ne muktezi ise nizâm veresiz"*. Aynı hat'ta, devletin idaresinden kendisinden başka herkesin sorumlu olduğunu belirtmek için: *"Gerek ocaklar ve gerek zeamet ve timâr nizâmında Allah size mu'in olsun. Devletten yalnız ben hissedar değilim. Gerçi bir tul vakit ile olur manadır. Lakin beş on seneden sonra üzerine olunur ise Sultan Süleyman asrı gibi olur"*[847] derken gelenekçi bir bakış açısıyla Kanuni Sultan Süleyman devrindeki parlaklığa erişilebileceği görüşü bizzat III.Selim'in kendi kaleminde ifadesini bulmaktaydı.

III.Selim, Devlet'in yönetiminde kaymakamına çok güvenmekte ona bel bağlamaktaydı. İstanbul'un çeşitli işlerini kaymakam paşa ile birlikte yürütmeyi düşünen ve ona her konuda güvenen III.Selim, çeşitli konularda ona emirler verdiği görülür. Örneğin, İstanbul kahvehanelerinde dedikoduların önlenmesi için yazdığı bir hatt-ı hümâyûnunda: *"Kaymakam Paşa, bazı kahvelerde Devlet lakırdısı iderlermiş. Birkaç dane öyle kahvelerden kapatılsın"* diyerek kahvelerde siyaset yapılmasına karşı çıkmıştır[848]. Yine Tophane'nin Çavuşbaşı Mahallesi'nde Berber Hacı İbrahim'in dükkânında Nizâm-ı Cedîd aleyhinde *"tefevvühat"*ta bulunan Mehmed Efendi Rodos Adası'na sürülmüştü[849].

---

[847] Yücel Özkaya, "III. Selim'in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümâyûnları", **X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)**, TTK y., Ankara-1993, s.1482.
[848] Özkaya, a.g.m., s.1483.
[849] **C. DH. 7763.**

İstanbul'un asayişi ve iaşesi hükümeti uğraştıran belli-başlı işler arasında yer almaktaydı. III.Selim'in tebdil dolaşarak gördüğü uygunsuz hallerden biri, devletin muhtelif yerlerinden pek çok kimsenin İstanbul'a gelerek, şehri lüzumsuz yere kalabalıklaştırmalarıydı. Padişaha göre, köylülerin tarlalarını, tüccarların ve diğer iş sahiplerinin işlerini bırakarak İstanbul'a dolmaları, İstanbul'un iaşe ve inzibat işini güçleştirdiği gibi devletin varidatını da azaltmaktaydı. III.Selim devrinde bu mahzurları önlemek maksadıyla Divân- ı Hümâyûn hocagânlarından bir nezaretçi maiyetinde bir teşkilât kuruldu. Nezaretçinin maiyetine yeter sayıda aklı işe erer memur ile ağa kapısından zabitler verildi. Bunlar, dükkânları, medrese ve zaviyeleri dolaşarak taşradan gelenleri deftere kaydetmiş, aralarında işi- gücü bulunanlar ve kefil gösterebilenler İstanbul'da bırakılmış, gerisi gümrük eminleri vasıtasıyla memleketlerine gönderilmişlerdir. Bunların tekrar dönme ihtimaline karşı da her altı ayda bir yukarıda adı geçen yerlerin kontrole tabi tutulmasına karar verilmiştir[850].

İstanbul'da yaşayanların evleri, kıyafetleri, yiyecekleri konusunda III.Selim'in titizlikle durduğu ve asayiş konusunda Bostancıbaşıyı görevlendirdiği görülmektedir[851]. III.Selim Müslümanların içki kullanmaması için tedbirler düşünmüş ve neticede İstanbul'un birçok semtindeki meyhanelerin kapatılmasını uygun bulmuştur. Padişahın asayiş konusunda gösterdiği titizlik, kılık-kıyafet konusunda da kendisini göstermiştir. Müslümanların ve gayrimüslimlerin kendi sınıflarına uygun olarak giyinmesini istemekten başka her kişinin içtimaî seviyesine uygun olarak giyinmesini de emretmiştir. Buna göre, Müslümanların kavukları ve ayakkabıları için sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları için kırmızı, Yunanlılar için siyah, Yahudiler için mavi renk tahsis ettirmiştir[852]. Bundan başka, Müslümanların evlerini gayrimüslimler gibi siyah ve lacivert renginde boyatmamalarına,

[850] Karal, Selim III'ün…, s.95.
[851] Özkaya, a.g.m., s.1485.
[852] Karal, Selim III'ün…, s.99.

ayrıca gayrimüslimlerin evlerini yüksek katlı yapmamalarına dikkat edilmesi gerektiğini de belirtmiştir[853].

III.Selim, kılık-kıyafet ve içki konusunda pek çok hatt-ı hümâyûn kaleme almış ve gerekli tedbirlerin alınmasını ilgililerden istemiştir. Örneğin, vezirine yazdığı bir hatt-ı hümâyûnda: *" Benim Vezirim… Hilâf-ı emr-i âli esvap giyenleri ahz ve küreğe vaz eyleyesin ve şarap ve rakı hususuna da güzelce nizam veresin, bu hususlara dair tedabir ve mülahazatı arz edesin. Bu vekayii etrafıyla güzel bildirdiğinden sana tahrire hacet yok. İnşallah nizamına muvaffak olursun, lâkin mazmun hatt-ı şerifimi ashâb-ı şurâya irae ile akıllarını başlarına devşirsinler, sonra pişman olurlar…"* demişti[854]. Bir başka hatt-ı hümâyûnunda ise: *" Benim Vezirim… Devlet-i Aliyyeye nizam ve düşmana galebe suretleri elzem olduğundan fimabad alâ ve edna ve ağa ve hizmetkâr ve esnaf ve asakirde imtiyaz kalmayub cümlesi müsavi olmakla haddinden fazla ilbas iktiza edilmemesi ve samur şal, akmişe ve sair şeyler giyilmemesi ve israf edilememesi ve esnaf ve ahalinin ilbası müsavi ve askerî bera-yı tefrik başka olması ve bunun hilafında hareket edenlerin tertibi cezası cihetine gidilmesi ve Ramazan'dan sonra tatbik edileceğinin fermanlarla ilan olunması ve buna son derece dikkat edilmesini…"* istemişti[855]. III.Selim baruthaneye yaptığı bir teftiş sırasında yolda bazı gayrimüslimlerin kendi cemaatlerini simgeleyen kıyafetler dışında giyindiklerini görmüş ve Kaymakam Paşa'ya yazdığı bir hatt-ı hümâyûnunda bunu: *"… Yeşil kalpak beyaz şarona ile bazı kefereye rast geldim, tenbih eyleyesin kızıl yemeni giymesinler, mavi futa kızıl kenarlı futa sarsınlar, kalyoncu gibi düz beyaz şarona sarmasınlar, bir eyi tenbih eyleyesin…"* diyerek uyarmıştı[856].

III.Selim döneminde Şeyhülislâm tarafından verilen fetva mucibince meyhanelerin kapatılması ve ehl-i İslâm'dan olanlara şarap ve rakı verilmemesi sadır olan ferman iktizasından iken buna uymayanlar

[853] Karal, Selim III'ün…, s.99-103.
[854] **H.H. 13412.**
[855] **H.H. 13663.**
[856] **H.H. 8171.**

cezalandırılmıştır. Örneğin Çavuşbaşı'ya gönderilen bir hükümde: *"…Galata meyhanecilerinden Araboğlu Yanaki mugayir-i nizam aracif neşrine ictisar etmekle beraber gizlice müskirat dahi satmakta olduğundan katle bedel evlad ü iyali ile Sisam adasına nefyedilmesi"* bildirilmişti[857].

III.Selim, İstanbul halkının pahalı ve bozuk gıda maddelerini almaması için epey gayret göstermiştir. Ekmeklerin iyi olması için pek çok hatt-ı hümâyûn kaleme almıştır. Bu hatt-ı hümâyûnlarda ekmeklerin beyaz ve pişkin olmasına ihtimam ve dikkat gösterilmesini istemiştir. Ayrıca, ekmeklerin eksik olması ve bozuk çıkması halinde bunu yapanların şiddetle cezalandırılacağını bildirmiştir. Yine satılan malların pahalı olmaması gerektiği de onun üzerinde durduğu başlıca konulardan birini oluşturmaktaydı[858].

III.Selim, tebaa arasında haksızlık olmamasını da istemekteydi. İşlerin hak ve adalete uygun olarak yürütülmesini isteyen padişah bu konu ile ilgili bir hatt-ı hümâyûnunda: *"Herkesin maslahatı hakkı hakkınca görülsün şer' ile görüşülecek şer'e havale olunsun, on beş günden öteye bir maslahat kalmamasına sa'y ideriz. Bana dua aldırasız"* demiştir[859].

İstanbul'u yangınlara karşı korumak, İstanbul'un asayişini sağlamak kadar güç bir işti. Denilebilir ki, Osmanlı idaresine geçtikten sonra bu büyük şehrin en büyük düşmanlarından biri yangınlar olmuştu. III.Selim her şeyi ile yakından ilgilendiği İstanbul'un bu sorununa da eğilmiş, bu konuda bazı tedbirler almıştır. Bunlardan biri, yangın çıktığını halka haber vermek için Galata Kulesi'nin üst kısmında *"tabl"* yerine *"kös"* çaldırılmaya başlanmasıdır. Saray-ı Hümâyûn yanındaki nöbethaneye de aynı maksatla bir kös konmuştur. Bundan başka yangınlarda kolayca su tedarik edilebilmesi de düşünülmüştür. Gerçekte, İstanbul yangınlarının korkunç ve tahrip edici oluşu

---

[857] **C. ZB. 642.**

[858] Yücel Özkaya, "III. Selim'in İmparatorluk Hakkında Bazı Hatt-ı Hümâyûnları", **OTAM**, S.1/1 (1990), s.336-337.

[859] Özkaya, "III. Selim'in İmparatorluk Hakkında…", s.337-338.

çoğu kere onları söndürmek için su bulunamamasından ileri gelmekteydi. Bu cihet göz önünde tutularak III.Selim döneminde Bayezid, Süleymaniye, Nur-ı Osmaniye ve Lâleli camileriyle Bahçekapısı'ndaki Valide Camii avlularında daima su ile dolu olmak üzere birer havuz yaptırılmıştır[860].

III.Selim, sosyal alanda eski sorunlara eski usûl yöntemlerle kısmî çözümler bulmaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında III.Selim'in geleneksel bir Osmanlı padişahı portresi çizdiği ortaya çıkmaktadır. İnsanların kılık-kıyafetlerinin ve evlerinin renginin bağlı oldukları cemaate göre belirlenmesi, içki yasaklarının sürdürülmesi, ekmek ve diğer iaşe ürünleri konusundaki tedbir ve tembihler, İstanbul'a gelenlerin niçin yerlerini-yurtlarını terk ederek geldikleri sorulmadan ya da bunun nedeninin ne olduğu düşünülmeden geldikleri yere gerisin geri gönderilmesi daha öncede sıkça uygulanan bilindik tedbirler arasında yer alıyordu.

III. C. 2. b. İlmiye'de Yapılan Islahatlar ve Dönemin Yayımları:

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimin önderi medreselerdi. XVIII. yüzyıla gelindiğinde medreselerde bozulmuş ve eski ihtişamını yitirmişti. Bu bozulma o dereceyi bulmuştu ki, onu Yakınçağların bilimine ve bilim gereçlerine yetecek bir hale getirmek mümkün değildi[861].

Umumî kalkınmaya rehberlik etmesi lâzım gelen bu sınıf, içten ve dıştan gelen tehlikeler karşısında alâkasız davranmakta ve Sırbistan'da, Mora'da, Karadağ'da gayrimüslim tebaa arasında zuhur eden istiklâl hareketlerinin sebeplerini araştırmak şöyle dursun, bizzat Müslümanlar arasında görülen fikir hareketlerini bile tetkik edecek ve devlete yardımcı olacak bir durumda değildi. 1730 senesinden beri, Arabistan'ı kuşatarak devletin İslâm birliğini tehdit eder hale gelmiş olan *"Vehhâbîlik"* cereyanı

[860] Karal, Selim III'ün…, s.103.
[861] Karal, Osmanlı Tarihi, s.67.

hakkında 60 yıldan beri bir araştırma yapılıp, İslâm'la bağdaşmayan zararlı yönleri açığa çıkarılmamıştı. III.Selim zamanında, Mekke ve Medine Vehhâbîlerin hücumuna maruz kaldığı zaman, ilmiye sınıfı ancak padişahın ikazı üzerine bu meseleyi tetkike başlamıştı[862].

Bundan başka ilmiyenin öğretim kurumlarını teşkil eden medreselerde hiçbir disiplin kalmamıştı. Medreselerde verilen bilgi, dünya ile bağını kesmiş, mücerret ve hurafelerle dolu bir hâl almıştı. Ulema sınıfının kadılık, müftülük, imamlık gibi bölümlerinin ödevlerini tayin ve tahdid eden kanunnameler bir tarafa bırakılarak kötü ve zararlı gelenekler meydana çıkmıştı. Devletin çeşitli bölgelerine tayin edilen bazı ulema, memuriyet yerlerine gidecekleri yerde ihtiyarlıklarını ileri sürerek İstanbul'da kalmak ve yerlerine *"naip"* adıyla vekil göndermek müsaadesini almış bulunuyorlardı. İhtiyar olmayan bazı ulema da başka mazeretler bularak İstanbul'da yaşamak ve yerlerine vekil göndermek yollarını bulmuşlardı. Bu kötü gelenek gelişerek, kadılıklar rüşvet ve iltimas ile elde edilmeye başladı. Bu kadarla da kalınmadı, şer'i memuriyetler maktû olarak iltizam usûlü ile satılır oldu. Servet, ikbal ve şöhret, ulemanın tapındığı mefhumlar haline geldi. Tembel, haris ve şahsî menfaati devlet menfaatinin üstünde tutan, vazifesini halkı soymak şeklinde anlayan bu sınıf dinî alet ederek istediği şekilde tefsir etmekte hiçbir zarar görmedi[863].

III.Selim döneminde ilmiye sınıfının ıslahıyla ilgili çalışmalar esasında ıslahat lâyihalarının sunulmasından önce başlatılmıştı. Nitekim şeyhülislam konağında düzenlenen toplantılarda bazı kararlar alınmış ve bu kararlar Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine fermanla bildirilmiştir. Fermanlarda, kadılarla kadı vekillerinin halka yaptıkları fenalıklardan bahsedilerek bunların önlenmesi ve kaza idaresinin adaletli bir esasa oturtulması emredilmiştir[864].

---

[862] Eren, a.g.mad., s.448.
[863] Karal, Selim III'ün…, s.123-124.
[864] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK y., Ankara-1988, s.255.

Islahat lâyihalarının incelenmesinden sonra, devlet işleri ve umumî efkâr üzerinde nüfuz sahibi bulunan ilmiye sınıfının içinde bulunduğu buhran görülmüş ve bu sınıfın ıslah edilmesi için *"Derbeyân-ı Tarîk-i Ulemâ ve Müderrisin ve Kuzât"* adlı bir nizamname hazırlanmıştır[865]. Bu çerçevede ıslah çalışmaları büyük bir gayretle yürütülmüşse de önemli bir başarı sağlanamamıştır. Hatta padişahın devletin malî durumun düzeltmek ve sefer için kaynak temin etmek amacıyla başlatmış olduğu yardım kampanyasına karşı çıkanlar içinde ilmiye sınıfı başı çekmişti.

Ulema, imdâd-ı seferiyeye çalışan genç padişaha yardım etmediği gibi *"Padişah bizi kara çanaklı yapacak"* diye İstanbul'da III.Selim aleyhinde dedikodu çıkarmıştı. Ulemanın bu hareketinden pek müteessir olan III.Selim, Kaymakam Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnda: "… *Henüz beytülmâlde bu derece muzâyeka olup iki düşman Memâlik-i İslâmiyeye hücum ederken def'i için herkes varını dini için beytülmâle vermek şer'an caiz ve padişah da ahz eyledikte zulüm etmemiş olurken, ulema efendiler şimdiye dek beytülmâle kaç kuruş verdiler? Cümlenin geçimi bu devlet sayesinde değil midir? İyâzen billâh bu devlete bir sekte gelirse halleri ne şekil olur? Hiç mülâhaza olunmuyor mu? İanelerinden geçtim, din ve devlete muzir olacak kelâmı söylemeseler idi olmaz mı?"* diye şikâyette bulunmuştu[866].

İlmiye sınıfının yeni düzene ayak uyduramayacağının anlaşılması üzerine medreselerde gerçekleştirilen kısmî yeniliklerle yetinilerek, müspet ilimlere dayalı yeni okulların açılmasına ağırlık verilmiştir[867]. Esasen yukarıda da bahsedildiği gibi eğitim seferberliği I. Mahmud döneminde Humbaracı Ahmed Paşa'nın gayretiyle pratik mühendislik eğitimini hedef alan bir okul açılmasıyla başlamıştı. Ardından I.Abdülhamid döneminde, 1775 yılında Baron de Tott'un nezaretinde ilerde Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn diye adlandırılacak olan Hendesehane açılmıştı.

---

[865] Eren, a.g.mad., s.448.
[866] Özcan, a.g.m., s.677; Karal, Selim III'ün…, s.125.
[867] Özcan, a.g.m., s.677.

III.Selim döneminde eğitim meselesi daha ciddi ele alınmaya çalışılmış, Osmanlı ordusu için gereken subay ihtiyacını karşılamak üzere bilhassa askerî eğitime önem verilerek, Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn genişletildiği gibi, Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn da kurulmuştur. Modern fen eğitimini veren bu okullarda birkaç yabancı uzman ve mühendis dışında çoğunlukla medrese mensubu hocaların ders verdiği bilinmektedir. Bu suretle devlet tarafından kurulan bu yeni müesseselere ulemanın da ders vererek yardımcı olduğu ve bu hareketi desteklediği görülmektedir[868].

Açılan bu teknik okullarda okutulmak, ordu ve donanmaya modern bilgiler vermek suretiyle başta Fransızca olmak üzere, Arapça ve Farsça'dan Türkçeye kitaplar çevrilmesi ve yabancı dil öğrenen Türklerin yabancı dilde kitaplar yazmaya başlamaları, Türk dilinin bir bilim dili durumuna gelmesi yolunda önemli bir hareket olmuştur[869]. Bununla birlikte ordu ve donanmanın işine yaracak önemli eserlerden Türkçeye çevrilmiş olanlarının basımını sağlamak için faaliyetleri duraklamış olan matbaayı yeniden çalışır hale getirmek için çalışmalara başlanmıştır[870].

Humbaracı ve Lâğımcı Ocakları Nazırı Memiş Efendi'nin Mühendishane bünyesinde bir matbaa kurulmasına dair sunmuş olduğu takrirde: *"Humbaracı ve lağımcı kışlaları civarında vâki mühendishanede humbaracı ve lağımcı neferatı(nın) fenn-i hendese üzere humbara atmak ve lağım hafr etmek ve kale ve tabya ve köprü yapmak ve metris almak misillû sanayiin meşk ve tahsiline muvâfık olan hendese ve hesabın ta'lim ve ta'allümü hususuna muhtaç oldukları"* belirtilerek bazı Türkçe risale, kitap ve cetvellerin kısa zamanda temin edilmesi, özellikle haritalı, cetvelli ve şekilli olan kitapların elle çoğaltılmasındaki zorluk ve mahzurlar ve bunların çoğaltılmasındaki *"tebeddül ve tagayyür"* geçirebilecekleri ihtimaline karşı, kısa zamanda tek tip, standart ve hatasız eserin çok sayıda olmak üzere

---

[868] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, TTK y., Ankara-1992, s.348.
[869] Karal, Osmanlı Tarihi, s.69.
[870] Özcan, a.g.m., s.678.

basılabileceği dile getirilmişti. III.Selim'in buna cevabı ise: *"Benim Vezirim. Şundan gayet hazz eyledim hemen nizam verüb peyderpey i'mâline mübâşaret ettiresin…"* olmuş, matbaanın tekrar işler hale getirilmesini gerekli görmüştür[871]. Matbaa kurma imtiyaz ve beratına sahip olan Tersane Emini Râşid Efendi'nin elinde bulunan Müteferrika bakıyyesi *"alât ve edevat ve Basmahane"* takımı bütün masrafları İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden karşılanarak satın alınmış ve Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'un zemin katında matbaanın kuruluşu gerçekleşmiştir (1797).

Râşid Efendi daha Mühendishane bünyesinde matbaa kurulmadan önce *"Vauban"* tercümeleri olarak *"Fenn-i Lâğım"* (1793), *"Muhasara-yı Kılâ"* (1792) ve *"Usûl-ı Harbiyye"* (1794) adlı eserlerin basımlarını gerçekleştirmişti[872]. Bununla birlikte matbaanın 1797'de tekrar faaliyete geçmesiyle 1797-1807 yılları arasında matbaada şu eserlerin basımı gerçekleştirilmiştir [873]:

[871] **H.H. 16007** ***(Bu Hatt-ı Hümâyûn'un aslı ve traskiribi Ek 7'de sunulmuştur)*****.**
[872] Beydilli, …Mühendishane…, s.104.
[873] Beydilli, …Mühendishane…, s.255-256.

Tarih	***Eserin Adı***	***Yazarı***
1797	Mehâhü'l-miyâh (Su risalesi)	Âşirefendizâde Derviş Mehmed Hafid Efendi
1798	Logaritma Cetveli (Ensâb- cîb ve zıl cedveli)	---
1798	Humbara Cetveli	---
1797-1798	Usûl-i Hendese (2.baskı 1805-1806)	Hüseyin Rıfkı Efendi- Mühendis Selim
1798	Tableau des Nouveaux Réglemens de l'Empire Ottoman	Mahmud Râif Efendi
1798	Tuhfe-i Vehbî	Sümbülzâde Vehbî
1798-1799	Evrâk (Rumca Propaganda Broşürleri)	---
1799	Tıbyân-ı nâfi der Terceme-i Burhân-ı Katı'	Hüseyin bin Halefi-i Tebrizî'den Mütercim Ahmed Âsım Efendi'nin tercümesi.
1799-1800	Evrâk (Fransızca Propaganda Broşürleri)	---
1800	Şerh-i Tuhfe-i Vehbî	Ahmed Hayati Efendi
1801	Telhisü'l-eşkâl (Fenn-i Lâğım) (2.baskı 1805-1806)	Hüseyin Rıfkı Efendi
1801	Lehcetü'l-Lügât	Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi
1801-1802	Sübha-i Sıbyân (Mahmûdiyye)	---
1802	Gümrük Tarifesi (Fransızca)	Antoin Fonton
1802	İmtihânü'l-Mühendisîn (2.baskı 1805-1806)	Hüseyin Rıfkı Efendi (İngilizceden tercüme)
1802	Vankulu Lügatı	El-Cevheri'den Mehmed bin Mustafa el-Vanî
1803	Diatrşbe de l'ingénieur Mustafa sur l'état actual de l'art militaire du Génie et des sciences à Constantinople	Seyyid Mustafa
1803	Atlas-ı Kebîr Tercümesi ve İcâletü'l-Coğrafiyye	Faden- Mahmud Râif Efendi
1803	Risâle-i Birgivî	Mehmed bin Pîr Ali Birgivî
1803	Mu'ribü'l-izhâr	Güzelhisârî Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed
1804	Şurûtu's-salât	---
1804	Ferâ'idü'l-fevâ'id fî beyâni'l-akā'id (2.baskı 1806)	Kadızâde Ahmed bin Mehmed Emin Efendi
1804	Cevhere-i behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l Muhammediyye	Kadızâde Ahmed bin Mehmed Emin Efendi
1804	Mehâsinü'l-âsâr ve hak-āikü'l-ahbâr	Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi
1805-1806	Mecmû'atü'l-Mühendisîn	Hüseyin Rıfkı Efendi
1805-1806	Müselles Risalesi	Gelenbevî İsmail Efendi
1805	Tuhfe-i ihvân 'alâ avâmili'l- Birgivî	Şeyh Mustafa bin İbrahim
1805	Şerh-i Avâmil-i Cedîd-i Birgivî	Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed
1806	Ed-dürerü'l-müntehabâti'l-mensûre fî islâhi'l-galati'l-meşhûre	Müftizâde Âşir Efendizâde Derviş Hafid
1807	El-Burhân	Gelenbevî İsmail Efendi

III. C. 2. c. Diplomasi Alanında Yapılan Islahatlar:

Dış ülkelerde daimî ikamet elçilikleri kurarak Osmanlı Devleti'nin buralarda sürekli temsilinin yolunu açan ilk padişah III.Selim olmuştur[874]. Avrupa devletleri XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bab-ı Âli nezdinde elçi bulundurmalarına karşılık Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemlerde yurt dışında daimî elçilik kurmaya lüzum görmemişti[875].

Kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasî münasebetler kuran Osmanlı Devleti, çeşitli işler vesilesiyle (sultanların tahta çıkışları, doğum, savaş ilâmı, barı imzalanması, dostluk önerileri vb.) bu ülkelere fevkalâde elçiler gönderir, bu elçiler kısa bir müddet burada kalır, işlerini bitirince geri dönerlerdi[876]. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ve bunların kendi aralarındaki siyasî münasebetleri hakkındaki görüşleri ekseriya iki kaynağa dayanmaktaydı. Birinci Eflâk ve Boğdan Voyvodalıkları aracılıyla sağlanan bilgiler[877], ikincisi yabancı devletlerin İstanbul'da bulunan daimî elçilerinden Divan-ı Hümâyûn tercümanları aracılıyla sağlanan bilgilerdi[878]. Fakat bu tercümanların büyük bölümü, Fener Rum beylerinin yandaşları olduğu için devlete içtenlikle hizmet etmezler, bu nedenle de birçok önemli devlet sırları, düşman devletlerin ellerine geçer, böylece dış politikada büyük kayıp ve yenilgilere uğranılırdı. İşte bu önemli siyasî zararları gören III.Selim, Osmanlı politikasının dışa açılmasını, dış politikada eşitlik statüsünün kesinlikle uygulanmasının artık zorunlu bir duruma gelmiş olduğunu görmekteydi. Bunun bir sonucu olarak Avrupa devletlerinin başkentlerinde birer daimî elçi atanması kararlaştırıldı[879].

---

[874] Cezar, a.g.m., s.69.
[875] Özcan, a.g.m., s.678; Sertoğlu, …Mufassal…, s.2765.
[876] Ercümend Kuran, "III. Selim Zamanında Türkiye'nin Çağdaşlaşması ve Fransa", **De la Révolution Française à la Turquie D'Atatürk**, İstanbul-Paris (1990), s.53.
[877] Akyılmaz, a.g.m., s.663.
[878] Eren, a.g.mad., s.448.
[879] Yücel-Sevim, a.g.e., s.162.

İlk Osmanlı ikamet elçisinin Paris'e gönderilmesi düşünülmüşse de Fransız İhtilali'nin şiddetlenmesi dolayısıyla bundan vazgeçilmiş ve İngiltere'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır[880]. Reisü'l-Küttab Mehmed Raşid Efendi, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye ikamet elçisi gönderme konusundaki isteğini İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Ainslie'ye bildirerek ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini sormuştur. Bu ve bunu izleyen bir dizi görüşme sonucunda Yusuf Agâh Efendi *"büyükelçi"* rütbesiyle Londra'ya tayin edilmiştir. 1793 Ekim ayı ortalarında maiyeti ile birlikte İstanbul'dan hareket eden, yılda 50.000 kuruş maaş ve 15.000 kuruş harcırah alacak olan bu ilk daimî Osmanlı elçisi beraberinde, sırkâtibi (başkâtip) olarak Mahmud Râif Efendi'yi, ateşe olarak Derviş Ağa'yı, bunlardan başka iki tercüman ve Hıristiyan tebaadan ticarî işlerle uğraşacak bir maiyet memuru götürmüştür[881].

Yusuf Agâh Efendi'nin İngiltere'ye gönderilmesinin ardından, 1797 Martında Seyyid Ali Efendi Paris Büyükelçiliği'ne, aynı yıl Ali Aziz Efendi Berlin Büyükelçiliği'ne, İbrahim Afif Efendi Viyana Büyükelçiliği'ne, İngiltere'deki üç yıllık elçilik süresi dolacak olan Yusuf Agâh Efendi'nin yerine İsmail Ferruh Efendi İngiltere Büyükelçiliği'ne, 1803 yılında da Mehmed Said Halet Efendi Paris Büyükelçiliği'ne atanmışlardır[882]. Böylece Bab-ı Âli Avrupa'nın belli başlı devletlerine ikamet elçileri tayin etmiş oluyordu. Yalnız Rusya'ya elçi göndermekten kaçınılmıştı. Bunun sebebi olarak Bab-ı Âli'nin ancak dost devletlerle sıkı münasebetler kurmak istemesi ve Rusya'nın kendi aleyhinde kötü niyet beslediğini idrak etmiş olması gösterilebilir[883].

Elçiliklerin açılmasından bir süre, III.Selim'in diplomasi reformu çerçevesinde yurt dışındaki Osmanlı tebaasının ticarî çıkarlarını koruyacak konsolosluklar da açılmaya başlamıştır. Genellikle ilk konsoloslar tayin

---

[880] Özcan, a.g.m., s.678.
[881] Akyılmaz, a.g.m., s.665; Unat, a.g.e., s.169.
[882] Ercümend Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü y., Ankara-1988, s.23-52.
[883] Özcan, a.g.m., s.678. Berkes'e göre, Bab-ı Âli Rusya'ya elçi göndermemek kararını almakla Rusya'yı büyük Avrupa devletlerinden saymadığını göstermek istiyordu. bkz. Berkes, a.g.e., s.99.

edildikleri yerde ikamet eden Rumlardır ve Ortodoks Hıristiyan tebaasının ticarette aktif olduğu Malta, Cenova, Marsilya gibi merkezlerde görev yapmışlardır. Birkaç yıl sonra Amsterdam ve Londra'da da Osmanlı konsoloslukları açılmıştır[884]. Bu etkinlikler sonucunda Osmanlı Devleti artık, Avrupa devletleriyle fiilen karşılıklı diplomasiye geçmiş oluyordu.

Avrupa'ya gönderilen bu elçilere üç sene müddetle Batı devletlerinin idare tarzını, askerî ve mülkî teşkilâtını ve bilhassa donanmalarını yakından tetkik edebilmeleri ve siyasetlerinin sırrına vâkıf olabilmeleri, Osmanlı hükümetinin işine yarayacak her nevî bilgi ve malûmatı edinip bildirmeleri talimatı verilmişti. Bu elçilerin maiyetlerindeki memurlara da orada *"izaa-i vakit etmeyüb hademe-i Devlet-i Aliyyeye yarayacak elsine ve ulûm ve maarif ve fünûnu tahsiline hakkıyla sa'yî beliğ etmeleri"* ve bunun için gece gündüz çalışmaları talimatı verilmişti[885]. Verilen talimatlar gereği büyükelçiler, Bab-ı Âli ile yazışmalarda bulunarak Avrupa ahvalinden Bab-ı Âli'yi haberdar etmeye çalışmışlardır. Yazışmaların çoğu şifre ile yapılarak gizli tutulmuştur[886].

İkamet elçiliklerinden beklenen yarar sağlanamamıştır. Bunun en önemli sebebi seçilen elçilerin çoğunun siyasî tecrübesinin bulunmamasıdır[887]. Ayrıca bu elçilerin hiçbiri bir Avrupa dili bilmiyordu. Bundan ötürü bütün temasları yanlarına verilen Rum tercümanlar aracılığına bağlıydı. Bunlar Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmiş kişiler olmakla birlikte, içlerinde gönderildikleri devletin casusu durumuna düşenlerde bulunmaktaydı[888]. Bununla birlikte, ikamet elçilerinin önemli faydaları da olmuştur. Bab-ı Âli'nin devletlerarası diplomasi usullerine intibak etmesine ve Avrupa siyasetini yakından tanımasına neden olmuşlardır. Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu Batıya açılan kapılardan biri

[884] Akyılmaz, a.g.m., s.665.
[885] Turhan, a.g.e., s.152-153.
[886] Örneğin Fransa Sefiri Moralı Ali Efendi'nin gönderdiği şifreli tahrirat **H.H. 52150;** yine Fransa Elçisi Vahid Efendi'nin gönderdiği şifreli tahrirat **H.H. 37237.**
[887] Kuran, a.g.m., s.53.
[888] Berkes, a.g.e., s.99.

sayılmıştır[889]. Gerçekten de bu elçilikler Türk toplumunun Batılılaşmasına üç yoldan yardım etmişlerdir. III.Selim döneminde gerçekleştirilen iki hizmetten ilki Batı'yı tanıyan devlet adamlarının yetişmesine imkân vermeleri, ikincisi Batıdan asker ve sivil mütehassıslar getirilmesine yardımcı olmalarıdır. Sonraki devirlerde ise bu iki hizmete ilaveten, Batıya gönderilen öğrencilerin işlerinin düzenlenmesine yardımcı olmuşlardır[890].

Nizam-ı Cedîd dönemine kadar Avrupa devletler topluluğu dışında kalmış bulunan Osmanlı devleti, Yakınçağ'ın başlarında siyaset ve diplomasi alanında yapılan bu yeniliklerle resmen olmasa da, fiilen Avrupa devletler topluluğuna ve diplomasisine katılmış oluyordu. Diplomasi alanında yapılan bu faaliyetler ileride yapılacak çalışmalara zemin oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nde Batı tesirinin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Artık Avrupa'da olup-biten olaylar hakkında Osmanlı devleti yakından haberdar olacak ve Avrupa'daki gelişmeler devamlı takip edilecektir[891].

III. C. 2. d. İktisadî ve Ticarî Alanda Yapılan Islahatlar:

III.Selim tahta çıktığında Osmanlı Devleti malî bakımdan önemli bir buhran geçiriyordu. Rusya ve Avusturya ile I.Abdülhamid devrinden beri devam eden harbin yönetimi ise her şeyden önce para tedarikiyle mümkündü[892]. Gereken paranın nereden ve nasıl karşılanacağı ise büyük bir problem olmuş ve bu konuda çeşitli çarelere başvurulmuştur. İlk olarak sikke tağşişine gidilmiştir[893]. Bunun sorunu çözemeyeceği anlaşılınca önce Felemenk ve İspanya'dan daha sonra Fas hâkiminden, Cezayir ve Tunus ocaklarından borç para temin edilmeye çalışılmıştır. Bu teşebbüslerden de bir

---

[889] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK y., 9.baskı, Ankara-2004, s.61.
[890] Özcan, a.g.m., s.678.
[891] Necdet Hayta-Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi y., 2003, s.85.
[892] İsmail Baykal, "Selim III Devrinde İmdâd-ı Sefer İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avanî Hakkında", **TV**, III/13 (1944), s.36.
[893] Karal, Selim III'ün…, s.133.

netice çıkmayınca son çare olarak Şeyhülislamın fetvasıyla ricalin ve halkın elindeki altın ve gümüş eşyalar toplatılarak, para bastırılmasına karar verilmiştir. Bu suretle ülkenin her tarafından temin edilen altın ve gümüşler sikke yaptırılarak hazinenin darlığı biraz olsun giderilebilmiştir[894].

Fazla bir başarı sağlanamadığı anlaşılan ikitsadî alanda III.Selim'in uyguladığı en önemli tedbir, daha öncede sık sık başvurulan umumî tasarrufa yönelmek olmuştur. Bu kabilden olarak, Yeniçeri yevmiyelerinde ve mukataalarda mahlûl oldukça bunların mirîye devredilmesi temin edildi. Vüzera kanunnamesindeki değişiklik ile vezirlerin kısa sürede başka yere nakledilmeleri, edildikleri takdirde de yakın yerlere verilmeleri sağlanarak gereksiz seyahat masrafları önlenmiş oldu[895].

Öte yandan Osmanlı Devleti bu sıralarda Hint, İran ve Frengistan'dan gelen kumaşların istilâsına uğramış bulunuyordu. Devlet ileri gelenleri samur, kakum ve vaşak kürk ve çiçekli elbise, kadınlar ise İngiliz çuhasından elbise giyiyorlardı. Padişah, devlet parasının dışarı çıkmaması için memlekette yapılan kumaşların ve özellikle Ankara ve İstanbul'da yapılanların kullanılmasını vezirlerine tavsiye etmiş ve kendisinin kep İstanbulkârî kumaş giydiğini hatırlatarak, bu yolda da kendisinin örnek alınmasını istemiştir. Bundan başka bayramlarda büyük devlet memurlarının meratip silsilesine uygun olarak birbirlerine vermek zorunda oldukları hediyelerinde verilememesini emretmiştir[896].

Bu dönemde köklü ıslahat teşebbüsü, İstanbul'un un ve ekmek ihtiyacını sağlamak için yapılmıştır. 1795 yılında *"Zahire Hazinesi ve Defterdarlığı"* kurularak, İstanbul'un müzminleşmiş un ve ekmek sorunları çözülmeye çalışılmıştır. Hazinenin kuruluşuna imkân veren yasa, bu amaca yönelik çok kapsamlı yeni bir düzenleme getirmiş ve böylece üreticiden

---

[894] Özcan, a.g.m., s.679.
[895] Özcan, a.g.m., s.679.
[896] Karal, Osmanlı Tarihi, s.71-72; *aynı yazar,* Selim III'ün…, s.135-136.

tüketiciye uzanan zincir üzerindeki aksayan noktalar yeni esaslara bağlanarak başkentin eski günlerdeki gibi iaşe darboğazları yaşamamasının önlemleri alınmak istemiştir.

Zahire Hazinesi, adı *"hazine"* olmasına ve başında bir defterdar bulunmasına rağmen, devletin diğer hazinelerinden farklı bir özelliğe sahipti. Hazine oluşturulurken devlet bir ilk sermaye koymuş ve kuruma döner sermaye statüsü verilmiştir. Böylece devlet, tüccarın yanı sıra kendisi de doğrudan sermayedar olarak İstanbul'un iaşe işlerinde devreye girmiştir. Devlet, böyle bir kurum oluştururken, tüccarın bu işlerden elde edeceği tüm kazancı kendisine mâl ederek onları gocundurmak istememiş, sadece onların yanında İstanbul'un iaşe sorunlarına yardımcı olmak amacıyla devreye girmiştir. Başlangıç hesaplarına göre, Zahire Hazinesi İstanbul için gerekli tahılın sadece %55'ini sağlamayı amaçlıyor ve böylece tüccara %45'lik bir faaliyet alanı bırakıyordu. Bu hazine örneğinde de görüldüğü gibi devlet bu dönemde, sadece düzenleyici olma işlevi ile yetinmemiş, kendiside doğrudan devreye girerek, ekonomik ve sosyal yaşamı yönlendirmek istemiştir. Bu dönemde henüz emekleme aşamasında da olsa devletin artık bir yatırım endişesi içerisinde olduğu görülür[897].

Ticaret alanında disiplini sağlamak ve paranın korunmasını sağlamak için bir takım tedbirler alınmıştır. Devlete vergi vermemek için yabancı devletlerin hizmetine konsolos veya elçi tercümanı olarak kaydolan veya kapitülasyon haklarından yararlanmak gayesi ile yabancı tabiiyetine giren Osmanlı reayasının bu hareketine mani olmaya çalışılmıştır. Nitekim III.Selim, ahitnamelerde yazılı olandan fazla tercüman kullanmamalarını yabancı elçilerden istediği gibi, hakkı olmadan tercüman vesikası kullananlar da araştırılarak vesikaları ellerinden alınmıştır. Bundan başka Avrupalı tüccarların devletin iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne geçilmiştir. Osmanlı ve Rum reayasının gemilerine Rus bayrağını çekerek sefer ve

[897] Cezar, a.g.m., s.66-67.

ticaret yapmaları yasaklanmıştır. Osmanlı ticaret filosunun çoğaltılması ile ticaret alanında geniş ölçüde bir kalkınmaya ihtimal verildiği için, büyük devlet adamlarının birer gemi satın alarak işletmeleri de karar altına alınmıştır[898]. Böylece söz konusu edilen bu önlemle ülkenin ekonomik durumu düzeltilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu tedbirlerin Osmanlı ticaretinin kalkınması yolunda faydaları olduğu şüphesizdir. Fakat bu kalkınma gayet siliktir. Osmanlı ticareti geri manzarasından kurtulamamıştır. Dış ticaret tamamen yabancıların elindedir. Osmanlı Devleti artık diğer devletleri iktisadî değer itibariyle bir hammadde memleketi olarak ilgilendirmektedir. Bu hususta bir Fransız elçisinin hükümetine yollamış olduğu resmî bir raporda şunlar vurgulanmıştır: *"Türkler cehaletleri yüzünden ticaretini tamamen yabancılara bırakmaktadırlar. Denizlerinde ticaret yapanlar bilhassa Fransızlar, Venedikliler, Ragüzalılar'dır"*[899].

III.Selim döneminde, düzenli bir plan altında olmamakla beraber, iktisadî kımıldamalar olmuştur. Onun en önemli ekonomik başarıları kentlere tahıl, kahve ve yiyecek maddelerinin düzenli olarak gelmesini sağlamak ve böylece aşırı nüfus artışının ve enflasyonun en kötü sonuçlarını bir ölçüde karşılayabilmek olmuştur[900]. Bununla birlikte hükümet, iktisat konularının önemini bu silik tedbirlerle de olsa kavramış olduğunu göstermiş oldu[901].

III. D. NİZÂM-I CEDÎD'E TEPKİLER VE KABAKÇI MUSTAFA İSYANI:

III.Selim'in uygulamaya çalıştığı Osmanlı tarihinin o tarihe kadar en önemli ve en geniş yenileşme hareketi olan Nizâm-ı Cedîd, bütün etkinlik ve

---

[898] Karal, Osmanlı Tarihi, s.72; Yücel-Sevim, a.g.e., s.162.
[899] Karal, Selim III'ün…, s.143-144.
[900] Shaw, a.g.e., s.322.
[901] Karal, Osmanlı Tarihi, s.72.

çabalara rağmen askerî, siyasî, yönetim ve öteki alanlarda istenilen amaca tam anlamıyla ulaştırılamamıştır. Çünkü Nizâm-ı Cedîd programlarını yürütecek olan ekip, iyi bir biçimde kurulamamış, bu nedenle uygulanması kararlaştırılan ıslahat tabana indirilememiş, dolayısıyla düşünce sisteminde hemen hiçbir ilerleme sağlanamamıştır. Ulema sınıfından ve devlet hizmetinde bulunan ancak birkaç kişiden oluşan bu aydın ekip, ıslahat düşüncesine içtenlikle inanmışlarsa da bunlar azınlıkta kalmışlardır. Çünkü ulemanın büyük bölümü, ıslahat hareketlerine karşı olduklarını, daha başlangıçta açıklamaktan geri kalmamıştı[902].

Esasen Nizâm-ı Cedîd'in uygulanmaya başlanmasından çok geçemeden bir Nizâm-ı Cedîd aleyhtarlığı da kendini göstermiştir. Nizâm-ı Cedîd aleyhinde önemli bir gelişme Anadolu'da Nizâm-ı Cedîd askerinin yaygınlaştırılması sırasında yaşanmıştır. Bu konuda kaleme alınan bir hatt-ı hümâyûnda Trabzon Valisi Tayyar Paşa'nın maiyetindeki askerin Nizâm-ı Cedîd'e bağlanmalarını kabul etmeyerek Bağdat ve Diyarbakır'a giden Tatarlara para verip, Nizâm-ı Cedîd aleyhinde sözler söylenmesine vesile olduğu ve asker toplayıp Kastamonu'yu zapt etmek istediği belirtilmişti[903]. Bir başka hatt-ı hümâyûnda ise, Sivas'tan sonra Amasya sancağının da elinden alınarak Cabbarzâde Süleyman Bey'e verilmesini kabul etmeyen Tayyar Paşa'nın, Nizâm-ı Cedîd'in kabul edilmemesi için kâğıtlar yazarak, Samsun'da cemiyet kurup fesatlara başladığı, müttefik askerleriyle murafaa için İstanbul'a geleceği belirtilmişti[904]. Neticede Tayyar Paşa'nın Nizâm-ı Cedîd aleyhindeki çalışmaları Nizâm-ı Cedîd taraftarı olan Cabbarzâde Süleyman Bey ile giriştiği savaşta mağlup olması ile zorda olsa durdurulabilmişti.

Nizâm-ı Cedîd'in ortadan kaldırılması hareketine girişilmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle *"Asâkir-i Şahâne"* denilen Nizâm-ı Cedîd

---

[902] Yücel-Sevim, a.g.e., s.163.
[903] **H.H. 4048 G.**
[904] **H.H. 4048 İ.**

askerlerine karşı yeniçeriler büyük bir kıskançlık ve nefret besliyorlardı. Yeni askerler çoğaldıkça kendilerinin ortadan kalkacağını anlayan yeniçerilere, zamanla, yeniliklerle çıkarlarına dokunulan devlet adamları ve birçok ulemada destek vermiştir. İkinci bir neden İrâd-ı Cedîd masraflarının artmasıyla birlikte yeni vergilerle halkın mükellef tutulması, para ayarının bozulması ve pahalılığın gittikçe artması halkın ekonomik sıkıntılarına karşı belli kesimlerin lükse ve israfa önem vermesidir. Üçüncü olarak, Nizâm-ı Cedîd kıyafetlerinin kâfirleri taklit olarak algılanması yönündeki muhafazakâr tepkilerin etkilerdir. Dördüncü olarak ise, birçok yolsuzluğun, şikâyetlerin III.Selim'den gizlenmesi, devlet işlerinin ihmalkârlığa uğraması, Sultan'ın müsamahakâr davranışları -Nizâm-ı Cedîd ordusunu Rumeli'de de kurmak için Kadı Abdurrahman Paşa'yı buraya göndermesine rağmen tepkiler üzerine bir süre sonra onu geri çekmesi- ve bu davranışların muhalifleri cesaretlendirmesi tepkilerin artmasında etkili olmuştur[905].

Yine Nizâm-ı Cedîd taraftarlarının dış siyasette gösterdikleri başarısızlıklarda yeni uygulamalara tepkiler gösterilmesine neden olmuştur. Bu cümleden olarak Fransa'nın Mısır'ı işgalinin ardından III.Selim'in reformcuları da birbirleri aleyhine Rus, İngiliz ve Fransız yanlısı gruplar olarak parçalanmışlardı. Yalnızca devlet ve hükümet değil, halk da bu işgal karşısında şaşkına dönmüştü. III.Selim'in aleyhine karşı güvensizlik duyguları gittikçe yayılıyordu. Napolyon'un Mısır'ı işgali ve sözü edilen Rus ve İngiliz ittifakları III.Selim'in başına gelecek felâketin başlangıcı olmuştur. Fransız ihaneti, reform düşmanlarını güçlendirmiştir[906].

Bundan başka ülkedeki iç isyanlar ve huzursuzluklarda Nizâm-ı Cedîd aleyhine gelişme göstermiştir. Arabistan'da Vehhâbîlik hareketi, Mora'da Rum, Balkanlarda Sırp ihtilâlleri, Vidin'de Paspanoğlu, Rusçuk'ta Trisniklioğlu, Edirne'de Dağdevirenoğlu hadiseleri karşısında devlet aciz bir durumda kalmış, devlette vazife yerine menfaat ve kanun yerine kuvvet

[905] Hayta-Ünal, a.g.e., s.89.
[906] Berkes, a.g.e., s.124.

hâkim olmuştu. Maksatlı-maksatsız bir şekilde ortalığa yayılan: *"Dünya nizâm ve intizamının bozulmasına ve Rumeli'de Dağlı eşkıyasının zuhuruna Nizâm-ı Cedîd'in sebep olduğunu"* gösterenler bile bulunmaktaydı[907].

Öte yandan yeniçeri kahvelerinde reformlar için toplanan gelirlerin büyüklerin cebine girdiği, sefâhatlarda harcandığı yollu dedikodular alıp yürümüştü. Padişahın hassa gılmanları bile duyduklarını, gördüklerini kahvelerde anlatıyorlardı. Devlet sırları padişahın kendi yakınları tarafından abartılarak halk arasında yayılıyordu. Sarayın saklı hiçbir şeyi kalmamıştı. Özel bir komisyonda tartışılan bir sorunun, Rum tercümanlar aracılığıyla Paris'te bir gazete havadisi olarak çıktığı bile görülmüştü[908].

İşte bütün bu sebepler halkı, ocakları, ulemayı ve bir kısım devlet adamlarını Nizâm-ı Cedîd'e düşman etmiş bulunuyordu. Bu kadar kuvvetli bir düşmanlık karşısında ıslahat fikrinin yaşamasına ve Nizâm-ı Cedîd hareketlerinin ayakta durmasına imkân yoktu. Yenilik düşmanları gerici unsurlar, Nizâm-ı Cedîd'i boğmak için, küçük bir vesile bekliyorlardı ki, bunu da bulmakta gecikmediler[909].

Nizâm-ı Cedîd dönemi sonlarına doğru ortaya çıkan tepkileri Şeyhülislam Ataullah Efendi (Topal) ve Sadaret Kaymakamı Musa Paşa (Köse) ateşlemiştir. Bunlar III.Selim'e Nizâm-ı Cedîd yanlısı olduklarını bildirmişlerse de yeni düzene karşıydılar ve bu hususta Şehzade Mustafa ile gizlice ilişkide bulunuyorlardı. Çok geçmeden Musa Paşa ve Ataullah Efendi ordunun cepheye gitmesinden faydalanarak ulema ve yeniçeri ocağıyla *"Nizâm-ı Cedîd'i dağıtıp ortadan kaldırma"* konusunda anlaşmaya vardılar[910]. Onların bu düşünce ve kararlarından habersiz olan III.Selim, Nizâm-ı Cedîd askerlerinin çoğalmasına çalışmakta ve Karadeniz Boğazı'ndaki *"Kılâ'-ı Sebâ"* yamaklarını da yeni askerî birliklere katmak için gayret

[907] Gökbilgin, a.g.mad., s.314-315.
[908] Berkes, a.g.e., s.114.
[909] Gökbilgin, a.g.mad., s.315.
[910] Yücel-Sevim, a.g.e., s.164-165.

göstermekteydi. Bu sırada Musa Paşa, yamakların yanına gönderdiği gizli ve hususî bir memur ile onlara *"Nizâm-ı Cedîd elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezseniz atılacaksınız, belki Nizâm-ı Cedîd sizi öldürecek"* yolunda haberler göndererek onların ayaklanmalarına neden oldu[911].

Bunun üzerine galeyana gelip heyecana kapılan yeniçeri yamakları: *"Biz kuloğlu kuluz, baba ve dedelerimizden beri yeniçeriyiz, bu bakımdan asla Nizâm-ı Cedîd giysisi giymeyeceğiz"* diyerek isyana başladılar ve kendilerine Nizâm-ı Cedîd giysisi giydirmek üzere gönderilen Mahmud Râif Efendi ile birlikte Karadeniz Boğazı kale muhafazasına memur Asâkir Serkerdesi Halil Haseki'yi öldürdüler (25 Mayıs 1807)[912]. Ertesi günde Büyükdere çayırında toplanıp Kabakçı Mustafa adında birini kendilerine lider seçtiler ve *"bütün istekleri kabul edilmedikçe dağılmamayı"* kararlaştırdılar. Çok geçmeden de İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiler. Tarihe *"Kabakçı Mustafa İsyanı"* adıyla geçmiş bulunan ayaklanma işte böyle başlamış oldu[913].

Öte yandan bu ayaklanmayı öğrenen Osmanlı hükümeti derhal toplanarak bu yamak ayaklanması ve devlet erkânını öldürmeleri hususunda görüşmelere başladı. Bu arada söz alan Musa Paşa *"bunun bir kaza olduğunu, bunun üzerinde fazla durulmasının doğru olmayacağını"* ifade etmek suretiyle bu ayaklanma sorununu tavsatıp yatıştırdı. Böylece de

---

[911] Gökbilgin, a.g.mad., s.316.

[912] Fahri Ç. Derin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", **İÜEF Tarih Dergisi**, S.27 (1973), s.100. Nizâm-ı Cedîd aleyhinde çıkan isyan, Nizâm-ı Cedîd'in kaldırılması ve isyancıların işledikleri cinayetler hakkında yazılan Mustafa mühürlü bir mektupta ise isyanın başlangıcı şu şekilde anlatılmaktadır: "*…Devlet ikbâl-i ebedî ve saadet iclâl-i sermedi ile sağolsun. Bin iki yüz yirmi iki senesi rebî'ül-evvelinin on yedinci günü zuhûr eden hâdise-i uzamânın mebdei Karadeniz Boğazı'nda vâki' kaleler neferâtı nizâm-ı cedid neferâtına mülhak olması irâde-i hümâyûn olup haseki hassadan Halil Ağa nam kimesne nizâm-ı cedid neferâtı olmak şöyle dursun padişâh-ı âlem efendimizin murâd-ı hümâyûnu şapka giydirmek olsa size şapka giydirir idim deyû zebânını diraz edip nâberca hareketi esnâsında mezbur Halil Ağa'yı pârepâre ettikleri akabinde ricâl-i devlet-i aliyyeden boğazda Selim Sâbit Efendi ve reis-i sâbık İngiliz Mahmud Efendi ve Mehmed Efendi gibi zevât-ı kirâm nezâret üzere boğazda olup Seyyid Mehmed Efendi olduğu konağa gelmişler. İki üç gün evvel aşağı gitmiş olup ondan Mahmud Efendi olduğu konağa gelmişler. Dört çifte bir kayık ile Mahmud Efendi firar edip verâsetten varıp kayıktan çıkarıp onu dahi pârepâre ettiler…*" **C.AS.50601.**

[913] Yücel-Sevim, a.g.e., s.165.

gerekli önlemlerin alınmasına engel olmayı başarmış oldu. Bu arada padişah ve yankıları bu isyanın niteliğini anlayamadıkları için gerekli önlemleri de almadılar. Beş yüz kadar asi yeniçeri yamakları Levent Çiftliği'nden sevk edilecek bir Nizâm-ı Cedîd birliğinin müdahalesi ile derhal dağılabilirdi. Ancak Musa Paşa, *"Nizâm-ı Cedîd askerlerinin kışlalarından asla dışarı çıkmamaları"* hususunda emir vermesi sonucunda isyancılar meydanı boş bulma olanağı elde etme fırsatı yakalamışlardır. Böylece, Boğaziçi'nden harekete geçerek İstanbul'a gelip Etmeydanı'nda toplanan isyancılara, cepheye gitmeyen yeniçerilerle halk kitleleri de katılmıştır. Asiler her şeyden önce Nizâm-ı Cedîd'in hemen kaldırılmasını istemişlerdir[914].

Kabakçı Mustafa: *"Ey ahâli, meramımız Nizâm-ı Cedîd belâsını kaldırmaktır. Başka niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı bilenler bizimle beraber olsunlar"* diyerek tüm Nizâm-ı Cedîd düşmanlarını yanına toplamıştır. Kabakçı Mustafa ve isyancılar Etmeydanı'nda toplandığı vakit yeniçeri ihtiyarları ve başta şeyhülislam olmak üzere, ulemanın ileri gelenleri ile görüşmüşler ve anlaşmışlardır. Bu suretle isyan programı bu güruhun umumi tasvibini kazanmış, Nizâm-ı Cedîd hareket ve zihniyeti de ortadan kaldırılmaya mahkûm edilmiştir. III.Selim vaziyetten haberdar olunca, derin bir acı ve ızdırap duymuştur. Devletin idaresini ellerine bırakmış olduğu kimseler tarafından ihanete uğramış ve çaresizlik içinde yapayalnız kalmıştı. Artık asilere karşı koymak için hiç kimseye güvenemezdi. Asilerin isteğini kabul ederek, Nizâm-ı Cedîd'in kaldırıldığına dair Bab-ı Âli'ye *"…Ulema duâcılarım benim emin ve hulûskârlarımdır. Şeyhülislam ve sadreyn efendiler Nizâm-ı Cedîdin merfû olduğunu ifade ve cümhûrun cemî-i*

[914] Yücel-Sevim, a.g.e., s.165-166. Nizâm-Cedîd'e karşı çıkan ayaklanmayı eski bir ahşap binanın bir köşesine düşen küçük bir kıvılcımın büyük bir yangına dönüşmesine benzeten Berkes, Tarihçi Âsım'ın bu isyana katılan *"yeçileri"*lerin kimler olduğunu ve olayın nasıl gerçekleştiğini şu şekilde anlattığını belirtir: *"Üsküdar ve Galata'dan güruh güruh hamal, deveci, Arnavut, işsiz, abuk sabuk takımları bu kavme (yamaklara) katılarak şekavet kaçkınlarının grupları büyüye büyüye koca bir kalabalık haline geldi. Sandallarla İstanbul tarafına geçerek Balık Pazarı ve Yemiş iskelelerinden Ağa Kapısı'na en son yeniçeri ortaları arasındaki Et Meydanı'na geldiler. Yolda bağıra bağıra amaçlarını ilân ederek, halkın içine sükûnet ve güven vererek 'şu büyük adamları bol' İstanbul şehrinde ne kadar hamal, tellak, ırgat, Türk makûlesi, anlayıştan yoksun pis ve rezil boş gezen"* varsa peşlerine taktılar. bkz. Berkes, a.g.e., s.125.

mültemeslerine müsaade olunacağını derûhde ederek, cemiyete sa'y ve gayret eylesünler" şeklinde bir hatt-ı hümâyûn göndermiştir[915].

Nizâm-ı Cedîd'in bu şekilde kaldırılmasının ardından isyancılar, bu defa da, Musa Paşa'nın gizlice Kabakçı Mustafa'ya göndermiş olduğu listedeki on bir kişinin idamını istemişlerdir[916]. İsyancıların idamını istedikleri on bir kişi şunlardı: Devlet ve Saltanat Müsteşarı vaziyetinde bulunan İbrahim Nesim Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdası Memiş Efendi, Reisü'l-küttab Vekili Safî Ahmed Efendi, İrâd-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey, Darphane Emini Ebûbekir Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Enderûn-ı Hümâyûn ricalinden Sırkâtibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Bey ve müderrislerden Kapan Naibi Lütfullah Efendi. III.Selim canı gibi sevdiği Nizâm-ı Cedîd ekibinin idamına çaresiz müsaade etmek zorunda kalmıştır[917].

III.Selim, sarayın tarihini iyi biliyordu. Asilerin talepleri yerine getirilmezse, zorla saraya girip isteklerini daha da arttıracakları aşikârdı. Cephedeki orduyu getirmek suretiyle bu işin üstesinden gelebileceği yönündeki tekliflere padişahın cevabı: *"Ben Tuna boylarından Ordu-yu Hümâyûnu getirir bu isyanı bastırırım. Fakat o vakit Ruslar da Çatalca önlerine gelebilirler"* olmuştu. III.Selim, Rusları Çatalca önlerinde görmektense, taht ve tacını, hatta çok sevdiği ıslahat fikirlerini bile terk etmeyi uygun bulmuştu[918]. Ayrıca çıkabilecek bir iç savaşta kardeşkanı akmasına da gönlü razı olmamıştı. O bu düşüncesini: *"Benim için kan dökülmesin, benim yüzümden Ümmet-i Muhammed'e zarar gelmesin"* diyerek belirtmişti[919].

Bütün bunlara rağmen ayaklanma hala sona ermemişti. Veliaht Şehzade Mustafa'nın yandaşları, Musa Paşa ve Ataullah Efendi ile

---

[915] Gökbilgin, a.g.mad., s.316-317.
[916] Çataltepe, a.g.m., s.248.
[917] Gökbilgin, a.g.mad., s.317.
[918] Özcan, a.g.m., s.681.
[919] Gökbilgin, a.g.mad., s.317.

anlaştıktan sonra asî ileri gelenleriyle gizli bir görüşme yaparak III.Selim'in tahttan indirilmesini kararlaştırmışlardır. Bu konuda Şeyhülislam Ataullah Efendi'den fetva alan asiler, bunu padişaha götürdüklerinde son derece büyük üzüntüye düşen III.Selim *"böyle asi tebaanın padişah ve halifesi olmaktansa, olmamak daha iyidir"* diyerek padişahlıktan çekildiğini bildirmiştir. Böylece III.Selim 29 Mayıs 1807'de tahttan çekilip, yerine IV. Mustafa saltanat tahtına çıkmıştır[920].

IV. Mustafa tahta çıkar çıkmaz Nizâm-ı Cedîd'in ilga edilerek Yeniçeriler tarafından devlet işlerine karışılmadığı sürece çıkarmış oldukları isyandan dolayı sorumlu tutulmayacaklarına dair bir hatt-ı hümâyûn yayınlamıştır[921]. Buna mukabil yeniçeriler de Nizâm-ı Cedîd'in ilgasından dolayı devlet ricalinden kanuna ve şeriata aykırı hareketler meydana gelmedikçe devlet işlerine karışılmayacağına dair bir hüccet sunulmuştur[922].

Bundan sonra IV. Mustafa Nizâm-ı Cedîd'in kaldırılması faaliyetlerini hızlandırarak Anadolu'daki kışlalarda Nizâm-ı Cedîd'e ait ne varsa bunlara el konulmasını emretmiştir[923]. İstanbul'dan bu tarzda göndermiş olduğu emirler IV.Mustafa'nın saltanatının son günlerine kadar devam etmiştir. Böylece onun döneminde Nizâm-ı Cedîd'i hatırlatan her şey tahrip ve yok edilmeye başlanmıştır[924].

IV. Mustafa'nın Osmanlı tahtına çıkmasıyla devlet yönetiminin zaafa uğratıldığını gören bir kısım devlet adamları, sarayda hapis hayatı yaşayan III.Selim'i tekrar Osmanlı tahtına çıkarmak için Rusçuk ayânı bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın duruma müdahalesini istemişlerdir. Alemdar Mustafa Paşa hemen harekete geçerek Kabakçı Mustafa ve Şeyhülislam

---

[920] Yücel-Sevim, a.g.e., s.166.
[921] **H.H. 16.**
[922] **H.H. 17.**
[923] Örneğin bunlardan Kayseri, Kırşehir ve Aksaray'daki kışlalarda bulunan silah ve mühimmatın tespit edilmesini ardından, Kayseri kışlasının "han" olarak kiraya verilmesi kararlaştırılmıştı.
C. AS. 16791.
[924] Hayta-Ünal, a.g.e., s.92.

Ataullah Efendi yandaşlarını yakalatarak öldürtmüş, asileri daima kışkırtıp desteklemiş olan ulemayı da itaat altına alarak başkentte kısa sürede huzur ve güvenliği sağlamıştır[925]. Ancak onun bu faaliyetleri ve isyanda etkili olanları cezalandırma girişimleri III.Selim'in 20 Temmuz 1808'de öldürülmesine neden olmuş, sadece tek şehzade olan Mahmud asilerden kurtarılabilmiştir[926]. Alemdar Mustafa, III.Selim'in öldürülmesinden bir süre sonra devlet yönetimini ele geçirip, İstanbul'da güvenliği sağlamış ve daha sonra da II. Mahmud'un tahta çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Netice itibariyle iç ve dış engeller sebebiyle başarısızlığa uğrayan Nizâm-ı Cedîd ıslahat hareketi sonrasında tahtından indirilen III.Selim, memleketinde uygulamak istediği yenilikler yolunda şehit edilmiş, çalışmaları da akamete uğratılmıştır. Ancak yenilik düşüncesi zihinlerden silinmemiş ve halefleri onun açtığı ıslahat yolunda yürümeye devam etmişlerdir.

[925] Yücel-Sevim, a.g.e., s.168-169.
[926] Tahsin Öz, "Selim III, Mustafa IV ve Mahmud II Zamanlarına Ait Birkaç Vesika", **TV**, 1/1'den ayrı basım, s.20.

SONUÇ

Kuruluşundan itibaren sürekli gelişme ve ıslahat çabası içerisinde bulunan Osmanlı Devleti, XVI. asrın ortalarından itibaren gerek iç bünyesinden kaynaklanan gerekse dış faktörlerin etkilemesiyle birlikte bir değişim-dönüşüm sürecine girmiştir. XVII. asırda devlet ve toplum hayatında meydana gelen menfî bazı gelişmelerle karşı karşıya kalan padişahlar ve bazı devlet adamları bunları ortadan kaldırmak için çareler aramış, bu amaçla çeşitli ıslahat çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda herhangi bir dış model örnek alınmamış ve devlet, kendi değer ve iç dinamikleri çerçevesinde genel olarak Türk-İslâm çizgisindeki faaliyetleriyle bu sıkıntılarından kurtulmaya çalışmıştır.

XVII. asrın sonlarından itibaren Batının başta askerî olmak üzere diğer alanlarda da üstünlüğünün ortaya çıkması, kuzeyde de Rus devletinin doğuşu kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuş ve devleti dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya sevk etmiştir. XVIII. asırda yapılan ıslahatlarda gelenekçi ıslahatlar devam etmekle birlikte, Batı dünyasından da başta askerî alan olmak üzere diğer alanlarda da bir takım iktibaslar yapılmaya başlanmıştır. Yapılan bu ıslahatların genel karakteristiğine bakıldığında ise dikkati çeken iki husus bulunmaktadır. İlk husus, bu ıslahatların asker-sivil bürokrat kesim ve medrese kökenli olmayan kişi ya da kişiler tarafından yapılmış olmasıdır. İkinci husus ise, bu ıslahatların -Batıdaki süreçten ayırt eden bir görünüm sergilemesiyle- toplum tarafından değil, yönetici elit tabakanın isteği doğrultusunda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu durum ise yapılan ıslahatların gerek askerî kesim, gerek ulema sınıfına mensup olanlar, gerekse toplum tarafından kabul edilmesini ve desteklenmesini zorlaştırmış, bunların tepki göstermesine neden olmuştur.

XVIII. asrın ikinci yarısında Osmanlı tahtına çıkan III.Mustafa, Sadrazam Koca Râgıb Mehmed Paşa ile birlikte, seleflerinin izinden giderek gelenekçi ıslahat çalışmalarını devam ettirmiş, Osmanlı devlet ve toplum

hayatında meydana gelen menfî gelişmeleri ortadan kaldırarak, devleti eski güçlü konumuna getirmeye çalışmıştır.

Bu dönemde III.Mustafa ve Sadrazam Râgıb Paşa, dış siyasette yabancı devletlere karşı barış ilkesini esas alarak, savaş ve ittifak anlaşmaları yerine dostluk ve ticaret anlaşmaları yapmaya özen göstermişlerdir. İdarî alanda, ülkenin emniyet ve asayişi yeniden sağlanmak istenmiş, ehl-i şer ve ehl-i örf mensuplarının kanunsuz işlere girişmeleri önlenmek istendiği gibi özellikle ehl-i örf mensuplarının maiyetlerinde bulunan ya da bu maiyetlerden çıkarılmış olan levendlerin devlet ve toplum hayatına verdikleri zarar önlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde güçlerini iyice arttırmaya başlayan ayânların halka verdikleri zararın önüne geçebilmek için, ayânların vilayet sakinleri tarafından seçilmesi, seçilen şahsın İstanbul'da incelenip uygun görülmesinden sonra sadrazam mektubuyla atanmasına çalışılmıştır. Yine ayânların etkisiyle bozulan menzil teşkilâtına yeni bir nizam vermek için sert tedbirlere başvurulmuştur. Merkezden uzak eyaletlerde meydana gelen huzursuzlukları ortadan kaldırmak için harekete geçilmiş, ancak azl, nefy ve katl'e dayanan uygulamalar sorunu ortadan kaldıramamıştır.

Malî alanda düzenli ve adil vergi alınmasına dikkat edilmiş, evkaf mallarının idaresinde uzun süreden beri süre gelen yolsuzluklara son verebilmek için bu iş, sıkı bir nezaret usûlüne bağlanmıştır. Malî tedbirler para politikalarına da tatbik edilerek tedavülde bulunan para cinslerinde görülen vezin ve ayar karışıklıklarını önlemek için tedbirler alınmıştır. Askerî alanda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına teşebbüs edilemediyse de, donanma alanında cephanelik yeniden düzenlenerek gemilerin bir kısmı yelkenliye dönüştürülmüştür. Bundan başka, I.Mahmud döneminde Humbaracı Ahmed Paşa'nın nezaretinde kurulan Humbarahane mektebinin o vakit dağıtılan talebelerinden bazıları Sadrazam Râgıb Paşa tarafından toplatılarak, Kâğıthane'de mühendisliği hedef alan talim ve terbiyeye başlanmıştır. Devletin askerî ve iktisadî gücünü arttırabilmek için Sakarya

Nehri'nin Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlanması planlanmış ancak proje görevlilerin yetersizliği ve o taraflarda emlâk ve alâkası olanların engellemesiyle hayata geçirilememiştir. Sosyal ve ekonomik hayatta halkın yiyecek-içecek, giyim-kuşam meseleleriyle ilgilenilmiş, İstanbul'a yapılan göçler önlenmeye çalışılmıştır. İthal malına karşı, bu işin ehli ustalar getirilerek yeni tezgâhlar kurulmuş ve yerli sanayi ihya edilmeye çalışılmıştır. Diplomasi alanında barış ilkesinden başka Avrupa devletleriyle ilişkilere önem verilmiş Paris, Viyana, Berlin ve Varşova'ya geçici elçiler gönderilerek Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmak istenmiştir. Ayrıca İstanbul'daki elçi eşleriyle devlet ricali eşleri arasında ilk ziyaret ve tanışmalar bu dönemde başlamış, bu durum Avrupa'ya karşı olan psikolojik setlerin aşılmasında önemli bir adım olmuştur.

1768'de Rusya ile başlayan savaş ve bu savaşın mağlubiyetlerle sonuçlanması III.Mustafa'nın askerî ve teknik alanda Batıya yönelmesine neden olmuş, o sırada Fransa'dan İstanbul'a gelen Baron de Tott ile birlikte askerî alanda bazı ıslahat çalışmalarına girişilmiştir. Baron de Tott bu dönemde askerî ve teknik alanda vermiş olduğu hizmetlerle Osmanlı'nın yenilenme ve Batıya açılma politikasında önemli isimlerden biri olmuş, Osmanlı'nın Avrupa ile olan teknolojik ve kültürel temaslarında yeni bir dönem başlamıştır. Tott, Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi, tophanenin ıslahı, hafif topların dökümü, yeni bir top dökümhanesinin kurulması, Boğaziçi kalelerinin tanzim ve inşâsı, kayık köprü ve top arabalarının yapımı, Topçu okulu ve Sürat Topçuları Ocağı'nın kurulması gibi pek çok faaliyetiyle askerî alanda önemli ıslahat çalışmalarında bulunmuştur. Din değiştirme engelinin Baron de Tott ile birlikte kaldırılması üzerine Avrupalı pek çok subay ve uzman Osmanlı Devleti'ne gelerek, askerî alanda yapılan ıslahatlarda önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.

Devletin buhranlı bir döneminde Osmanlı tahtına çıkan I.Abdülhamid, devletin içine düştüğü bu zor durumdan kurtarılması ve ayakta durabilmesi için bazı ıslahat hareketlerine girişmek ihtiyacı hissetmiş, hiç olmazsa

III.Mustafa zamanında özellikle askerî alanda başlatılmış olan ıslahatı devam ettirerek onları biraz daha hızlandırmak istemiştir. Bu düşünceden hareketle I.Abdülhamid gelenekçi ıslahatı canlandırmış, Avrupa ordularına karşı koyabilmek için Avrupa'dan getirttiği uzmanlar aracılığıyla Osmanlı ordusunun yeni teknik ve silahlarla eğitilmesini sağlamıştır.

Saltanatı süresince askerî alanda yapılması gereken ıslahatlara önem veren I.Abdülhamid gerek kara askerinin gerekse donanma askerinin nizam ve rabıtasına dikkat edilmesini ilgililerden istemiştir. Bu dönemde timar ve zeamet sisteminde ciddî düzenlemeler yapılmaya çalışılmış, bu düzenlemelerle esas olarak timarlı sipahilerin ıslahı amaçlanmıştır. Malî alanda mukataaların malikâne olarak satılması, sikkenin tağşişi, müsadereler gibi mu'tad uygulamalar bu dönemde de devam ettirilmekle birlikte, devletin bütçe açıklarını kapatmak ve olası bir savaş ihtimaline karşı ordunun giderlerini finanse edebilmek için eshâm uygulaması başlatılmış (1775), ilk kez dış borç aranmasına girişilmiştir. Eshâm uygulaması hazineye yeni gelir kaynakları yaratma konusunda kısa vadede başarılı olmuş ve bu sayede bazı acil giderler finanse edilebilmiştir. Ancak orta ve uzun vadede eshâm uygulaması devlet hazinesinin aleyhine gelişme göstermiştir. Rus Savaşı'nın yaklaşması, nakit para ihtiyacının artması, Felemenk ve Fas'tan borç alma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması tekrar iç borçlanmayı gündeme getirmiş, bu ise eshâm uygulamasını yaygınlaştırmıştır. Bundan başka malikâne, ocaklık, mirî mukataa ve diğer yerlerin beratlarını yenilemek amacıyla harekete geçilmiş, bununla mütegallibenin elindeki beratsız ve usûlsüz işletilen, zorla zapt edilen köy, tarla ve diğer büyük toprakların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Sosyal ve ekonomik hayatın düzenlemesi konusuna büyük önem veren I.Abdülhamid, İstanbul'un iaşesinin sağlanması, şehir dışından göçlerin önlenmesi, her kişinin kendi sınıf ve cemaatine uygun olarak giyinmesi, lüks ve israftan kaçınılması gibi konulara ciddiyetle eğilmiş gerekli düzenlemeleri yapmaya çalışmıştır. Padişah seleflerinin izinden giderek yeni eserler vücuda getirme geleneğini devam ettirdiği gibi eskiyen ya da tahrip olan eserleri de yeniden inşâ ettirmiştir. Bu dönemin Osmanlı

kültür ve medeniyet tarihi açısından en önemli gelişmesi ilk arşiv binasının kurularak, Osmanlı Devleti'ne ait evrakların korunmaya çalışılması olmuştur.

I.Abdülhamid döneminde yapılan ıslahatlar bu çalışmalarla sınırlı kalmamış, padişahın salahiyet verdiği bazı üst düzey devlet yöneticileri de bir takım ıslahat çalışmalarında bulunmuşlardır.

Bu dönemde Baron de Tott, Sürat Topçuları Ocağı'nı güçlendirmeye çalışmış ve bu ocağın ihtiyacı olan sürat toplarını imâl etmiştir. Ayrıca Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın isteği ve kendisinin nezaretinde, ileride *"Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn"* adını alacak olan *"Hendesehane"* açılmış (29Nisan 1775), Osmanlı donanmasının ihtiyacı olan nitelikli kaptanlar ve donanma personeli çağa uygun olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Osmanlı bahriyesinin modernleştirilmesi için ıslahat çalışmalarında bulunmuş, donanma subay ve erlerinin deniz savaşlarındaki yeni teknikleri öğrenmeleri gerektiğine inanarak Hendesehane'nin açılmasında önemli rol oynamıştır. Bundan başka, modern gemilerin donanmadaki gerekliliğine inanarak yeni tersaneler yaptırmış, Fransız gemi mimarlarından yararlanarak İngiliz ve Fransız donanmasından alınan örneklere göre daha hesaplı, hareket kabiliyeti yüksek, toplarının yerleştirilmeleri daha dengeli gemiler inşâ ettirilerek Osmanlı donanması güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Hasan Paşa denizciliği bir meslek haline getirmiş, kalyoncu kışlaları yaptırarak deniz erlerinin sürekli eğitim ve disiplin altında tutulmalarına çalışmıştır.

Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa, mülkî düzenlemelere önem vererek valilerin kalabalık maiyetleriyle nakilleri sırasında halkın çekmekte olduğu sıkıntı ve acıları önlemeye çalışmış, zorunlu olmadıkça valilerin yerlerini değiştirmemiştir. Kalem teşkilâtını bir düzene sokarak bu daireye yetenekli kişileri getirmiştir. Askerî alanda humbaracı ve sürat topçularının eğitimine

son derece dikkat etmiştir. Bu ıslahatlarından başka Avrupa'da yayımlanan bazı gazetelerden çeviriler hazırlamakla görevli bir odayı Bab-ı Âsafî'de kurmuştur.

Halil Hamid Paşa, Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve ıslah zaruretini seleflerinden bazıları gibi yalnız idrak etmekle kalmamış, bütün hayatî tehlikeleri göze alarak bunları uygulama azim ve cesaretini göstermiştir. XVIII. asırda Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapmak isteyen sadrazamların en ileri geleni hatta birincisi olan Halil Hamid Paşa, devletin düzene girmesi için özellikle askerî alandaki ıslahatın gerekliliğine inanmış, askerî işlerle hudut işlerini ve olası savaş ihtimaline karşı hazır bulunması için harp levazımatı ve zahire teminini programının başına koymuştur. Bu cümleden olarak, kaleler tahkim edilmiş, yeni toplar döktürülmüş, menzil teşkilatı iyice tanzim edilmiştir. Kalelere icap eden asker yerleştirilmiş, zahire ve harp levazımatı kalelere fazlasıyla doldurulmuştur. Timar ve zeametlere düzenlemeler getirilmiş, taşraya denetleyiciler gönderilmiştir. Alaybeylerinin haksızlıklarını önlemek için vali ve sancakbeylerine sert emirler gönderilerek bu konuda dikkatli olmaları istenmiştir. Bu düzenlemelerle ziraî gelirin arttırılmasına çalışıldığı gibi esas olarak timarlı sipahilerin ıslahı da amaçlanmıştır.

Yeniçeri ocağında ıslahata girişilerek mevcudun yoklanmasıyla işe başlanmış, fiilen hizmet vermeyenlerin ellerinden esamileri alındığı gibi eğitim ve disiplin kabul etmeyen yeniçerilerde ocaktan uzaklaştırılmıştır. Bununla birlikte gerek yeniçeriler gerekse sipahiler Avrupa tipi piyade-topçu taktiklerini ve silahlarını öğrenmeleri için eğitime tâbi tutulmuştur. Askerî teknik sınıfların zamanın savaş usûl ve ihtiyaçlarına cevap verecek bir hale getirilmesi ve sürekli eğitim içinde olmaları için giriştiği icraat Sürat topçularının yeniden teşkili ve devlet genelinde yaygınlaştırılması, Lâğımcı ve Humbaracı Ocağı'nın ıslahı, her türlü askerî mühendislik bilgilerinin verilmekte olduğu, ancak ihmale uğramış olan Mühendishane'nin yeniden elden geçirilmesi ve genel planda bütün bu işlerde bilgi ve tecrübelerinden istifade etmek

amacıyla, özellikle çok sayıda Fransız uzmanın hizmete alınması gibi çeşitli boyutlardadır.

Bu dönemde bir süreden beri ihmale uğrayan Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn yeniden ele alınarak, mekân sorunu giderilmiş, mevcut kitap, alet ve eşyalarının tespiti yapılarak ders programlarında düzenlemeye gidilmiştir. Fransız mühendislerle eğitim kadrosu güçlendirilen Mühendishane'ye 1784 yılında bir istihkâm kısmı ilave edilerek burada verilmeye başlanan istihkâm, tâbiye ve hendese dersleriyle Deniz Mühendishanesi'nin içinde Kara Mühendishanesi'nin de ilk nüvesi oluşturulmuştur.

Halil Hamid Paşa donanma ile ilgili olarak Tersane'yi teftiş ederek donanmanın kuvvetlenmesi hakkında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile görüşmüş, inşaat tezgâhlarını ve mühimmat depolarını gezerek donanma nizamına ve donanmanın muharebe hazırlığına dair bir kanunnâme hazırlamıştır. Fransa'dan getirilen gemi mimar ve yardımcıları yeni tarzda kalyon inşasına başlamış, Osmanlı donanmasının gemi sayısı arttırılmıştır.

Halil Hamid Paşa malî alanda da tedbirler alma yoluna gitmiş, paranın değerini yükseltmek ve fiyatların dondurmak gibi geleneksel emirlerin yanı sıra geçen yüzyılda Avrupa rekabeti karşısında alt üst olan Osmanlı zanaat sanayinin canlandırılmasına çalışmıştır. Herkesin kendi sınıfına uygun olarak giyinmesini zorunlu kılmış, böylece dışarıya akan para akışını durdurmaya çalışmıştır. Kumaş gereksinimini karşılamak için kumaş üreten loncaların üretimlerini arttırmalarını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde matbaa yeniden faaliyete geçirilerek az da olsa kitap basımı gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yapmaya çalıştığı tüm bu ıslahat çalışmalarıyla Halil Hamid Paşa, III.Selim döneminde gerçekleştirilecek olan Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarının bir nevi öncüsü durumundadır.

1789 yılında Osmanlı tahtına çıkan III.Selim, daha şehzadeliği döneminde Osmanlı Devleti'nde ıslahat gereğini duymuş ve bu duygunun

tesiriyle de devlet ve toplum hayatında yapacağı geniş çaplı ıslahatlar için kendisini hazırlamaya koyulmuştur. Selim'de bu ıslahat fikrinin yerleşmesinde babası III.Mustafa'nın etkisi olduğu kadar devrin önemli ıslahatçılarından Halil Hamid Paşa'nın etkisinin olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönemde Selim, Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşmış ve ondan ıslahatlar konusunda tavsiyeler almıştır.

Tahta çıktıktan sona III.Selim kendisinden önce yapılan ıslahat hareketlerini yetersiz bularak sadece askerî alanda değil, ancak başta askerî alan olmak üzere diğer alanlarda da -yani idarî, sosyal, iktisadî, ticarî, diplomasi ve ilmiye alanlarında da- büyük bir ıslahat yapmayı planlamıştır. III.Selim devletin temelinde gerçekleştirilecek olan bu büyük çaptaki ıslahat hareketlerinin başarılı olabilmesi amacıyla -seleflerinden belirgin bir biçimde ayrılarak- bunun kişiye bağlanması yerine devlete mâl edilmesi fikrini savunmuştur. Bu amaçla da öngörülen her yenilik hareketini devlet yönetiminde söz sahibi olan ulema ve devlet erkânıyla müzakere etmiş, onların bu konudaki fikir ve onayını almayı da ihmâl etmemiştir.

III.Selim, devletin ve ordunun bozuk düzenini, onun iç yüzünü bütün çıplaklığıyla tahta çıktığı yıl devam eden Osmanlı – Rus ve Avusturya savaşlarıyla anlamıştı. Osmanlı ordusunun padişah emrine rağmen savaşamayacaklarını ifade eden ve Osmanlı tarihinde emsali bulunmayan Maçin sahrasındaki genel *"boykot hadisesi"* (13 Ağustos 1791) askerî sistemin çöktüğünün tartışmasız bir delili ve başlatılacak olan askerî düzenlemelerin ve devlette yapılması gereken ıslahat zorunluluğunun da bir kanıtıydı. İşte bu olaydan sonradır ki III.Selim, devlete verilmesi gereken nizam hakkında devlet ileri gelenlerinden birer lâyiha hazırlamalarını istemiş ve devletin bütün müesseselerinde yapacağı ıslahat çalışmaları için harekete geçmiştir.

Her ne kadar iki yüze yakın devlet ileri geleninden lâyiha hazırlamaları istenmişse de, hazırlanan lâyihaların büyük bir kısmında ciddî bir ıslahat

önerisi sunulmadığı gibi hatta gülünç bulunarak değerlendirmeye dahi alınmamıştır. Neticede 22 kişinin hazırlamış olduğu lâyihalar değerlendirmeye alınmış ve yapılacak olan ıslahatlarda bu lâyihalardan büyük ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca III.Selim gerek Ziştovi Antlaşması'nın 13. maddesini yerine getirmek, gerekse bilim, teknik ve tecrübelerinden yararlanmak istediği Avrupa'yı daha yakından tanımak için Ebûbekir Râtıb Efendi'yi Viyana elçiliğine atamıştır. Râtıb Efendi'nin hazırlamış olduğu sefaretnamenin de yapılacak olan ıslahatların planlanmasında ve yönetilmesinde büyük etkisinin olduğu söylenebilir.

Bu ön hazırlık devresinden sonra tarihimizde *"Nizâm-ı Cedîd Islahatları"* olarak adlandırılacak olan ıslahatlara başlamak için on kişiden oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun hazırladığı 72 maddeden oluşan ıslahat programının hayata geçirilmesi için harekete geçilmiştir.

Devlet ve toplum hayatının hemen her alanında başlatılan bu ıslahat çalışmalarında esas olarak askerî ıslahatlara ağırlık verilmiştir. Nizâm-ı Cedîd döneminde askerî alanda düzen ve disiplinleri bozulan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına teşebbüs edilemediyse de, Avrupa standartlarına uygun eğitimi ve tekniği esas alan yeni bir ordunun kurulması için harekete geçilmiştir. *"Nizâm-ı Cedîd Ordusu"* ya da *"Asâkir-i Şahâne"* adı da verilen bu ordunun kurulmasıyla geleneksel Osmanlı askerî olan Yeniçeri Ocağı'nın yanında yeni bir ordu daha oluşturulmuştur. III.Selim, bu orduyu geliştirmek ve mevcudunun sayısını sürekli arttırmak için çalışmıştır. Önce İstanbul'da kurulan bu yeni ordunun Akka'da Fransızlara karşı başarıyla mücadele etmesi ve zafer kazanması üzerine Anadolu'da da yeni ortaların açılmasına başlanarak Nizâm-ı Cedîd askerinin sayısı arttırılmıştır.

III.Selim bir yandan Avrupa standartlarına uygun olarak bir ordu hazırlarken bir yandan da mevcut ocakların ıslah edilmesinin olumlu sonuçlar vereceğini düşünmüştür. Yeniçerilere yoklama zorunluluğu getirilmiş, hizmet vermeyenlerin elinden esamileri alınmış, sürekli talim ve Avrupa tipi silah

kullanımı için eğitime tâbi tutulmuşlardır. *"Tecdid-i Kanun-ı Timar ve Zeamet"* adıyla düzenlenen bir kanunla timar ve zeamet sahibi olduğu halde savaşlara katılmayan sipahilerin timar ve zeametleri ellerinden alınarak hak edenlere verilmiş ve bunlara da yoklama zorunluluğu getirilmiştir. Osmanlı ordusunun teknik sınıflarını teşkil eden Humbaracı, Lâğımcı, Topçu Ocakları için ayrı ayrı yeni kanunlar düzenlenmiş, ocaklarda disiplin eğitime büyük önem verilmiştir. İngiltere, İsveç ve Fransa'dan getirilen uzmanlarla bu ocaklar ıslah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde açılan *"Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn"* ile bu ocaklara mensup olanlar Türk hocalar tarafından eğitim-öğretime tâbi tutulmuşlardır. Böylece kara ordusu subaylarının topçuluk, istihkâmcılık, lâğımcılık ve mühendislik alanlarının kuramsal ve pratik yanlarını öğrenmeleri sağlanmıştır. Esasında mevcut teknik ocaklarda köklü yenilik adına göze çarpan büyük bir gelişme olmamıştır. Bununla birlikte daha önceki ıslahatçılarda bu ocaklar üzerinde durduklarından burada yapılan ıslahatlar daha başarılı olmuştur. Bununla beraber ocakların bozulmuş olan disiplin ve nizamını yeniden kurmak için maddeler konmuş ve askerliğin esası demek olan talim prensip olarak kabul edilmiştir. Donanma alanında ilk ciddi adımlar III.Selim döneminde gerçekleştirilmiş, gemi inşâ teknolojisi ve denizcilik bilgisi arttırılmaya çalışılmıştır. Donanma ve tersane en iyi İngiliz ve Fransız örneklerine göre ve yabancı gemi mimarları ve teknisyenlerinin yardımıyla Avrupa ayarında ıslah edilmeye çalışılmış, çok sayıda yeni gemi inşâ edilmiştir. I.Abdülhamid döneminde açılan III.Selim döneminde Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın ıslah çalışmalarıyla elden geçirilen *"Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn"*da gemi inşâsı ile harita ve coğrafya fennine dair dersler verilmiştir.

Devletin hemen her alanda yaptığı bu ıslahat çalışmalarının devamlılığının sağlaması ve başarılı olabilmesi için para gerekiyordu. Bunun için Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumları olan Darphane Hazinesi'ni ve Enderûn Hazinesi'ni kullanmak mümkün değildi. Bu nedenle tüm imkânlar seferber edilerek yeni gelir kaynakları bulunmuş, bu kaynakların gelirleri *"İrâd-ı Cedîd"* adıyla kurulan yeni hazinede toplanmıştır. İrâd-ı Cedîd

Hazinesi 1793-1807 yılları arasında Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarının finansmanında en önemli rolü ve işlevi üstlenen kurum olmuştur.

Nizâm-ı Cedîd döneminde idarî alanda yapılan ıslahatlara bakıldığında devlet yirmi sekiz eyalete bölünerek idarî taksimatı düzenlemiş, *"Derbeyân-ı Nizâm-ı Hâl ve Vüzera-yı Nizâm ve Mirimirân-ı Kiram"* adlı bir kanun çıkarılarak eyaletlere atanan vezirlerin liyâkat sahibi olmalarına dikkat edilmiş, bu vezirlerin çalışmalarıyla merkezî hâkimiyet ve otoritenin güçlendirilmesi, halkın huzur ve mutluluğunun sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca *"Ref'i İ'diyye ve Ref'i Hediyye ve Rüşvet ve Şürû'-ı Nizâm"* adıyla bir kanun daha çıkarılarak devlet adamlarının rüşvetten, kendilerine sunulan pahalı hediyelerden, lüks ve israftan uzaklaştırılmalarına çalışılmıştır. Sosyal alanda İstanbul'un iaşesinin sağlanmasına, şehre göçün önlenmesine, ülkenin emniyet ve asayişinin sağlanmasına, meyhanelerin kapatılmasına, herkesin kendi sınıf ve cemaatine uygun olarak giyinmesine, işlerin hak ve adalete uygun olarak yürütülmesine dikkat edilmiştir. İlmiye alanında *"Derbeyân-ı Tarîk-i Ulema ve Müderrisin ve Kuzât"* adlı bir nizamname ile medreselerin ıslahı düşünülmüşse de bu mümkün olamamıştır. Bu nedenle eğitim-öğretim alanındaki ıslahatlar mühendishanelere kaydırılarak çalışmalar burada yoğunlaştırılmıştır. Yeni açılan ya da ıslah edilen bu teknik okullarda okutulmak, ordu ve donanmaya modern bilgiler vermek suretiyle Fransızca başta üzere Arapça ve Farsçadan Türkçeye kitaplar çevrilmesi ve yabancı dil öğrenen Türklerinde yabancı dilde kitaplar yazmaya başlamaları Türk dilinin bir bilim dili durumuna gelmesi yolunda önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte matbaa tekrar çalışır duruma getirilerek bu teknik okullarda okutulacak kitapların basımı sağlanmıştır. Diplomasi alanında yurt dışında daimî elçilikler ve konsolosluklar açılarak Avrupalı devletlerle fiilen diplomatik ilişkilere geçilmeye çalışılmıştır. Yalnız III.Selim döneminde gönderilen bu elçilerin siyasî tecrübelerinin bulunmaması ve yabancı dil bilmemeleri kendilerinden beklenen faydayı pek sağlayamamıştır. Ancak bu elçilerin bazı olumlu faydaları da olmuştur. Her şeyden önce Bab-ı Âli'nin devletlerarası diplomasi usûllerine intibak etmesine ve Avrupa siyasetini yakından

tanımasına neden olmuşlardır. Bununla birlikte Batıyı tanıyan devlet adamlarının yetişmesine imkân vermişler, Batıdan asker sivil mütehassıslar getirilmesinde önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. İktisadî ve ticarî alanda umumî tasarruf tedbirlerine başvurulması, sikkenin tağşiş edilmesi, eshâm uygulamasının -her ne kadar kaldırılmak istense de askerî giderlerin buna imkân vermemesinden dolayı- yaygınlaştırılması, dış borç arama girişimlerinin sürdürülmesi gibi uygulamalar bu dönemde de görülmekle birlikte yine de alınan bazı tedbirlerle iktisadî ve ticarî alanda kısmî bir canlanma görülmüştür.

III.Selim'in uygulamaya çalıştığı Osmanlı Devleti'nin o tarihe kadar en önemli ve en geniş ıslahat hareketi olan Nizâm-ı Cedîd bütün etkinlik ve çabalara rağmen askerî, siyasî, yönetim ve öteki alanlarda istenilen amaca tam olarak ulaştırılamamıştır. Çünkü Nizâm-ı Cedîd programını yürütecek olan ekip iyi bir biçimde kurulamamış bu nedenle uygulanması kararlaştırılan ıslahat tabana indirilememiş, dolayısıyla düşünce sisteminde hemen hiçbir ilerleme sağlayamamıştır. Ulema sınıfından ve devlet hizmetinde bulunan ancak birkaç kişiden oluşan bu aydın ekip, ıslahat düşüncesine içtenlikle inanmışlarsa da bunlar azınlıkta kalmışlardır.

Neticede daha Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarına başlandığı andan itibaren bir Nizâm-ı Cedîd aleyhtarlığı da kendisini göstermiştir. Gerek yeniçeriler, gerek ulema sınıfına mensup olanlar, gerekse Rumeli ve Anadolu'daki valilerin bazıları Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarına tepki göstermiş, ilerleyen zamanla birlikte saray ve çevresinde masrafların, ihtişam ve gösterişin artmasıyla birlikte bu tepkilere halk da katılmıştır. Tepkiler Kabakçı Mustafa İsyanı ile doruğa çıkmış ve bu isyanla Nizâm-ı Cedîd ıslahatları ortadan kaldırdığı gibi ıslahatçı ekibinde hayatına mâl olmuş, tahttan feragat etmek zorunda kalan III.Selim ise kısa bir süre sonra isyancılar tarafından öldürülmüştür.

Burada şu hususları belirtmekte fayda vardır. III.Selim döneminde yapılan ıslahatlar kendisinden önce yapılan ıslahatlara bakıldığında daha planlı, programlı ve şuurludur. Sadece askerî alanda değil, bütün alanlarda ıslahatın gerekli olduğu düşünülerek ıslahatlar yapılmaya çalışılmıştır. Ve yine bu ıslahatlara bakıldığında Batılı izler görülmekle birlikte, herhangi bir Batı modelinin örnek alınmadığı, Batılı uzmanların önerisi doğrultusunda gerçekleştirilmediği, hatta Batılı devletlerin hoşuna gitsin diye de yapılmadığı görülür. Nizâm-ı Cedîd ıslahatları temelde Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinin bir sonucudur ve mahiyeti itibariyle düzenin rasyonalizasyonundan ibarettir. Bu cümleden olarak başta III.Selim olmak üzere Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarına girişen ıslahatçı ekip Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda her alanda içine düştüğü menfî durumu görmüş ve bunu düzeltmek istemiştir. Yani kendi sorunlarına çözüm arayan Osmanlı bu kez konuya bir Batılı gibi yaklaşabilmiş ve onları bir Batılı gibi çözmeye çalışmıştır. Böylece Osmanlı kendi düzenini yine kendi sistemi içerisinde kalarak çözmeye çalışmıştır.

Nizâm-ı Cedîd döneminde yapılan ıslahatlarda her alanda Batılılaşmanın savunulduğu söylenemez. Bu Batılılaşmanın daha çok askerî alanda gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülür. Oysa ıslahatların askerî alanda yoğunlaşmasına bakıldığında ya da idarî, adlî, siyasî, sosyal ve ilmiye alanında yapılan ıslahatlara bakıldığında gelenekçi çizgiden çıkılamadığı görülür. Bu alanlarda yapılan ıslahatlarla devletin sarsılan otorite ve itibarı eski kanunların ruhuna uygun olarak yeniden çıkarılan kanunlarla tekrar kurulmak istenmiştir. Bu açıdan bakıldığında ise III.Selim'in geleneksel bir Osmanlı padişahı portresi çizdiği görülür. Bu yönüyle III.Selim Osmanlı devlet ve toplum hayatında yapmak istediği tüm ıslahat çabalarıyla gelenekçi ıslahatçıların zirvesi olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak III.Selim'in yıllarca çaba gösterdiği Nizâm-ı Cedîd onun öldürülmesiyle gerek askerî ve siyasî ve gerekse ekonomik alanda istenilen neticeyi vermemiştir. Ancak kalıcı bir Nizâm-ı Cedîd düşüncesi ve yenilik

ruhu ortaya çıkarılmış son dönem Osmanlı padişahları onu örnek alarak yenilik hareketlerinde daha cesur olabilmişler, devlet ve toplum hayatının her alanında yapılması gereken ıslahatlara teşebbüs edebilmişlerdir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

CEVDET TASNİFİ

C. AS. 26633, C. AS. 47813, C. AS. 31034, C. AS. 47820, C. AS. 44183, C. AS. 29544, C. AS. 49594, C. AS. 29036, C. AS. 45094, C. AS. 9662, C. AS. 48004, C. AS. 13114, C. AS. 49594, C. AS. 41181, C. AS. 3181, C. AS. 5197, C. AS. 1095, C. AS. 27204, C. AS. 11211, C. AS. 36749, C. AS. 4273, C. AS. 4144, C. AS. 21836, C. AS. 8095, C. AS. 8671, C. AS. 17893, C. AS. 14858, C. AS. 24539, C. AS. 19638, C. AS. 42601, C. AS. 10753, C. AS. 50601, C. AS. 16791, C. DH. 4023, C. DH. 6490, C. DH. 7763, C. MF. 1049, C. TZ. 528, C. TZ. 6522, C. ZB. 642.

HATT-I HÜMÂYÛN TASNİFİ

H.H. 249 A, H.H. 298 E, H.H. 298 F, H.H. 249, H.H. 309, H.H. 415, H.H. 998, H.H. 638, H.H. 54809, H.H. 391, H.H. 54260, H.H. 33, H.H. 717, H.H. 51499, H.H. 14768, H.H. 9775, H.H. 14534, H.H. 14520, H.H. 14448, H.H. 4, H.H. 14762, H.H. 6, H.H. 2495, H.H. 8530, H.H. 1577, H.H. 8171, H.H. 13412, H.H. 13663, H.H. 8394, H.H. 9783 B, H.H. 57898, H.H. 17240, H.H. 8569, H.H. 10405, H.H. 10447, H.H. 52150, H.H. 37237, H.H.16007, H.H. 4048 G, H.H. 4048 İ, H.H. 16, H.H. 17, H.H. 1728 C, H.H. 14440, H.H. 8832, H.H.8795, H.H. 1773, H.H. 54541.

B. TELİF ESERLER VE MAKALELER

AFYONCU, Erhan; **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, C.I, Yeditepe y.,İstanbul-2002.

AHMED CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, C.III, Üçdal y., İstanbul-1966.

AHMED RASİM; **Osmanlı Tarihi**, C.II., Emir y., İstanbul-1999.

_____; **Üç Batışın Üç Devresi**, Evrim y., İstanbul-1999.

AHMED REFİK, **Lâle Devri**, sad. D. Gürlek, Timaş y., İstanbul-2005.

AKDAĞ, Mustafa; "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", **TAD**, II/2-3 (1964).

_____; Mustafa; **Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları**, Ankara-1995.

AKŞİN, Sina; **Türkiye Tarihi**, C.III, Cem y., 5.b., İstanbul-1997.

AKTEPE, M. Münir; "Ahmed III" mad., **TDVİA**, C.II, İstanbul-1989.

AKYILMAZ, Gül; "III.Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", **Türkler**, C.XII, YTY, Ankara-2002.

ALPEREN, Abdullah; "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme ve Din", **Osmanlı**, C.VII, YTY, Ankara-1999.

AYDIN, Mahir; "Cezayirli Gazi Hasan Paşa" mad., **TDVİA**, C.VII, İstanbul-1993.

AYDIN, Veli; "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Eshâm Uygulaması", **Türkler**, C.XIV, YTY, Ankara-2002.

BABINGER, Franz; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı y., Ankara-1992.

BARKEY, Karen; **Eşkıyalar ve Devlet**, Tarih Vakfı Yurt y., İstanbul-1999.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; "III.Mustafa" mad., **MEBİA**, C.VIII.

_____; “Râgıb Paşa” mad., **MEBİA**, C.IX.

BAYKAL, İsmail; “Selim III Devrinde İmdâd-ı Sefer İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avanî Hakkında”, **TV**, III/13 (1944).

BAYSUN, M. Cavid; “Abdülhamid I” mad., **MEBİA**, C.I, İstanbul-1963.

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz. A. Kuyaş, YKY, 10.b., 2006.

BEYDİLLİ, Kemal; “Halil Hamid Paşa” mad., **TDVİA**, C.XV, İstanbul-1999.

_____; “Islahat” mad., **TDVİA**, C.XIX, İstanbul-1999.

_____; “Ignatius Mouradgea D’Ohsson (Muradcan Tosunyan)”, **Tarih Dergisi**, S.XXXIV (İstanbul-1984).

_____; “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1999.

_____; **Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İstanbul-1985.

_____; **Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri**, İlmî Araştırmalar 8, İlim Yayma Cemiyeti y., İstanbul-1999.

_____; **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne: Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, Eren y., İstanbul-1995.

BİLİM, Cahit Yalçın; “Osmanlı’da Eğitimin Çağdaşlaşması Askerî Okullar”, **Osmanlı**, C.V, YTY, Ankara-1999.

BOPPE, Auguste; “XVIII. Asırda Fransa ve Türk Askerliği”, çev. Ahmed Refik, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, *Yeri Seri,* I/4 (1930).

BOSTAN, İdris; “Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri I : Tersanede Büyük Havuz İnşası (1794-1800)”, **150. Yılında Tanzimat**, 1992.

_____; “Osmanlı Bahriyesinin Modernleştirilmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)”, **Tarih Dergisi**, S.35 (İstanbul-1994).

CEZAR, Mustafa; **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul-1965.

CEZAR, Yavuz; "Osmanlı İmparatorluğunun Çağdaşlaşma Sürecinde Selim III Dönemi: Nizâm-ı Cedîd Reformları", **De la Revolution Française a la Turquie Atatürk**, İstanbul-Paris (1990).

_____; **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan y., İstanbul-1986

ÇATALTEPE, Sipahi; "III.Selim Devri Askerî Islahatı Nizâm-ı Cedîd Ordusu", **Osmanlı,** C. VII, YTY, Ankara-1999.

ÇİÇEK, Kemal; "III.Mustafa", **Osmanlı**, C.XII, Ankara-1999.

_____; "I.Abdülhamid", **Osmanlı**, C.XII, Ankara-1999.

_____; "Niçin Sürekli Reform Yapmak Gereksinimi Duyuyoruz?", **Yeni Türkiye**, S.95/4 (Mayıs-Haziran).

DANIŞMAN, Zuhuri; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.II, Yeni Matbaa, İstanbul-1993.

_____; **Osmanlı Padişahları Serisi**, C.III, Zuhuri Danışman y., İstanbul-1968.

DANİŞMEND, İ. Hami; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.III, Türkiye Basımevi, İstanbul-1950.

DAVISON, Roderic H.; "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11 (1981).

DAVİD, Géza; "Baron de Tott" mad., **TDVİA**, C.V, İstanbul-1992.

DERİN, Fahri Ç.; "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", **İÜEF Tarih Dergisi**, S.27 (1973).

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın y., 18.b., Ankara-2001.

DİLÇİN, Cem; "Şeyh Galip'in Şiirlerinde III.Selim ve Nizâm-ı Cedit", **Türkoloji Dergisi**, S.XI/1 (1993).

EL-HAJ, R.A. Abou; **Modern Devletin Doğası**, çev. O.Özel-C.Şahin, İmge y., 2002.

EMECEN, Feridun; "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1999.

EREN, A.Cevat; "Selim III" mad , **MEBİA**, C.X.

ERÜNSAL, İsmail E.; "Halil Hamid Paşa Kütüphanesi" mad., **TDVİA**, C.XV, İstanbul-1999.

GENCER, Ali İhsan; "Bahriye" mad., **TDVİA**, C.IV, İstanbul-1991.

_____; "Osmanlı Türklerinde Denizcilik", **Osmanlı**, C.VII, YTY, Ankara-1999.

_____; ***Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu (1789-1867)***, TTK y, 2001.

GENÇ, Mehmet; "Eshâm" mad., **TDVİA**, C.XI, İstanbul-1995.

_____; "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken y., 2.b., İstanbul-2003.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "Nizâm-ı Cedîd" mad., **MEBİA**, C.IX.

GÖKYAY, O. Şaik; **Kâtip Çelebi**, Türkiye İş Bankası y., *(Tarihsiz)*.

HALAÇOĞLU, Ahmet; "Humbaracı" mad., **TDVİA**, C.XVIII, İstanbul-1998.

HAMMER, B.J. Von; **Büyük Türkiye Tarihi**, C.IV-V, Üçdal y., İstanbul-1990.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.III, Kumsaati y., İstanbul-2008.

HAYTA, Necdet – ÜNAL, Uğur; **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Gazi y., 2003.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin; "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.I, IRCICA, İstanbul-1998.

_____; "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tazminat**, TTK y., Ankara-1992.

İLGÜREL, Mücteba; “I.Abdülhamid”, **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993.

_____; “I. Ahmed”, **DGBİT**, C.X, Çağ y., İstanbul-1993.

_____; “I. Mahmud”, **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993.

_____; “I.Abdülhamid”, **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993.

_____; “II. Osman”, **DGBİT**, C.X, Çağ y., İstanbul-1993.

_____; “III.Mustafa”, **DGBİT**, C.XI, Çağ y., İstanbul-1993.

İNALCIK, Halil; “Adaletnâmeler”, **Osmanlıda Devlet-Hukuk-Adalet**, Eren y., 2.b., 2005.

_____; “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Problemi”, **Makaleler I**, Doğu Batı y, 2005.

_____; “Osmanlılarda Batıdan Kültür Aktarması Üzerine”, **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, Eren y., 2.b., İstanbul-1996.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. R. Sezer, YKY, 3.b., İstanbul-2003.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Gözlemler”, **Genel Türk Tarihi**, C.VI, YTY, Ankara-2002.

_____; “Islahat” mad., **TDVİA**, C.XIX, s.170.

JORGA, Nicolae; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, C.IV, Yeditepe y., İstanbul-2005.

KAÇAR Mustafa; “Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, yay. haz. Feza Günergun, İstanbul-1995.

_____;“Osmanlı İmparatorluğunda Mühendishanelerin Kuruluşu”, **Osmanlı**, C.VIII, YTY, Ankara-1999.

_____; “ Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishanenin Kuruluşu”, **Toplumsal Tarih**, C.IX S.54 (1998).

_____; “Humbaracı Ocağının Kuruluşu ve Askerî Teknik Eğitim”, **Yeni Türkiye**, S.31 (Ocak-2000).

_____; “Osmanlı Devleti’ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)”, **Yeni Türkiye**, S.31 (Ocak 2000).

_____; “Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808’e kadar)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.II, İstanbul-1998.

KARAHAN, Abdülkadir; “Râgıb Paşa’nın Edebî Şahsiyeti” mad., **MEBİA**, C.IX.

KARAL, E. Ziya; “Ebûbekir Râtıb Efendi’nin Nizâm-ı Cedîd Islahatındaki Rolü”, **V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)**.

_____; “Nizâm-ı Cedide Dair Lâyihalar”, **Tarih Vesikaları**, I/6 (1942); I/8 (1942); II/11 (1943); II/12 (1943).

_____; “Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar”, **Belleten**, IV/14-15 (1940).

_____; “Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar”, **TV**, 1/III (1941).

_____; “Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839)”, **Tanzimat I**, Maarif Vekâleti y., İstanbul-1940.

_____; **Osmanlı Tarihi**, C.V, TTK y., Ankara-1988.

_____; **Selim III’ün Hatt-ı Hümâyûnları: Nizâm-ı Cedit (1789-1807)**, TTK y., 2.b, Ankara-1988.

KARAMURSAL, Ziya; **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK y., Ankara-1943.

KARPAT, Kemal; **Osmanlı Modernleşmesi**, çev. A.Z. Durukan-K. Durukan, İmge y., Ankara-2002.

KEYDER, Çağlar – İSLAMOĞLU, Hurican; “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri” , **Toplum ve Bilim**, I, 1977.

KOÇİ BEY RİSALESİ, yay. Yılmaz Kurt, Ankara-1994.

KOÇLAR, Bekir; “ Osmanlı Yenileşme Hareketleri ve Zihniyeti”, **Türk Yurdu**, C.XII, Mart-1992.

KOÇU, Reşad Ekrem; **Osmanlı Padişahları**, Doğan y., 3.b., 2002.

KÖPRÜLÜ, Fuad; **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, TTK y., Ankara-1959.

KURAN, Ercümend; “III.Selim Zamanında Türkiye’nin Çağdaşlaşması ve Fransa”, **De la Révolution Française à la Turquie D’Atatürk**, İstanbul-Paris (1990).

_____; “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.I, 2.b., Ankara-1992.

_____; **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü y., Ankara-1988.

LAMARTINE, Alphonse de; **Osmanlı Tarihi: Cihan Hâkimiyeti**, C.II, Toker y., İstanbul-1991.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. M.Kıratlı, TTK y., 9.b., Ankara-2004.

MAHMUD RÂİF EFENDİ; **Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Nizâmların Cedveli**, yay.haz. Arslan Terzioğlu-Hüsrev Hatemi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul-1988.

MANTRAN, Robert; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. S. Tanilli, C.I, Adam y., 6.b., 2002.

MEHMED HALİFE, **Tarih-i Gılmanî**, haz. K. Su, Kültür ve Turizm Bak. y., 2.b., Ankara-1986.

MORDTMANN, J.H.; “Hüseyin Paşa-Küçük-” mad., **MEBİA**, C.V/1.

MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü’l-Vukûat**, C.III-IV, sad. Neşet Çağatay, TTK y., 3.b., Ankara-1992.

NAİMA, **Tarih-i Naima**, çev. Z. Danışman, C.II, Bahar y., İstanbul-1968.

NOYAN, Bahri S.; “III.Selim Devrinde Yenilik Hareketleri ve Türk Bahriyesi”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.16/5 (1980).

ORTAYLI, İlber; **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Ankara-1994.

ÖZ, Mehmet; “Gelenekçi Islahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti”, **Türk Yurdu**, Türk Düşünce Hayatı Özel Sayısı, 44 (Nisan-1991).

_____; **Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh y., 2.b., İstanbul-2005.

ÖZ, Tahsin; “Selim III, Mustafa IV ve Mahmud II Zamanlarına Ait Birkaç Vesika”, **TV**, 1/1’den *ayrı basım*.

_____; “Fransa Kralı Louis XVI’nın Selim III’e Nâmesi”, **TV** , 1/III (1941).

ÖZCAN Abdülkadir; “Humbaracı Ahmed Paşa” mad., **TDVİA**, C.XVIII, İstanbul-1998.

ÖZCAN, Besim; “Sultan III.Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd), **Türkler**, C.XII, YTY, Ankara-2002.

_____; “Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Lâyihası”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Prof. Dr. İbrahim Yarkın’a Armağan Sayısı, S.XXV/1 (Ankara-1987).

ÖZKAYA Yücel; “III.Selim’in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümâyûnları”, **X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)**, TTK y., Ankara-1993.

_____, “III.Selim’in İmparatorluk Hakkında Bazı Hatt-ı Hümâyûnları”, **OTAM**, S.1/1 (1990).

_____; “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”, **İÜEF Tarih Dergisi**, S.32 (1979).

_____; “Canikli Ali Paşa’nın Risalesi: Tedâbîrü’l-Gazavât”, **AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, VII / 12-13 (1973).

_____; “Canikli Ali Paşa”, **Belleten**, XXXVI / 144 (1972).

_____; “III.Selim Devrinde Nizâm-ı Cedîd’in Anadolu’da Karşılaştığı Zorluklar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1/1 (1963).

_____; “Merkezî Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, **Osmanlı**, YTY, Ankara-1999.

_____; “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, **Belleten**, XXXVIII / 151 (1974).

ÖZTUNA, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, C.VI, Ötüken y., İstanbul-1978.

_____; **Devletler ve Hanedanlar:Türkiye (1074-1990)**, C.II, Ankara-1989.

ÖZÜTOPÇU, M. Ali; “Nizâm-ı Cedit (1793) ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler”, **Askerî Tarih Bülteni**, S.12/22 (1987).

PALMER, Alan; **Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl**, çev. B. Çorakçı Dişbudak, Sabah y., 2.b., İstanbul-1993.

PAMUK, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt y., İstanbul-1999.

SAKAOĞLU, Necdet; **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak y., 3.b., 2000.

SARICAOĞLU, Fikret; **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı y., İstanbul-2001.

SAVAŞ, Ali İbrahim; “Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Islahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9 (1999).

SAYDAM, Abdullah; “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu”, **Türkler**, C.XII, YTY, Ankara-2002.

SELÂNÎKİ MUSTAFA EFENDİ, **Tarih-i Selânîki**, C.I, haz. Mehmet İpşirli, TTK y., 2.b., Ankara-1999.

SERTOĞLU, Mithat; “Tuği Tarihi-İbretnüma-”, **Belleten**, 43/XI (1947).

_____; **Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.V, Güven y.,İstanbul-1998.

_____; **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul-1973.

SHAW, Stanford J.; "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III.Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", çev. Faruk Çakır, **Türkler**, C.XII, Ankara-2002.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. M. Harmancı, C.I, E y., 2.b., 2004.

SOLAK HÜSEYİN TUĞİ, "Genç Osman Faciası", yay. Mithat Sertoğlu, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.3-4-5 (1973).

SOYSAL, Faysal; "Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzûmeleri", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van-2006.

ŞİRİN, İbrahim; **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Lotus y., Ankara-2006.

TEKELİ İ.-İLKİN, S.; **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK y., Ankara-1993.

TOTT, Baron F. de; **XVIII. Yüzyılda Türkler: Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, Tercüman 1001Temel Eser, *(Tarihsiz)*.

TURAN, Osman; **Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi (Sultan Selim'in Mefkûreciliği ve İnkılapçılığı)**, C.I, Nakışlar y., İstanbul-1978.

TURHAN, Mümtaz; **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca y., 4.b., İstanbul-2002.

ULUÇAY, M. Çağatay; **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK y., Ankara-1980.

UNAT, F. Reşit; " Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", **TV**, I/6 (1941-1942).

_____; **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, TTK y., 2.b., Ankara-1987.

UZUNÇARŞILI İ. Hakkı; “Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya Dair”, **İÜEF Türkiyat Mecmuası**, S.VII –VIII /1 (1942).

_____; “Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi” mad., **MEBİA**, C.V/1.

_____; “Nizâm-ı Cedîd Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”, **Belleten**, XXXV/138 (1971).

_____; “Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz’in Birleştirilmesi Hakkında”, **Belleten**, IV/14-15 (Nisan-Temmuz 1940).

_____; “Selim III’ün Veliaht İken Fransa Kralı Lüi XVI İle Muhabereleri”, **Belleten**, S.5-6 (1938).

_____; “Sultan III.Selim ve Koca Yusuf Paşa”, **Belleten**, XXXIV/154 (1975).

_____; “Tosyalı Ebûbekir Râtıb Efendi”, **Belleten**, XXXIX/153(1975).

_____; **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, C.II, Ankara-1944.

_____; **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK y., Ankara-1988.

_____; **Osmanlı Tarihi**, C. III/1-IV, TTK y., Ankara-1995.

_____; **Sadrazam Halil Hamid Paşa**, *Türkiyat Mecmuası*, C.V *(ayrı basım),* İstanbul Devlet Basımevi, 1936.

_____; “Bonapart’ın Cezzar Ahmed Paşa’ya Mektubu ve Akkâ Muhasarasına Dair Bir Deyiş”, **Belleten**, XXVIII/111 (1964).

ÜNAL, Uğur; “III.Selim Devrinde Kapıkulu Ocaklarının Islahı Çalışmaları”, **Askerî Tarih Bülteni**, S.52 (2002).

_____; “III.Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.1 (2003).

_____; “III.Selim’in Askerî Alanda Yaptığı Yenilikler”, **Jandarma Eğitim Dergisi,** S.19 (2001).

YALÇINKAYA, M. Alaaddin; “Nizâm-ı Cedîd Döneminde Osmanlı Devleti’nin Modernleşmesinde İngilizlerin Rolü”, **Osmanlı**, C.VI, YTY, Ankara-1999.

_____; “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Genel Türk Tarihi**, C.VII, YTY, Ankara-2002.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Batılılaşmanın Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **I. Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul 6-9 Şubat 1978)**, Kervan y., İstanbul-1980.

YÜCEL, Yaşar – SEVİM, Ali; **Türkiye Tarihi**, C.III-IV, TTK y. (Sabah Basım), Ankara-1991.

EKLER

EK 1- H.H. 309

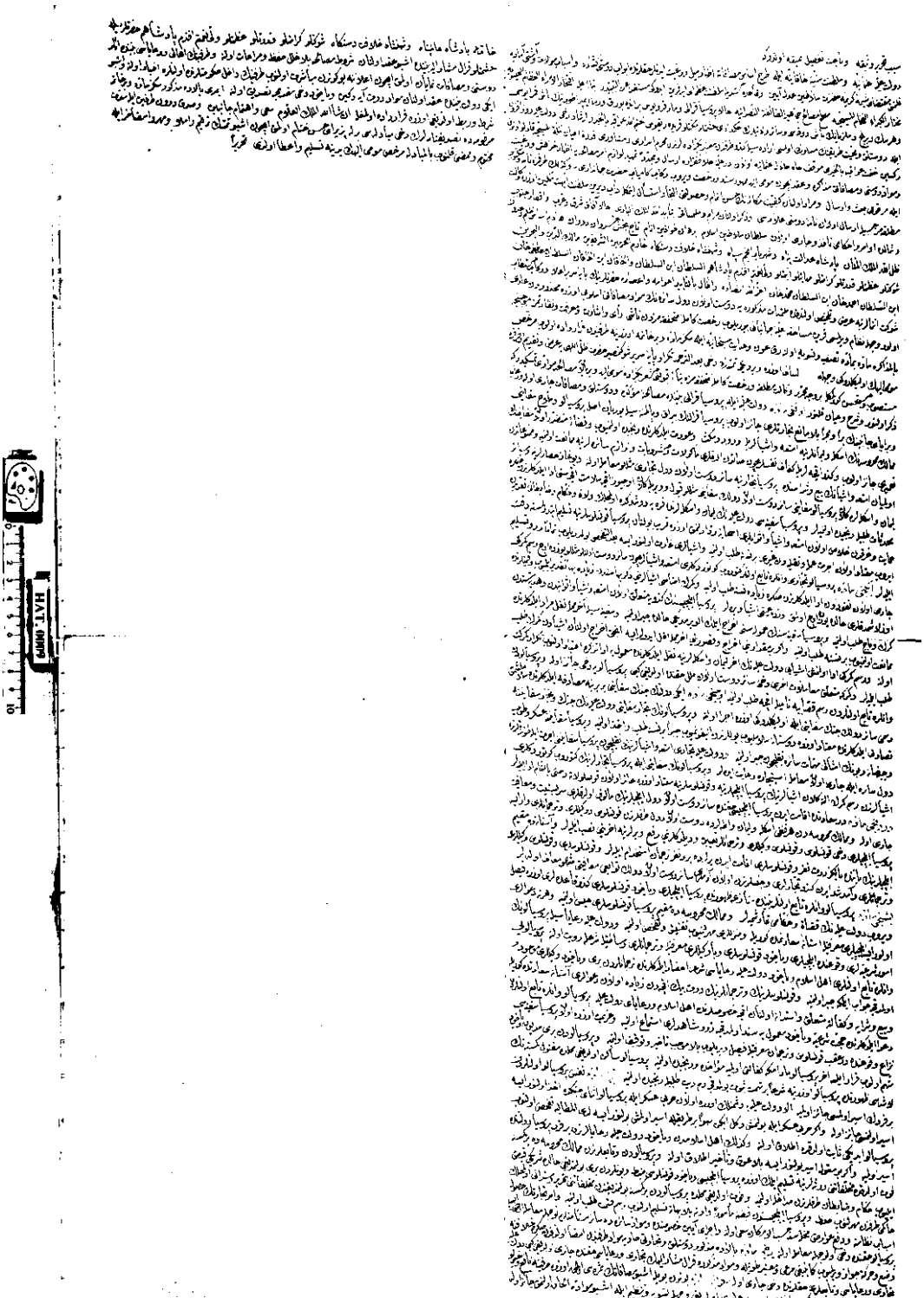

H.H. 309

Sebeb-i tahrîr-i vesika ve bâis-i tafsîl-i nemîka oldur ki

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve saltanat-ı seniyye-i hakâniye ile tarh esas müsâfâta izhâr-ı meyl ve rağbet edenler hakkında ebvâb-ı dostîküşada ve esbâb-ı mevâlât ve aştiâmâde kılınmak muktezâ-yı şeyyime-i kerîme-i hazerât-ı selâtîn-i adl-i âyîn ve kaide-i müstedime-i saltanat uzmâ-i ebed karînidüği müstegan-ı anü't-tebeyyündür binâenaleyh iftihârü'l-ümerâü'l-âzâmü'l-i seviye muhtârü'l-küberâi'l-fihâmü'l-mesîhiyye muslih-i mesâlih-i cemâhirü't-tâifetü'n-nasrâniyyehâlâ Prusya kralı ve Madkoropus Brandeburg ve Roma imparatorunun baş kamrayosu ve Hersek ve Berencve Salezya'nın baş dükası ve sâir vilâyetlerin hükümdarı haşmetlü miknetlü Frederikos hatemallâhü avâkıbıhîybi'l-hayr ve'r-reşâd dahi devlet-i aliyyerûz-ı efsun ile dostluk ve muhabbet tarîkinin meslûk olması iradesiyle kendi tarafından muteber beyzâdelerinden muharrem-i esrarı ve müşâviri kıdvetün âyâni'l-milleti'l-mesîhiyye Karlo Avlok Reksin hutimetavâkıbuhûbi'l-hayri muvakkafcâh-ı celâl-i Osmâniyye olan olan deraliyye-i hilâfet karara irsâl ve müceddiden temhîd-i levâzım-i emr-i mesâlihiyyeye izhâr-ı havâhiş ve rağbet ve mevâd-ı dostîve musâfâtı müzâkere ve akdiçün mumaileyhe memhûr ve ruhsat verip verip rikâb-ı kâmiyâb-ı hazret-i cihandârîye ve kezâlik tarafımıza nâme ve mektup ile merkûmu ba'is ve irsâl ve murâd olunan keyfiyet-i mükâlemenin hüsn-i itmâm ve husûlünü ilticâ ve istis'âl etmekle de'b-i derîn-i saltanat übbühet-mekîn üzere vekâlet-i mutlakamız hasebiyle irsâl olunan name-i dostî allâmesi ve zikrolunan meram ve mültesimâtıte'yî dullâhi'l-melikü'l-bârîhâlâ âfâk-ı şark ve garb ve iktâr-ı cenûb ve şimâlde evâmir ü ahkâmı nâfiz ve cârî olan sultân-ı selâtîn-i İslâm bürhan-ı havâkîn-i en'âmtâc-ı bahş-ı hüsrevân-ı deverân hâdim-iesas-ı zulm ve edvânzillullâhü'l-melikü'l-menân padişah-ı adalet penah ve şehriyâr-ı encam-sipah ve şehinşâh-ı hilâfet-i dostgâh-ıhâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn mâlikü'l-berreynve'l Bahreyn şevketlü azametlü kudretlü kerâmetlü mehabbetlü übbühetlü velinimetim efendim padişahım e's-sultan ibnü's-sultan ve'l-hakan ibnü'l-hakan Es-sultan Mustafa Han ibnü's-sultan Ahmed Han ibnü's-sultan Mehmed Han

e’azzallâhü ensârahû ve etaalbi’t-te’yida’vâmehu ve a’sârehû hazretlerinin pâye-i serîr-i a’lâ ve rikâb-ı mustetâb-ı şevket intimâlarına arz ve telhîz olundukta milletân-ı mezkûreye dost olan düvel-i sâirenin mevâd-ı musâfatı üslûbu üzere mahzurdan ârî olur veçhile nizam verilmesi karîn-i musâ’aka-i aliyye-i cihanbânî buyurulup ruhsat-ı kâmile-i mütehakkikamızdan nâşî rey ve işaret ve ma’rifet ve nezâretimiz mucibince bi’l-müzâkere madde be-madde tasfiye ve tesviye olunarak avn ve inâyet-i sübhâniye ile sekiz madde ve bir hâtime üzerine tarafeynden karardâde olup murahhas mumâileyhin olageldiği veçhile lisanı üzere ve bir verdiği temessük dahiba’de’t-tercüme tekrar pâye-i serîr-i şevket mesîr-i hazret-i zillulâhîye arz ve takdim olundukta mustasvib ve mustahsin görülmekle bervech-i muharrer vekâlet-i mutlaka ve ruhsat-ı kâmile-i muhakkakamıza binâen kabulünü müş’ir beyzâde-i mumâileyh verilen müsâlâha mevâd-ı temessüküdür ki zikrolunur ve şerh ve ‘âyân kılınır evvelki Devlet-i Aliyye ile Prusya kralı beyninde müsâlâha-i müekkide ve dostluk ve müsâfât cârî ola ve rerâyâ ve berâyâ canibinin berren ve bahren bilâmâni’ ticaretleri câiz olup Prusya kralının bayrak ve patentesiyle yürüyen asıl Prusyalı ve mellah sefâyini memalik-i mahrûsanın iskele ve limanlarına emtia ve eşyalarıyla vürûd ve meks ve avdet eylediklerinde rencide olunmayıp ve kazâen mutazarrır olan sefâyininin tamiri câiz olup ve kendi akçeleriyle kifâf-ı nefisleri için satın aldıkları me’kûlât ve meşrûbât ve levâzım-ı sâirelerine mümâne’at olunmaya ve memnû’âttan olmayan emtia ve eşyanın bey’ ve şirâsında Prusya tüccarına sâir dost olan düvel-i ticârî misillû muâmele oluna ve Boğaz hisarlarına ve sâir liman ve iskelelere gelen Prusyalı sefâyini sâir dost olan düvelin sefâyini misillû kabul ve verilegelen üç yüz akçe selâmet akçesini edâ eylediklerinden sonra mühendisân talebiyle rencide olunmayalar ve Prusya sefinesi Devlet-i Aliyyenin liman ve iskelelerinde karaya düştükte ol mahâllin vülât ve hükkâm ve zâbitânı takrirde himâyet ve gâretten halâs olan emtia ve eşya ve esvapları ashabına redd olunmak üzere karib bulunan Prusya konsoloslarına teslim ettirilmesine dikkat edip mu’tâd olan ücret-i amele ve nakliyeden gayrı bir nesne talep olunmaya ve eşyaları gâret olunur ise ba’de’t-tefahhus bulundurulup tamamen red ve teslim eyleyeler. İkinci madde Prusyalı tüccarı ve onlara tâbi’

olanlar getirip götürdükleri emtia ve eşyalar için sâir dost olanlar misillû yüzde üç resm-i gümrük câriî olan nukûddanedâ eylediklerinden sonra ziyâde nesne talep olunmaya ve gümrük ümenâsı eşyalarını değer bahasından ziyade baha takdir eylemeyip ve kıymetlerinde uzlaşmadıkları hâlde yüzde üç olmak üzere aynî eşya vereler Prusya elçisinin kendüye müte'allik olan emtia ve eşya ve esvabından ve hediyesinden gümrük ve bac talep olunmaya ve Prusya sefinesinin hamulesini ihraç eylemek elvermediği hâlde cebir olunmaya ve sefinesiyle âharmahâlle nakil ve murad eylediklerinde mümâne'at olunmayıp bir nesne talep olunmaya ve eğer bir miktarını ihraç ve küsurunu âhar mahâlle naklederler ise ancak ihraç olunan eşyadan gümrük talep oluna ve resm-i gümrüğü edâ olunmuş eşyayı Devlet-i Aliyyenin âhar liman ve iskelelerine nakl eylediklerinde ma'mülün-bihedâ-i tezkere itibar olunup tekrar gümrük talep eylemeyeler ve gümrüğe müte'allik muâmelâtâharı dahi sâir dost olan milel hakkında olduğu gibi Prusyalı'ya dahi câiz ola ve Prusyalıdan ve onlara tâbi' olanlardan resm-i kassâbiye namıyla akçe talep olunmaya üçüncü madde iki devletin cenk sefâyini birbirine müsâdefe eylediklerinde selamlaşmak resmi sâir düvelin cenk sefâyini ile olageldiği üzere icrâ oluna ve Prusyalının tüccar sefâyini Devlet-i Aliyyenin cenk ve tüccar sefâyinine tesadüf eylediklerinde mu'tâd üzere dostâne selamlayıp yollarından alıkonmayıp cebren bir nesne talep ve ahz olunmaya ve Prusya sefâyinine asker ve top ve cephane ve bunun emsâli mühimmât-ı sâire nakli için cebr olunmaya ve Devlet-i Aliyye tüccarı emtia ve eşyalarının nakli için Prusya sefâyinini ücret ile tuttuklarında düvel-i sâire ile câriî olan muâmele-i isticâre riâyet edeler ve Prusyalının sefâyini ile Prusya tüccarlarının getirip götürdükleri eşyalarından resm-i gümrük alınagelen eşyalarının Prusya elçilerine ve konsoloslarına mu'tâd üzere âit olan konsolulâte resmini bi't-tamam edâ eyleyeler dördüncü madde Dersaadet'te ikâmet eden Prusya elçisi hakkında sâir dost olan düvel elçilerinin me'lûf oldukları serbestiyet ve muafiyet câriî ola ve memâlik-i mahrûsadan her kangı iskele ve liman ve adalarda dost olan düvel tarafından konsolos ve vekilleri ve tercümanları var ise Prusya elçileri dahi konsolos ve konsolos vekilleri ve tercümanlar ta'yin ve dilediklerini ref' ve yerlerine âharını nasbeyleyeler ve

Âsitâne'de mukîm elçilerinin yanında yalnız dört nefer ve konsolosları ikâmet eden yerlerde birer nefer-i tercüman istihdam eyleyeler ve konsolosları ve konsolos vekilleri ve tercümanları âmid-i şedâyidden kendi tüccarları ve cinslerinden olan adamları sâir dost olan düvelin tevâbi'i muafiyeti misillû muaf olalar beşinci madde Prusyalı ve onlara tâbi' olanlar beyninde münâzaa zuhurunda Prusya elçileri veyahut konsolosları kendi kaideleri üzere feysâl verip Devlet-i Aliyyenin kudât ve hükkâmı karışmayalar ve memalik-i mahrûsada mukim Prusya konsolosları hapsolunmaya ve her ne davaları olur ise elçileri ma'rifetiyle Âsitâne-i saadetimde görüle ve menzilleri mühürlenmeyip tağşiş ve tehaffus olunmaya ve Devlet-i Aliyye reâyâsıyla Prusyalının umûr-ı şer'iyeleri vukûunda elçileri veyahut konsolosları veya vekilleri ma'rifetiyle ve tercümanları vesâtiyetle şer'leru'yet oluna Prusyalıyı ve onlara tâbi' olanları ehl-i İslâm veyahut Devlet-i Aliyye reâyâsı şer'e ihzâr eylediklerinde tercümanlardan biri veyahut vekilleri mevcut olmadıkça cevap eylemeye cebrolunmaya ve konsoloslarının ve tercümanlarının dört bin akçeden ziyade olan davaları Âsitâne-i saadette görüle ve bey' ve şirâya ve kefâlete müteallik ve istidâne olunan akçe hususlarında ehl-i İslâm ve reâyâ-yı Devlet-i Aliyye Prusyalı ve onlara tâbi' olanlardan dava eylediklerinde hüccet-i şer'iye veyahut ma'mûlün-bihsenet olmadıkça zor şâhitleri istimâ' olunmaya ve azîmet üzere olan Prusya sefinesi niza vukûunda derâkab konsolos ve tercüman ma'rifetiyle feysâl verilip bilâmûcib tehir ve tevkif olunmaya ve Prusyalıdan biri medyûn veyahut müttehim olup firar eylese âhar Prusyalı madem kikefâleti olmaya muvâhede ve rencide olunmaya Prusyalı sâkin olduğu mahâlde maktûl kimesnenin lâşesi zuhurunda Prusyalı üzerine şer'an bir töhmet sübut bulmadıkça dem-i diyet talebiyle rencide olunmaya altıncı madde nefsi Prusyalı olanlardan bir ferdin esir olması câiz olmaya illâ devlet-i aliyyeye düşmanlık üzere olan harbî asker ile Prusyalı esna-yı cenkte ahz olunur ise esir olunması câiz ola ve eğer harbî asker ile bulunmuş değil iken sehven bir tarikle esir olmuş bulunur ise lede'l-mütâlebetefehhus olunup Prusyalı idüği sâbit oldukta ıtlak oluna ve kezâlik ehl-i İslâm'dan veyahut Devlet-i Aliyye reâyâlarından bir fert Prusya devletinde esir olmaya ve eğer bu makûle esir bulunur ise bilâ afv ve tehir

ıtlak oluna ve Prusyalıdan ve tâbi'lerinden memalik-i mahrûsada bir kimesne fevt oldukta muhallefâtını vârislerine teslim eylemek üzere Prusya elçisi veyahut konsolosu zabt ve bunlardan biri bulunmadığı hâlde şeriki kabz eyleyip hükkâm ve zâbitân taraflarından müdahale olunmaya ve fevt olduğu mahâlde Prusyalıdan bir kimesne bulunmadığından muhallefâtını tahrir ve senedâtı ol mahâllin hâkimi tarafından mühürlenip hıfz ve Prusya elçisinden kabzına memuren vârise bilâ-bahane teslim olunup resm-i kısmet talep olunmaya bir emr-i ticaretin husûlü esbâb-ı nizamına ve def'-i avârız mahallesine hasbe'l-erkan sa'y oluna ve icrâ-yı âyin hususunda ve mevâd-ı sâirede sâir müteemminelere teveccühle muamele olunur ise Prusyalı hakkında dahi ol veçhile muamele oluna yedinci madde bâlâda mezkûr dostluk ve ticareti havî mevâd tarafından imza olunduktan sonra hilâfına vaz' ve harekete cevaz verilmeyip kemâyenbağîmer'î ve mu'teber tutula ve mevâd-ı mezkûre kral müşârünileyhin tüccarı ve reâyâsı hakkında cârî olduğu gibi Devlet-i Aliyye tüccarı ve reâyâsı ve tâbi'leri haklarında dahi cârî ola sekizinci madde bundan böyle işbu müsâfâtın semeresi olmak üzere sarfına nâfi' ve hayırlı bazı mevâdhîn-i iktizâda müzâkere ve tarafına mahzurdan ârî olduğu veçhile tesviye ve tanzim ile işbu mevâda ilhak olunmak câiz ola.

Hâtime padişah-ı âlempenah ve şehinşâh-ı hilâfet-i dostgâh şevketlü kerâmetlü kudretlü azametlü velinimetim efendim padişahım hazretleriyle haşmetli kral müşârünileyh beyninde işbu akd olunan şurût-ı müsâlâha bilâ-halel hıfz ve mürâ'at oluna ve tarafeynin ahali ve reâyâsı beyninde ikâme-i dostî ve müsâfâtnümâyân olmak için ilânına bu günden mübâşeret olunup tarafeynin dâhil-i hükümetlerinde olanlara ihbar oluna ve işbu iki devlet beyninde akdolunan mevâd dört aya değin veyahut dahi mukaddemce tasdik oluna imdi bâlâda mezkûr sekiz madde ve bir hâtime şart ve rabt olunduğu üzere karardîde olmakla inşaallahü'l-mülkü'l-allâmsa'y ve ihtimam cânibeyn ve sıdk-ı derûn-ı tarafeyn ile müddet-i merkûmede tasdiknamelerin sahi mübâdelesi pezîrâ-yı hüsn-i hitam olmak için işbu temessük terkim ve imlâ ve

mühür ve imzamız ile mahtûm ve mümezzî kılınıpbi'l-mübâdele murahhas mumâileyhin yedine teslim ve i'tâ olundu tahrîren.

EK 2- H.H. 54809

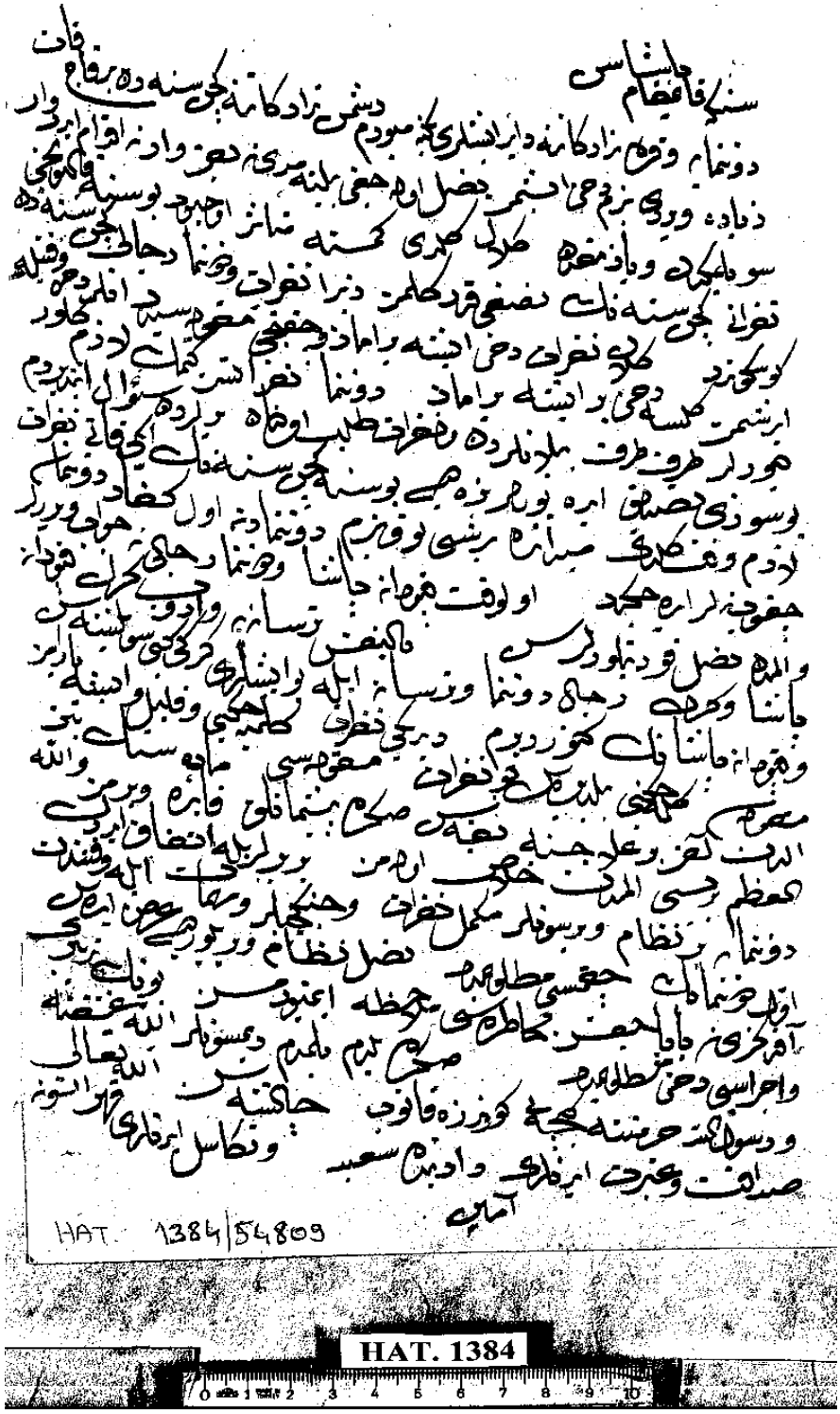

H.H. 54809

Senki Kaymakam Paşasın

Donanma ve kara tedârikatına dair işleri beğenmiyorum düşman geçen seneden birkaç kat ziyade verdi bizim dahî işimiz nasıl olacağı bilinemedi ne bakar var ne ikdâm eder var söylemekten ve yazmaktan kelâl geldi kimesne müteessir olmuyor bu sene kalyoncu neferatı geçen senenin nısfı kadar gelmez zira neferat ve donanma ricali geçen seneden küskündür gelen neferat dahi işe yaramaz çiftçi makûlesidir anlar dahi vaktiyle erişmez gelse dahi işe yaramaz donanma neferatsız gitmek lazım gelir diyorlar taraf taraf bilenlerden ve neferat taleb olunan yerlerden sual ettirdim bu sözü tasdik ediyorlar bize ise bu sene geçen senenin iki katı neferat lazım vakit geldi meydanda bir şey yok bizim donanmadan evvel küffar donanması çıkıp neler edecektir olvakit kapudan paşa ve donanma ricali ne cevap verirler ve elimden nasıl kurtulurlar sen bi'n-nefs tersaneye varıb gerek kapudan paşa ve gerek rical-i donanma ve tersane ile bu işleri gereği gibi söyleşesin ve kapudan paşanın getirtirim dediği neferat gelmeyeceği ve kalîl ve işe yaramaz makûlesi geleceğini bildiresiz bu neferat makûlesi maddesinin tez elden âhar bir ilâcına bakasız sonra pişmanlık faide vermez vallahü'l-azîm birisi elimden halas olmaz birbirleriyle ittifak ederek donanmaya bir nizam versünler mükemmel neferat ve cengciler ve mühimmat ile vaktinden evvel donanmanın çıkması matlubumdur nasıl nizam verilir ise arz edesin Akdenizi ne yapacaksız muhâtarasını mülahaza etmiyorsunuz bunun tedbiri ve icrası dahi matlûbumdur sonra bildim bilmedim demesinler Allah aşkına ve Resûlullah hürmetine geceyi gündüze katıb çalışasız Allahû te'âla sadakat ve gayret edenleri dareynde sâ'îd ve tekâsül edenleri kahr etsin Amin.

EK 3- H.H. 14440

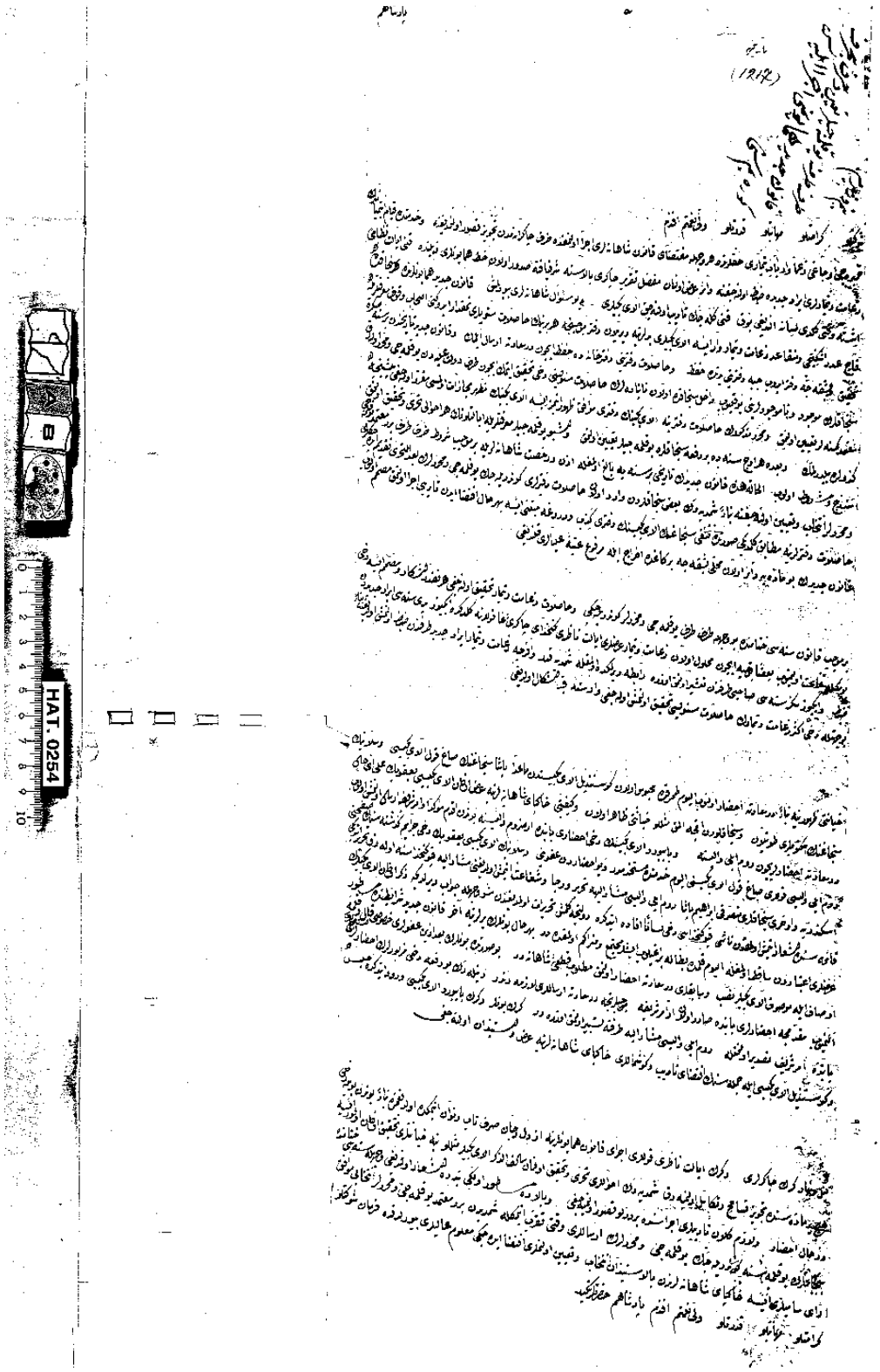

H.H. 14440

Benim vezirim taraf taraf yoklamacılar tayin ve harf beharf kanun-ı cedîd-i hümâyûnumu icrâ eyleyesin göreyim seni.

Padişahım
Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim

Humbaracı ocağı zu'amâ ve erbâb-ı tımarı haklarında her veçhile muktezâ-yı kanun-ı şahaneleri icra olunmakta taraf-ı çâkerânemden tecvîz-i kusur olunmadığına ve hidmette kıyam etmeyenlerin zeâmet ve tımarları irâd-ı cedide zabtolunacağına dair arz olunan mufassal takrir-i çâkerî bâlâsına şerefyâfihen sudur olan hatt-ı hümâyûnları zeylinde kanı eyalet nizâmı işte vakti geldi lisana alındığı yok kanı gelecek te'dib olunacak alay beyleri deyû suâli şahaneleri buyurulmuş kanun-ı cedîd-i hümâyûnları zeylinde her sancakta kaç adet eşkinci ve mütekâid zeâmet ve tımar var ise alay beyleri yedlerine verilen defter mucibince her birinin hâsılât-ı senevîleri ne kadar idüğünü ashâb-ı vukuf marifetleriyle tahkik ve başkaca defter idüb cebe defterini yedinde hıfz ve hâsılât defterini defterhanede hıfz içün Dersaadet'e irsâl eylemek ve kanun-ı cedid tarihinden bir sene sonra sancakların mevcut ve nâmevcutlarını yoklayıp dâhili sancakta olan nânpârelerinlerin hâsılât-ı senevîsini dahi tahkik etmek içün taraf-ı devlet-i aliyyeden yoklamacı ve muharrir olarak mutemed kimesneler tayin olunmak ve muharrir-i mezkûrun hâsılât defterine alay beyinin defteri muvâfık-ı zuhur etmez ise alay beyinin mazhar-ı mecâzât olması mukarrer olacağı peşince kendilere bildirilmek ve ba'de her üç senede bir defa sancaklara yoklamacılar tayin olunmak ve işbu yoklamacılar marifetleriyle eyaletlinin her ahvâli taharri ve tahkik olunmak münderiç ve meşrût olup elhâletehinde kanun-ı cedidin tarihi bir seneye bâliğ olmakla izin ve ruhsat-ı şahaneleriyle bermûcib-i şurût taraf taraf birer mûtemed yoklamacı ve muharirler intihâb ve tâyin olunacağına binâen şimdiye dek bazı sancaklardan vârid olan hâsılât defterleri gönderilecek yoklamacı ve muharrirlerin ba'de't-taharrî takdim

edecekleri hâsılât defterlerine mutâbık gelmediği surette kangı sancağın alay beyisinin defteri kezb ve doruğa mübtenî ise beher hâl iktizâ eden te'dibi icrâ olunmak musammim olup kanun-ı cedidin bu maddeye dair olan mahâlli başkaca bir kâğıda ihraç ile merfû'-ı atiyye-i aliyyâları kılındığı

Bermûceb kanun senesi hitâmında bu veçhile taraf taraf yoklamacı ve muharrirler gönderileceği ve hâsılât-ı zeâmet ve tımar tahkik olunacağı her ne kadar âşikâr ve musammimise dahi bununla kanaat olunmayıp bazen tevcih için mahlûl olan zeâmet ve tımar arzları eyalet nâzırı kethüdâ-yı çâkerî ağa kullarına geldikte iki yüz yedi senesi irâd-ı cedidden zabt ve iki yüz sekiz senesi sahibi tarafından ta'şîr olunmak üzere râbıta verilmekte olmakla şimdiye kadar vâfirce zeâmet ve tımar irâd-ı cedîd tarafından zabtolunmuş olduğuna binâen bu veçhile dahi ekser zeâmet ve tımarın hâsılât-ı senevîsi tahkik olunmuş olacağı vâreste-i kayd-ı eşkâl olduğu

Hıyaneti zuhuruna binâen Dersaadet'e ihzâr olunup elyevm tomrukta mahpus olan Köstendil alay beyinden maada Paşa sancağının sağ kol alay beyisi ve Selânik sancağının mektupları tutulan ve sancakludan akçe almak misillû hıyaneti zâhir olan ve keyfiyeti hâkipâ-yı şahanelerine arz olunan alay beyisi Yakub'un Ali eyhâli Dersaadet'e ihzarları içün Rumeli valisine ve Bayburt alay beyisinin dahi ihzârı bâbında Erzurum valisine bundan akdem muekkiden ve emr-i şerif irsâl olunmuş olup Rumeli valisi kulları sağ kol alay beyisi elyevm hidmette müstahdemdir deyû ihzardan affını ve Selânik alay beyisi Yakup Bey dahi cerâyim-i güzeştesinin safahatı İskenderiye ve Ohri sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa Rumeli valisi müşarünileyhe tahrir ve rica ve şefaat etmiş olduğunu müşârünileyh kapı kethüdasına olarak tahrir ettiği kâimesinde iş'âr etmiş olmaktan nâşî kapı kethüdası dahi lisânen ifade ettikte devletçe gelmiş tahrirat olmadığından şu veçhile cevap verildi ki zikrolunan alay beyilerin arzları itibardan sâkıt olmakla elyevm kalemde battala bırakılıp işler mücemmi' ve müterâkim olmaktadır. Beher hâl bunların yerlerine âhir kanun-ı cedîd şerâitinde mestûr evsâf ile mevsuf alay beyiler nasb ve sâbıkları Dersaadet'e ihzâr olunmak matlûb-u kat'i-i şahanedir. Bu surette

bunların ba’de izinafları hususu kalır ve kaleme alınmayıp mukaddimce ihzarları babında sâdır olan evâmir-i şerîfe mûciblerince Dersaadet’e irsâlleri lâzımedendi denilerek bu defa dahi mezburların ihzârları istid’âları bâbında emr-i şerîf takdîrolunmakla Rumeli valisi müşârünileyh tarafına tesyîd olunmak üzeredir. Gerek bunlar ve gerek Bayburt alay beyisi vürûd ettikte habs ve Köstendil alay beyisi ile cümlesinin iktizâ-yı te’dib ve kûşmâlleri hâkipâ-yı şahanelerine arz ve istîzân olunacağı

__ ve nihad gerek çâkerîleri ve gerek eyalet nâzırı kulları icrâ-yı kanun-ı hümâyûnlarına ez-dil ve can sarf-ı tab ve tevân etmekte olduğuma binâen bundan böyle dahi hiçbir maddesinde tecvîz-i tesâmuh ve tekâsül olunmayarak şimdiye dek ahvâlleri taharri ve tahkik olunan sâlifü’z-zikr alay beyiler misillû yine hıyanetleri tahkik olunan olur ise derhal ihzâr ve lâzım gelen te’dibleri icrâsında bir türlü kusur olunmayacağı ve bâlâda mestur evvelki bendde iş’âr olduğu veçhile senesi hitâmında sancakların yoklamasına gönderilecek yoklamacı ve muharrirlerin irsâlleri vakti takarrüb etmekle şimdiden birer mûtemed yoklamacı ve muharrirler intihâbı muvâfık-ı re’y-i sâmîleri ise hâkipâ-yı şahanelerinden bi’l-istîzân intihab ve tayin olunmaları iktizâ edeceği mâlûm-ı âlîleri buyuruldukta ferman şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir.

EK 4- H.H. 8171

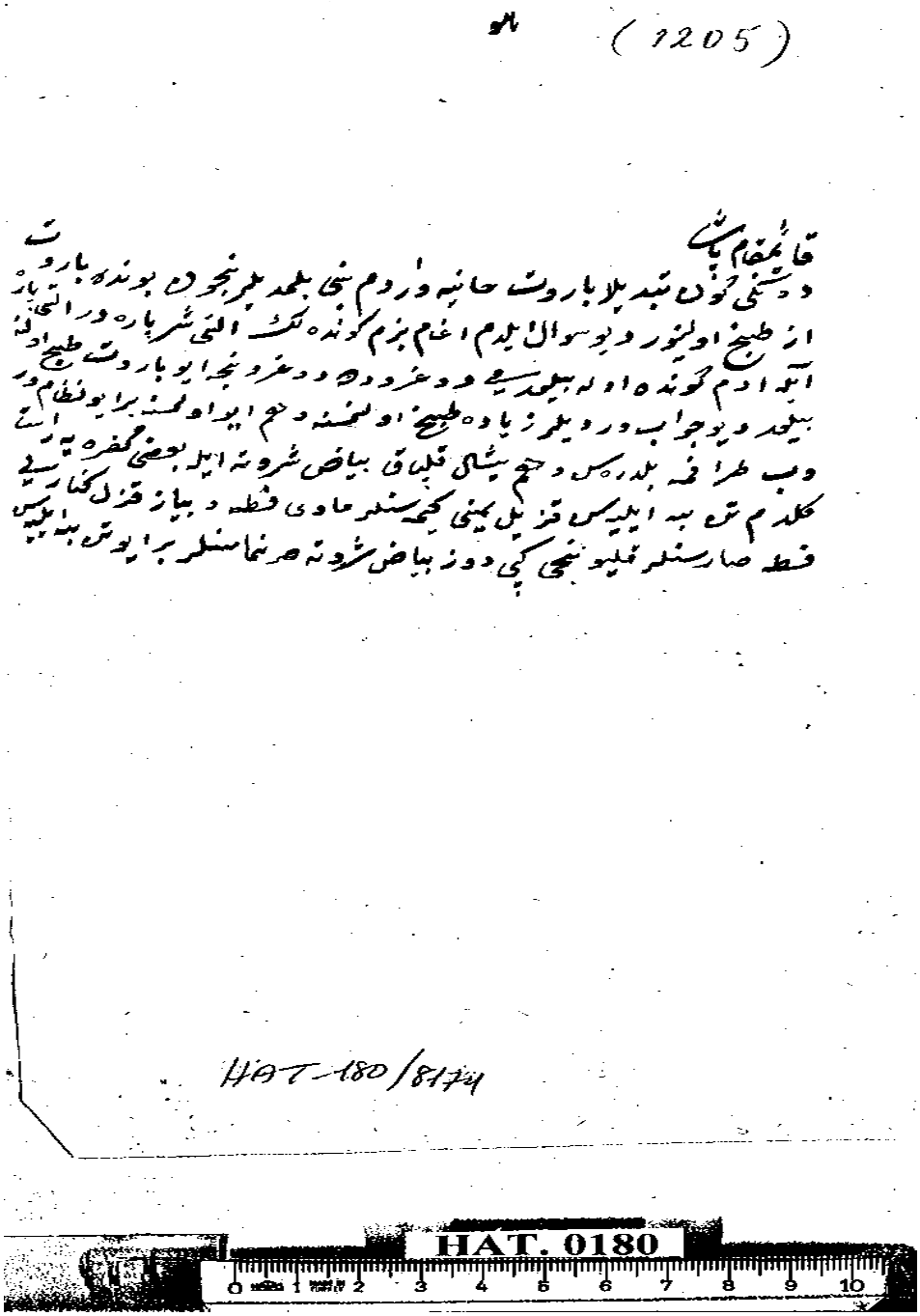

HAT-180/8171

HAT. 0180

H.H. 8171

Kaymakam Paşa, dünkü gün tebdilen Baruthaneye vardım, beni bilmediler. Niçin burada barut az tabh olunur diye sual eyledim. Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para adam günde olabilir mi, doğrudan doğruya nice eyü barut tabh olunabilir deyü cevap verdiler. Ziyade tabh olunmasına ve hem eyü olmasına biriyi nizam verüp tarafıma bildiresin. Ve hem yeşil kalpak beyaz şarona ile bazı kefereye rast geldim, tenbih eyleyesin kızıl yemeni giymesinler, mavi futa kızıl kenarlı futa sarsınlar, kalyoncu gibi düz beyaz şarona sarmasınlar, bir eyi tenbih eyleyesin.

EK 5- H.H. 6

İLK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

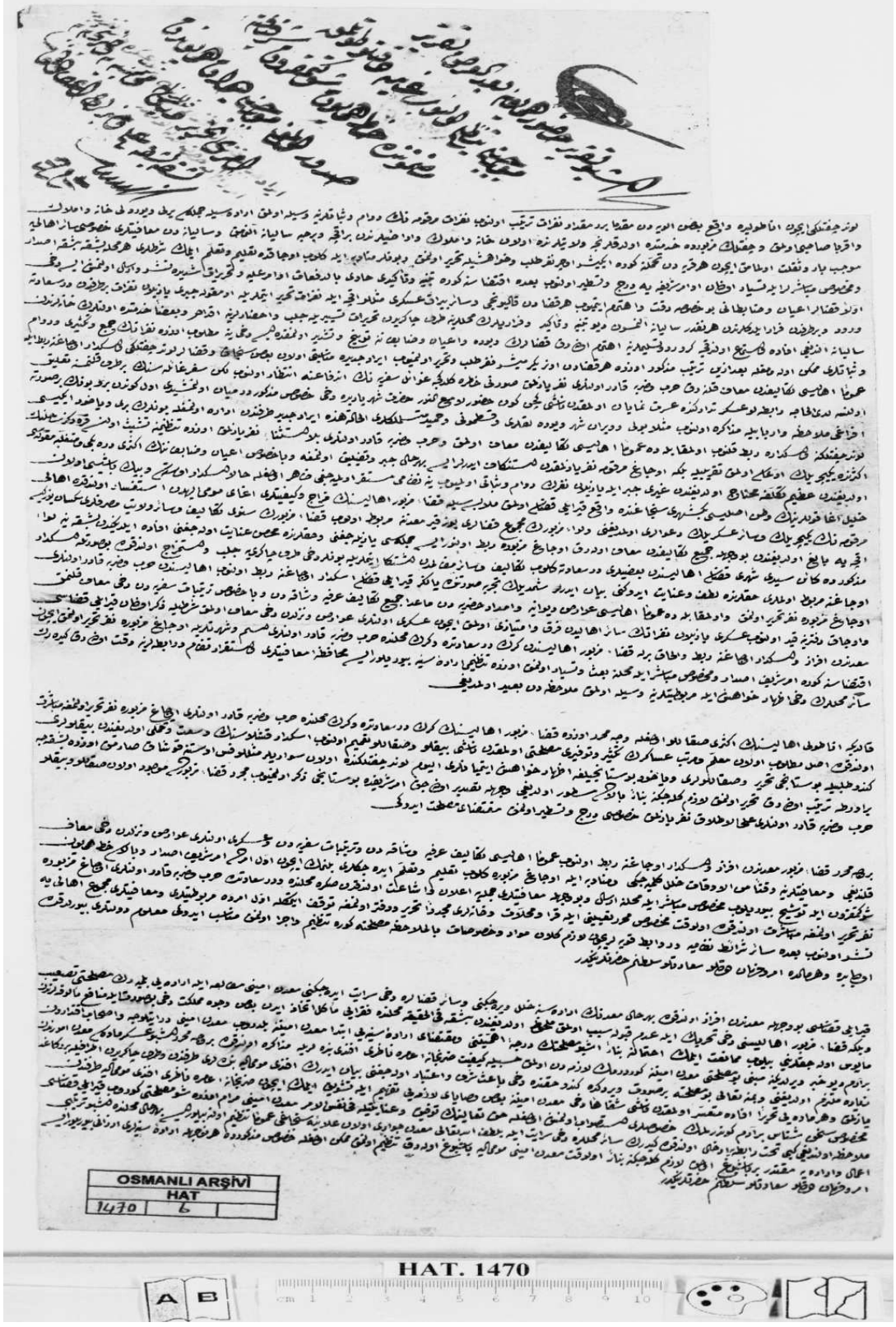

OSMANLI ARŞİVİ
HAT
1470 6

HAT. 1470

H.H. 6

Levend çiftliği için Anadolu'da vâki' bazı elviyeden mukaddimâ birer miktar neferât tertib olunup neferât-ı merkûmenin devam ve sebatlarına vesile olmak iradesiyle cümlesi yerli ve yurdlu hane ve emlâk ve akraba sahibi olmak ve çiftlik-i mezbûrda hidmette olduklarınca vilâyetlerinde olan hane ve emlâk ve arazilerinde bir akçe ve bir cebe salyâne alınmak ve salyâneden muafiyetleri hususu sâir ahaliye mûcib bâr ve sıklet olmamak için her karyeden tahammülüne göre ikişer üçer nefer talep ve hevâhişiyletahrir olunmak ve bunlar münâdiye ile gelüb ocakta ta'lim ve ta'allüm eylemek şartları her mahâlle başka başka ısdâr ve mahsus mübaşirleriyle tisyâd olunan evâmir-i şerîfeye derç ve tastîr olunup ba'de iktizâsına göre tenbih ve te'kidi havî bi'd-defeât evâmir-i aliyye ve tahrîrât-ı şedidenüşûd ve irsâl olunmuş ise dahi evvelen kazalar âyân ve zâbitânı bu hususa dikkat ve ihtimam etmeyüb her kazadan kalyoncu ve sâir bayrak askeri misillû akçe ile neferât tahrir etmeleriyle o makûle cebri yazılan neferât bir taraftan Dersaadet'e vürûd ve bir taraftan firar eylediklerinden her ne kadar salyâne alınmasın deyû tenbih ve te'kid ve firârîlerin mahâllerine taraf-ı çâkerîden tahrîrât tesyîdiyle celb ve ihzarlarına ikdam ve bazen hidmette olanların hanelerinden salyâne alındığı ifade ve istimâ' olundukça geri devir ve teslimlerine ihtimam olunarak kazaların voyvoda ve âyân ve zâbitânına tevbih ve teşdîd olunmakta ise dahi yine matlûb üzere neferâtın cem' ve teksiri ve devam ve sebatları mümkün olamamakla ba'de izin tertib-i mezkûr üzere her kazadan on yirmişer nefer talep ve tahrir olunup irâd-ı cedide münasebeti olan bazı sancak ve kazalar levend çiftliği Üsküdar ocağına râbıtayla umûmen ahalisi tekâliften muaf kılınarak harb ve darbe kâdir olanları nefer yazılmak sureti hatıra geldikçe gavâil-i seferiyyenin itdifâ'ına intizâr olunup lâkin sefer gailesinin bertaraf kılınmasına ta'lîk olunsa lede'l-hâce râbıtalı asker tedârikinde ısret nümâyân olmaktan nâşî geçen gün huzûrü'l-me'a'z-zikr hazret-i şehriyârîde dahi husus-ı mezkûr dermeyân olunmuş idi. Ol günden beri bunun bir surete ifrâğımülâhaza ve erbabıyla müzâkere olunup meselâ Bolu ve Viranşehir voyvodalıkları ve Kastamonu ve Hamid

mütesellimlikleri el-hâletü hâzâ irâd-ı cedîd tarafından idare olunmakla bunların biri veyahut ikisi levend çiftliğine Üsküdar'a rabt kılınıp ol mukabelede umûmen ahalisi tekâliften muaf olmak ve harb ve darbe kâdir olanları bilâ-istisnâ nefer yazılmak üzere tanzimine teşebbüs olunsa Karadeniz sahilinin ekserinde yeniçerilik iddiası olmak takrîbiyle belki ocağ-ı merkuma nefer yazılmaktan istinkâf ederler ise beher hâl cebr ve tefyîk olunmaya ve bâhusus âyân ve zâbitânın ekseri derebeyi ve mütegallibe makûlesi olduğundan azim tekellüfe muhtaç olduğundan gayrı cebr ile yazılan neferin devam ve sebatı olmayıp yine nizâmı müstekarr olmayacağı zâhir olmakla hâlâ Üsküdar ustası ve bin başısı olan Halil Ağa kullarının vatan-ı aslîsi Beyşehri sancağında vâki' Kıreli kazası olmak mülâbesesiyle kaza-i mezbûr ahalisinin mizaç ve keyfiyetleri ağa-yı mumaileyhten istifsâd olundukta ahali-i merkûmenin yeniçerilik ve sâir askerîlik davaları olmadığını ve liva-i mezbûrun mecmû' kazaları Bozkırmadeni'ne merbut olup kaza-i mezbûrun senevî tekâlif ve sâir vilâyet masrafları seksen yüz kese akçeye bâliğ olduğundan bu veçhile cemi' tekâliften muaf olarak ocağ-ı mezbûra rabt olunur ise cümlesi yazılacağını ve haklarında mahs-ı inâyet olacağını ifade eylediğinden başka yine liva-i mezkûrda kâin Seydişehri kazası ahalisinden bazıları Dersaadet'e gelip tekâlif ve sâir mükâlemeden iştikâr etmeleriyle bunlar dahi taraf-ı çâkerîye celb ve istimzâc olundukta bu suretle Üsküdar ocağına merbut olmaları haklarında lütuf ve inâyet idüğini beyan ederler şimdilik tecrübe suretinde yalnız Kıreli kazası Üsküdar olacağını rabtolunup ahalisinden harb ve darba kâdir olanları ocağ-ı mezbûra nefer tahrir olunmak ve ol mikâbla da umûmen ahalisi avârız-ı divaniyye imdâd-ı hazariyyeden maada cemi' tekâlif-i örfiyye ve şâkeden ve bâhusus tertibat-ı seferiyyeden dahi muaf kılınmak ve ocak defterine kaydolunup askerî yazılan neferâtın sâir ahaliden fark ve imtiyazı olmak için askerî olanları avârız ve terkten dahi muaf olmak şartıyla zikroluna Kıreli kazası ma'denden ifrâz ve Üsküdar ocağına rabt ve ilhâk birle kaza-i mezbûr ahalisinden gerek Dersaadet'te ve gerek mahâllinde harb ve darbe kâdir olanları isim ve şöhretleriyle ocağ-ı mezbûra nefer-i tahrîr olunmak için iktizâsına göre emr-i şerîf ısdâr ve mahsus mübâşir ile mahâlline ba's ve tisyâd olunmak üzere tanzimi irade-i

seniyye buyurulur ise muhafaza-i muafiyetleri istikrâr-ı nizam ve râbıtalarına dikkat olunarak giderek sâir mahâllerin dahi izhâr-ı hevâhiş ile merbûtiyetlerine vesile olmak mülâhazadan ba'îd olmadığı

Kaldı ki Anadolu ahalisinin ekseri sakallı olmakla vech-i muharrer olmakla kaza-i mezbûr ahalisinin gerek Dersaadet'te ve gerek mahâllinde harb ve darbe kâdir olanları ocağ-ı mezbûre nefer tahrir olunmaya mübâşeret olundukta asıl matlûb olan muallim ve mürettib-i asâkirin teksir ve tevfîri maslahatı olmaktan nâşî bıyıklı ve sakallı ta'mim olunup Üsküdar kışlasının vüs'at ve tahammülü olduğundan bıyıklıları kendi talebiyle bostancı tahrir ve sakallıları veyahut bostancılara izhar-ı hevâhiş etmeyenleri elyevm levent çiftliğinde olan süvariler misillû fes üstüne kuşak sarmak üzere başkaca bir orta tertib olunarak tahrir olunmak lâzım geleceğine binâen bâlâda mestûr olduğu veçhile tastîr olunacak emr-i şerifte bostancı zikrolunmayıp mücerred kaza-i mezbûrda mevcut olan sakallı ve bıyıklı harb ve darbe kâdir olanları ale'l-ıtlak nefer yazılmak hususu derc ve tastîr olunmak muktezâ-yı maslahat idüği

Bervech-i muharrer mezbûr ma'denden ifrâz ve Üsküdar ocağına rabtolunup umûmen ahâlisi tekâlif-i örfiyye ve şâkeden ve tertibât-ı seferiyeden ve askerî olanları avârız ve terkten dahi muaf kılındığı ve muafiyetlerine vakten mine'l-vekat halel gelmeyeceği ve münadiye ile ocağ-ı mezbûre gelip ta'alim ve ta'allüm edecekleri bilinmek için evvel emirde emr-i şerif ısdâr ve bâlâda hatt-ı hümâyûn-ı şevketmetrûn ile tevsî' buyurulup mahsus mübâşir ile mahâlline irsâl ve bu veçhile muafiyetleri cümleye ilân ve işâ'at olunduktan sonra mahâllinde ve Dersaadet'te harb ve darbe kâdir olanları ocağ-ı mezbûra nefer tahrir olunmaya mübâşeret olundukta ol vakit mahsus muharrir ta'yini ile kara ve mahâllât ve haneleri müceddiden tahrir ve defter olunmaya tevakkuf etmekle evvel emirde merbûtiyetleri ve muafiyetleri mecmû' ahaliye neşrolunup ba'de sâir şerâit-i nizâmiye ve revâbıt-ı kaviyyeleri için lâzım gelen mevâd ve husûsât bi'l-mülâhaza maslahata göre

tanzim ve icrâ olunmak münasip idüği ma'lûm-ı devletleri buyuruldukta ol bâbda ve her hâlde emr ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerinindir.

Kıreli kazası bu veçhile madenden ifrâz olundukta beher hâl madenin idaresine halel vereceğini ve sâir kazalara dahi sirâyet edeceğini maden emini mütâlâa ile idareyi bilmeyerek maslahatı tas'îb ve belki kaza-i mezbûr ahalisini dahi tahrik ile adem-i kabule sebep olmak melhûz olduğundan başka fi'l-hakika mahâllinde fukarâyı müekkel ittihâz eden bazı vech-i memleket dahi bu suret ile menâfi'-i me'lûkalarından me'yûs olacaklarını bilip mümâneat eylemek ihtimâline binâen işbu maslahatın derece-i ehemmiyetini ve muktezâ-yı irade-i seniyyeyi ibtidâ maden eminine bildirip maden emini dirayetlice ve ashâb-ı iktidardan bir adam deyû haber verildiğine mebnî bu maslahatı maden eminine gördürmek lâzımadan olmak hasebiyle darphane-i âmire nâzırı efendi bendeleriyle mezkûre olunduktan sonra bervech-i muharrer işbu asker maddesi maden umurundan ziyade mültezim olduğunu ve yümn-i teâlâ bu maslahata bir suret verdikte kendi hakkında dahi bâ'is-i şeref ve itibar olacağını beyan ederek efendi mumâileyh bendeleri tarafından ve taht-ı çâkerîden etrafıyla birer kâğıt yazılmak veher maddeyi tahriren ifade müteassir olmaktan nâşî şifahen dahi maden eminine bazı vesâyâ-yı lâzımeyi tefhîm ile teşvik eylemek için darphane-i âmire nâzırı efendi mumâileyh tarafından mahsussatmak şinâs bir adam gönderilmek hususları istisvâb olunmasını olmakla hak teâlânın tevfik ve inayetiyle fî nefsü'l-emr maden emini meram üzere şu maslahatı görüp Kıreli kazası mülâhaza olunduğu gibi taht-ı râbıtaya ithâl olundukta giderek sâir mahâllere dahi sirâyet ile bi-lûtf-i eser-i teâlâ maden civarı olan Alâiye sancağı umûmen tanzim olunabilir ise beher hâl mahâllinde işbu tertibi i'mâl ve idareye muktedir bir başbuğ-ı ocak lâzım geleceğine binâen ol vakit maden emini mumâileyh başbuğ olarak tanzim olunmak mümkün olmakla husus-ı mezkûrda her ne veçhile irâde-i seniyyeleri erzânı buyurulur ise emr ü ferman mehabbetlü saadetlü sultanım hazretlerinindir.

EK 6- H.H. 8394

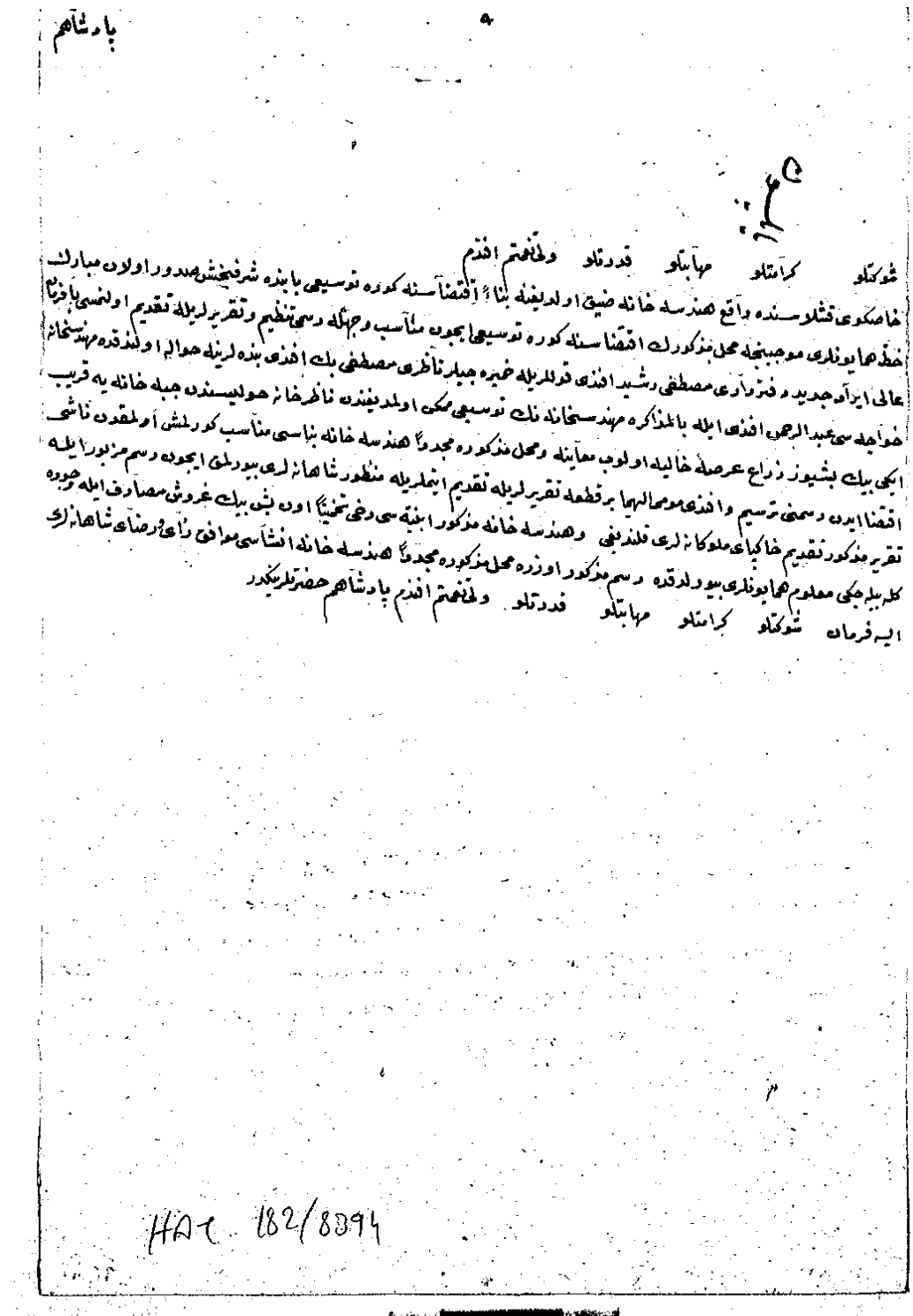

پادشاهم

شوکتلو کرامتلو مهابتلو فدرتلو ولینعمتم افندم

خاصکوی قشلاسنده واقع هندسه خانه ضیق اولدیغنه بناءً اقتضا سنه کوره توسیعی بابنده شرفبخش صدور اولان مبارک
خط همایونلری موجبنجه محل مذکورك اقتضا سنه کوره توسیعی بجوده مناسب وجهله رسمی تنظیم وتقریرلریله تقدیم اولنمسی بابنده
عالی ایرادجدیده فرمانلری مصطفی رشید افندی قولدریله خبیره جیلرناظری مصطفی بك افندی بنده لریله حواله اولندقده مهندسخانه
خواجه سی عبدالرحمن افندی ایله بالمذاکره مهندسخانه نك توسیعی ممکن اولمدیغندن ناظرخانه حویلیسنده جبه خانه یه قریب
ایکی بیك بشیوز ذراع عرصهٔ خالیه اولوب معاینه ومحل مذکوره مجدداً هندسه خانه بناسی مناسب کورلمش اولمقدن ناشی
اقتضا ایدن رسمی ترسیم وافندی مومی الیها برقطعه تقریرلریله تقدیم ایتمکریله منظور شاهانه لری بیورلمق ایجون رسم مزبور ایله
تقریر مذکور تقدیم خاکپای ملوکانه لری قلندقبی وهندسه خانه مذکورابنیه سی دخی تخمیناً اون بش بیك غروش مصارف ایله جوده
کلبیله جکی معلوم همایونلری بیورلدقده رسم مذکور اوزره محل مذکوره مجدداً هندسه خانه انشاسی موافق رای ورضای شاهانه لری
ایسه فرمان شوکتلو کرامتلو مهابتلو فدرتلو ولینعمتم افندم پادشاهم حضرتلریکدر

HAT 182/8394

HAT. 0182

H.H. 8394

Padişahım

Yapılsun

Şevketlü kerametlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim

Hasköy kışlasında vâki' Hendesehane zayyık olduğuna binâen iktizâsına göre tevsî'i babında şeref bahş sudur olan mübarek hatt-ı hümâyûnları mûcibince mahâll-i mezkûrun iktizâsına göre tevsî'i için münasip veçhile resmî tanzim ve takrirleriyle takdim olunması bâ-fermanı âlî irâd-ı cedid defterdarı Mustafa Reşit Efendi kullarıyla humbaracılar nâzırı Mustafa Beyefendi bendelerine havale olundukta mühendishane hocası Abdurrahman Efendi ile bi'l-müzâkere mühendishanenin tevsî'i mümkün olmadığından nâzırhane havalisinden cephaneye karîb iki bin beş yüz zirâ' arsa-i hâliye olup muayene ve mahâll-i mezkûre müceddiden hendesehane binası münasip görülmüş olmaktan nâşî iktizâ eden resmini tersîm ve efendi mumâileyhimâ bir kıt'a takrirleriyle takdim etmeleriyle manzûr-ı şahaneleri buyrulmak için resm-i mezbûr ile takrir-i mezkûr takdim-i hâkipâ-yı mülûkâneleri kılındığı ve hendesehane-i mezur ebniyesi dahi tahminen on beş bin kuruş mesârif ile vücuda gelebileceği ma'lûm-ı hümâyûnları buyruldukta resm-i mezkûr üzere mahâll-i mezkûre müceddeden hendesehane inşası muvâfık-ı re'y ve rızâ-yı şahaneleri ise ferman şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir.

EK 7- H.H. 16007

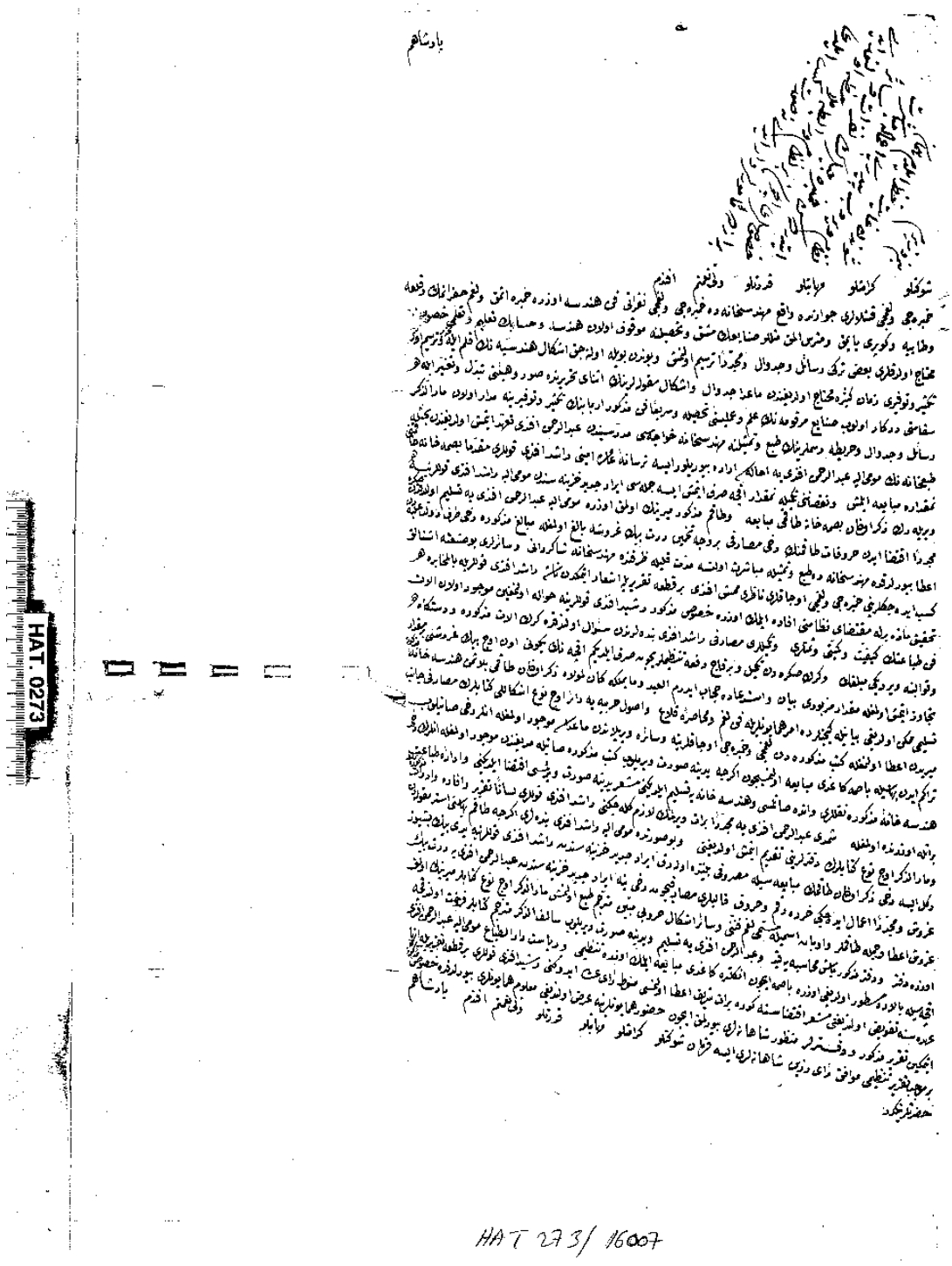

HAT 273/ 16007

H.H. 16007

Padişahım

Benim vezirim. Şundan gayet hazz eyledim hemen nizam verip peyderpey i'mâle mübâşeret ettiresin. Humbaracıların neferât ve sâir hususları için bir nizam ve râbıta mülâhaza olunur idiyse(?) biraz da memurlar idaresine suret-i kesb eyledim.

Şevketlükerâmetlümehâbetlükudretlü velinimetim efendim

Humbaracı ve lağımcı kışlaları civarında vâki mühendishanede humbaracı ve lağımcı neferatı fenn-i hendese üzere humbara atmak ve lağım hafr etmek ve kale ve tabya ve köprü yapmak ve metris almak misillû sanayiin meşk ve tahsiline muvâfık olan hendese ve hesabın ta'lim ve ta'allümü hususuna muhtaç oldukları bazı Türkî risâil ve cedvâl ve müceddiden tersîm olunmuş ve bundan böyle olunacak eşkâl-i hendesiyyenin aklem ile tersîm ve tahrir olması teksir ve tevfîri zaman-ı kesîre muhtaç olduğundan maada cedvâl ve eşkâl makûlelerinin esnâ-yı tahrîrin desûr ve heyeti tebeddül ve tagayyür ile her sekâmeti derkâr olup sanayi-i merkûmenin ilm ve amelîsini tahsil ve serî'an fenn-i mezkûr erbabının teksir ve tevfîrine medâr olan mârü'z-zikr risâil ve cedâvil ve harita resimlerinin tab' ve temsiline mühendishane hocası müderrisînden Abdurrahman Efendi taahhüt etmiş olduğundan bahisle tab'hanenin mumâileyh Abdurrahman Efendi'ye ihalesi irade buyurulur ise tersane-i âmire emini Râşid Efendi kulları mukaddimâ basmahane takımını ne kadara mübâyaa eylemiş ve noksanını tekmîle ne kadar akçe sarf etmiş ise cümle-i irâd-ı cedid hazinesinden mumâileyh Râşid Efendi kullarına verilerek zikrolunan basmahane takımı mübâye ve takım-ı mezkûr mîrînin olmak üzere mumaileyh Abdurrahman Efendi'ye teslim olunduktan sonra müceddiden iktizâ eden hurûfât takımının dahi mesârifi bervech-i tahmin dört bin kuruşa bâliğ olmakla mebâliğ-i mezkûre dahi taraf-ı devlet-i aliyyeden i'tâ buyuruldukta mühendishanede tab' ve temsile mübâşeret olunsa müddet-i

kalîle zarfında mühendishane şâkirdânı ve sâirleri bu san'ata âşinâlık kesb edeceklerini humbaracı ve lağımcı ocakları nâzırı Memiş Efendi bir kıt'a takririyle iş'âr etmekten nâşî Râşid Efendi kullarıyla bi'l-muhabere her tahkik-i madde birle muktezâ-yı nizamını ifade eylemek üzere husus-ı mezkûr Reşid Efendi kullarına havale olunmağın mevcut olan âlât fî tabâ'atin keyfiyet ve kemiyyeti ve semenleri ve tekmilleri müsâdifi Râşid Efendi bendelerinden suâl olundukta âlât-ı mezkûre ve rasatgâh her ve kavâlibine verdiği meblâğın ve gerek sonradan tekmil ve birkaç defa tanzimleri içün sarf eylediğim akçenin yekûnu on üç bin kuruşu bir miktar tecâvüz etmiş olmakla miktar-ı mezbûru beyan ve istid'âda hicâb ederim ve el'abd ve mâyemlüke kânü'l-mevlâh zikrolunan takımı bilâ-semk hendesehane-i mezkûra teslimi mümkün olduğu beyanıyla geçenlerde emr-i hümâyûnlarıyla fenn-i lağım ve muhâsara-i kulâ' ve usûl-i harbiyeye dair üç nev' eşkalli kitapların müsâdifi cânib-i mirîden i'tâ olunmakla ketb-i mezkûreden lağımcı ve humbaracı ocaklarına vesâire verilenden maadası mevcut olmakla onlar dahi satılıp terâkim eden bahasıyla basma kâğıdı mübâyea olunması içün eğerçe yerine suret verilip ketb-i mezkûra satılamadığından mevcut olmakla onların dahi hendesehane-i mezkûra nakilleri ve onda satılması ve hendesehaneye teslim eylediğini müşa'ar yerine suret verilmesi iktizâ eylediğini ve idâre-i taba'ât beratla üzerinde olmakla şimdi Abdurrahman Efendi'ye müceddiden berat verilmek lâzım geleceğini Râşid Efendi kulları lisânen takrir ve ifade ve edevât-ı mezkûrenin ve mârü'z-zikr üç nev' kitapların defterlerini takdim etmiş olduğunu ve bu surette mumâileyh Râşid Efendi bendeleri eğerçe takım bahasını ester-i makûleden değil ise dahi zikrolunan takımın mübâyeasıyla masrûfu beyninde olarak irâd-ı cedid hazinesinden Râşid Efendi kullarına yedi bin beş yüz kuruş ve müceddiden imâl edeceği ve hurûf kalıpları mesârifi için dahi yine irâd-ı cedid hazinesinden Abdurrahman Efendi'ye dört bin kuruş i'tâ ve cümle takımlar ve ebân ismiyle müsemmâ lağım fennini ve sâir eşkal-i hurûbu mübeyyin müterecim tab' olunmuş mârü'z-zikr üç nev' kitaplar mîrînin olmak üzere defter ve defter-i mezkûr baş muhasebeye kayıt ve Abdurrahman Efendi'ye teslim ve yedine suret verilip sâlifü'z-zikr müterecim kitaplar fürûhat olundukça akçasıyla bâlâda mestûr olduğu üzere

basma için İngiltere kâğıdı mübâyaa eylemek üzere tanzimi ve riyâset dârü't-tabâ' mumâileyh Abdurrahman Efendi uhdesine tefviz olunduğunu müşa'ar iktizâsına göre berât-ı şerif i'tâ olunması münût-ı reyi idüğini Reşid Efendi kulları bir kıt'a takririyle inhâ etmeğin takrir-i mezkûr ve defterler manzûr-ı şahaneleri buyurulmak için huzur-ı hümâyunlarına arz olunduğu ma'lûm-ı hümâyûnları buyuruldukta husus-ı mezkûr ber-mûceb-i takrir tanzimi muvâfık-ı re'y ve şahaneleri ise ferman şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir.

ÖZET

[GÜNDÜZ, Murat]. [XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri], [Yüksek Lisans], Ankara, [2012].

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren sürekli gelişme ve ıslahat çabası içerisinde bulunmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tahtına çıkan III.Mustafa, bu ıslahat çalışmalarını devam ettirerek, Osmanlı devlet ve toplum hayatında meydana gelen menfî gelişmeleri ortadan kaldırmaya ve devleti eski güçlü konumuna getirmeye çalışmıştır. III.Mustafa, seleflerinin izinden giderek yaptığı ıslahatlarda geleneksel ıslahatı devam ettirmiş, bununla birlikte 1768'de Rusya ile başlayan savaş ve bu savaşın mağlubiyetlerle sonuçlanması onun askeri ve teknik alanda Batıya yönelmesine neden olmuştur. III.Mustafa'ya ıslahatlar konusunda en büyük yardım sadrazamı Ragıb Mehmed Paşa ile Baron de Tott'dan gelmiştir.

Bu dönemde III.Mustafa ve Ragıb Mehmed Paşa yabancı devletlere karşı barış ilkesini esas almış, bu barış ortamından yararlanarak geleneksel ıslahatları devam ettirmişlerdir. Yabancı devletlerle savaş ve ittifak anlaşmalarından ziyade dostluk ve ticaret anlaşmaları yapılmaya çalışılmıştır. Ülkenin emniyet ve asayişi yeniden sağlanmak istenmiş, vilayetlerin durumu düzeltilmeye çalışılmıştır. Malî alanda düzenli ve adil vergi alınmasına, vakıf mallarının sıkı bir nizama bağlanmasına dikkat edilmiş, para cinslerinde ve ayarında görülen karışıklıklar çözülmeye çalışılmıştır. Askerî alanda Humbaracı Ocağı'na yeniden hayat verilmek istenmiş, donanma cephaneliği yeniden düzenlenerek gemilerin bir kısmı yelkenliye dönüştürülmeye çalışılmıştır. İstanbul'un odun ve tersanenin kereste ihtiyacını karşılamak için Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlanması planlanmıştır. İstanbul'un iaşe sıkıntısını gidermek, yangın ve depremlerle harap olan şehri yeniden imar etmek, yerli malı kullanımını ve yerli sanayiyi teşvik etmek gibi faaliyetler padişahla sadrazamın giriştiği başlıca ıslahat çalışmalarıydı.

Bu dönemde Baron de Tott, askerî alanda vermiş olduğu hizmetlerle Osmanlı'nın yenilenme ve Batıya açılma politikasında önemli isimlerden biri olmuş, Osmanlı'nın Avrupa ile olan teknolojik ve kültürel temaslarında yeni bir dönem başlamıştır. Baron de Tott, Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi, tophaneyi ıslah, hafif topların dökümü, yeni bir top dökümhanesinin kurulması, Boğaziçi kalelerinin tanzim ve inşâsı, kayık köprü ve top arabalarının inşâsı, topçu okulu ve sürat topçuları ocağının kurulması gibi pek çok faaliyetiyle Osmanlı ordusunda önemli ıslahatlar yapmaya çalışmıştır.

I.Abdülhamid, kardeşi III.Mustafa döneminde başlatılan ıslahatları devam ettirmek istemiş bu alanda yerli ve yabancı şahsiyetlerle bir takım ıslahat çalışmalarına girişmiştir. Hazine açığını kapatmak ve savaş giderlerini finanse edebilmek için esham uygulaması başlatılmış, ülkenin emniyet ve asayişini temin etmek için levend teşkilatı kaldırılmış, timar ve zeamet sisteminde düzenlemelere gidilmiştir. Baron de Tott'un nezaretinde donanmanın ihtiyacı olan nitelikli kaptan ve personelin yetiştirilebilmesi için Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn kurulmuştur. Cezayirli Gazi Hasan Paşa donanmaya yeniden nizam vermek istemiş, yeni tersaneler yaptırıldığı gibi, yabancı uzmanlardan da yararlanarak yeni gemiler inşâ edilmiştir. Seyyid Mehmed Paşa, kalem teşkilatını ıslah etmeye çalışmış, humbaracı ve topçu birliklerinin eğitimine önem vermiş, Avrupa'da yayınlanan bazı gazetelerin tercümelerinin yapıldığı bir odayı Bab-ı Âli'de kurmuştur. Bu dönemde en kapsamlı yenilikler Halil Hamid Paşa tarafından yapılarak, Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki önemli aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Hamid Paşa, ziraî sahada ıslahat yaparak millî geliri yükseltmeye çalışmıştır. Osmanlı ordusunun kuvvetlendirilebilmesi için Fransız, İngiliz ve İsveçli uzmanlarından yararlanmış; yeniçeri ocağı başta olmak üzere, timarlı sipahileri, sürat topçuları, humbaracı ve lağımcı ocaklarıyla donanma ıslah edilmeye çalışılmıştır. Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn yeniden ıslah edildiği gibi bu

mühendishane içerisinde yabancı uzmanların idaresinde Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'un da ilk nüvesi oluşturulmuştur.

I.Abdülhamid'den sonra tahta çıkan III.Selim, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu iyi görmeyerek, seleflerinden belirgin bir biçimde ayrılarak, her alanda bir dizi ıslahat hareketine girişmiştir. Bu ıslahatlara Nizâm-ı Cedîd adı verilmiştir. Bu dönemde yine askerî alanda ıslahatlara önem verilmiş, Yeniçeri Ocağı yanında Nizâm-ı Cedîd ordusu kurulmuştur. Bu ordunun ihtiyaçlarını gidermek ve yapılacak ıslahatları finanse edebilmek için İrâd-ı Cedîd adında yeni bir hazine kurulurken, Nizâm-ı Cedîd ordusunun subay ihtiyacını karşılamak için de Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn adında yeni bir okul kurulmuştur. Ayrıca geleneksel Osmanlı ocakları olan humbaracı, lağımcı ve topçu ocakları için yeni kanunlar çıkarılmış, yabancı ülkelerden getirilen uzmanlar aracılıyla ocakların ıslahına çalışılmıştır. Osmanlı donanmasında önemli yeniliklerde bu dönemde gerçekleştirilerek, çok sayıda yeni gemi inşâ ettirilmiştir.

Askerî alan dışında diğer alanlarda da önemli yeniliklerin yapıldığı bu dönemde, Avrupa'da ilk daimî elçilikler açılmış, ülkenin idarî taksimatı yapılmış, ticarî ve sosyal hayatın düzenlenmesi için yeni kanunlar çıkarılmıştır. Ancak yapılan bu yeniliklere başta yeniçeriler olmak üzere, bazı devlet adamları ve ayânlar tepki göstermiştir. 1807 yılında gerçekleştirilen Kabakçı Mustafa İsyanı ile Nizâm-ı Cedîd dönemine son verildiği gibi III.Selim'de kısa bir süre sonra öldürülmüştür.

III.Selim döneminde yapılan yenilik hareketleri kendisinden önce yapılanlara göre daha bilinçli, planlı ve programlı olarak yapılmıştır. III.Selim başta askerlik olmak üzere her alanda ıslahatın gerekli olduğuna inanmış, bu düşünceyle hareket ederek önemli ıslahat hareketlerinde bulunmuştur. Burada belirtilmesi gereken, III.Selim her alanda ıslahatı gerekli görmesine rağmen yaptığı ıslahatların hepsinin Batılı tarzda yapılmadığıdır. Onun askerî alanda Batıdan etkilendiğini söylemek mümkündür. Ancak idarî, sosyal, ticarî

ve iktisadî hayatta yaptığı ıslahatlara bakıldığında selefleri gibi geleneksel ıslahatın dışına pek çıkamadığı görülür. III.Selim her alanda Batılılaşmayı gerekli görmemiş, yalnız olaylara bir Batılı gibi yaklaşarak her alanda ıslahatın yapılması gerektiğine inanmıştır. Onun ıslahatları kendisinden sonraki ıslahat ve ıslahatçılara büyük ölçüde etki etmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. **Reform**
2. **Modernleşme**
3. **Nizâm-ı Cedîd**
4. **Deniz Harp Okulu (Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn)**
5. **Kara Harp Okulu (Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn)**

ABSTRACT

[GUNDUZ, Murat]. [Reform Movements in the Ottoman Empire at the Second Half of XVIII th Century], [Master Thesis], Ankara, [2012].

Since its establishment, the Ottoman Empire was in constant development and reform efforts. Mustafa III, succeed to the Ottoman throne at the second half of the XVIII. century, had these reform efforts continued, tried to eliminate the negative developments in the life of the Ottoman state and society, and togive the state the former strong position. Mustafa III continued the traditional reforms by following the foot steps of his predecessors, however, the war began with Russia in 1768 and the conclusion of this war with defeats caused him move to wards the West in military and technical areas. Largestaid to Mustafa III on reforms camefrom Grand Vizier Ragıb Mehmed Pasha and the Baron de Tott.

During this period, Mustafa III and Ragıb Mehmed Pasha took peace as a principle against foreign states and continued these traditional reforms in the peace atmosphere. Ratherthan war and alliance treaties, friend ship and trade agreements were tried to be made with foreign states. Safety and security of the country were tried to be maintained and the situation of provinces were tried to be corrected. Importance was given to take regularly and fair taxes in the financial field and to connecting foundation as setstostrict orders, and confusions in currencies were tried to be solved. It was tried to give life again to Humbaracı Ocağı in the military field, and by rear ranging the naval arsenal, some ships were tried to be turnedin to the sail. Tomeet the need for fire wood of Istanbul and lumber of yard, Sakarya River is planned to be connected to the Gulf of Izmit over Lake Sapanca. Activities such as over coming Istanbul's subsistence shortages, re-zoning the city deva stated by fire and earthquakes, encouraging the local industry and the use of domestic goods were the major reforms under taken by the Sultan and Grand Vizier.

During this period, Baron de Tott, due to his services in the military field, became one of the important names in the policy of regeneration of the Ottoman Empire and opening to the West, and a newera began in the technological and cultural contacts of Ottoman Empire with Europe. Baron de Tott, tried to make many important reforms in the Ottoman army such as regulation of Gallipolifortification, improvement of artillery production, dumping of slightguns, the establishment of new artillery gun factory, arrangement and construction of the for tresses of the Bosphorus, the construction of the bridge boatsand cars, establishment of artillery school.

Abdulhamid I wanted to continue thereformsinitiated in his brother Mustafa III Period, and tried to carryout some reform studies in this area with domestic and foreign people. To finance the treasury deficit and war expenses, stock implementation was started, and to ensure safety and security of the country, levend corps were removed and arrangements were made in timar system. Under the supervision of Baron de Tott, Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn was founded to train qualified captains and personel for the navy needs. The Algerian Gazi Hasan Pasha wanted some rear rangements fornavy, and new ship yards and ships were built with the help of foreign experts. Seyyid Mehmed Pasha tried to reform the pen organization, gave importance to education of humbaracı and artillery corps, and set up a room at Bab-i Ali where translations of some newspapers, published in Europe, were made. In this period, the most comprehensiveinnovations were made by Halil Hamid Pasha and sign ificantdisruptions in the life Ottoman state and society were tried to be solved. Hamid Pasha tried to raise the nationalin come by making reforms in the agricultural field. Tostrength the Ottoman army, French, British and Swedish experts were used, and navy tried to be improved with Janissary Corpse specially, timarlı sipahiler, speed artillery, and humbaracı corps. Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn was rear ranged and the firstcore of

Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn was form edunder the administration of foreign experts.

Selim III, who ascended the throne after Abdülhamid I, did not seewell the situation of the Ottoman Empire and distinctly separated from his predecessors, embarked on a series of reform movement in all areas. These reforms were called Nizam-i Jadid. During this period, attention was given again to the military area, and besides Janissary Corps, the Nizam-i Jadid Corps was established. In order to address the needs of the army and finance thereforms, a new treasure, called İrâd-ı Jadid, was established, and to meet the army officer needs of the Nizam-i Jadid, a newschool, called Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn, was established. In addition, new laws were issued for the traditional Ottoman corps; humbaracı, lağımcı and artillery, and there formation of corps was tried to be made with experts brought from foreign countries. Important refroms were performed in this period at the Ottoman navy, and a very large number of new ships were built.

In this period, important reforms were made in areas other than the military area, the first permanent embassies were opened in Europe, the country's administrative division was made, and new laws were issued to regulate the commercial and social life. But, especially the janissaries, including some government officials, reacted to wards the sereforms. Nizam-i Jadid period was lasted with Mustafa Kabakci Rebellion in 1807 and Selim III was killed after a short period of time.

Reform movements in the period of Selim III were more conscious, planned, and scheduled as compared with the previous ones. Selim III believed that reforms were necessary in all areas, particularly in military, and made important reform movements by acting with this mind. Despite Selim III thoughts that reforms were necessary in all areas, his reforms were not made in western style. It is possible to say that he was influenced in military area by the west. However, it is seen that he was not beyond the traditional reforms

like his predecessors as weanalyze his reforms at administrative, social, commercial and economic life. Selim III did not see westernization necessary in all areas, but look edevents as a western and believed that reforms were needed in all areas. His reforms had great impacts on the succeeding reforms and reformers.

Key Words

1. **Reform**
2. **Modernization**
3. **Nizam-i Djediol**
4. **Naval Academy**
5. **Turkish Military Academy**